

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

20.160

891.99 - 192

U-67

Հայ

✓

891. 99-192
U-67
W

ԼԻԱԿԱՏԱՐ
ԵՐԳԱՐԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՑ
ԳՐԻԳՈՐ ՔԱՀԱՆԱՅ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՑ

Երգեր, իմ Սոխակ, վաղ արշալոյսին
Որ կոկորները մեր վարդեայ թփին
Բո գայլալիկով, ախ, բացուի՛ն, բա-
ցուի՛ն:
Բօն-Ամի

2003

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ
ՏՊԱՐԱՆ Ի. Ն. ՍԿՐԻՆՆԻԿՈՎԻ
1888

1889 թթ.
4071 աւ

Доволено цензурою. С.-Петербургъ, 6 апрѣля 1887 года.

4279
39

Типографія И. Н. Скороходова (Надеждинская, № 39).

ԻՒՐ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐ

ՃԱՆԱՊԱՐՅԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԻՆՃԵՆԵՐ

ԳԱՍՊԱՐ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

ԵԱՂՈՒԲԵԱՆԻՆ

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ԱՆՄՈՌԱՑ ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԵԱՆ

ՍԻՐՈՅ ԶԳԱՅՄՈՒՆԻՐՈՎ

ՆՈՒՐՈՒՄ Է

ՀՐԵՏԵՐԸԿԻԶԸ:

ԻՄ ԹԱՆԿԱԳԻՆ ԸՆԿԵՐ

ԳԱՍՊԱՐ ԵԱՂՈՒՐԵԱՆ

Այս գրքի ճակատը դրոշմեցի Ձեր անունով սոսկ կենդանի պահելու այն ^{աշխարհային} ~~աշխարհային~~ տպաւորութիւնները, որոնք տեղի են ունեցել մեր ^{աշխարհային} ~~աշխարհային~~ կեանքում Բագուի բէալական գիմնազիւում ուսանելու ժամանակ: Այս սիրոյ արտայայտութիւնը, որ ընկերական ջերմ գգացմունքով եմ մատուցանում Ձեզ՝ Ձերն է, ընդունեցէք, խնդրեմ:

Ձեր նախկին ^{աշխարհային} ~~աշխարհային~~ ընկերակից:

ԳՐԻԳՈՐ ՔԱՅԱՆԱՅ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՅ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Իրողութիւնը ապացուցանելու համար՝ թուանշանները աւելի պերճախօս են, քան բառերը: «Սոխակի» 6000 օրինակները, որոնք սպառուած են ժողովրդի մէջ, համեմատաբար կարճ ժամանակում, կարող է պարզ գաղափար տալու այն ընդունելութեան և պահանջի վերայ, որ ստացած է «Սոխակը» հայ հասարակութեան կողմից: Այս ազնիւ պահանջին բաւականութիւն տալու մտօք էր, որ սեպուհ պարտականութիւն համարեցինք ձեռնարկել գրքիս հինգերորդ տպագրութեան՝ թերութեանց համար ընթերցողաց ներողամտութիւնը խնդրելով, իսկ արժանեաց համար անհուն ուրախութիւնս յայտնելով, ըստ որում

այդ արժանիքը հրատարակողներն չէ,
այլ հայ գրողների, հայ երգիչների, որոնց
թիւը օրէ ցօր աճելուն կ'ըարեմաղթենք
սրտի ամենայն խորքից:

ԳՐԻԳՈՐ ՔԱՀ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՑ

Բագու. 1886 թ.

1.

Երգ Ռուսաց Սայսրին¹⁾

«Боже, Царя Храни!»

ՀՈՄՆԻ ԵՂԱՆԱԿՈՎ

Աստուած, պահիր Սայսրին
Հայկեան Պաշտպանին,
Երջանիկ օրով,
Ընտանիքով.
Թող զօրքով 'Նա քաջաց'
Պանէ՛ թշնամեաց:
Աստուած, պահիր Սայսրին:

* * *

Աստուած, պահիր Սայսրին,
Որ Հայ զործերին
'Նա լինի պաշտպան
Միշտ անխափան.
Եւ տայ ազատութիւն—
Պահել ազգութիւն:
Աստուած, պահիր Սայսրին:

Ե. Պրիգորեանց

¹⁾ Եյս երգը թէպէտե տպագրւած է «Սոխակի» Ե. հա-
տորում, բայց որովհետե այդ հատորը վաղուց սպառւած է
և կարեորութիւն է զգացվում սորան միշտ երգելու, հէնց
այս առիթով էլ արտատպեցինք այստեղ:

Թագադրութիւն Օգոստափառ Այսեր
ամենայն Ռուսաց

«Տէր, կեցո՛ւ զթագաւորն և լուր
մեզ, յաւուր յորում կարգացուք առ
քեզ»:

Սաղմոս ԺԹ. 11.

Հրճուանքի և ցնծութեան մէջ՝ Ռուսիոյ մայրաթոռ Մոսկուան շապում է դէպի պատմական Արեմը, ուր այսօր ¹⁾ կատարվում է սրբազան օծումն հրիտասարդ Արքայի, Որին Նախահանութիւնը յանձնել է մօտ 100 միլիոն մի բաղմացեղ ժողովրդի վարչութեան ղեկը: Ծունկ խոնարհեցրած, ամենուրեք զիմում է այսօր մարդկանց այդ քանակութիւնը իւր Արարչին և սրտանց մաղթում է՝ շնորհել իւր Անտրեալին սէր և զութ դէպի իւր ահագին հօտը, ոյժ և կարողութիւն՝ մեզ դէպի բարին և օգտաւէտը առաջնորդելու:

Պատկվում է այսօր Օգոստափառ Այսեր Աղեքսանդր III-ի գլուխը իւր հարց սրբազան պսակով ու քաղցր ակնկալութեամբ բաբախում է ամբողջ Ռուսիոյ սիրտը: Այնաժառաղ տէրութիւնը, այդ սրբազան օծման մէջ, յանկանում է տեսնել իւր գեղեցիկ յոյսերի ապաւէնը, իւր ներկայ և ապագայ բարօրութիւնը: Ռուսիան յիշում է, որ նախահարց գահոյքի վերայ բաղմոյ Արքայն՝ որդի է Աղատիչ մեծ Այսեր և, հետևաբար, կրթութեամբ ու սրնուամբ մարդասիրական վսեմ զգացմանց մէջ:

Մէկ միլիոնաչափ ուսանողական հայքս, մեր մաղթանայ և խնդրութեան ճիւղ հետ միասին, նմանապէս ամե-

¹⁾ 15 մայիսի 1883 թ.

նահպատակօրէն ջերմեռանդութեամբ վեր կնք առաքում Աստուածապսակ ինքնակալի շքեղ գահին մեր ուրախութեանց անկեղծ զգացմունքը և բուն ուսու ազգից ոչ պակաս նախանձախնդիր կնք Այսերութեան բարօրութեանը և անդորրութեանը: Հայ ազգը՝ երէկ և այսօր չէ միայն, որ վկայած է իւր հաւատարմութիւնը Ռուսիոյ գահակալներին: Վեռ XVII-րդ դարում Ալէքսէյ Միխայլովիչ թագաւորի ժամանակ Հայոց ցոյց տուած ծառայութիւնները դրաւեցին Մոսկուայի գահոյքի ուշադրութիւնը: Մեծն Պետրոս իւր լայնածաւալ դիտաւորութիւնները Արեւելքում իրագործելու համար մեծա-մեծ օգուտներ քաղեց իւր խոստմանց վերայ վստահացած Հայերից և այն օրից ի վեր բաղմաթիւ Հայք չ'իսնայեցին իրանց արիւնը յօգուտ և ի պատիւ Ռուսիոյ: Մեծն Ակատերինէի օրովը Հայք նորանոր և մեծամեծ ծառայութիւններով նպաստեցին Այսերութեան տիրապետութեանը թէ՛ Խրիմում և թէ՛ Աովկասում: Պաւել Այսրը քաջալերում էր Հայոց հաւատարմական ցոյցերը և շատ անգամ առիթ ունեցաւ վստահանալ մեր ազգայնոց անձնուիրութեան վերայ: Աղեքսանդր Ա. Այսրն անձամբ ականատես եղաւ, թէ ինչպէս Ռօրօլինոյից մինչև Աստիրլոօ միցում էին այլոց հետ հայ քաջազունքը, որոնցից շատերը արիաբար անկան «Հայրենասիրական» պատերազմի դաշտումը: Նոյն մեծ ինքնակալը, ի գիտութիւն իւր Օգոստափառ յաջորդների, 1813 թ-ի սեպտեմբերի 15-ին շտապեց խորին երախտագիտական զգացմամբ լի հրովարտակով արձանագնել հայ ազգի ցոյց տուած հաւատարմութիւնը, երբ 1811—1812 թ. Անդրկովկասեան գաւառներում ծագած բնդհանուր ապստամբութիւնը վտանգ էր սպառնում ուսական իշխանութեանը: Նիկողայոս Այսեր օրով խաչ ի ձեռին առաջնորդում էր ուսական բանակին հայրենասէր Ներսէս

արհիւն և զարմանալի անձնութեամբ և ծանր զո-
հաբերութեամբ Հայերն էին, որ նպաստեցին երկզխեան
արծուի յաղթութեանցը մինչ Թաւրիզ և Սարին: Հայքն
էին, որ իրանց տաժանելի դաղթականութեամբ Անդր-
կովկասի աւերած և ամայի գաւառները մարդաբնակ և
քրիստոնէաբնակ մի հարուստ երկիր դարձրին: Այնու-
հետեւ լեռնականաց հետ ծագած երկարատեւ պատերազ-
մում հանդէս եկաւ մի շարք հայ զիւցազորւոյնց, որոնց
անունով ամենայն իրաւամբ պարծենում է Աովկասեան
ռուս բանակը: 1853—1856 թ. ահռելի պատերազմը
հայ ազգի համար նոր միջոց եղաւ ներկել իւր արիւնով
Բարձր Հայոց դաշտերը՝ ի պաշտպանութիւն ռուսական
շահերի և Բեհբուդեան ու Արդութեան հերոսները ռու-
սաց զօրաց համար օրինակելի ու պանծալի դարձան:
Հաւատարիմ իրանց կռման և նախնական աւանդու-
թեանց՝ Հայերը դարձեալ շտապեցին պատերազմի դաշ-
տը, երբ Աղեքսանդր II Ազատիչ Ապսրը ձեռք կարկա-
ռեց մահաբերական լուծից Սլավոն ցեղերը ազատելու:
Մահն աչքին առած, յանուն քրիստոնէական ազատու-
թեան, խաչ ու խաչուառով դիմաւորում էր ռուսական
զօրքին հայ շինականը և, իւր անմեղ արիւնը թափե-
լով, հեռուից ողջունում էր Բալկանեան թերակղզում
անկած ազատութեան դրօշակին: Մեծահոգի Ապսր
սրատեսութիւնից չզերծաւ այս անգամ և այն ժողո-
վուրդը, որ իւր պատմական անցեալով և ներկայ առա-
քինի մարտիրոսութեամբ ոչ պակաս արժանի է քրիստո-
նէական ազատութեան, մանաւանդ թէ և իրաւունք
ունի ստանալ մարդավայել կեանք ի տրիտուր իւր ցոյց
տուած մեծամեծ ծառայութեանց և օրինակելի հաւա-
տարմութեան: Եւ ահա Ազատիչ Ապսրը Սան-Ստե-
ֆանօյի դաշնադրութեամբ ուխտեց Տաճկահայոց հա-
մար ծագեցնել Մոյ Անուայ այն արշալոյսը, որ Մեծն

Պետրոսից սկսած՝ երկու դար շարունակ խոստացվում էր
Ռուսիոյ դահականներից մահաբերական լծի տակ տոչոր-
վող Հայերին:

Եւ մինչ այսօր մեծահանդէս տօնախմբութեամբ կա-
տարվում է Մեծի Ինքնակալի Թագադրութիւնը, մինչ
ամբողջ Ռուսիան կը մաղթէ, որ Օծեալն յԱստուծոյ
շարունակող և կատարող լինի իւր Նախահարց աւան-
դած մեծահոգեւոր զործերի, մինչ մենք աղօթում ենք, որ
Տէրը հզօրացնէ իւր Բնաբեալին իւր բարի դիտաւորու-
թեանց մէջ յօգուտ մարդկութեան և իւր դահճիքի հո-
վանաւորութեան տակ եղած ազգերի — հեռու, Հայաս-
տանի խորքերից ևս մի ձայն կը լսուի՝ աղօթք է նա և
միմոնջ, — դա Տաճկահայոց ձայնն է: Հարստահարեալ
Տաճկահայն կը մտաբերէ այսօր իւր վատթար դրու-
թիւնը և հառաչելով լռիկ մեջիկ կը հեռանայ, կը քա-
շուի իւր կիսախարխուլ եկեղեցին աղօթելու...

Այդպէս ահա միլլիոնաւոր հայկազունք սաղմոսերգու
Գաւիթ արքայի բերանով այսօր վեր են առաքում Արար-
չին իրանց անկեղծ բարեմաղթութիւնը՝ «Տէր, կեց՛
ղթադաւորն և լուր մեզ»:

«Արշադան»

3.

Մարմնամարդական խաղ
(Սանկահան).

Ահա եկաւ խոտ հարողը,
Ուսին դրած գերանդին,
Բոլոր խոտը սա հարել է,
Բան չի թողել մեր հանդին:
— Այ խոտահար, ասա տեսնեմ,
Գու ի՞նչպէս ես խոտ հարում:

1) Ընդդ-Ջ իւանին մեր ժողովրդական յայտնի երգիչ-բանաստեղծներից մինն է: 'Նորա երգերից շատերը շարունակ տպագրւած են և տպագրւում են «Սօխակի» մէջ: 'Նա,

Ո՞վ էր Վարդան Մամիկոնեան քաջ սպա-
րապետը

— Վարդան Մամիկոնեանը մի ամբողջ ժողովուրդ
էր. նա այդ ժողովուրդի մարմնացած բողոքն էր: Բողոք՝
բռնութեան դէմ, բողոք՝ անարդարութեան դէմ, բո-
ղոք՝ անազատութեան դէմ:

... Վարդանայ Հեա միացած էր կղերք. մի ձեռքում
խաչ, միւս ձեռքում սուր բռնած: Նորա Հեա միացած
էր շինականը, մի ձեռքում բաշ, միւս ձեռքում նիզակ
բռնած: Նորա Հեա միացած էր ազնուականը, քաղա-
քացին, և որ ամենագլխաւորն է՝ — Հայ կինը: Սկսեալ նա-

Պ. Ջիւանին, իւր խմբով, ուր որ շրջում է՝ թէ՛ քաղաք,
թէ՛ գիւղ, թէ՛ շէն, թէ՛ աւան՝ մեծ ազդեցութիւն է անում՝
երիտասարդների և մանաւանդ ուսանող մանուկների վերայ՝
իւր ներդաշնակ երգերով: Մեր քաղաքը, Բագուն էլ պա-
տիւ ունեցաւ անցեալ 1884 թ. Պ. Ջիւանուն, իւր խմբով,
տեսներու և նորա եռանդոտ, և նորա ոգևորող, և նորա
ջերմ զգացմունքով լիքը երգերը լսելու և այնպէս սրտով
և հոգով ուրախանալու: Պ. Ջիւանին, Բագվում եղած
ժամանակ, գրեց քանի մի երգեր և յանձնեց մեզ, որոնցից,
մանաւանդ, («Ողբ Ներսէս Պատրիարքի մահուան առիթով») և
իւր մասին («Պանդխտի դրութիւնը») վերնագրով գրուած-
ները տպւած են ներկայ հրատարակութեանս մէջ: Նա իւր
պատրաստի երգերը միասին ժողովելով՝ 1882 թ. և նոյնը՝
Բ. Տպ. աւելացրած, 1886 թ. հրատարակեց («Աշուղ-Ջի-
վանու Երգերը») անունով, որ մի գեղեցիկ և ամեն մի Հայի
ընթերցանութեան արժանի աշխատութիւն է:

Պ. Վ. Պրեքորեանց

խարարների շքեղ դահլիճներից մինչև գիւղական աղ-
քատ խրճիթը՝ զարթեց ազատասիրութեան վսեմ հոգին,
զարթեց և Հայ կինը, որ իւր հրեշտակային կենսատու-
շնչով աւելի վառեց՝ աւելի բուրբոքեց ժողովուրդի եռանդը:
Նա թողեց իւր պաճուճանքը, մոռացաւ իւր փափու-
թիւնը և սովորեց տանել զինուորի կեանքի խստու-
թիւններին: Թանգազին բեհեզների, նուրբ կերպաս-
ների փոխարէն՝ զգեցաւ պատերազմող մարդու կոշտ
հագուստը: Ոսկեհոռ մարգարիտների փոխարէն՝ նա իւր
կուրծքը զարդարեց երկաթէ զրահով: Պահարեղէն պսակի
փոխարէն՝ նա զլխին զրեց պողովատեայ սաղավարտը:
Ոսկի մատանիների փոխարէն՝ կրեց սուր, վահան, նի-
զակ: Ամեն ինչ տուեց նա, ամեն ինչ զոհեց Հայրենիքը
փրկելու համար: Մէկ խօսքով Հայ կինը շարժեց, ոգևո-
րեց, ոտքի կանգնեցրեց ժողովուրդի բոլոր դասակարգերը:
Իսկ Վարդանը՝ այդ դասակարգերի միաւորիչ յօտը,
նրանց միմեանց Հեա կապող օղակը դարձաւ: Վարդանը
ժողովուրդի հոգու արտայայտութեան ծնունդն էր: Բայց
ի՞նչ էր ժողովուրդի պահանջը, ի՞նչ նպատակ ունէին նրա
հոգեկան ձգտումները: — Հայաստանը իւր օրհասականի
մէջ էր դառնում: Արշակունեաց հզօր պետութիւնը զոհ
էր գնացել Տիսրոնի նենգութեանը: Օծեալ թագաւոր-
ների գահը խորտակուած էր. նրանց փոխարէն տիրում
էին պարսիկ մարգպանները: Սուրբ Լուսաւորչի Հայրա-
պետական օրհնեալ տան ներկայացուցիչները վերջացրած
էին. պարսիկը իւր պիղծ ձեռքը տարածել էր մինչև
կկեղեցու սրբարանը: Քրիստոսի Հօտը մնացել էր առանց
անձնանուէր հովուապետի: Ներսէս Մեծի, Սահակ Պար-
թևի, Արիստակէսի և Վրթանէսի աթոռի վրայ՝ պարսիկ-
ները նստեցնում էին Սուրմակին, Շըմուէլին, Բըքի-
ջօյին ու դրանց նման չարագործներին: Վանդուն մնա-
ցեալ էին միայն Հայոց նախարարները: Վրանք որպէս

Հայրենիքի՝ բոլոր ծանրութիւնը իրանց վրա կրող՝ սիւներ, դեռ պահպանում էին կործանված Հայաստանի ֆիացած փշրանքները: Պարսկական նեղութիւնը սկսեց այդ նեղուններն ևս տապալել, նրանց ևս խորտակել, որպէս զի աղգային շէնքը միանգամայն քարուքանդ անէ: Հայաստանը թողնում էին Հայ զինուորներից թափուր, Հայ նախարարներից զուրկ, իսկ նրանց երկար տարիներով ուղարկում էին հեռաւոր արևելքում Խուժաստանի կամ Սագաստանի կողմերը՝ Քուշանաց հետ պատերազմելու: Անտվոր կլիման, տաժանակիր կեանքը, Հայրենիքի կարօտը հալում, մաշում էր պանդուխտ Հայ զինուորին օտար, անծանօթ աշխարհում: Նրանցից շատերը չէին վերադառնում: Այդ անում էր պարսիկը, որ Հայ ժողովուրդը անաէր, անգլուխ մնայ, որպէս զի նրան կարողանայ աւելի հեշտութեամբ կլանել:

... Ժողովուրդը աւելի սարսափելի դրութեան մէջ էր: Աղքատութիւնը, չքաւորութիւնը պարսիկները ընդունել էին որպէս զխաւոր պայման ամբօրը հնազանդութեան մէջ պահելու համար: Այդ պատճառով ծանրաբեռնում էին նրան անտանելի հարկերով: Բայց խորամանկ պարսիկը չէ՝ բաւականում միայն նիւթապէս աղքատացնելով. նա աշխատում էր աղքատացնել և հոգեպէս, և բարոյապէս, և մտաւորապէս: Հայոց սրբաւանները, որոց մէջ Հայ մարդը համ աղօթում էր իւր Աստծուն, համ սովորում էր իւր մայրենի լեզուի դպրութիւնը, փակուած էին: Նկեղեցիների փոխարէն հիւնել էին կրակապաշտութեան ասորւշաններ: Հայոց մանուկների դաստիարակութիւնը քահանաների ձեռքից անցել էր մոգերի ձեռքը: Հայոց խօսքը, այն լեզուն, որով խօսում էր Ադամը և Նոյը, — արգելված էր: Հայ մարդը պէտք է պարսկերէն խօսէր, պարսկերէն գրէր և պարսկերէն աղօթէր:

Ամէն ինչ, որ թանգ և նուիրական էր Հայի համար, ոչնչանալու վրայ էր: Նրա Հայրենիքը պարսկական նահանգ էր դարձել: Նրա եկեղեցին սրբապղծված էր: Նրա լեզուն, այդ մայրենի սուրբ աւանդութիւնը խլում էին նրանից: Աղատութեան փոխարէն տիրում էր բռնութիւն: Արդարութեան փոխարէն — անիրաւութիւն: Խաղաղութեան փոխարէն — Հալածանք, խռովութիւն, երկպառակութիւն. պարսիկը ինքն էր սերմանում խռովութիւնը: Անարժաններին առաջ էր քաշում, իսկ արժանաւորներին յետ մղում: Վատերը, մատնիչները, ուրացողները ստանում էին փառք, պատիւ և բարձր պաշտօններ, իսկ ազնիւ մարդիկ անարգվում էին: Աղգասիրութիւնը, Հայրենասիրութիւնը, կրօնասիրութիւնը մի քորէական յանցանք էր, որ պատժվում էր ամենասաստիկ կերպով: Պարսկաստանի բանտերը, Սագաստանի աքսորավայրը լցուած էին այս տեսակ զոհերով: Ժողովուրդի ընտիր, օգտակար, բարեմիտ անդամներին ոչնչացնում էին և թողնում էին վատերին, անպիտաններին միայն, որպէս զի ազգը, կորսնցնելով իւր լաւ ու կենդանի ոյժերը, բոլորովին դիակնանայ, որ կարողանան հեշտութեամբ կլանել, հեշտութեամբ մարսել նրան:

Տեսնելով այդ բոլոր չարիքները, ժողովուրդը այլ ևս չկարողացաւ համբերել: Նա անցաւ Վարդանի դրօշ տակ, մտածեց ազատվել անտանելի դրութիւնից: Մի քանի օրվայ մէջ Արտաշատում կազմուեցաւ 60 հազարից բաղկացած մի բանակ: Այդ բանակի մէջ, որպէս մի ամբողջ մարմին, միացած էին ժողովուրդի բոլոր դասակարգերը, նրանց առաջնորդում էին՝ հոգևորականութիւնը և ազնուականութիւնը, երկուսն էլ ձեռք ձեռքի տուած, երկուսն էլ մի սիրտ՝ մի հոգի դարձած: Այդ միութիւնն էր պատճառ, որ Հայոց քաջերը Աւարայրի դաշտում կատարեցին այն փառաւոր յաղթութիւնը, որը մեր

պատմութեան մէջ¹⁾ մինչև դարերի վերջը կ'փայլի որ-
պէս մի պայծառ աստղ. թէև այդ յաղթութեանը զոհ
գնաց մի մեծ մարդ, որ ինքը՝ Վարդան Մամիկոնեանն
էր:

Ռաֆֆի

6.

Արմավանցիներ զովասանական երգը¹⁾

— Աղջկերք, պար բռնեցէք,
Արմիկի երես գովեցէ՛ք,
Այ երես, շարմաղ երես,
Պու մեզ չ'թողնես սևերես:

«Բարձր սարէն պաղ ջուր կուգայ,
Արմիկի երես կը լուայ.
Այ երես, արև երես,
Քո շափաղով մեր սիրտ կերես:

¹⁾ Խորհուրդ կ'տայի ամեն մի ճշմարիտ և անկեղծ հայի,
որ ձեռք բերէր «Աղիշէի պատմութիւնը» կոչված գրքոյկը
և կարդար ու միշտ կարդար:

Գ. Ք. Գրիգորեանց

²⁾ Արմավանցիք սովորութիւն ունէին, որ երբ մէկը մի
քաջութիւն էր անում, նորա վերայ գովասանական երգ էին
շինում ու երգում ամեն տօնի օր: Արգում էին տղերքն ու
աղջիկները ձեռք ձեռքից բռնած, խմբով ու պարելով: Այս-
պէս էլ Արևամանուկի (Արմիկի) վերայ շինեցին այս գովա-
սանական երգը, որ երգում էին տղերքն ու աղջկերքը փոխ
առ փոխ:

Գ. Աղայեանց

— Աղջկերք, պար բռնեցէք,
Արմիկի աչիւր գովեցէ՛ք.
Այ աչիւր, սիրուն աչիւր,
Արևի պէս փայլուն աչիւր:

«Արմիկի աչերն արեգակ,
Մեղի կուտայ լոյս ու կրակ.
Այ աչիւր, վառ վառ աչիւր,
Մանուշակի թառ թառ աչիւր:

— Աղջկերք, պար բռնեցէք,
Արմիկի կոներ գովեցէ՛ք.
Այ կոներ, ուժեղ կոներ,
Պուք կը շարժէք մեծ մեծ լեռներ:

«Արմիկի կոներն է գերան,
Արպատառի վազրի բերան.
Այ կոներ, զթոռ կոներ,
Պուք կը բանաք մեր փակ դռներ:

— Աղջկերք, պար բռնեցէք,
Արմիկի հասակ գովեցէ՛ք.
Այ հասակ, բարձր հասակ,
Քեզ կը վայլէ թաղ ու պսակ:

«Արմիկի հասակն է սօսի,
Շուքը մեղանից չը պակասի.
Այ հասակ, չինար հասակ,
Ո՞վ չի տար քեզ թաղ ու պսակ:

(Միասին ու թռչկոտելով).

Ո՛վ պատուեց վազրի բերան,
 Արմիկ պատուեց վազրի բերան.
 Վազրի բերան — ահա՛ այսքան —
 ժանիքները մէկ մէկ գերան.
 Ապրի Արմիկ, ապրի շատ օր...
 Իր թշնամին ընկնի զլոր...

7.

Պարուն Հայաստանի

Ենցաւ սաստիկ ձմեռը,
 Եկաւ դարձեալ նոր դարուն.
 Սար, ձոր, անտառ, դաշտերը
 Հազան հանդերձ զարգարուն:

Օրծաղում է երկինքը,
 Պայծառ փայլում է արև.
 Ուրախ երգում է թռչնիկը,
 Պարնան տալով իւր բարև:

Բայց իմ հոգին ընդհանուր
 Խնդութեան չէ՛ համակրում:
 Սիրտս հիւանդ է, տխուր,
 Նա այլ դարուն է խնդրում:

Պ. Բարխուդարյան

8.

Հայրենիք

Հայրենիք . . . այս այն վայրն է նուիրական, զոր
 տիեզերաց Արարիչն նշանակած է իւրաքանչիւր ազգի
 իբրեւ իւր ընտանեկան օթեանն և իւր բաժինն հողա-
 գնացոյս վերայ, յորում ամէն էակ իւր տեղն ունի: Այս
 այն սրբազան որորանն է, յորում քակուած են իւրա-
 քանչիւր ազգի խանձարուրք. այն տունն, յորում իւրա-
 քանչիւր ժողովուրդ սնած, աճած և ապրած է իւր նա-
 խահարց շիրմաց քով և իւր մատաղ սերնդէն շրջապա-
 տեալ՝ որ յետոյ քան զինքն կը սնանի, կ'աճի և կ'ապրի
 այն երանաւէտ վայրաց մէջ, ուր իւր հարք կենաց օդն
 ծծեցին և զորս թողին իւրեան ի ժառանգութիւն:

Ամէն ազգ, ամէն ժողովուրդ արեգական տակ ունի
 իւր սեփական հայրենիքն: Նա, որ արծւոյն օթեան
 տուած է երկնաբերձ քարաժայռից մրկակոծ կատարն,
 ճ'նձղկան՝ սաղարթախիտ ծառոց թեւերն, առիւծուն՝
 իւր մենաւոր անտառներն, յորս իւր մռունչներն ամպա-
 դոռ որոտմանց հետ կը մրցին, մրջնոյն՝ իւր գետնափոր
 սրահներն, և ձկանց մէջ բաժնած է ծովուց անծայր և ան-
 յատակ անդունդներն, — նա մարդկային ազանց իւրա-
 քանչիւրին ալ իւր բաժինն տուած է երկրազնդիս հո-
 դէն, ջրէն և օդէն, և այն հողոյ, ջրոյ և օդոյ բաժինն,
 որ անձնիւր ժողովրդեան յատկացած է երկնքէն՝ նորա
 հայրենիքն է այն:

Ի՞նչ կայ առաւել քաղցր, առաւել պաշտելի ազգի
 մը համար, քան իւր հայրենիքն. ո՞չ ապաքէն այնու մի-
 այն նա ազգ մի է. ի՞նչ է ծառ մի՝ երբ իւր արմատն,
 իւր հոգն չունի. իւր հոգն, որ կուտայ իւրեան իւր

Հիւթն, իւր սնունդն, իւր կեանքն. խլէ՛ ծառն երկրէն, որ զնա բուսոյց, կը ցամքի այն, կը թափթփին իւր ազգուն տերէններն, զոր հողմն կը սփռէ յերես երկրի. ախո՛ւր բեկորք նորա, որ երբեմն ախորժ հովանի մը կը սփռէր անդ, ուր իւր բնիկ հողոյն հիւթն և բնիկ երկնից արևն կը վայելէր: Այսպէս է նաև ազգերու համար. անդ միայն կապրին, ուր սկիզբն են առած: Անդ ամեն ինչ իւրեանց մտաց և սրտին հետ կ'իսօսի. անդ ամենէն աննշան առարկայք մարդոյն համար խորհրդաւոր լեզու մի ունին. հայրենի երկրին քարն, խոտին շիւղն, առուակին մի ալեակն հազար ու բիւր անոյշ բաներ կ'ըսեն և իւր գոյութեան անհրաժեշտ տարիքն կը կազմեն: Անդ է, զի մարդ, մի առ մի թուելով ամպածրար լեռներն, մթին նսեմաստուեր անտառներն, լայնածաւալ հովիտներն, խորածոր ծործորներն, խայտաշոս առուակներն, քաղցր հպարտութեամբ մի իւր լանջքն ուռած, կ'ըսէ. «Ի՛մ են այս հովիտք, ի՛մ այս ծործորք, ի՛մ այս առուակք». և յետոյ անուշակ խոհանաց մէջ ընկղմած ականջ կը դնէ այն անվերջ ու սիրելի խօսքից զորս յիշատակօք լի այդ առարկայներն կ'ըսեն իւրեան:

Հայրենիքն, չէ՛, լոկ երկիր մի չէ այն. խորան մի է նա սրբազան՝ մարդկային սրտին համար. խորան մի ուր ամեն կողմ իւր նախնեաց օտից հետքերն ու մատանց նշաններն կը տեսնէ և որոց կամարք տակաւին նոցա ձայներովն կը թնգան իւր ականջին: Արտաքս քան զայն ամէն ինչ օտար է մարդոյն համար, ամէն ինչ իւր հրապոյրներէն կը մերկանայ: Նա, որոյ համար բեւեռին սառնամանիքն տուած է բնութիւնն ի հայրենիս՝ նոցա մէջ միայն հրապոյր կը գտնէ. Իտալիոյ անամպ ու ջինջ երկիրքն և Հելլեաիոյ ծաղկաւետ մարգագետինք դառն աքսոր մի են իւրեան, և Սահարայի բոցակէզ անապատաց թափառական բնակչին նուազ քաղցր է զարնանա-

շունչ զեփիւռն քան սիմունն հրատուցոր: Այո՛, իրաւամբ ըսաւ հայրենասէր ոգի մի. «Բան զօտար երկրի վարդ՝ անոյշ է հայրենի երկրին փուշ»:

Բայց լոկ հողն, ջուրն և օդն չնէ, որ հայրենիք կը կազմեն: Բոլոր ինչ որ ազգի մի յատուկ է, բոլոր ինչ որ իւր սեփականութիւնն է և զայն միւս ազգերէն կ'որոշէ, բոլոր ինչ որ իւր նախնեաց սրբազան աւանդն և ժառանգութիւնն է նուիրական, այն ամենայն հայրենիքն կը կազմէ: Ամէն ինչ որ հայրենի է՝ հայրենեաց մի տարրն է, հայրենիք է այն: Հայրենի լեզուն, հայրենի կրօնքն, հայրենի դրականութիւնն, հայրենի պատմութիւնն, հայրենեաց մասերն են . . . :

Աթէ՛ նիւթական հայրենիքն այն տաճարն է, ուր իւր գրկին մէջ կը համախմբէ մի նախահօր սերունդներ, միւսնոյն ազգի զաւակներ, ազգային լեզուն, կրօնքն, դրականութիւնն, պատմութիւնն, այն սուրբ և անբռնաբարելի կապերն են, որք յիրեար կը կցորդեն համարիւն եղբայրներ և ազգերու անցելոյն, ներկային և ապագային մէջտեղ միութեան անջինջ գծերն են: Նիւթական հայրենիք և բարոյական հայրենիք միմեամբք ամբողջ են, մին միւսին կը վկայէ, ինչ որ մին կ'ըսէ, միւսն զայն կը հաստատէ, և մին այնքան պաշտելի է, որքան միւսն. կամ այսպէս ըսեմ, կարելի չէ զմին սիրել առանց զմիւսն սիրելոյ: Հայրենեաց այս սէրն բնութիւնն անկած է մարդկային սրտին մէջ, բնազգութն մի է այն և բնազգմանց ամենէն զեղեցիկն, ամենէն վսեմն:

Ո՛. Յ. Պէրպլեւան

Մեր ազգի անցեալ և ներկայ գրութիւնը¹⁾

(Համառօտ)

Անցան օրեր, տարիք, դարեր,
Անցան պարսից բռնութիւն.
Մեր խեղճ ազգից արդ վերացան՝
Նոցա մօլի յարձակմունք:

Ամեն տարի, ամեն ամիս
Հայն պատերազմ կ'տեսներ,
Եւ նորա մէջ նորա արիւն,
Ո՛հ, անխնայ կ'թափուէր:

Ամեն րոպէ նա պատրաստ էր՝
Իւր թշնամեաց յարձակման.
Եւ, այսպիսի տանջանքներով
Մանում էր սև գերեզման:

Ամա մտնում էր նա գերեզման,
Ամա թափում էր իւր արիւն,
Ամա բանտարկուած չարչարվում էր՝
Փառք տալով իւր Աստըծուն:

¹⁾ Եւս երգը երգուեցաւ առաջին անգամ Արեանայ
Հայոց օրիորդական դպրոցում:

Ե՛հ այսպիսի դառն օրերով
Տարիք, դարեր անցուցին
Եւ բիւրաւոր մարդ նորանից
Չէնքը ձեռին զոհուեցին:

Իսկ այժմ Հայն՝ անհող, հանգիստ,
Պոքանից է աղատուած,
Եւ միմիայն իւր անային
Պործերով է զբաղուած:

Եւ չի սպասում նա թշնամուց՝
Հալածանքներ կրելու,
Եւ չի ստիպվում պարսիկներից՝
Նըրակապաշտ լինելու:

Նա պաշտում է իւր Հաւատը,
Նա խօսում է իւր լեզուն,
Եւ աներկիւղ նա սիրում է
Իւր հայրենիք, հայութիւն:

Որովհետեւ աջն հովանի
Այսերութեան վեհ Ռուսաց,
Մեզ պաշտպան է և կ'լինի՝
Մինչ աշխարհի կատարած:

Եկէք, ուրեմն, ով Հայ եղբարք,
Եկէք փութ տանք Արարչին,
Եւ խնդրենք մենք երկայն կեանք՝
Ալեքսանդր Այսերին:

Լ.Ֆ. Տէր-Պէդրեան

10.

Արի՛ համով զուլու՛ղ արա, խալիսի նօքար Սայեաթ-
 'Նօվա,
 Ամեն մարդ չի կանա ճանդի շահով շրքար, Սայեաթ-
 'Նօվա,
 Օվ քեզի լիզի պարթիվէ, դուն տու շաքար, Սայեաթ-
 'Նօվա,
 Ղատտ արա շուշէդ չը կօտրին, չը խփին քար, Սայ-
 եաթ-'Նօվա:

Թէգուզ զըպրատաննն պահ տաս՝ ծեծով չի խրատ-
 վի խիվըն,
 Ինչու անձնէն չը դուս էհայ անախտելի էն չար դիվըն,
 Բէգասլըն՝ ասըլ չի դառնա, թօլօվ չի սիպտակի սիվըն,
 Պոռըն փետըն չի դրօրստի ունդան, դուրդար Սայ-
 եաթ-'Նօվա:

Թէգուզ իմանաս, դիտենաս աստղեր ու համբարքըն
 սիրուն,
 Անբարի գուրծըն կորած է՝ կարթա՛ն արանց վարքըն
 սիրուն,
 Աւետարանի խօսկիրըն՝ մարքարիտ է, կարքըն սիրուն,
 Սի՛ ածի խուզի առչիվըն լալ ու զօհար, Սայեաթ-
 'Նօվա:

Թէ էս կինաց փառքըն չուզիս՝ էն կինաց ալմասըն
 կուտան,
 Թէ հօքուդ խաթիր շալ հաքնիս՝ զար քաշած ատլա-
 սըն կուտան,

.....
 Խօստովանիս արած միխլըդ, չանիս ինքար, Սայեաթ-
 'Նօվա:

Վուր տիղ հասնիք, վուր տիղըն սուք, վուր տիղ
 սոյբաթ, խաղ է ըլում,
 Վուր տիղ ժամ, վուր տիղ պատարադ, վուր տիղ սի-
 րօվ տաղ է ըլում,
 Թէվուր հօքուդ կամքնիս անում, մարմինդ բէդամաղ է
 ըլում,
 Վուր մէ դարդին կու դիմանաս, դուն ջրրատար Սայ-
 եաթ-'Նօվա:

11.

1. Աղբատ մանուկ եմ
 Անհայր ու անմայր,
 Չունիմ ինձ մի քոյր,
 Չունիմ ինձ եղբայր:

2. Տեսէ՛ք իմ շորեր,
 Պատառ պատառ են,
 Չունիմ մի կօշիկ,
 Որ ոտքըս հագնեմ:

3. Տեսէ՛ք իմ երես
 Դեղնած և լղար,
 Ոչ ոք թշուառիս
 Չէ՛ տալիս մի ծար:

4. Տեսէ՛ք իմ աչեր
 Արցունքից ուռած,
 Իմ միակ ընկեր
 Աղբ է միշտ լաց:

5. Ուրիշ մանուկներ
 Կուշտ ճաշ են ուտում,
 Գալիս է դիշեր,—
 Սահի՛ծ են մտնում:

6. Իսկ ես, թշուառս,
 Արբե՛մն չոր հաց
 Անգամ չե՛մ գտնում,
 Սեռնում եմ քաղցած:

7. Չոր գետնի վերայ՝
 Խոնաւ սենեակում
 Առանց մի բարձի
 Պառկում եմ տրտում:

8. Ինչո՞ւ ես ծնայ,
 Ակայ այս աշխարհ...
 Սի՛թէ տեսնելու
 Սիայն լաց, աշխարհ:—

9. Սի՛թէ ողբալու
 Իմ վաղ որբութիւն,
 Սի՛թէ պատմելու
 Իմ խեղճ դրօրութիւն:

10. Սահը շատ անգամ
 'Արցա՛ է տանում,
 Որոնք նորանից
 Վախում են, սարսում:

11. Թող ինձ նոցա տեղ
Տանի միւս աշխարհ.
Եւս, այդ սե մահը
Կեանք է ինձ համար:

Կ. Սահակեան

12.

Են ի ի աւերակների առթիւ ¹⁾

Մի ժողովրդի, մի հասարակութեան մէջ քանի
շատ են ծնվում ընկերութիւններ, այնչափ ապացոյց է,

1) Բերում ենք այստեղ «Մշակ»-ի գեղեցիկ և հա-
մակրական խօսքերը, որոնք գրուած են Պ. Վիւրքեանի
Ենի աւերակների լուսանկարչական պատկերների մասին.
«Շնորհակալութեամբ ստացանք Պ. Յովհաննէս Վիւրքե-
անից նրա ֆոտագրաֆիական աննման ժողովածուն Ենի
աւերակների: Ժողովածուն արժէ 20 ռուբլ և բաղկացած
է 40 ստէրէօսկոպիական պատկերներից: Ենի հռչակաւոր
աւերակները պէտք չունեն մեր պաշտպանութեան, բայց Պ.
Վիւրքեանի ֆոտագրաֆիական աշխատութիւնների մասին
կ'ասենք, որ շատ քիչ է պատահում տեսնել այդ տեսակ
մաքուր և անսխալ ֆոտագրաֆիաներ: Եւ այդ մեր կարծիքը
չէ միայն: Մենք առիթ ունեցանք ներկայ գտնվել, երբ
Պ. Վիւրքեան ներկայացրեց իր ժողովածուն պրոֆէսոր
Ա. Իրիսովին ²⁾: Գիտնականը հիացած էր հայոց հոյակապ,

1) Բուդոլֆ Ալբրիսովը, գերմանացի հռչակաւոր բժիշկ պրոֆէսորը, էր
անդամ հնագիտական ժողովի, որ կայացաւ 1881 թ. սեպտեմբեր ամսին, փո-
խաբայի պալատում, Թիֆլիսի մէջ, ուր աշխարհի զանազան կողմերից գիտ-
նական մարդիկ հաւաքվելով՝ կովկասը ուսումնասիրելու և նորա հնութեան
հետազոտութեամբ էին զբաղուած: Եյդ ժողովին մասնակցում էին և մեր
յայտնի հայադէտ գիտնականներից երկուսը, այն է՝ Պ. Վ. Իսիւն և Պատկանեան:

Գ. Բ. Գրիգորեան

որ այդ ժողովուրդը, այդ հասարակութիւնը շարժման
մէջ է, առաջ է գնում, ընկերական, հասարակական շա-
հերի համար միտք ունի, սիրտ ունի: Ընկերութեան դա-
ղափարի հիմնական միտքը բովանդակում է իւր մէջ
միացած յոժերի գործադրումը:

Ո՞վ չը գիտէ, որ միութիւնը յոժ է: Երգէն ազգ,
պետութիւն, ժողովուրդ, հասարակութիւն, որքան էլ
որ իրենց մասնաւոր ձգտումներով, յատկութիւններով
բաժանվում, որոշվում լինէին միմեանցից՝ մէկ յատկու-
թիւն ունին դրանք, որ ամենին ընդհանուր է, որի վե-
րայ դրանք ամենքը հիմնած են, մարդիկների խմբովին,
ընկերական կենցաղավարութիւնը յատուկ օրէնքներով
միացած:

Վանի մի երկրում երևան են դալիս զանազան ըն-
կերութիւններ, պէսպէս նպատակներով, այնքան ապա-
ցոյց է, որ այդ երկրի ժողովրդի, հասարակութեան մէջ
կեանքը հո է դալիս, որ նրա պահանջները աւելացել
են, մասնաւորվել են. այդ ընկերութիւններից իւրաքան-
չիւրը իւր կէտից ծառայելով ժողովրդի, հասարակու-
թեան օգտին, աւելի բարձր զարգացման, աւելի բարո-
ւութեան է հասցնում ժողովուրդը, հասարակութիւնը:

Միւս կողմից, որովհետեւ այդ ընկերութիւնները
իրենց սկիզբը առնում են ժողովրդից, հասարակութիւ-
նից, հասկանալի է, որ քանի մի որոշ ժողովուրդ, քա-

փառաւոր և շնորհալի ճարտարապետութիւնից և աւելացրեց
նոյն իսկ վերոյիշեալ խօսքերը. «Ինձ շատ հազիւ է պա-
տահել տեսնել այդ տեսակ մաքուր և անսխալ ֆոտագրա-
ֆիայ»: Երգեօք հայոց հասարակութիւնը ցոյց կը տա
իր համակրութիւնը Ենի աւերակների նկարչին, առնելով
նրա ժողովածուն, որի ստեղծելու վրա Պ. Վիւրքեան ա-
հադին անձնական ջանք, աշխատութիւն և գրամական մի-
ջոցներ է գործ դրելը:

«Մշակ»

նի մի որոշ Հասարակութիւն զարգացած է, ընկերական կեանքի Համար պատրաստ, այնքան տեղական, այնքան արգասաւոր են լինում նրանք:

Այսպէս մի ազգի, մի ժողովրդի, մի Հասարակութեան զարգացման աստիճանը, մտաւոր, բարոյական, նիւթական ոյժը, կարողութիւնը շատ հեշտ կարելի է չափել, ուսումնասիրելով և նրա մէջ երևացող ընկերութիւնների ձգտումները, կեանքը, դրութիւնը, գործողութիւնը, ոյժը:

Բարբարոս ազգերը, մարդկութեան հրէշները՝ աւերեցին, հիմնայատակ արեցին Հայաստանը, և Հայերը ցրուած են աշխարհիս շատ կողմերը, և մէկ մասն էլ Սովկասում: Արդեօք Հայերը գիտե՞ն իրենց նախորդների, իրենց պապերի պատմութիւնը. արդեօք ուսումնասիրե՞լ են նրան, Հասկացել են նրա նշանակութիւնը:

Հայերը սովորութիւն են շինել, և միշտ պատեհ թէ անպատեհ կրկնում են, որ իրենք ամենահին ազգերից մէկին են պատկանում, որ իրենք ունեցել են իրենց անցեալը, ունին իրենց ճոխ զրականութիւնը, ունին իրենց պատմական յիշատակները . . . բայց մինչև օրս կայ Հայերի մէջ մի ընկերութիւն, թէկուզ լինէր դա շատ համեստ ջրջանակում կազմած. մի ընկերութիւն, որ ուսումնասիրէր Հայութեան անցեալը, նրա պատմական յիշատակները, Հայերի անցած, դնացած մտքերի, զգացմունքների, գործերի աւերակները . . . :

Արդեօք կայ Հայերի մէջ մի «Հասէրների» ընկերութիւն, որը Հայերի անցեալը լուսաբանէր, հնութիւնները քննէր, հնութեան յիշատակները, պատմութեան, անցեալի անդին յիշատակները պահպանէր, և այդ նուիրական գործին նուիրված անձին օգնէր, խրախուսէր, նպաստէր: Այ, Հայերը չ'ունին այդպիսի ընկերութիւն: Թէ անցեալի զիտութիւնը, հետազոտութիւ-

նը մի ազգի Համար անհրաժեշտ է, թէ մի ազգի անցեալ մեծ գործերի, գեղեցիկ մտքերի, ազնիւ զգացմունքների յիշատակները, աւերակները բարոյապէս բարձրացնող, ազնուացնող, ոգևորող ներգործութիւն, ազդեցութիւն ունին նոյն ազգի ներկայ սերունդի հոգու, սրտի, մտքի վերայ —այդ այնքան Հաստատ է, որ նրա վերայ խօսելը աւելորդ է:

Յոյները իրենց անկախութիւնը կորցնելով, բարբարոս, վայրենի ցեղերի ժողովուրդների տակ ճնշուած, ստրկութեան լուծը կրելով՝ չէին մոռացել, որ ունէին այնպիսի մի փառաւոր, գեղեցիկ անցեալ, որի նմանը դժուար թէ մի ուրիշ ազգ ունենար: Յոյները Հասան ինքնաձանաշութեան, երբ սկսան իրենց անցեալը զիտակցաբար ուսումնասիրել, երբ յետագայ սերունդը սկսեց ոգևորուել իւր նախորդների մտքի, հոգու, ճաշակի սքանչելագործութիւններով: Յունական փառաւոր կլասիկական անցեալը ոգևորում էր արեւմուտքին, և Աւրօպան անցեալի սիրոյն համակրում էր այժմեան հէլէններին: Յոյն Հայրենասէրները Աւրօպայում ցրուած ոչ փող, ոչ աշխատանք չէին խնայում իրենց Հայրենիքի համար: Անցեալի փառաւոր յիշատակներով ոգևորում էին նրանք այնպիսի մարդիկներին, ինչպիսին էր լորդ Բայրընը:

Հայերը, ի հարկէ, չունին յոյների սքանչելի անցեալը, բայց ունին այնպիսի մի անցեալ, որով կարող են պարծենալ. արդեօք մինչև օրս մի բան արե՞լ են իրենց անցեալի համար Հայերը: Արդեօք այդ տարբերութիւնը գէպի անցեալը իւր դատաւճիւրը չ' գնում Հայ ազգի ապագայի վերայ: Մի երիտասարդ Հայ, ուղղում ենք ասել Քիւրքչեանը, ահա քանի տարի է, մենակ, իւր սեպհական միջոցներով աշխատել է Անիի հնութիւնների վերայ: Բազրատունի տան մայրաքաղաքի

աւերակները, որոնք վկայում են անցեալում հայութեան փառքի, մեծութեան, գեղեցիկ արհեստի, ճաշակի նրբութիւնը . . . ոչ թէ նկարել է Վիւրքչեանը, չէ՛, այդ չէ՛ արել նա: Նկարը, պատկերը կարող էր աւելացրած, չափազանցրած կամ սխալ լինել. նա լուսանկարել է Անիի աւերակները: Եւ այդ այնպիսի ճշգրութեամբ, այնպիսի նրբութեամբ, այնպիսի ճարտար արհեստով, որ պատկերի, նկարի գեղեցկութիւնը ունենալով, ունի և լուսանկարին յատուկ ճշգրութիւնը: Նոյն իսկ Եւրօպայի հռչակաւոր մասնագէտները հիացած են այդ լուսանկարների մաքրութեան, գեղեցկութեան և ճշգրութեան վերայ մինչև մանրամասը:

Բայց կ'այ արդեօք մի ընկերութիւն, որ նպատէր Վիւրքչեանի ճշմարիտ ծանր, անձնուէր և գեղեցիկ աշխատանքին կամ հասարակութիւնը քաջալերում է աւերակների այդ երիտասարդ լուսանկարողին: Այդպիսի բան չ'կայ. հայերի մէջ ինչպէս ամէն բան, նոյնպէս և դա մասնաւոր մարդիկների համակրութեան շրջանակից չէ՛ դուրս եկել:

Ինչ է սպասում մեզանից հասարակութիւնը. բացարեւը Անիի աւերակների նշանակութիւնը, թէ՞ հասկացնենք, որ աւելի օգուտ է հայի համար, եթէ Վիւրքչեանի լուսանկարների օրինակները տարածուած լինեն Եւրօպայում, թէկուզ ուսումնարաններում, քան թէ այժմեան հայ չարչիների կեղտոտ հագուստներով, կասկածաւոր դէմքով կենդանի, շարժուն պատկերները, որոնք միայն հայ անունը անպատվում են, և հայութիւնը ատելի դարձնում: Ինչ են կարծում. հարկաւոր է արդեօք խօսիլ Վիւրքչեանի լուսանկարների երիտասարդ սերունդի, մտքի, սրտի, կրթութեան վերայ ունենալիք ներգործութեան մասին: Մի՞թէ պէտք է ասենք, որ ամէն հայ տան, ամէն մի օրինաւոր հայ ընտանիքի

բնակարանի անհրաժեշտ զարդերից մէկը պէտք է լինեն Անիի աւերակների լուսանկարները:

Առանց մեծ ծախքեր անելու, առանց ճանապարհի նեղութիւնը քաշելու, առանց ցրտի կամ շոգի փնտաւար ազդեցութեանը ենթարկվելու, սենեակումը փափուկ նստած՝ մենք տեսնում ենք Անին իւր փառաւոր, իւր սքանչելի աւերակներով մեր առջևը կանգնած: Ինչ մեծութիւն, ինչ վսեմութիւն, ինչ արհեստ, ինչ գեղեցիկ ճաշակ, ինչ նուրբ մտածմունք և ինչ ճարտարապետութիւններ . . . անցեալի մեծութիւնը, անցեալի փառքը, անցած դործերը, միտքը, զգացմունքը սառած, քարացած հանդէս են դուրս գալիս մեր առաջ: Այստեղ շքեղ միւսիոնով զարդարած արքունի պալատներ, այնտեղ նուրբ, սքանչելի եկեղեցիներ, մէկ կողմը զբրանոցներ, միւս կողմը արքունի տան հանգստարանը, մատուռը, ահա միջնաբերդը, աշտարակները, մի փոքր այն կողմը՝ Բագրատունեաց պալատի շքեղ դահլիճը, նայիր, այդտեղից վայր՝ Օտարկոցավայրի վերայ, հեռու այն կողմը Ախուրեան ձորի մէջ Օւաքարեայ սպասաւարի մենաստանը, նայիր դէպի հարաւ-արեւմուտք և ահա մայր եկեղեցին, հայ ճարտարապետութեան պարծանքը . . . շուռ եկ դէպի Ախուրեան ձորի եղերքը և կը տեսնես արքունի խորհրդարանի բազմասիւն դահլիճը, միւս կողմը արքունի բազանիքը . . . քանի՛ քանի՛ աւերակներ, նուրբ, գեղեցիկ քանդակագործութեամբ . . . և այս ամենս լուռ ու մունջ աղաղակ են բարձրացնում և մեր աչքի, հոգու առաջ անձայն խօսում, պատմում են մեր նախորդների գործերը, նրանց կեցութիւնը . . . բայց ոչ նրանք չեն պատմում, այլ ներկայացնում են, մենք մեր աչքովը տեսնում ենք, մեր ականջները խուլ են մնում, մեր հոգին է լուռ, մեր սիրտն է միայն զգում, որովհետև նրանք լեզու չունին, անխօս են և ա-

Հա՛ մեր առաջ մի սքանչելի, պատմական պանտոմիմի ներկայացումն. իշխանները նստած խորհրդարանում՝ օրէնքներ են հաստատում, թագաւորը մայր եկեղեցումը՝ Աթոռակոսի ձեռքով թագաւոր է օծւում. ղորքերը, պատերազմի դաշտից յաղթանակով յետ դառնալիս, հանդիսով գնում են հանգստանալու ղորանոցում, արքունի բաղանիքից դուրս են գալիս իշխանազն աղջիկները, ահա՛ արքունի պալատում շքեղ հանդէս է. թագաժառանգը խրոխտ նժոյգի վերայ բաղմած՝ մանում է արքունի պալատի փառաւոր դռներովը, միւս կողմը, պալատի մէկ գեղեցիկ պատուհանի մօտ նստած է թագաւորի գեղեցիկ աղջիկը, տխուր դէմքով, աչքը ճանապարհին ձգած. իւր սիրոյ առարկան հեռու աշխարհներումն է։ Աթիւ կաթիլ արցունքները զլորվում են և ցոյց են տալիս, որ ամենաջերմ սէրը գաղտնի սէրն է. մի փոքր այն կողմը յուզարկաւորութեան շքեղ հանդէս է. արքայազն փոքրիկ իշխանին տանում են թաղելու թագաւորազն մանուկների հանգստարանում։ Այստեղ թագուհին նստած իւր ննջարանում՝ սգում է իւր զուակի մահը . . . այս ամէն անցեալի ներկայութիւնը, այս անձայն գործողութիւնը, այս հեռուի մօտիկութիւնը, այս անխօս կենդանութիւնը, այս փառաւոր գործերի, մտքերի, զգացմունքների յիշատակները իրենց հանդիսաւոր լուծումն են միանգամայն մեր երեւակայութիւնը, մեր սիրտը. մի սուրբ երկիւղով, մի ահռելի պատկառանքով խոնարհում ենք մենք-Անիի աւերակների առաջ։ Վաղցր և սիրուն երազներ զրկում են մեզ . . . :

Այս ամենս տեսնում ենք, այս ամենս վայելում ենք մենք Քիւրքէանի նկարների շնորհիւ։

Երգեօք մի ջնջին Ժամ ըստ ըստ մի գումար է այդ բանի համար։

Ապանդար Ապանդարեան

13.

Պարերգ

Երի՛ք, քոյրեր, պա՛ր բոլորենք,
Թե՛ թե՛ տանք, մէկտեղ պարենք.
Ուրախ սրտով, ծիծաղ դէմքով
Առ Բարձրելոյն այսպէս ասենք.
Տո՛ւր երկար կեանք և զօրութիւն
Համեստուհի մեր վարժուհւոյն։

Չորս ոտք 'ի ձախ երթանք անդին,
Չորս ոտք 'ի ձախ երթանք անդին,
Մի ոտք ի յաջ, մի ոտք ի ձախ,
Երկուս 'ի ձախ դարձեալ անդին,
Երկուս էլ յաջ դառնանք կրկին։

Թե՛ ու թիկունք ուղեղ բռնած,
Ոտք ու սրունք կարգաւ շարժենք,
Ապաւի պէս մանր ու բարակ
Թռչոտելով այսպէս ասենք.
Տո՛ւր երկար կեանք և զօրութիւն
Համեստուհի մեր վարժուհւոյն։

Մեր վարժուհւոյն երկա՛ր արեւ,
Որ մեզ ուսուցել է պարել,
Ուսուցել է մեզի նաեւ
Աարդալ-գրել, խաղալ, երգել.
Տո՛ւր երկար կեանք և այլն։

Երի՛ք, քոյրեր, դարձեալ պարենք,
Չեւք ձեռք բռնած պար կըրինք,
Բարակ ներդաշնակ երգելով՝
Եւ Տէրն մեր այսպէս ասենք.
Տո՛ւր երկար կեանք եայլն:

Մէկտեղ մտնենք ուսումնարան,
Մէկտեղ դասեր առնենք, սերտենք,
Մէկտեղ գրենք, մէկտեղ կարդանք,
Մէկտեղ խաղանք, խնդանք, ասենք.
Տո՛ւր երկար կեանք եայլն:

Վանի որ դեռ մենք մանուկ ենք,
Օտուր ժամանակ չը կորցնենք,
Թէ ո՛չ մեր այս անդին օրեր
Մանցնին, կ'երթան: Ուրեմն ասենք.
Տո՛ւր երկար կեանք եայլն:

Գո՛հ ենք քեզնից, Տէ՛ր Աստուած մեր,
Որ մեզ տուել ես ուսման սէր,
Տուել ես դու մեզի նաեւ
Ժիր վարժուհի աշխատասէր:
Տո՛ւր երկար կեանք և զօրութիւն
Համեստուհի մեր վարժսւհւոյն:
Մանուկ Թաճաշէանց

14.

Թէջնիս

Ելդպէս չեղաւ, միսը ուրիշ կերպ աղէ՛,
Վեղին կըսեմ, հալածը չէ շիպ, աղ է,
Մի՛ ըշտապիր, ո՛չ քրտրնէ, ո՛չ պաղէ,
Ի՞նչքզ հասուր կամ թէ ապշէ ու պաղէ:

Թուղթ որ խաղանք, հս՛մ թաղաւոր կայ, հս՛մ աս,
Եյո՛, բաժին մէկ մէկ վանկով են հա՛, մաս,
Անայք, դիտեմ, ձեր մէջը կայ մէկ Համաս,
Ի՞նչպէս չըսեմ, խմած ջուրը շատ պաղ է:

Գընա՛, աշէ՛, դուր բաց է, թէ ան է,
Մի՛ վախենար, կըրակը տա՛ր ու անէ՛,
Ի՞նչ կայ սիրտըդ, որ քաշածդ միշտ «ան» է,
Զըլ՞ ցաւիս, թէ երեսը շատ պաղ է:

Թօլիկ բառ կայ, չը մոռանաք, կայ թօլիկ,
Փոքրիկ կաթօլ կամ մէկ բառով Աթօլիկ,
Ելի՛ եմ, դուք տեսած էք, Հայ-Աթօլիկ,
Գիտցիք, այսօր սիրտըս պաղչա ու պաղ է:

Մերիւն Ալեանէանց

15.

Բ ա ժ ա կ փ ր կ ու թ հ ա ն

Ահա՛ մթնեց արեւմուտքը Հրէաստանի աշխարհին,
Պայծառ օրը տեղի տըւեց երեկոյեան խաւարին,
Երեգական վերջին լուսով դեռ կը փայլէր վառ ի վառ
Գրկած պատած այգիներով Նէոնին սուրբ կատար:

Երուսաղէմ—փառք հընութեան՝ Լիրանց վերայ հանգ-
չում էր,

Պարկաշելով Յորդանանը ափերի մէջ թաքցում էր,
Մեռեալ-ծովը քընաթաթախ, աչերն ՚ի վեր ամբարձած,
Համարում էր անթիւ աստղեր՝ երկնից տեսքին ըզմայլած:

Մութը իջաւ... տարածուեցաւ գերեզմանի լուսթիւն,
Ծագեց լուսինն ու լոյս տուեց Պեթսեմանի այգիուն.
Զիթենիի ծառի տակ, հողի վերայ տարածուած,
Երեք հողի քուն մըտել են՝ դարդն ու հոգսը մոռացած:

Բայց ուրիշ քուն կաշկանդել էր համայն ազգը մարդ-
կութեան,
Խրքուած, թաղուած մինչի կոկորդ ճահիճի մէջ մոլու-
թեան.
Միայն Մինի սուրբ աչերից քունը հեռի էր փախչուս,
Ոչ խայթ խրդի, ոչ աշխարանք նորա հողին էր տան-
ջում:

Նա անմեղ էր. մոլութիւնին նա միշտ մընաց անհա-
ղորդ,
Լոկ մարդկութեան համար թափեց այն օր արցունք
աչքից յորդ.
Մահագուշակ սարսուռ ընկաւ նորա արկար մարմինին,
Երբ փրկութեան մարդկան ազգի բաժակ տեսաւ առաջին:

«Հայր, կռեց Նա, վիշաք հողին իմ ճընշումէ չարա-
չար,
Քանի որ դամ, պըսակ ու փուշ աչքէս անցնում են
շար շար.
Առկայ ժամը, ես այդ գիտեմ, դառը կ'լինի ողջակէզ,
Զի՛ արանջալ իւր վիճակէն, կը խոնարհէ գլուխը հեզ:

«Միակ Որդիդ պիտի մեռնի, որ ազգ մարդկան ա-
ղառէ,
Անգոհ մարդը նորա գլխուն հայհոյանքներ կը թափէ.
Հայր, հայր, ինձնից թող հեռանայ այս բաժակը դառ-
նութեան,

Որոնց համար ես պիտ'մեռնիմ՝ բընաւ չ'աժէն փրկու-
թեան.
Բայց թէ Որդուդ դառը մահը ազգիդ կուտայ նոր մի
կեանք,
Նոցա անթիւ մեղաց համար լեցի արիւնն իմ փրկանք»:
Պամառ-Քաթիկոս

16.

Առ արեւն

Երեւ, արեւ, դու մեղանից
Երբ հեռացար դէպ հարաւ,
Զմեռն եկաւ և ամեն ինչ
Յափշտակեց ու տարաւ:

Աստուած սիրես, էլ չ'գնաս
Ելլ միշտ մնա՛ դու մեղ մօտ.
Քեզ կը պատուենք, քեզ կը գովենք
Ամեն ըրկուն, առաւօտ:

Որքան գոհ ենք, որ դու բերիր
Պարնան անուշ եղանակ.
Եթէ երանի դարուն լինի
Տարին բոլոր ժամանակ:

Տե՛ս թէ ինչպէ՛ս փթըթել են
Թէ ծառ, ծաղիկ և թէ խոտ.
Տե՛ս թէ ինչպէ՛ս տարածուել է,
Ամենայն տեղ անուշ հոտ:

Քե՛զ են գովում թռչիկները
Իրանց քաղցր դայլայլով,
Հովիւն իրան մեղմիկ սրինգով,
Հոտաղն անուշ հոլովով:

Արե, արե, էլ չ'գնաս,
 Այլ միշտ մնա դու մեզ մօտ,
 Քեզ կը պատուենք, քեզ կը դովենք
 Ամեն ընկուն, առաւօտ:

Ղ. Աղայեանց

17.

Քիւնի աթ Պիւանի.

Աշխատի՛ր, կեանքիս հատոր, աշխարհի մէջ պայծառ
 լինիս,
 Պայծառ արփի, արփի արե, արեւի պէս վառ լինի,
 Արբուժեան, պարկեշտութեան կեանքին հետեւի՛ր, պա-
 տուելի,
 Պատուելի մարդ, մարդ կատարեալ, կատարեալ ու դառ
 լինիս:
 Աստուծոյ տուած բանք, պատուէրները պի՛նդ պահ-
 պանէ,
 Պահպանէ՛ միշտ, միշտ դու կանանչ, կանանչ ու թարմ
 ծառ լինիս.
 Ո՛վ սիրելի, կարգա՛ բարի խղճով դրուած գրքերը,
 Պրքերը սուրբ՝ սուրբ դու սրտով, սրտով անաչառ լի-
 նիս:

Մտքովդ ձեւէ՛, չափէ՛, եղի՛ր բանխմաց զգայուն,
 Օգայուն սիրտ, սիրտ բարութեան, բարութեան պատ-
 ճառ լինիս,
 Ուղղութեան ճանապարհը բռնէ՛, հետեւի՛ր, ո՛վ Զ-իւան,
 Ո՛վ Զ-իւան դու, դու պատկերով, պատկերով կայտառ
 լինիս:

18.

Պ ե ղ ջ ու կ

Առաւօտը վաղ, աղամայ մութին
 «Ճճճ» լսվում է մի սուր բարձր ձայն,
 Ռաշպարն է նա՝ մրմունջը բերնին
 Բացում է դուռը իր խարխուլ գովին:
 Շոյում է եղանց իր կոշտ ձեռներով,
 Տրորում է նոցա պլլղղիկ աչքեր
 Եւ մեղմ ու հանգարտ ձայնով դողդոջուն
 Նոցա ականջին երգելով ասում:
 — Հա՛ իմ սարգարներ, անխոնջ մշակներ,
 Պուք երկրագործի աջ ու ձախ ձեռներ,
 Արձակեմ ես ձեր վզի կապանքներ,
 Երթանք այցելեմք ծաղկալից դաշտեր:

Ահա՛ հասել է դարուն կենսաբեր,
 Մեր առաջ բացել խոտաւէտ մարդեր —
 Պութան պիտ ձգենք, հողը տապալենք,
 Այլ ու ձախ փռենք մենք անթիւ սերմեր:

Հատ շուտ է գալիս ամառը հասնում,
 Մեր ամեն բարիք նա է մեզ բերում.
 Ես պէտք է հրնձեմ, խուրձեր կապտում,
 Իսկ ձեզ, իմ քաջեր, պիտ լծեմ սայլում:

Պէ՛հ, իմ եղներ, շուտ ելէք
 Երթանք արօտ արածէք:

Նորա ետեից մեծ — մեծ քայլերով
 Աշունն է գալիս — տխուր եղանակ.
 Վարած հողերի կոշտ թումբերը
 Մանրել փշրելու յարմար ժամանակ:

Ահ հողի կակուղ, փխրուն շերտերում
 Շարժում, ցանում յուսոյ հատիկներ.
 Յաքան ենք անում, խնդրելով երկնուց
 Լաւ օր, յաջող կեանք, տարի պտղաբեր:

Աչքդ ճպում ես, ձմեռ է առաջիդ,
 Քամին ու բուքը փչումեն սաստիկ,
 «Երթանք անտառը», կանչում են մարդիկ,
 «Վլիսել է փայտը, չունինք վառելիք»:

Շրթիկ, հա թրթիկ, ես փայտ եմ կտրում,
 Վիթխարի ծառեր գետնին տապալում.
 Ատրի՛ր, իմ կացին, ջարդի՛ր համարձակ,
 Որ մեր օջախում միշտ լինի կրակ:

Ձիւնը թափվում է, քամին ղողանջում,
 Ձնի մալանջներ երեսիդ խփում.
 Փայտով լի սայլը առաջ է գնում,
 Յեկի մէջ ակը ձրստ ու վըստ անում:

Եւ դուք, իմ քաջեր, ոլորվում, ձգվում
 Ծանր լծի տակ, ո՛հ, որչափ քրտնում...
 Տարին պտըտում է, սահում, գլորվում,
 Վարձեալ նոյն հոգսեր նորից մեզ բերում:

Վէ՛հ, իմ եղներ, իմ ջուխտակ աչեր,
 Ելէ՛ք, դա՛շտ երթանք, նորոգէք ոյժեր:

Վալաբան

19.

Հայաստան

Եռողջարար օդ ունեցող
 Պան շատ տեղեր այս երկրում,
 Բայց զովաշունչ օդոյդ նման
 Չունի ո՛չ ոք, Հայաստան:

Շատ քաղցրահամ սառ աղբիւրներ
 Այս աշխարհիս վերայ կան,
 Բայց բիւրականեան աղբերց նման
 Չունի ո՛չ ոք, Հայաստան:

Հաղարաւոր զետեր տեսայ
 Աշխարհի անկիւններում,
 Բայց Ափրատ և Տիգրիս չկայ
 Ո՛չ մի տեղում, Հայաստան:

Շատ տեսել եմ բարձր լեռներ
 Աշխարհիս չորս կողմերում,
 Բայց մեծ Մասիս լեռան նման
 Չունի ո՛չ ոք, Հայաստան:

Բազմատեսակ պտուղներով
 Շատ տեղերում դաշտեր կան,
 Բայց քո Երարատիդ նման
 Չունի ո՛չ ոք, Հայաստան:

Թէև երկրանդնդի վերան
 Շատ մեծ ձոխ քաղաքներ կան,
 Բայց աւերակ Մեխիդ նման
 Չունի ո՛չ ոք, Հայաստան:

Այդուն աւեր վանքեր լին
Աշխարհիս կողմեր ամեն,
Բայց Սուրբ Լըջմիածնիդ նման
Չունի ոչ ոք, Հայաստան:

Պատմ.

20.

Այծ համ

Անհոգ ես, չես գիտեր, ինչ կայ քո մասին,
Պարտվում են քո խեղճ անձի փեսան,
Գամբռներով, բարակներով միասին.
Փախի՛ր, այծեամ, փախի՛ր, որսկանն է գալիս,
Չազդիկներդ տխուր լալի՛ս են, լալի՛ս:

Որսկանը ճրագով քեզի ման կուգայ,
Սուղէ ձեռքերը քու արիւնով լուայ,
Խղճալի, քու տեղակ սար ու ձոր կուլայ.
Փախի՛ր, այծեամ, և այլն:

Որսկանը գութ չունի, կանէ կրակը,
Աամ քեզի կ'սպանէ, կամ քու զաւակը,
Չուր չի՝ անցնիլ հրացանի գնդակը.
Փախի՛ր, այծեամ, և այլն:

Դաշառմը չի՛ս ման գար, թէ մտածես լաւ,
Քեզ կ'վերաւորեն, կ'ստանաս մեծ ցաւ,
Դուրս մի՛ ելիր խիտ անտառից դու բնաւ.
Փախի՛ր, այծեամ, փախի՛ր, որսկանն է գալիս,
Չազդիկներդ տխուր լալի՛ս են, լալի՛ս:

Աշխարհիս կողմեր

21.

Այսպէս էր

Աչք գեղանիշ՝ որպէս աստղունք,
Այտեր զինչ վարդ դրախտի,
Ծիծաղ ծիծաղ.

Յօնք սևորակ, դէմք բոլորակ
Արփւոյ նման փայլփայլ
Ուրախ ուրախ.

Հասակ նոճեաց, շատ գեղեցիկ,
Շատ վայելուչ, շատ չքնաղ,
Մատաղ, մատաղ.

Խօսքն անոյշ, սիրտ կաթողին,
Վարքն համեստ և խաղաղ,
Չքնաղ, չքնաղ.

Միտքն առողջ և խոհական,
Հանճար ունի զօրաւոր,
Աղուոր աղուոր.

Ահ, երանի՛ այն փեսային,
Որ քեզ լինի արժանի
Վանի՛ քանի՛.

Երկնապարզէ քո պսակին
Տերեք միան անթառամ,
Շուշան, շուշան:

Եղիլ Վարդապետ Մեծարարունէն

22¹⁾.

23.

Լըի՛, անձն իմ, մեկուսացի՛ր, Ո՛վ մեծ իմաստ, է՞ր երկնչիս,
Ի բազմութեանց այս հեռացի՛ր, Ի մարդկանէ ընդէ՞ր փախչիս,
Օ՛ի ժամանակն է այլայլեալ, ժամանակն է կշիւ կենաց,
Օ՛րուս բարեկամ ոք չմնաց: Եւ այլութիւնն ՚ի մեզ մնաց:

Ընձն իւր անձին օգնել ջանայ, Գուցէ գտցի ոք թերամիտ՝
Իհռն ընկերին ո՛չ ոք բառնայ, Ի գործս այլոց յօժարամիտ,
Ո՛րոց շահող, զինքն տուժող՝ Որոց շահող, զինքն տուժող՝
Նպաստարար ոք չմնաց: Եւ միայն անձն իմ մնաց:

Եղբայր եղբօր վիճաբանի, Յետոյ այդ սէր ո՛չ գտանի,
Իբր օտարի՛ ընդդէմ զինի. Հազիւ զորդիս հայր ընդունի,
Ընկեր զընկեր դաւաճանէ, Եւ թն եղբարց իւրովք ՚ի ճաշ
Եղբայրասէր ոք չմնաց: Իսկ զմիլ ՚ի գիւղս Հայոց մնաց:

Լմենայն ոք ջանայ զրկել, Իբր ՚ի բազում յատուկ է այն,
Իբրու օձն այն խաբ արկանել, Եւ չէն զրկողք ամենեքեան.
Ո՛ր ասն այն ՚ի սիրտ և ՚ի լեզու Եւ պա յայնս՝ յորս է հոգին՝
Ստուգաբան ոք չմնաց: Շահարտութիւն բանից մնաց:

Եղբատք՝ հպարտք, ծերք՝ Եւն մոլութիւնք չէն սեպ-
ճակաճանք, հական, հական,
Իսկ մեծատունքն՝ են ստաբանք, Խղճի ծերոց և մեծատան.
Յոռմէ՞ յուսաս դու բարու Սեծ մեղապարտն թէպէտ ես
Թիւն, եմ,
Օ՛ի երկիւղած ոք չմնաց: Եւլ տեսն երկիւղ ՚ի յորովս
մնաց:

¹⁾ Սորան, իւր պատասխանով, հրատարակել կամեցայ
թէ՛ իբրեւ հնութիւնք, գրուած 1805 թուին, և թէ՛ ան-
ցեալի վերայ մի գաղափար կազմելու նպատակաւ:

Ո՛ւ աճառականք են խարդա- Եւ հոգութեան են նշմարանք,
խողք,

Եւ հետաւորք՝ խարդաւանողք. Եւ մենքեան չէն խարդաւանք.
Նենգիւ խաբել ջանան մի- Ի բարեպաշտ և յերկիւղածս
մեանց,

Ուղղահաշիւ ոք չմնաց: Հաշիւն միշտ ուղիղ մնաց:

Իսպառ բարձեալ են իրաւունք, Հագարացւոյն է իսկ բարձեալ,
Օ՛րկանք տիրեալ ամէն կող- Նաե պարսկին բնաւ վերա-
մունք, ցեալ.

Ի մեծամեծս և առ ստրուկս Եւլ և ՚ի գոռոցս և ՚ի ոռուս
Երգարարատ ոք չմնաց: Երգարութեան մասն մնաց:

Ծանք ամենիցս ի ներկայիս՝ Ծանան զրկել և զտուն պահել,
Ո՛ւ այելչութիւնք, հոգս աշ- Չկարօտիլ և հառաչել,
խարհիս,

Իսկ վասն աւուրց հանդերձեւոց՝ Եւ պա այնու չէն մք կորուսեալ,
Եւլ հոգածու ոք չմնաց: Եւլ փրկութեան մեզ յոյս մնաց:

Ոմն ՚ի գնել ոմն ՚ի փորձել, Ի կոչմանէ հրաժեշտ տան,
Եւ պղերդ ոմն ՚ի կին ածել. Որք հանգոյն ինձ զբաղեալ կան,
Ի կոչն ընթրեաց արքայու- Եւլ ո՛չ համայնք. զի աւանիկ
թեան

Ուղեորեալ ոք չմնաց: Ի Պետերբուրգ ոմն մնաց:

Փարթամք խնջոյս են զբաղեալ, Ուր, արդարեւ, են շաղախեալ,
Եւ ՚ի զբօսանս են պարապեալ, Ի պարերգուս զողիս մաշեալ,
Վարօտեւոց փշուր հացի Սակայն յազգս, ուր են հա-
ւատք,

Սատակարար ոք չմնաց: Տուրք աղքատաց հաստատ մը-
նաց:

Շրթունք կիզին պապակեւոց Ընհար է մերձ անդ լինել,
Ծերմիւ տապոյ ծարաւեւոց, Պապակեւոց ջրով օգնել.
Օ՛ւ ազիւ մատին՝ ջուր զովու- Որովհետեւ վիհն է ընդ մէջ,
թեան

Սատուակող ոք չմնաց: Նոր ուխտն միայն նպատակ մնաց:

() տար և մերկ վայր անկեւոց Որք ժլատք են՝ անփոյթ առ-
նեն,
Եւ անտէրունչ բանտարկեւոց Եւլ ողորմածք միշտ որոնեն,
Օգեցուցիչ և այցելու Վաղտ այց առնել 'ի քաղաքս,
Հիւրածոողով ոք չմնաց: Եւ յովանս՝ վանս մնաց:

Հօտք յանապատսցրիւ ածեալք, Եւդ չէ՝ հնար 'ի մարդկանէ,
Եւ 'ի լերինս են մոլորեալք, Խօսիլն իսկ ընդունայն է,
Կրկին փարախ ժողովեւոյ՝ Եւնել զմեզ որպէս էաքն՝
Հոգաբարձու ոք չմնաց: Աբանչեւեաց Տէրն մնաց:

Հովիւք փութան զասրն խոն- Օւսրն առնուն ըստ օրինի,
ղել,
Օւսրն և զկաթն հոգան Եւ զայլն 'ի տիպ տասանորդի-
ուտել,
Ի գալ գայլոց բաց վտարող՝ Եւն, որ հսկեն անքուն ակամբք,
Հսկումն գիտողք ոք չմնաց: Եւլ այժմ այնպէս գայլ չմնաց:

Բռնակալք են կաթուղիկոսք, Եւ մեօք միայն Վաւիթն էր
այն
Կարգավաճառք եպիսկոպոսք, Կարգավաճառ, ոչ ամենայն,
Ընչամատոյց կղերիկոսք, Բարեոյ, չարին Տէրն է քննիչ,
Իսկ կարգաւոր ոք չմնաց: Կարգաւորն մեզ՝ մեծ յոյս մնաց:

Սեք, ժողովուրդքս, թերա- Սայ մեզ, թէ եմք թերա-
հաւատք, հաւատք,
Եւ ուսուցիչք իբր անհաւատք, Համայն մարդիչք չեն ան-
հաւատք,
Սարձու կալեալ են քահա- Երդեամք պարտին կեալ քա-
նայք, հանայք,
Հոգեխնդիր ոք չմնաց: Թիւր գատաստան 'ի մեզ մնաց:

Եկեղեցիք լեալ են խանութք, Վանձանակն վաղ քաջ իսկ կայր,
Ուր վասն արդեանց գան ժա- Յորում այրին հանդիսանայր.
մերդուք,
Բառնիլ դրամոց՝ փակին մա- Ողորմութեան բարձր 'ի գլուխ
տուռք,
Ձրի պաշտօնք ոք ոչ մնաց: Յատենին անդ պարծանք մնաց:

Հիւղն ընկերի ականն ասեմ, Վերանակիր ակն ես եմ,
Եւ զիմ գերանս ոչ տեսանեմ: Լինել քարձիգ ոչ ամաչեմ,
Ընմեղ գոլով՝ նախ քարընկեց Եւն, որք զՀիւղն իսկ ոչ կրեն,
Լինել այլոց՝ ոք ոչ մնաց: Բայց համբան այդպէս մնաց:

Եմենայն ոք պանծայ անձին, Երանիէր, թէ չիցէր պար-
ծանք,
Ենթ իմաստուն գոլ առանձին. Կամ եղբօրէն թիւր բամբա-
սանք,
Սան այն զիմաստ սրբոց գը- Իսկ իմաստից սուրբ գրոցն՝
րեանց
Վերվերծանող ոք ոչ մնաց: Սեկնութիւնն յայտնի մնաց:

Սին գիտութեամբ տգէտք Ի մեզ փոքր են ներհուն գի-
փայլին, տողք,
Եւ անուամենք նոցա զմայլին. Իմաստակքն երեկն բունք,
Սուրբ գիտութիւնն ենթ գը- Իսկ բացատրիչ սուրբ գիտու-
րուանալ թեան՝
Ի լոյս ածող ոք ոչ մնաց: Օմիւնացի ոմն մնաց:

Հարուստք յիմարք յառաջա- Եղբատն շէն առնէ Եստուած,
նան,
Փառք, աստիճան բարձր ստա- Ենդրադարձն նոյն իմացուած.
նան,
Իսկ արք գիտունք գոլով աղ- Եւն իմաստնոյ թէ և անինչ՝
քատք,
Յարգող նոցա ոք չմնաց: Յարգամատոյց մի տեղ մնաց:

Սեծք զփոքունս արհամար- Սեծք զփոքունս նախ շահես-
հեն, ցեն,
Փոքունք զմեծս միշտ եպերեն, Եպա զպատիւ պահանջեցեն.
Սին ստամբակ, միւսն անխիղճ, Ոմանց գոլով վէս կամ անխիղճ՝
Վաստիարակ ոք չմնաց: Սատ անունն հանուրց մնաց:

Երիտասարդքն են վատա- Բաց փախիցուք յարանց չա-
շուէրք, րաց,

Մանկունք դարուս յոյժ ան- Օհնտ երթիցուք անձանց բա-
նուէրք, րեաց.
Իսկ ալևոր ժամանակիս՝ Յայնժամ տեսցուք թէ յաշ-
խարհի
Օեր ողջախոհ ոք չմնաց: Եւաքինի յրքան մնաց:

Տէրն է ռիշտ, ծառայն պղերդ, Եւնչակիցք յանկարգս վարին,
Հայրն է ճիշդ, որդին յոյժ Եւլ ոչ համայնք նոյն բարս
ունին,
Եւրն անառակ, կինն անպար- Եպա յանձն իւր աստիճանի
կեշտ,
Բարեկրօն ոք չմնաց: Պարկեշտութիւն բազում մնաց:

Մարդն իւր պատիւ չիմանալով, Մարդարէի խորհուրդն այլ էր,
Եւ անասնոց նմանելով, Բնդ Գիողինեայ լոյց զլապտեր,
Լոկ պատկերօք մարդ երեւի, Բստ իմաստնոյն՝ այր կատարեալ
Իսկական մարդ ոք չմնաց: Ի հազարաց մինն է՞ր մնաց:

Համայն գլուխք ի ցաւս ան- Գիտունք յանձինս ապաւինին,
կեալք,
Եւ սիրտք ամէն հոգս ընկըղ- Ուամիկք յԵստուած ապաստա-
մեաք, նին,
Ի ներբանէ ցգազաթան Երդ իջանել և բարձրանալ՝
Եւողջ անձամբ ոք չմնաց: Իրաւանց Տեառն տալ մեզ մնաց:

Կեռինք բազումք են յաշ- Սան միոյն տարակուսիմք,
խարհի,
Մարդիկ եղեալ են ամէհի, Եւ առ Եստուած ապաւինիմք,
Օհ վարք և բարք մեր են Յորոյ միայն ողորմութիւն
յայտնի,
Երկբայութիւն ինչ ոչ մնաց: Եպաստանել՝ մեզ աստ մնաց:

Ուստի Եստուածն է մեզ ցա- Եստուած չեւ ևս է ցասուցեալ,
սուցեալ,
Պատիժ մեղաց մերոց հասեալ, Կամ ըստ իրին՝ զմեզ պատժեալ,
Ենօրինաց հոյլք բազմացան, Զասաց բնաւից՝ այլ թէ բազ-
մաց,
Յամաքեցաք, սէր չմնաց: Եպա սուրբ սէր դեռ ևս մնաց:

Եզդ 'ի վերայ ազգի դիմեալք, Եյդ ամենայն կատարեցաւ,
Գունդըք զօրաց յաճախ կու- Եշխարհս համայն սասանեցաւ,
տեալք,

Յամէն կողմանց մարտ ար- Բայց արդ սիւռիչ խաղաղու-
հաւրաց, թեան՝
Խաղաղասէր ոք չմնաց: Ուսուաց մեծ Կայսր միայն մնաց:

Ուր սով և մահ են պաշա- Եղիցին արդ կամք Տեառն
րեալ, օրհնեալ,
Եւ թանգութիւնն բռնակա- Օարդիս չի՞ք մեր զսով տե-
լեալ, սեալ,
Կաւ տարերք յեղաշրջեալ, Տարերք երբեմն յեղաշրջեալ՝
Խաղաղ կենաց ճար չ'մնաց: Եղանակն միենոյն մնաց:

Սան անցաւոր սուտ կենցա- Օյոյս մեր այսու արդ մի՞
ղոյս, հատցուք,
Խղճուկ Մարգար, մի՞ տար Եւլոց տարազ վատ մի՞ լե-
քեզ յոյս, ցուք,
Յիշեա՛ զբան Պողոսի թէ՛ Պողոսի բան չէ՛ ընդունայն՝
Սայելչութիւն այլ չմնաց: Սայելչութիւն հոգւոյն մնաց:

Յօրինեաց

Պատասխանեաց

Մարգար Խաչայեանց,
Օմիւռնացի

Սերովբէ Լարժապետ,
Պուլեցի

24.

Եւ Խաչն Յիսուսի

Ենծայրածիր, լերկ անապատ
Ենբոյր, անթոյր, փըշալեց.
Երկինք նըսեմ, ցուրտ, միզապատ,
Օուրկ յարեզին նըշուլեց.

Ապառաժուտ խոսքան լերինք,
 Ծով ալիկոծ, փրփրադէղ՝
 Աաղմեն աշխարհն, ուր մենք կ'ապրինք...
 Օգնեա՛ մեզ, Խաչ, օգնեա՛ մեզ:

Իբրեւ ցանցառ ոչխարաց հօտ,
 — Հօտ անփարախ և անաէր —
 Ար թափառիմք քայլիւք կըթոտ
 Եւ ո՛ւր կ'երթամք՝ չ'եմք զխտեր...
 Փայտ փրկարար, Խաչ կենսատու,
 Որ կըրեցիր Յիսուսն հեզ,
 Մեր պահապանն և յոյսն ես դու,
 Օգնեա՛ մեզ, Խաչ, օգնեա՛ մեզ:

Ահա՛ զըթուծեան հընցդ անշէջ,
 Ի սուրբ բարձանց Պողոթայ
 Աստ. ճաճանչներդ ուղղէ՛ մեր մէջ,
 Եւ մեր վերայ դո՛ւ զթա՞յ...
 Մի՛ թոյլ տար մեզ մատնիլ ի մահ,
 Լո՛ւր մեր ձայնին աղեկեզ,
 Յոյց մեզ ուղիղ և անփուշ աահ...
 Օգնեա՛ մեզ, Խաչ, օգնեա՛ մեզ:

Ար սահի մեր նաւն անվրտանդ՝
 Ալեաց վերայ բարբարոս,
 Ջի՛ քեզ զիմեն մեր պաղատանք,
 Ջի՛ դո՛ւ ես, Խաչ, մեր փարոս...
 Մինչ որոտան ամպք շանթուռոյց
 Ապաւինիմք մենք առ քեզ,
 Դո՛ւ, մեր խարխոսն և ուղեցոյց,
 Օգնեա՛ մեզ, Խաչ, օգնեա՛ մեզ:

Լուսնայայժառ, սիրագորով
 Թաւոցդ հովանւոյն տակ, Խաչ,

Պահեա՛ ըզմեզ Յուսով, Սիրով
 Եւ Հաւատով յաւէտ քաջ.
 Ընկա՛լ մեր ողբն իբրեւ նըւէր,
 Մեր սիրան իբրեւ ողջակէզ,
 Ընորհեա՛ մեզ կեանք անաւեր,
 Օգնեա՛ մեզ, Խաչ, օգնեա՛ մեզ:

Աղետանդ Պ. Փանոսեան

25.

Աարնեցի հացագործն և ր

Ախպար, արի՛ ասօր էրթանք մեր պախչան,
 Վիշրմ' նստինք զրցինք, քիչմա վարդ քաղինք,
 Բանանք դաթով-հալուով լիքը մեր պողչան,
 Խմե՛նք ձերմակ ջուրը, քանի-օր սաղ կնք:

Պունա խաղըմ ըսէ իմ թասիս վրայ,
 Բէլքի սա թերմաշը անուշ կուլ էրթայ,
 Աս աշխարը հէջ մէ մարդում՝ չի մնայ,
 Ասօր հոս կնք, յէզվան կերթանք,-ղօնաղ կնք:

Պոխ յերդէստանը մեզի կը մաշենք,
 Մեր չօլուղ-չօճուղին դէրտը կը քաշենք,
 Ասօր քէֆի օր է, քէֆերուս աշենք,
 Յէզվան ալի էրթանք ալուրը մաղինք:

Պասպարն եմ, Աստըծմէն չեմ կարեր յուսըս,
 Էրկուսիսս պահէ իմ Տէր Յիսուսըս,
 Սաղ էսնրֆին մէջը մենակ էրկուսըս,
 Վուլլի կսնն, թէ շատ սիրով օրթաղ կնք:

Աղետանդ Պ. Փանոսեան

Վրաց Մարիամ Թագուհու մահը

(1882 թ.)

Հոկտեմբերի 10-ին երկինքը ծածկուած էր ամպերով . . . կիւրակի էր այդ օրը և Թիֆլիս քաղաքը ներկայ էր մի սգաւոր տեսարանի, մի պատմական անցքի, որի նմանը նա երբէք չէ՛ տեսել, և համարձակ կարող ենք ասել, որ նա երբէք, երբէք տեսնելու էլ չէ։ Այդպիսի մի երեւոյթ արեւմտեան Ասիայի պատմութեան մէջ երբէք կրկնուելու չէ՛, որքան էլ պտոյտ դայ պատմութեան անիւր, եթէ հազար տարիներ էլ անցնեն։

Այդ օրը Թագեցին Վանքի Մայր Եկեղեցում, Հայաստանեայց եկեղեցու գրկում Վրաստանի վերջին Թագուհի Մարիամին, Ալեքսանդր Թագաւորի ամուսնուն։

Մարիամ Թագուհին հայկական տոհմից է. նա Մէլեք-Սահակ Աղամալեանի դուստրն է և ծնուել է Երեւանում 1806-ին և 14 տարեկան երիտասարդ հասակում պսակվել է Վրաստանի արքայազն Ալեքսանդրի հետ 1820-ին, Եփրեմ Աթոռիկոսի օրով, Լջմիածնում։

Մարիամ Թագուհին հայ կին էր, բառի ամենաազնիւ նշանակութեամբ, հայ էր ծնուել և հայ էլ մեռաւ։ Իսկ հայերը, մեր հայերը, հայ կանայք ի՞նչ կարող են մտածել, երբ նրանք յիշեն այդ օրը, Մարիամ Թագուհու մահը։ Թող մտաբերեն զրանք, որ Մարիամ Թագուհին կարող էր իւր մայրենի լեզուն մոռանալ, կարող էր իւր ազգային կրօնը ուրանալ և ուրիշ հաւատի գնալ. գիտէ՞ք, նա օտարների մէջն է մանում,

նա բարձրանում է, մինչև Թագաւորական պալատը նրան շրջապատում են փայփայանք, ճոխութիւն, աշխարհային փառք, պատիւ։ Եւ գիտէ՞ք՝ ինչ է նշանակում Թագաւորական գահը. թէկուզ անշուք, աննշան, անզօր, բայց և այնպէս մեծ, փառաւոր անուն է դա, և գիտէ՞ք՝ այդ ամեն աշխարհային փառքերի առարկան ո՞վ է. մի թոյլ արարած, այնպէս չէ՞, մի կին. բայց Մարիամ Թագուհին հայ մնաց, հայ մայր էր և իւր որդուն հային սիրել սովորեցրեց։

Հայերէն էր խօսում նա, հաւատարիմ մնաց նա իւր նախորդների հաւատին, Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցուն, և իւր վերջին խօսքն էր—Թագուհի Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցու գրկում։

Ի՞նչ կ'ասեն նրանք, այն ողորմելի հայերը, հայ աղամարդիկ, որոնք մոռանում են իրենց մայրենի լեզուն, ուրանում են իրենց ազգային եկեղեցին, և արհամարհուած են մնում ամեն քաղաքակիրթ ազգերից, ամեն պատուաւոր անձինքներից։ Ի՞նչ կ'ասեն նրանք, մենք չը գիտենք, բայց մենք կ'ասենք, որ «ասրլի և բէգասրլի» մէջ զանազանութիւնը հէնց նրանումն է, որ «ասրլ» միշտ իւր ազգային եկեղեցուն և մայրենի լեզուն և իւր նախորդների յիշատակին հաւատարիմ է մնում, ինչ փառքի էլ որ բարձրանայ նա, իսկ «բէգասրլը» պատրաստ է առաջին դէպքումը ծախել իւր ազգային եկեղեցին, իւր մայրենի լեզուն, իւր նախորդների փառաւոր յիշատակը։ Եւ որքան «բէգասրլներ» ունինք։

Ապանդայ Ապանդայեան

27.

Բ ն կ ե ռ

Բարի, զեղեցիկ, առաքինի ընկերը մարդուն
 Փայլեցնում է արևի պէս պատկերը մարդուն.
 Ինչ մարդ ունենայ իւր մօտը հաւատարիմ ընկեր՝
 Յերեկի նման անցնում է մութ դիշերը մարդուն:

Սեանքդ նուիրես ընկերի լաւին՝ քիչ է դարձեալ
 Այնպէսն է հոգեկան լուսատու լապտերը մարդուն.
 Բնկեր եմ ասում, աստուածաժախ, ճշմարիտ ընկեր,
 Որ բարձրացնէ աստիճանը միշտ վերը մարդուն:

Թշնամիները իւր վերայ դալած ժամանակը՝
 Ստրիճ, հարազատ ընկերն է սուսերը մարդուն.
 Ով որ ունենայ մտերիմ ընկեր, Գ-Վ-ան-աշխ,
 Չի՛ սպիտակիր ամենեկին մէկ հերը մարդուն:

28.

Մ ա հ ի ն

Բախտից ծարաւ, ճարը կտրած,
 Վերջին յուսով անկայուն,
 Երբ սպասում լինի խեղճը
 Ծիծաղերես քո գալուն՝
 Մի՛ հաւատար, մի՛ մօտեցիր,
 Սաստիկ հրեշտակ դու երկնից,
 Մի՛ շտապեր յափշտակել
 Սենայ ճրագը նըրանից:

Չարչարանքը անց կու կենայ,
 Սը հանդարտին ցաւերը,
 Եւ նա իր կեանք չի՛ անիծիր,
 Սը մոռանայ չար օրը.
 Սուգայ ատեն, ուրիշ ատեն,
 Երբ որ սրտով կու հանգչի,
 Եւ որ առաջ քեզ կ'աղաչէր,
 Անունէդ էլ կ'փախչի:

Իսկ որ չունէ, չէ սպասում,
 Եւ ում տանջանք չէ՛ սոււած,
 Սամ որ սուսիկ, խելօք, հանդարտ
 Տանում է բեռն իւր կենաց՝
 Պահ նրա մօտ, սիրուն հրեշտակ,
 Ծիծաղերես կամ ծածուկ,
 Սամ երեխիւր երազի մէջ,
 Եւքը փակէ՛ կամացուկ:

Յալ Պա...էան

29.

Հ ո ղ ա գ ո Ր Ծ

Պարունն անցաւ, եկաւ ամառ,
 Պեռ կ'ենջե՞ս դուն, հողագործ,
 Եիր մէկ ժամանակ կայտառ,
 Ե՞ր քնիս, արթուն հողագործ:

Անձիդ մէկ լաւ հագուստ չունիս,
 Սարժում ես թէ՛ կորուստ չունիս,
 Օրերդ անցան, ապրուստ չունիս,
 Սերձեցաւ աշուն, հողագործ:

Արիութիւնդ վանեցիր,
Վեղ պարապ ձմեռ հանեցիր,
Ո՛չ շնեցիր, ո՛չ ցանեցիր,
Անհայ ու անտուն հողագործ:

Թշնամիք լոյսդ մարեցին,
Վեղ միամիտ համարեցին,
Պաշտերդ օտարք վարեցին
Վեղ թողին նկուն, հողագործ:

Աղքատութեան յօժարեցար,
Օրըստօրէ՛ տկարացար,
Ինչո՞ւ այդպէս յիմարացար,
Ա՛խ, իմ բանիբուն հողագործ:

Խելքով ուսեալին յարմարէ՛,
Պուն արտերդ կառավարէ՛,
Ամեն գործդ լաւ կատարէ
Ինչպէս իմաստուն, հողագործ:

Վեղ նման մարդ էլ չէ՞ր ծնած,
Միայն քո բաճիկդ կոյր մնաց,
Այս օրս էլ անցաւ, դնաց,
Եղև իրիկուն, հողագործ:

Աղբ-ճիւղ

30.

Խնդալու տեսակը

(Թարգմանօրէն)

Պէտքն հեռու է միշտ վատ գործերէ,
Արծաթսիրութեան չար սատանայէ.

Օրերը հանգիստ, խաղաղ կանցընէ,
Թէ լաւ նա կուտէ, թէ լաւ կը խմէ,
Շատ տեղ ծանր ու մեծ մարդ կը համարուի,
Բան մը չի ընէր հակառակ խղճի,
Սրտին մէջ մեղք մը կարծես թէ չը կայ,
Միշտ բերանը բաց այսպէս կը խնդայ.

Խա՛, խա՛, խա՛,

Խա՛, խա՛, խա՛:

Աիրակոսը, օ, շատ բարակ մարդ է,
Միշտ սատանութիւն նա կը բանեցնէ,
Շատ կը ծռմռուի, երբ որ կը խօսի,
Լաւ բան մը չի գայ հէջ նորա մտքի,
Մէկ խօսքով ասեմ՝ հոգի է, հոգի,
Տեղ մը որ տեսնես, դու թո՛ղ ու փախի՛,
Ծաղրէն կ'երեայ, որ իսկ ճիգվիթ է,
Որովհետեւ միշտ շիտակ այսպէս է.

Խե՛, խե՛, խե՛,

Խե՛, խե՛, խե՛:

Մարթայի, ինչպէս մօրը երեսին,
Վիչ քիչ երեալ փոթեր կը սկըսին,
Նա երեսուն ալ տարեկան եղաւ,
Բայց հասակաւոր մօրը չերեցաւ,
Յանկարծ տարածել լուր մը ըսկըսան՝
Թէ նըշնուիլ է մեր փոքրիկ Մարթան.
Եւ երբ նա լսեց, վեր վեր կը թռչի,
Պողտուկէն այսպէս միշտ կը ծիծաղի.

Խի՛, խի՛, խի՛,

Խի՛, խի՛, խի՛:

Հայրն ալ չափէ դուրս ուրախանալով,
Արտէր, ձեռքերը վեր վերցընելով.

Փառք քեզ, Տէր Աստուած, գոհանամ, փառք քեզ,
 Որ մենք այս օրը տեսանք վերջապէս.
 Եւ ինքը կարծես մեծ բղ-ի մը մէջ
 Ուրախութենէն զլուխը կախեց
 Եւ այնպէս խնդաց շատ մընալով գոհ,
 Ինչպէս ցոյց կուտամ ձեզ կարճ ի կարճոյ.

Խօ, խօ, խօ,
 Խօ, խօ, խօ:

Եկաւ այն օրը, որ պըսակեցին,
 Հարսանիքը շատ ուրախ անցուցին,
 Եյնպէս որ այս մեր նոր հարս Մարթայի
 Նըշանածն եկաւ շատ և շատ քէֆի.
 Նա յանկարծ ձեռքը սըրինդը առաւ,
 Եւ երբ բարակէն ածել ըսկըսաւ՝
 Մարթայի սիրտը եղաւ շատ քուխ քուխ,
 Ծաղրէն սկըսաւ տքտըքալ կակուղ.

Ո՛ւխ, ո՛ւխ, ո՛ւխ,
 Ո՛ւխ, ո՛ւխ, ո՛ւխ:

Մ'ըպիւ Ելիւանեանց

31.

Ղօշմա

Գիտե՞ս, արդեօք, ի՞նչ է ջանքս, պատանի,
 Ո՛ւնին զիր, որ ասեմ համարձակ քեզի.
 Օտւը չի՛ լինիլ աշխատանքս, պատանի,
 Երբ անես ուղղութեան հպատակ քեզի:

Քաջ եղիր, հաւատով տկար մի՛ լինիր,
 Յոյսիցը, սէրիցը օտար մի՛ լինիր,
 Մտքով ու հոգիով խաւար մի՛ լինիր,
 Սուրբ զըքերը արա՛ հեղինակ քեզի:

Ոտքերդ հաստատէ՛ սուրբ ճանապարհին,
 Տէրը շնորհք կ'տայ սրտով խոնարհին,
 Որքան երեւել լինես աշխարհին՝
 Քո մէջդ միշտ կարծէ հասարակ քեզի:

Մայիս¹⁾ կ'աղաչեմ քնքուշութիւնով,
 Պատգամներ պահէ զգուշութիւնով,
 Նրան պատասխան տուր անուշութիւնով,
 Ով որ կանգնիլ ուզէ հակառակ քեզի:

32.

Գեղջուկի յոյսը

Գեղջուկի սայլն պինդ ճոռում է
 Ծանր բարձած բռան տակին,
 Եւ եզները կմախք դարձած՝
 Քաշում, տանում են սայլակին:

Սայլում նստած քաջ գեղջուկը,
 Ճիւղոտ բռնած կապտած ձեռին,
 Շփում է իւր ջուխտակ եղանց,
 Եսելով երգ ծանր ու խորին.

¹⁾ Տես «Թէ զիս կ'հարցանես» Ղօշմայի ծանօթութիւնը:

«Պէ՛հ... տնքացէ՛ք, կտրուկ եզներ,
Արևնք աւաղ, քար ու գերան,
Տանկնք, շինկնք մեծ մեծ տներ,
Որ բնակի հարուստ աղան...»

«Բայց տեսնո՞ւմ էք այն տները
Շքեղ կերպով զուգած, կոկած,
Խնչպէս փայլում, պսպղում են,
Աարծես օսկուց լինին ձուլած...»

«Մե՛նք շինեցինք նրանց նոյնպէս
Մեր կորովի, արի ջանքով,
Մե՛նք կանգնեցինք այն մեծ շէնքեր
Մեր աննկուն զօրեղ կամքով...»

«Արիւնքրտինք հոսեցնելով
Չարչարվեցինք նրանց վերայ,
Բայց մեր վարձի կէսը կտրեց
Նրա անխիղճ տէրն անզգայ...»

«Բայց, սիրելիք, չվհատուի՛նք,
Գործե՛նք, տքնինք միշտ անդադրում
Եմեն արդելք կործանելով՝
Ենցա՛ղթ լինենք մեր գործերում...»

«Մեր առաջնորդն է այն յոյսը,
Որի առաջ ամեն չարեր՝
Ոչնչանում, փշրվում են
Որպէս չնչին թոյլ մթեղներ...»

«Եւ ի՞նչ ասեմ, աչքիս յոյսեր,
Մեր օյժերը քաջակորով
Ո՛չ մի ըստէ չ՝ յապաղին,
Ելլ միշտ մնան հալալ յուսով...»

«Յոյս ունենանք, տոկո՛ւն եզներ,
Ար բացուի մեզ օր բաղդաւոր,
Երբ մեր ջանքին գին կը դնուի
Եւ չե՛նք լինի միշտ սղաւոր...»

Այնպէ

33.

Բարոյա վէպ

«Զի ուր գանձք ձեր են՝ անդ և սիրտք
«ձեր եղիցին»։ Աւետարան

Գծուծ հարուստ, արծաթասէր մեծատուն,
Վաղցած, ծարաւ նստաւ մինչև օր մահուն,
Հիւանդ ընկաւ, վա՛յ սիրտ, վա՛յ սիրտ կանչելով՝
Հողին տուեց, էլի վա՛յ սիրտ կրկնելով։

Այն ու որդիք անմխիթար են սրգում,
Թէ ինչե՞ն նա վա՛յ սիրտ, վա՛յ սիրտ էր կանչում,
Բժիշկ բերին, որ ճանաչէ, թէ ի՞նչ էր
Որ նորա սիրտ այնպէս սաստիկ տանջում էր։

Բժիշկ՝ ճեղքեց նորա փորը, ու տեսան,
Որ մեռելի սիրտը չը կայ... վախեցան...
«Մի՞թէ սա սիրտ բընաւ չունէր փորումը,
Երբէք սիրտը ցաւած չէ՞ր իւր օրումը»։

Գիտնոց մէկը տասց. «Չուր տեղ մի՛ հողաք,
Նորա սիրտը թէ ո՞ւր է՝ շուտ կ'իմանաք.
Բացէ՛ք արկղը, ուր որ նորա արծաթն է...»

Բացին, տեսան, որ արծաթի մէջ սիրտն է...
Մի՛ զարմանաք, տէրունական սօւտ չէ բան,
Սիրտը անդ է, ուր որ գանձուց մթերք կան:

Ո՛. Պապիանէան

34.

Ներսէս պատրիարքի մահուան առիթով
(1884 թ. հոկտ. 26)

Գերահանձար սրբազան, դու մեզի անձար թողիր,
Սրտերս ցաւով լցիր, հոգիով տկար թողիր,
Ապագայի յոյսերս Գու կիսակատար թողիր,
Քո խղճալի հայ ազգին բախտով ապիկար թողիր,
Անմոռանալի ցաւեր, իսկ մեզ համար անհամար թողիր,
Անտէր և անտիրական, մոլոր և շուար թողիր:

Այսուհետև ցաւերս անհամար են, անհաշիւ,
Քանի որ մենք կոլուցիներ Քեզ պէս ջանադիր հովիւ,
Առանց գլուխ¹⁾ մալով, ուր երթանք՝ չունինք պատիւ,
Տէր չունեցող ազգաց պէս՝ անշուշտ կը լինինք ցրիւ,
Մոլորեալ ոչխարի պէս ազգդ մնաց անհովիւ,
Յափշտակող գայլերուն Գու մեզի պաշար թողիր:

Այսօրուանից տաճիկին գերի ենք ու հպատակ,
Խոնարհութեամբ վզերս պիտի ծռենք լծի տակ,

¹⁾ Այժմ, գոհութիւն Աստուծոյ, առանց գլխի չենք. այսօր Ս. Լճմիաճնում, Ս. Գրիգորի գահի վերայ, բազմած է Հայկական ազգի Հովուապետը՝ Տ. Տ. Մակար սրբազանագոյն Աթողիկոսը:

Թող նա ճնշէ անինայ, որքան ունի նպատակ,
Ո՛վ պէտք է նորա դէմը այժմ կանգնի հակառակ,
Թող մեր քրտանց արդիւնքը խրլէ ամեն ժամանակ,
Երբևն աշխատանքներս՝ իսկ նորան աւար թողիր:

Խղճուկներս ուր երթանք, ո՛վ կը լինի օգնական,
Անտէր մնացած ազգին միայն Աստուած է պաշտպան,
Ահանքդ զոհես օտարին, դարձեալ չէ նա բաւական,
Առանց գլուխ ազգերու վիճակն այս է մշտական,
Անդուժ տաճիկի ճնշումը պիտի տանենք յաւիտեան,
Հասկանում եմ, բայց մեզի իսկ անբարեւար թողիր:

Յոյսերս դրած էինք Քեզ վերայ բոլորովին,
Գարձեալ թողիր յուսահատ թշուառներուս լիովին,
(Անկալած կ'սպասենք մեր Ազգային Ժողովին,
Որ նոքա էլ մեզ նման սուգ կրեցին խմբովին).
Քո սիրելի որդիքդ էլ ե՛րբ պիտ' ապահովին,
Իշխան էլ նորանց հետ նորից ցաւազար թողիր:

35.

Ներսէս

Ողբացէ՛ք սարոյք՝ զի մայրք գլու-
րեցան... Ողբացէ՛ք կաղնիք Բասա-
նու՝ զի քանդեցաւ անտառն տնկա-
խիտ: Չայն ողբալոյ հովուաց՝ զի
թշուառացաւ մեծութիւն նոցա:
(Զաքարիա գլ. ԺԱ. 2—3):

Ննջում էր Պատրիարքը կէսօրին: Նորա շուրջը
պատողները, թանգագին կեանքի վերայ հսկողները խա-
տում էին յուսով՝ քաղցր հանգստէն յետ աւելի ևս կաղ-
դուրուած տեսնել քաջի տկարացեալ ուժերը: Նինջը

տւում էր ամենախոր խաղաղութեան մէջ. քնարանը խորհրդաւորութիւն էր զգեցել. այդ ծայրագոյն անգոր-
լութիւնը սկսում էր ճնշումն դործել զիտողի սրտի
վրայ: Յանկարծ ուստի այդպիսի մի տխուր ազդեցու-
թիւն: Պէտք էր մտնել՝ քննել: Աստուած իմ. ննջում
էր Պատրիարքը. ննջում էր բեկեալ մարմինն անշարժ.
Հոգին... թողել էր իւր տաճարը: Բոպէներկց յետ մի
մթազին ամպ սաւառնում էր Վոսփորոնի մթնոլորտի
վրայ. զանգերը տխուր զօղանջում էին ծովածաւալ
մայրաքաղաքի միգամած այերբին մէջ ծայրէ՝ ի ծայր
ծփմամբ. իւրաքանչիւր մի գանչ սրբազան տաճարների
գմբէթների վրայէն սողոսկեցնում էր մարդոց սրտին մէջ
Վահագոյն Պատրիարքի մահուան սարսուռից բօթը:

Ողբացէք սարոյք՝ զի մայրք գլորեցան: Վեռ կեղև
չէ կապել այն վերքը, որ բացուեց Հայ սրտի մէջ. երկու
տարի միայն է, երբ ցուրտ պղինձը սրբազան կաթողիկէի
բարձրութիւնից վաղեցուց Սուրբ Լջմիածնի վրայ մա-
հուան ազդը: Ընկել էր Աստուծոյ քահանան, ժողովրդեան
Երզնի Վեռը, Գրիգորի վեհափայտերին պահապան կար-
գուած Օծեալը. իւր հոգին սլացել էր Յաւիտենականի
դահի առջև, պաղատելով նորանից՝ ամբողջ պահել իւր
հօտը դարերից՝ ի վեր նուիրագործեալ փարախի մէջ. նա
պաղատում էր Յաւիտենականէն՝ անփակ պահել Այրա-
րատեան գրոհի առջև լուսոյ դրունքը, երկնային և երկ-
րային իմաստութեան շեմարանները՝ որոնց համար ին-
քը տքնել էր իւր անցաւորի մէջ՝ անգագար գուրգուր-
մամբ: Նա կոչուում էր Գեորգ: Սա կոչուում է Ներսէս:
Իւր սրտի մէջ կրում էր Սա իւր հեծող՝ զնալով զնացող
ու լացող՝ և արտասուքով սերմանող ժողովրդի սիրտը՝
բոլոր միմեծներովն ու բղձերով հանդերձ. և Սա բաց էր
անում այդ իւր տէրանցն հաւատարիմ, այդ առաքինի՝
քաջաշխատ՝ բայց և հանապաղ յանիրաւի կոշկոճեալ

սիրտը երկրի թագակալների ատենի առջև, նոցա գու-
թը և արդարութիւնը պաղատելով նորա վրայ: Աշխա-
տութիւն, աղօթք, բարեխօսութիւն՝ Սորա ամբողջու-
թեան բաղկացական տարերքն էին. այդ ամէնը անձնա-
ւորուած և միաշնչութեամբ կենդանի էին սորանում զօ-
րութեամբ մի աստուածական շնորհքի՝ որ կոչուում է
Հայոց Եկեղեցւոյ մէջ, ի սկզբանէ ժամանակաց և այսր,
Ներսէս: Եւ մի աղէտաբեր օր, և ահա Տաճկահայի կեանքի
այդ էջի վրայ էլ քաշուում է մռայլ քողը: Ողբացէք
սարոյք. տապալուած էր մայր ծառը: Չայն ողբալոյ
հովուաց՝ զի թշուառացաւ մեծութիւն նոցա:

Հոկտեմբերի 26-ն էր այդ օրը. ուրբաթ օր. օր սգոյ
և ապաշխարութեան: Վաւաճանի պէս է մանում մահն
այդ օրը Մեծի սենեակը. գողի պէս կորզում է նորա
կեանքը՝ յանկարծակի բռնելով նորան քնի մէջ: Եւ նա,
որ այնքան սիրեց իւր ազգը՝ նա իւր ի յաւիտենա
զնալու հրաժեշտի ողջոյնը տալ չկարողացաւ իւր սի-
րելի ազգին: Աեանքի ամենանուիրական վայրկեանը, ամե-
նասուրբը, աստուածային հրով զտուած մաքրուած
զգացումներով ամենալի վայրկեանը՝ այդ ժխտեց նորան
Յաւիտենականը. Ներսէս մեռնում է՝ առանց իւր վեր-
ջին խօսքը իւր ազգին ասելու: Ներսէս մեռնում է՝ իւր
բաժանման օրհնութիւնը իւր ժողովրդին չտուած...:

Բայց ի՞նչ փոյթ. մենք ունինք քու կեանքդ, մենք
ունինք քեզնից այդ ժառանգութիւնը:

«Այնպէս»

Մ ե Ր Գ աւ ե Ր Ր

Պոնդագունդ և դասադաս ցաւերը կազմելով բանակ,
Արշաւում են դէպի խղճուկ հայերու վերայ շնտակ.
Պեղ չունինք, բժիշկ չունինք, դէմ դնելու չենք ընդունակ,
Անտարակոյս ցաւերը մեզնից կ'տանեն յաղթանակ.
Բայց մի բան կայ, տոկուն ենք, դիմանում ենք շատ ժա-
մանակ,
Յաւերը ձանձրանալով՝ մեզնից կ'փախնեն շարունակ:

Պաղանի մի ձեռք կայ հոգի պահող մեզի, Աստուած
է նա,
Միշտ նրանից օգնութիւն տկարներուն անշուշտ կգայ,
Թող ցաւերը սաստկանան, Տէրը տանելու ոյժ կուտայ,
Յաւապեալ տեսնելով սխալմունքը, յետ կը դնայ,
Աստանանք մի ժամանակ հանդարտութիւն, հանգիստ
վիճակ,
Ահանքերս բարեփոխելով՝ կ'դառնայ դէպի յաջողակ:

Մենք մի յայտնի հին դիւցազուն մեծ ազգի նշխար-
ներ ենք,
Մեզ շահողը կ'օգտուի, յակիրթներ ենք, գոհարներ ենք,
Թող չիմանան ցաւերը, խեղճ ու մոլոր անձարներ ենք,
Մենք Վրիստոսից հեղութիւն սովորած տկարներ ենք,
Չենք սիրեր վարուել մեզի տիրողներու հետ հակառակ,
Ունելով մեր Փրկիչը խրատ ու ընտիր օրինակ:

Մեզ վերայ տեսակ տեսակ, ցեղ ցեղ ցաւեր են փորձ
արել,
Ո՛չ մէկը բռնութիւնով մեզնից մի օգուտ չեն տարել,

Մեր կլիման, մեր օդը մեզ պահել են պատսպարել,
Յաւերը յետ դառնալով՝ իրանց տեղերն են դադարել,
Մեզ տալով մեր վայելած օրերը անցաւ փառունակ,
Պառնալով մեր երկիրը կրկին բարի մարդաբնակ:

Օր կուգայ, հոգս ու ցաւերը մեզնից կը վերանան,
Տե՛ղ-ան,
Երկրնուց աղեղնակը ցոյց կուտայ հաշտութեան նշան,
Բերանը տերև առած կ'դառնայ աղաւնին՝ Առյեան,
Մեզ աւետեաց լուր կուգայ, հեալ օրեր խաղաղութեան,
Հորիզոնը պարզելով՝ ծագում է պայծառ արեգակ,
Հողմերը դադարելով՝ յաջորդում է լաւ եղանակ:

Ս ե մ ա յ ի

Պու մինչև ե՛րբ այսպէս սաստիկ ցամաք ու չոր մնաս,
ն՛վ ծով,
Երանի այն աւուրն, որ յանկարծ բարձրանաս, ն՛վ ծով:
Թողել ես ձկներդ խոնաւ քարերու տակներն անձար,
Նոքա սպասում են մէկ օր իրանց վերայ ծփաս, ն՛վ ծով:
Թէպէտ շատ կան ջրեր յորդ յորդ, միայն չեն օգտակար
քեզ պէս,
Ժողովէ պարունակաբար նոր ի նոր մեծանաս, ն՛վ ծով,
Վարերն միշտ գոռում են թէ «Մի՛ լար, քո ձկներդ
ն՛ղջ են»,
Պաղարոսն օրինակ ա՛ռ քեզ, ջանա՛ կենդանանաս, ն՛վ
ծով:

Բոլոր քաղցրանոյշ գետերն կեննն հայաբնակ լեռներէն,
Զանա՛ անդարձ Խաչաբն նոցա հեա հիւր ունենաս,
ո՛վ ծով:

38.

Պատահմունք

(Սարգմանորէն)

Ես չեմ սիրում անարդար գործ,
Ենշահասէր ծառայող եմ,
Ով ինձ կաշառք կ'առաջարկէ՝
Նորա զլիսուն վայ կ'բերեմ:
Բայց անգամ մը, երբ նեղութիւն
Փողի սաստիկ ես ունեցայ՝
Մէկ հաստ փորով հրէայէ
Վանի մ'մանէթ գողտուկ առայ.
Բայց ոչինչ, այդ պատահմունք է,
Եյդ մի փոքր սխալմունք է:

Ես մարմնաւոր պատիժներու
Սաստիկ սաստիկ թշնամի եմ,
Եթէ մայր մը իւր տղայոց
Չեճէ՝ նոյնպէս հակառակ եմ:
Բայց անգամ մը, երբ իմ ծառաս
Սօշիկներս մաքրեւ մոռցաւ՝
(Ես այս ձեզնէ ինչո՞ւ պահեմ)
Նպտակ էր որ՝ ինձնից կերաւ,
Բայց ոչինչ, այդ պատահմունք է,
Եյդ մի փոքր սխալմունք է:

Ես կը վարուիմ ամէնու հեա
Մեծ կըթուլթեամբ, մարդավարի,
Առգի լինի նա ստորադրեալ
Ամ մարդ բարձր աստիճանի.
Բայց անգամ մը գրագրիս
Երբ որ տեսայ հին շորերով՝
Խոժոռ դէմք մը ես ցոյց տալով
Պուրս արի մեծ հայհոյանքով.
Բայց ոչինչ, այդ պատահմունք է,
Եյդ մի փոքր սխալմունք է:

Վանի վըրաս կը մտածեմ,
Սասեմ ինձ պէս արդար չը կայ.
Խիղճս տանջել ինձ չի կարող,
Մեղք մը մաքիս բնաւ չի գայ.
Բայց անգամ մը (ինչ դէշ օր էր)
Բնկերիս հեա երբ վեճեցի՝
Բարկութենէս գնտակով մը
Նորան երկայն երկնցուցի.
Բայց ոչինչ, այդ պատահմունք է,
Եյդ մի փոքր սխալմունք է:

Մեղքիւ Ելիսանեանց

39.

Հայուն բաղդը

Նկաւ ձմեռը ցրտագին,
Ենցաւ գարունը հայուն,
Մութ մութ ամպեր սև ծածկեցին.
Բարձր ճակատը հայուն:

Փշեց քամին, ելան հովեր,
Սառեցաւ շունչը հայուն,
Լեռնակուտակ ծածկեց ձիւներ
Հսարտ գլուխը հայուն:

Զորցան լեռներ կանաչագեղ,
Պարարտ դաշտերը հայուն,
Զորցան այգիք, պարտէզք շքեղ,
Սիրուն ծաղկուկքը հայուն:

Խորշակահար ինկաւ գետին
Նարկիզ, շուշանը հայուն,
Գլխիկն 'ի կոր, թերթն 'ի թփին
Անսատու վարդը հայուն:

Սոքա ամենքը եկան մեռած
Յանպարտելի սիրտ հայուն,
Ուր գերեզման մ'եղաւ փառաց
Քաղցր հայրենիքը հայուն:

Մթնեց պայծառ ու պարզ երկին,
Գոցեց լուսնակը հայուն,
Շիջաւ արւն հայաստանին,
Եմպեց աչքերը հայուն:

Հեղեղ կապեց, ծովեր լեցաւ
Եղի արցունքը հայուն,
Սև օր եկաւ, սև զրուեցաւ
Ճակատագիրը հայուն:

Դառնահամրոյր դարեր անցան
Տարին ու կեանքը հայուն,
Օրեր դարձան, մոռացուեցան
Փառքն ու պարծանքը հայուն:

Եւ զրուեցաւ ցօղով աչաց
Սուրբ յիշատակը հայուն,
Յաւերակունա խաւարամած
Ծածկուեցաւ բաղդը հայուն:

Լալ յուսաբեկ քնարին յաւած
Թանցան օրերը հայուն,
Պանդխտութիւն, արցունք ու լաց
Բաժին մնաց հէգ հայուն:

Ս. Հ. Մ. Ֆէլէկան

40.

Ս է Բ

Ես չեմ հասկանում
Թէ ի՞նչ է կեանքը,
Լոկ, առանց սիրոյ
Ո՞րն է բերկրանքը:
Առանց միութեան
Երկու սրտերի՝
Ի՞նչն է խորհուրդը
Երկրաւոր կեանքի:
Թէ հազար տարի
Եսրի էլ մարդը՝
Լոկ, առանց սիրոյ
Քաղցր աւիւնի՝
Զարթէ մի տարի:
Սէրն է կեանքի
Համեմիչ աղը,

Նորա ցաւերի
Միակ դարմանը:
Սէրն է երկնքի
Զովարար ցօղը՝
Մարդկանց սրտերի
Բարձրացնողը:
Սէրն կրակի
Հանդէպ տանողը,
Նկուն սրտերի
Քաջացնողը:
Սէրն է հանճարի
Գրգռիչ ղոժը՝
Մեծ մեծ գործերի
Ծնուցանողը:
Սէրն է քնարի

Լարերի շարժիչ
 Եւ բանաստեղծի
 Եռանդի մոգիչ...:
 Սիրով աշխարհում
 Եմեն բան շինվում
 Իսկ առանց սիրոյ
 Եւերակ դառնում:
 Եւ մինչև անգամ

Բոլոր բնութիւն՝
 Սիրոյ է միակ
 Ներդաշնակութիւն:
 Սէ՛ր է և Աստուած
 Սիրոյ Արարիչ:
 Սիրով է ծնուած
 Եմեն Արարած:

Գոռահ

41.

Ես, փառք Աստուծոյ, ողջ և առողջ եմ

(Բերանժէից)

Երբ վեշտն օձի պէս դէպի ինձ սողայ՝
 Բնկերներ, տարէ՛ք թաղեցէ՛ք, մեռայ.
 Երբ զուարճութիւնն ամպերէն վար գայ
 Եւ ինձ շնորհաց պսակ խոստանայ՝
 Ես, փառք Աստուծոյ, ողջ և առողջ եմ,
 Ես, փառք Աստուծոյ, ողջ և առողջ եմ:

Երբ ագահ մարդու ոսկին ինձ ճակայ,
 Բնկերներ, տարէ՛ք թաղեցէ՛ք, մեռայ.
 Երբ դաւաթներու ճակոյցը ինձ գայ,
 Որտեղ կը խմեն կանչելով ուռա՜ւ
 Ես, փառք Աստուծոյ, ողջ և առողջ եմ,
 Ես, փառք Աստուծոյ, ողջ և առողջ եմ:

Երբ խրթին ոճով զրուածք ձեռքս դայ՝
 Բնկերներ, տարէ՛ք թաղեցէ՛ք, մեռայ.
 Երբ ոտանաւոր ընկերս կարգայ
 Պարզ ոճով զրուած վառ սիրոյ վրայ՝
 Ես, փառք Աստուծոյ, ողջ և առողջ եմ,
 Ես, փառք Աստուծոյ, ողջ և առողջ եմ:

Երբ կոմս կամ իշխան լինին ճաշի վրայ՝
 Բնկերներ, տարէ՛ք թաղեցէ՛ք, մեռայ.
 Երբ ընկերացս հետ ես քէ՛ֆի նստայ,
 Որտեղ ո՛չ մի ջօջ, ո՛չ հպարտ չը կայ՝
 Ես, փառք Աստուծոյ, ողջ և առողջ եմ,
 Ես, փառք Աստուծոյ, ողջ և առողջ եմ:

Երբ երգել սիրել կոնծելը մոռցայ՝
 Բնկերներ, տարէ՛ք թաղեցէ՛ք, մեռայ.
 Երբ ձեզ հետ, հին, նոր ընկերներ, նստայ
 Եւ երգի համար բառ մտքիս կու գայ՝
 Ես, փառք Աստուծոյ, ողջ և առողջ եմ,
 Ես, փառք Աստուծոյ, ողջ և առողջ եմ:

Մկրտիչ Արեւանեանց

42.

Խ ի Ղ Ճ

Երկնային ճանապարհը հարթօղջ դու ես, խղճմտանք
 Ում մէջ որ դու չկաս՝ այն մարդը չունի բարի կեանք.
 Գու Արարչէն բաշխուած՝ հոգւոյ առաջնորդն ես յատուկ,
 Վեղ հեռեղ սրտերը հաստատ կ'մնան անվտանգ:

Վեղանով չարն ու բարին մարդիկ կ'որոշեն լրիւ,
Վո՞րքմի՞ մեղանչողին Աստուծո՞ւ կ'իջնի հալածանք,
Առապաշտ, մահմեդական, եբրայեցի, քրիստոնեայ,
Բոլորի համար դու ես օրէնք բնական, հրահանգ:

Վայ հազար անգամ նրան՝ ով որ քո ձայնդ չի՝ լսել,
Ահեղանի աչքով պիտի տեսնի հազար մէկ չարչարանք,
Երանի այն մարդոցը, որոնք կ'հետեին քեզի,
Ես թէ՛ անտալիս եմ սրտով, սիրով միշտ զովասանք:

43.

Հայաստանի բերքերը

Ես ման եմ գալիս իմ ցաւից խեղտուած,
Բայց դարնանազարդ տեսքը բնութեան
Փայլում է այստեղ հրաշքով պսակուած.
Գովասանե՞մ քեզ, կանաչ Հայաստան:

Չմայլելի, ըզմայլելի, իմ միակ ընկեր,
Ո՞րքան շքեղ է բնակարանը հայի,
Չարմանալի չէ, որ նախնիքը մեր
Արծեցին լինել դրախտն Եդեմի:

Թէ կամիս տեսնել Երարչապետի
Հրաշագեղ գործը ու ճարտարութիւն,
Ե՛կ Հայոց աշխարհ, առաջին օրի
Նա կ'առաջարկէ քեզ զեղեցկութիւն:

Ե՛նչ ակնհաճոյ տեսարաններով
Առատաբաշխած են դաշտավայրեր,
Ե՛նչ ոսկենկար բուսականներով
Ե՛նչ հազար տեսարան ինձ ընծայելով:

Ախտուած է դոհարն—ողկոյղ խաղողի.
Վորում է հիւթը սաթի շիթերով,
Եւ սիրուն թռչնակ մի գաղտագողի,
Հիւսում է բունը այստեղ մեծ հողատվ:

Փայլում է դեղին-կարմրագեղ ծիրան,
Վօղարկուած կանաչ թրփերի հովով.
Լօցում է այստեղ ներդաշնակութեան
Նոր այդ աւետող կաքաւի երգով:

Վառվում է չքնաղ, ոսկեփայլ նուօր,
Որի նեկտարով արձակում է լայն
Թաթար խաների դրրախաի դուօր,
Երբ անոյշ բուրմամբ ծխում է դալիան:

Հոյակաւ աշխարհ, այստեղ վառ սալոր,
Այնտեղ սերգէիլ՝ խոնարհած երկիր.
Տերեւի տակից ժպտում է խնձոր,
Մի թուշը ոսկի, իսկ միւսը կարմիր:

Ես երգ եմ երգում, դո՛հ է իմ հողին.
Մեղմ խոխոջում են անհոգ առուներ.
Ինձ նկարում է նոցա ապակին,
Վառ այգեստանի քաջառողջ բերքեր:

Եւ ճիւղքուած դո-դման, և շամա՞ նարինջ,
Եւ ոսկի իշապ և դեղձը Լո-լենջ,
Եւ ելեքաըրոն մեղրը Բիշնի,
Եւ խոշոր յակինթ քաղցր հալաբուլ:

Հեռու է մահը, ես կեանք եմ շնչում.
Շարժում են վարդեր կանաչ ոստերով,
Եւ հոտ են բուրում, և խունկ են ծխում,
Չքնաղ տեսարան ինձ ընծայելով:

Թէ՛ Եւրոպայի բոլոր մեծագնի
Պատրաստած իւղերն և օծանելիք,
Եւ անոյշ ջրերն այն ախորժիկի,
Թափէիք այստեղ, այս չնաշխարհիկ:

Վշարդերի վերայ, — ո՛վ, ես չեմ սրտում,
Որ սոցա ամբրոս, սոցա վառ ոգին
Հետք թողելու չէր մի ակրն թարթում:
Ինքը բուրուհլով կը մտնէր ձեր հոգին:

Ի զուր է 'ի զուր, թէ խօսքով յարմար
Յանկայի նկարել բիւրեղ ջրվէժներ,
Որ, ագամանդեայ կապելով կապար,
Արսկում են այստեղ դալարուն մարգեր:

Բիւր պտուղների յաջողակ խառնուած:
Բիւր ծաղիկների բիւր գունով հիւսուած:
Թէ՛ արձակ հովիտ, թէ՛ ամացի ձոր —
Եւ ամէն տեղ այդ զարդեր մեղրածոր:

Պատուական աշխարհ, ես չունեմ գրիչ,
Որով գովեց քեզ քո մեծ նրկարիչ:—
Եյո, Փարպեցի, մեծ է քո լեզուն,
Երբ Արարատի տեսար մեծութիւն:

Ինչո՞ւ ամէն թուփ, թէ՛ և խիստ դալար,
Պողում է, կարծես, ոսոխի ձեռից.
Խեղճի՛կ, ծածկուել է նորա ոսկեդար,
Խեղճի՛կ, դողում է նա արտասուքից:

Ուսում և ուսում մեզ հարկաւոր է,
Ուսումը անէ թող մեզ բախտաւոր.
Ուսումը հային թող բուսուցանէ
Մի բարի վիճակ և կեանք փառաւոր:

Ս. Շահադիւլեան

44.

Երգի Տասնաբանեայ պատուիրանքը

Ա.

Ես եմ հղօր մեծ ոսկին,
Չ'տաս պատիւ ոչ մէկին,
Մանի՛ր դու զիս միակ տէր,
Ինձմով շինին մեծ գործեր:

Բ.

Մի՛ շինիր դու ինձմէ զատ
Վեղ այլ կուռքեր հարազատ,
Ես եմ, հաւատ քուկին տէր,
Ես եմ խաղցող միշտ մեծ դեր:

Գ.

Մի՛ երգուիր իմ անունով,
Վեղ կ'սպանեն խիստ շուտով.
Օ՛հ ամեն մարդ կ'ջանայ,
Որ զիս իւր մօտ ունենայ:

Դ.

Պատուի՛ր դու քո ծնողքին՝
Թէ՛ որ նոքա հարուստ են.
Ապա թէ՛ ոչ՝ քեզ զրկին
Իրենց գանձէն — կալուածքէն:

Ե.

Տօն օրերուն կե՛ր, խմի՛ր,
Միայն այսքան միտքդ դիր,
Որ շաբաթուայ այն վեց օր
Վեղ մտածել պէտք է խոր:

Զ.

Մի՛ սպաներ ոչ մէկին,
Թէ հարկ ստիպէ այդ բանին՝
Մի՛ երկնչիր. մեղանչի՛ր,
Յետոյ ինձմով սրբացի՛ր:

Է.

Ու՛շ դիր խօսքիս սրբարար,
Մի՛ հեշտանար, մի՛ շնանար.
Եբրե անկուշտ անյագ դե՛
Աեանքդ կըլլայ կարճատե:

Ը.

Պողնալ թէև չէ յարմար,
Բայց աշխատի՛ր ինձ համար.
Եւ այս բանիս իբրև փորձ՝
Զգուշութիւն է մեծ գործ:

Թ.

Պէ՛տք չէ մեզ սուտ վկայել,
Երգում ես ընդունել,
Մինչև կանխիկ վճարեն
Աշխատանքիդ փոխարէն:

Ժ.

Մի՛ ցանկանար ոչ մէկուն,
Ոչ դրացուդ ամուսնուն.
Պուլ ինձ միայն ցանկացիր,
Որ քեզ բաշխեմ ամեն ձիր:

Ս. Ղենանեանց

45.

Հայաստան եւ նորա որդիքը

Եւ գեղեցիկ է Հայաստան աշխարհ,
Բայց գեղեցիկ չեն նորա բուն մարդիկ.
Հայաստան կանաչ, Հայաստան դալար,
Բայց չոր ու ցամաք նորա խեղճ որդիք:

Եհնա՛ սթափուած ազգեր ամենայն
Պիմում են յառաջ հզօր քայլերով.
Եհնա՛ բարձրացաւ դրօշը ազգութեան,
Բայց հայն քնած է կորստեան քնով:

Ս. Շահապեղեանց

46.

Ազգային առեւտուր

Երբ հայը իւր զաւակաց
Ուղարկում է վարժարան,
Ողորմութեան անունով՝
Տալիս է թոշակադրամ:

Երբ նա իւր եկեղեցուն
Չնչին բան է նուիրում՝
Համարում է ահագին՝
Բարիք արած իւր ազգին¹⁾:

¹⁾ Երանի՛ թէ այդպէս լինէր. ի՞նչ փաս:

Գ. Վ. Գրիգորեանց

Հայր զրուելով անգամ
Որ և է ընկերութեան՝
Պահանջում է, որ իրան
Միշտ երախտապարտ մնան:

Երբ մի բան է նուիրում
Իւր սովամահ ազգակցին՝
Սպասում է հանդիսում
Գովեստ կարգալ իւր անձին:

Հայր՝ կարգալ կամելով՝
Երբ մի զիրք է ձեռք բերում՝
Նրան վճարած փողը
Լոկ տուգանք է համարում:

Երբ զրուի նա բաժանորդ
Հայկական լրագրին՝
Ողորմութիւն¹⁾ է կարծում
Նրան տուած չնչին դին:

¹⁾ Լաւ է որ «ողորմութիւն» համարելով՝ էլի վճարէին. բայց կան և մի տեսակ «ազգասէրներ», որոնք մեր մամուլին, մեր պարբերական թերթերին բաժանորդ գրուելով՝ այնուհետեւ իրանց ազատ կամ աւելի պարզ ասած՝ կազեօնի մարդիկ են համարում բաժանորդագինը չվճարելու: Թող մեր մամուլի խմբագրութիւնը հազար ու մէկ անգամ խնդրէ, աղաչէ և, երբեմն, սպառնայ, որ իրանց վերայ ապուրիկ մնացած, մի կամ քանի մի տարուայ, բաժանորդագինը վճարել բարեհաճեն, բայց ո՞վ է դրանց լսողը: Եւ դեռ յանդգնում ենք ասելու, որ մենք ազգասէր ենք, որ մենք մամուլին ջերմ պաշտպան ենք, և ազգի կարիքն երին, և ազգի առաջագիմութեանը նախանձախընդիր... Ի՞նչ ճոճուան խօսքեր...: Գ. Վ. Գրիգորեան

Երբ հայր իւր դրամով
Օգնում է խեղճ ընկերին՝
Նորան, առանց ամօթի,
Համարում է իւր գերին:

Ողորմութեան ու պարտքի
Սահմանները մեղանում
Գեռ մնում են անորոշ՝
Տասնեկներորդ դարում:

Եյսքան զծուծ լինելով՝
Յանդգնում ենք մտածել,
Եզգի խղճալի վիճակ
Գէպի լաւը վերածել:

Գ. Մ. Ման

47.

Պանդխտի գրութիւնը

Չաւակի և զերդաստանի տէր մարդը
Օտար երկրում բարեկենցաղ չի լինի,
Երբ որ կը հեռանայ որդեսէր մարդը,
Կը տխրի, երեսում ծիծաղ չի լինի:

Պանդուխտ, աղքատ մարդուն կոտրած է թեւը,
Աարծես թառամել է կենաց տերեւը,
Եմպի տակից դուրս չի գալիս արեւը,
Խեղճի լոյսը անշամանդաղ չի լինի:

Եւելորդ է զերդաստանի տէր մարդուն
Հեռու տեղ գնալը, թողած տեղ ու տուն,
Յերեկը անհանգիստ, զիշերն առանց քուն,
Եմենեին մի օր խաղաղ չի լինի:

Տէ՛ան, պանդուխտ մարդն է ալէկոծեալ ծով,
Բաղդ է, թէ որ մի օր մնայ անխռով,
Չնչին առարկայից կ'առնուի շուտով,
Երբէք նորա սրտի հետ խաղ չի՛ լինի:

48.

Վանեցի մօր օր-օրը

Չարթի՛ր, որդեակ, քանի՞ քնես,
Բաց լուսավառ աչերդ,
Բաւական է որքան օրեր
«Օր-օր» ասեց խեղճ մայրդ:

Օրօրոցիդ մօտը անքուն
Չօր ու գիշեր ես նստած՝
Պատմեցի քեզ, հրեշտակ սիրուն,
Դառն վիճակ քո եղբարց:

Չար տաճիկի կամքին զոհուաւ
Անմեղ հայրը քո կտրիճ,
Օտար երկիր նա մղուեցաւ
Հեռու իւր կին, զաւակից:

Փող վաստակել՝ տալու հարկը,
Լցնել պահանջ իսլամի,
Համբուրեց քո թարմ այտերը
Արտասուքով նա լեղի:

«Մնա՛ս բարեաւ,—ասաց ինձ—կի՛ն,
Պամք Արարչին է այսպէս...
Երբ կ'մեծնայ մեր հէդ որդին»

Լինի կտրիճ վեհ հողով՝
Պատմի՛ր նորան հօր վշտերը,
Իմ ցաւերը արցունքով:

«Կի՛ն, կ'աղաչեմ, հաւատարիմ
Եղի՛ր դու միշտ իմ շիրմին.
Մի՛ փոխեր իմ տուն ու տեղը
Եւ իմ սէրը կաթողին»:

«Այս ամենը—ասաց հայրդ—
Պատուիրեմ քեզ, կողեկի՛ց,
Թերեւս իմ վերադարձը
Չյաջողուի այս ուղեց»:

Խեղճը գնաց անվերադարձ,
Մնացի ես արցունքով,
Գուցէ թէ այս գրեց Աստուած
Իմ ճակատին սեւ գրով:

Անխիղճ թուրքը մեզնից խլեց
Կթուռ ոչխար ու կովը,
Օերուկ պապից քուրդը խլեց
Չոյզ եղներն ու արօրը:

Բաւ է, որդեակ, յոյսս դու ես,
Հերիք խաբէն քեզ մուղայք...
Մի՞թէ չարը քեզ թմրեցուց,
Պամ թմրար իմ օր-օրով:

Ես կ'քանդեմ բազուկներդ,
Առտամ նժոյգ երիվար,
Գնա՛ խլի՛ր մեր ինչքերը
Լի՛ր հօրդ տան մտիթար:

Բայց դեռ քնի՛ր քնով անուշ,
Շատ երգերի ես կարօտ,
Որ փարատէ ցաւս անբուժ
Եւ վերքերը իմ արնոտ...:

Արաբ

49.

Օ ա ռ թ ի ը

Օարթի՛ր քնից, ազնի՛ւ տղաս,
Երշաղոյսը բացուեցաւ,
Եկեղեցւոյ զմբէթներից
Օանգալները խփուեցաւ:

Եհա՛ բանտորք պատրաստովիլ են
Իրանց գործին զնալու,
Իրանց անխոնջ աշխատութեամբ
Մի պատառ հաց ճարելու:

Հերի՛ք քնիս դու էլ տղաս,
Ե՛լ ա՛ռ պարզ ջուր, լուացուի՛ր,
Եղօթարանի առջևը
Նո՛ւնը կրկնիր, աղօթի՛ր:

Շտապի՛ր դու, ազնի՛ւ տղաս,
Գասագիրքդ առ ձեռդ,
Ուշադրութեամբ կարդա՛, սերտի՛ր
Նշանակած դասերդ:

Վարժապետդ սպասում է
Քո դասերը լսելու,
Եշխատի՛ր դու մի օր առաջ
Գասատունդ փոխելու:

Բա՛ւ է քնիս, ազնի՛ւ տղաս,
Գրանից քեզ ի՞նչ պիտ' լինի,
Պարդա՛, լինիս ժամանակին
Եզգիս անդամ պիտանի:

Գէ՛հ, ե՛լ զարթի՛ր, սիրուն տղաս,
Ել խոր քնում մի՛ թաղուիր,
Եւարտիր քո վարժարանը,
Եղատ ստպարէ՛ղ ճարիր:

Տեղի Փառանջեմ Թամբաշեան

50.

Մ ե ո ո ն - օ Ր Հ ն ե ն ք

«Գնանք պաղնենք սուրբ մեռոնը,
«Գնանք պաղնենք մեր Մայր-Եթոռը,
«Հայոց՝ այսօր է մեծ տօնը»:
Գալիս դալիս են ուխտաւորք...:

Հնչեց յանկարծ զանգակն ուժգին,
Նրա բարձր ղողանջն երկար
Իմաց տուաւ ժողովրդին՝
«Ժամանակն է, եկէ՛ք տաճար»:

Եհա՛ շարժվում է խուռն ամբոխ,
Շարժվում անվերջ վրայ խռնում,
Վեր-վար դալիս գնում փոփոխ,
Եկեղեցու դռներ բռնում:

«Ե՛րբ պիտի գայ Սաթղիկոսն,
«Որ տաճարիս դռներ բանան,
«Ե՛րբ պիտի գայ Սաթղիկոսն,
«Որ համբուրենք օրհնած կաթսան»:

Ահա եկաւ Հայրապետը,
Մեր Վահագնն ու ծերունին,
Լուսաւորչայ սուրբ Աջն հետը՝
Օրհնում է իւր ժողովրդին:

Իսկ ժողովուրդը ջերմեռանդ
Խաչակնքում է երեսին,
Հայ-քրիստոնեայքը հնազանդ
Երկրպագում են միասին:

Լջմիածնայ կնիղեցուն—
Ահա փակ դուռը բացուեցաւ,
Եկեղեցին է ողջ լեցուն...
Ժամ-պատարագը կանգնեցաւ:

Տասն և երկու եպիսկոպոս
Սեղանն ելան զգեստաւոր,
Եւ ալեղարդ Սաթղիկոս
Նրանց միջին է փառաւոր:

Նա ձեռքն առաւ սուրբ Գեղարդը,
Լուսաւորչայ սուրբ Աջն ու Խաչ,
Խաչակնքեց Տիրոջ մարդը,
Մեռնն օրհնեց սուրբ ու կանաչ:

«Գնանք պագնենք մեր Մայր-Եթոօք,
«Գնանք պագնենք սուրբ մեռնոր»:
Գալիս պագնում են ուխտաւորք,
Եյս է հայոց՝ մեր մեծ աօնը...»

Ս. Աբեղեան

51.

Ս. Միւռօնի օրհնութիւնը¹⁾

(1882 թ. 16 մայիսի)

Զիւնագագաթ Մասեաց լեռան ստորոտում այս
առաւօտ զօղանջում է քաղցրահնչէն զանգակի ձայնը
և հրաւեր է կարգում Երարատեան աշխարհին՝ շտա-
պել հասնել Ս. Իջման տաճարը...: Եյսօր Ս. Լջ-
միածնում կատարւում է Ս. Միւռօնի օրհնութեան մեծ
հանդէսը, որ ոչ միայն հոգեւոր, այլ և ժողովրդական-
ազգային բաղձալի մի ուրախութիւն է և ամէն հայի
համար մի վսեմ խորհրդաւոր նշանակութիւն ունէ...:
Մեր այսօրուայ կեանքի մէջ, երբ Լոնդոնից սկսած
մինչև Ղափա կղզին և հեռաւոր Զինաստանը ամէն ու-
րեք ցրուած են հայք, երբ երկու երեք կաթողիկոսա-
կան տիտղոս կրողներ ունենալով, կասես թէ պիտի բա-
ժանմանց դատապարտուէինք,—այսօր Ս. Միւռօնի օրհ-
նութիւնն է, որ միմիայն Ս. Լջմիածնի հայրապետական
զահի իրաւունքն է. դա է, որ ամենայն բաժանմանց ա-
ռաջն է առնում. դա է, որ ամէն տեղի հայերին կա-
պում է ի մի և ամէնքի աչքը ուղղել է տալիս դէպի
ազգային ընդհանուր կեդրոնը, դէպի նուիրական Ս.
Իջման տեղը...:

Արկնում ենք՝ Ս. Միւռօնի օրհնութիւնը միմիայն
Ս. Լջմիածնի համազգային ծայրագոյն Պատրիարքի բաց-

¹⁾ Եյս սրբալոյս միւռօնի օրհնութիւնը կատարուեցաւ
ի Տէր հանգուցեալ Վահագն Հայրապետի-Գէորգ Զոր-
բորդի օրով:
Գ. Վ. Գրիգորեան

արձակ իրաւունքն է և այդ իրաւունքի մէջ ծածկուած է ազգիս ընդհանուր միութեան գաղափարը: Այդ է պատճառը, որ այսօր Ս. Լճմիածնի լայնարձակ դաւթութեամբ ժողովուած է մի ահագին բազմութիւն բարեպաշտ հայերի, որոնք շտապել են Հնդկաստանից, Պարսկաստանից, Տաճկաստանից, Բուսինիայից, Ռուսաստանից և ուրիշ տէրութիւններից: Աշխարհքիս ամէն ծայրերից ժողովուած այդ հայք՝ այսօր խռոն կիտուած են Հայրապետական Ահհարանի առաջ և իբրեւ հարազատ եղբարք, որդիական կարօտ սրտով, ստանում են իրանց միայնակ հոգեւոր Հօր սուրբ օրհնութիւնը: Որքան խորհրդաւոր է այդպիսի մեծաթողով ազգային տեսակէտից...:

Ս. Միւռօնը մեր ժողովրդի բարոյական-հոգեւոր կեանքում դեռ ևս հին ժամանակները մի առանձին և նշանաւոր դեր է խաղացել: Մի շարք առաջնորդ ու զորոյցներ, մի շարք օրհնութիւններ և անէծքներ ունէ հայ ժողովուրդը Ս. Միւռօնի վերաբերութեամբ: «Սորա ճակատին մեռն կայ քսած», «նորա ճակատին կասես թէ մեռն չ'լինի» և շատ ուրիշ այսպիսի խորհրդաւոր խօսքեր հայ մարդու համար առաքինութեան կամ անբարոյականութեան աստիճանները որոշող գաղափար էին: Միջնադարեայ յոյները, որ մեզ կամենում էին մեղադրել վերջին օծման խորհուրդը մահուան ժամանակ առանձնապէս չկատարելու համար, լաւապէս նկատած էին, թէ ի՞նչ աստիճանի ժողովրդականութիւն է ստացած հայերի մէջ Ս. Միւռօնը և նորա օրհնութեան հանդէսը: Այս է պատճառը, որ Ժ.Բ. դարում յունաց Արիստոտէլ կայսրը, կամենալով միացնել Հայաստանեայց եկեղեցին Օրթոդոքսի հետ, ինն խնդիր էր առաջարկում հայոց, որոնցից հինգերորդը վերաբերում է Ս. Միւռօնին: «Եւ զի առնիջեք զմիւռօնն ձիթով՝

ծառոց»¹⁾: Յոյները պահանջում էին, որ մենք չ'կատարենք Ս. Միւռօնի օրհնութիւնը մեր սովորութեամբ, այլ նոցա նման դործ ածենք ձիթինեաց ծառի ձէթը: Ս. Ներսէս Շնորհալին հերքում է այդ առաջարկութիւնը, պատասխանելով, որ «քահանայական օրհնութիւնն ու աղօթքն են, որ միացնում են ձիթոյ նիւթի հետ աստուածային շնորհքը և թէ ոչինչ առաւելութիւն կամ պակասութիւն չ'կայ, եթէ հայոց դործածած ձէթը ծառի պողեցը լինի, թէ բոյսի»²⁾: Այդ միջոցում հայք Ս. Միւռօնի համար դործ էին ածում շուշմայ (սուսամ) բոյսի հիւթը, մանաւանդ, որ Հայաստանում ձիթենին չէր բուսնում:

Այսպէս թէ այնպէս, բայց Ս. Միւռօնի օրհնութիւնը այսօր Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ամենահին ծիսակատարութիւններից մէկն է և նորա մանրամասնաբար ուսումնասիրութիւնը դիւանական հետազոտութիւնների ձեռքով պիտի ապացուցանէ, թէ ի՞նչ անարատութեամբ է պահպանած մեր եկեղեցին քրիստոնէութեան առաջին դարերի սրբազան հարց կանոնադրութիւնները:

Եւ որովհետեւ այսօրուայ այդ մեծ հանդիսին ներկայ եղողների թիւը, համեմատելով մեր ազգի քանակութեան հետ, շատ աննշան է, իսկ այդ մեծաշուք արարողութիւնը անշուշտ ամենի համար հետաքրքրական է, վասն որոյ աւելորդ չի լինիլ այստեղ մի համառօտ նկարագիր տալ, թէ ի՞նչպէս է կատարվում ազգիս այդ նուիրական արարողութիւնը: Իսկապէս Ս. Միւռօնի օրհնութեան համար որոշ ժամանակ չ'կայ նշանակուած.

¹⁾ Տե՛ս Բնդհանրական Ս. Ն. Շնորհալւոյ. Երուսաղէմ 1871. եր. 157:

²⁾ Նոյնը՝ եր. 97:

այդ հանդէսը պէտք է կատարուի այն ժամանակ, երբ վիճակներում և Մայր-Աթոռում սպառի Ս. Միւռոնի պաշարը: Մեր դարում միւռոնօրհնէքը կրկնվում է Հինգ-վեց տարէն մի անգամ, բայց ժողովրդի մէջ ընդհանրացած է այն կարծիքը, որ իբր թէ այդ հանդէսը եօթը տարէն մի անգամ պէտք է կրկնուի: Ներկայ¹⁾ Վեհափառ Աթոռիկոսի օրով միւռոնօրհնէքներ կատարուել են 1868, 1872, 1878 թուականներին և այսօր ահա շորրորդ անգամն է:

Երբ ուրեմն հարկը պահանջում է միւռոնօրհնէք կատարել, Ս. Լըմիածնի կողմից նախապէս՝ քանի մի առաջ, հրաւէրք է ուղարկվում ամենայն թեմերի, ուր որ հայք կան և ծանուցանելով նոցա ապագայ հանդիսի օրը՝ առաջարկվում է դալ և միսթարուիլ այդ փառաւոր հանդիսի տեսնելովը²⁾: Յայտնի է, որ ամէն տեղի հայերի համար բաղձալի է եղել միշտ երեք նուիրական ուխտագնացութիւն՝ լինել Ս. Յարութեան օրը Երուսաղէմում, ներկայ գտնուիլ միւռոնօրհնէքին Ս. Լըմիածնում և Վարդափառի տօնը կատարել Մշոյ «մուրազատու» Ս. Ասրապետի վանքում: Եւ ահա Մայր-Աթոռի հրաւէրքը արձագանք է գտնում հեռաւոր հայերի սրտում ու ամէն տեղ խումբեր են ժողովում, ընկերութիւններ են կազմվում դէպի Ս. Լըմիածին ճանապարհորդելու: Ազգիս Հայրապետը, վստահանալով իւր հոգեւոր որդւոց բարեպաշտութեան վերայ

¹⁾ Գէորգ Չորրորդը. այժմ ի Տէր հանգուցեալ:

²⁾ Ներկայ Վեհափառ Աթոռիկոս Մակար Է. իւր առաջին միւռոնօրհնութեան փառաւոր հանդէսը կատարեց ներկայ 1886 թ. յունիսի 16-ին, ինչպէս ասում են, 20,000 անձանց ներկայութեամբ: Էյդ հանդիսի նկարագրութիւնը կ'աշխատենք շուտով լոյս հանելու:

կարգադրում է նոցա ընդունելութեան մասին և միւռոնի ժամանակը պատրաստութիւն է տեսնում միւռոնօրհնէքի ծիսակատարութեան համար: Հանդիսից քառասուն օր առաջ Ս. Լըմիածնի աւագ սեղանի վերայ դնում են մաքուր ձիթով լի միւռոնօրհնէքի արծաթէ մեծ կաթսայն և ամէն օր դորա վերայ կարգում են նըշանակած աղօթքները: Միւռոնի ժամանակը Վեհափառի ընտրած քանի մի եպիսկոպոսներ և վարդապետներ պատրաստում են ծաղկանց և բալասանի այն հիւթը, որ օրհնութեան ժամանակ պիտի ածուի մեծ կաթսայի մէջ:

Միւռոնօրհնէքի հանդէսը խկապէս սկսում է նախընթաց օրը երեկոյեան, երբ Աթոռիկոսը և միաբանութիւնը հանդիսով դալիս են ժամ և կատարում են զիշերապաշտումը: Երեկոյեան ժամը աւարտելուց յետոյ, առանձին արարողութեամբ և աղօթքներ կարգաւորվ եփ են տալիս մեծ կաթսայի իւղը և միայն առաւօտեան ժամերգութիւնից առաջ՝ ծածկում են կաթսայի խուփը և վրան ձգում են քօղը: Այսօր առաւօտեան ժամերգութիւնից փոքր ինչ միջոց անցած՝ այն է մօտ ժամը 9-ին, հնչում են ս. պատարագի զանգակները: Վանքի պարիսպը և խուցերի կտուրները լեքն են ահագին բաղմութեամբ. մօտ 15 կամ 20 հազար հոգի Հնդկաստանցի և Մոլդաւացի, Վանցի և Նոր-Նախիջևանցի, Իսպահանցի և Պոլսեցի—ամեն տեղի հայք խումբ զիգուել են հանդէսը մանրամասնաբար տեսնելու: Տարբեր տարբեր բարբառներով եղած միմեանց հարցովփորձը՝ խառնվում է Երեւանի զիւղերից եկած մայրերի ուսերքին շալակած մանուկների լացի և ծփոցի հետ և դառնում բոլորը մի խուլ ձայն, մի տարօրինակ աղմուկ: Մի վաշտ ուռսաց զօրք նուազարանով հանդերձ՝ շարուած է երկու կարգ՝ վեհարանից մինչև եկե-

ղեցւոյ դուռը և արդեւում է ժողովրդի ալեաց յառաջ
ընթանալու և հանդիսի ճանապարհը կապելու: Աւո-
րովհետեւ եկեղեցւոյ մէջ հազիւ երկու հազար հոգի
կարող է տեղաւորուել, վասնորոյ մուտքը տոմսակներով
է: Այդ տոմսակները բաժանվում են ձրի նախընթաց օ-
րերում գլխաւորապէս այն անձանց, որոնք եկած են ա-
ւելի հեռաւոր երկիրներից:

Մօտ ժամը տասին սկսվում է հանդէսը վեհարա-
նից: Ահա երևում են մի ձեռքը համեստութեամբ կուրծ-
քին դրած, միւս ձեռքին դաւազան՝ կարմիր զգեստ հա-
գած կաթողիկոսական շաւերները: Սոցա ծանր քայլերին
հետևում են Գեորգեան Ղեմարանի աշակերտները հո-
գեւորական զգեստով: Յետոյ հանդիսաւոր ժամաշապիկ-
ներ հագած՝ մի մեծ խումբ երգչաց և դպրաց: Ապա
քանի մի կարգ մոմակալների, որոց ետեւից ընթանում
են երկու շարք տեղացի և ուխտ եկած քահանայք. նո-
ցա ետեւից երկու դաս՝ արեղանները և վարդապետները:
Այդ շարքերի մէջ տեղը ընթանում են խաչվառները:
Խաչվառների ետեւից շարուած են մի կարգ վեց վար-
դապետներ, թագերը գլխին և աւագ սարկաւազների
զգեստով, որոնք բուրվառում են իրանց ետեւից տա-
րուած սրբութեանց և Հայրապետին: Տասն և երկու-
արքեպիսկոպոսներ և եպիսկոպոսներ զգեստաւորուած
և վեց վեց բաժանուած երկու դասի՝ բերում են հե-
տեւեալ սրբութիւնները:—Մէկ կողմից՝ միւռօնակիր Ա-
ղանին, որի մէջ պահուած է հին միւռօնը, նորա ե-
տեւից՝ Մատթէոս աւետարանչի մասունքները, յետոյ
Յակոբ առաքեալի (Ալփեան) աջը, յետոյ Պետրոս ա-
ռաքեալի մասունքը, Թօմայ առաքեալի աջը և վերջա-
պէս Ս. Գեղարդը: Միւս կողմից՝ ամենից առաջ Աւե-
տարանը, յետոյ Արիստակէս հայրապետի աջը, Յակոբ
Մծբնայ հայրապետի աջը, Պետրոս Գեաղարձ հայ-

րապետի քառաթիւ խաչը, Ս. Լուսաւորչի աջը և վեր-
ջապէս այն մեծ ճաճանչաճե խաչը, որի մէջ է ամփոփ-
ուած Ս. Սենայ փայտը: Ապիսկոպոսաց այդ երկու դա-
սի մէջ գնում են դարձեալ մոմակալներ: Սոցա ետեւից
երկու վարդապետներ՝ բարձր բռնած՝ Հայրապետական
խաչը և դաւազանը: Սոցա ետեւից բերում են մի փա-
ռաւոր ամպհովանի, որի ներքոյ գտնվում է զգեստա-
ւորուած Վեհափառ Վաթողիկոսը, ձեռքին խաչ և դա-
ւազան, երկու վարդապետներ բռնած են Նորին Օծու-
թեան շուրջառի քղանցները, ետեւից կանգնած է կաթո-
ղիկոսական դաւազանակիրը, իսկ Վեհափառի առաջը
երկու աւագ քահանայք բերում են սպիտակ կերպասի
վերայ ոսկեթել բանուած և ոսկեթել ծոպերով զար-
դարուած Հայրապետական Քօղը՝ չորս անկիւնից բռ-
նած: Ամպհովանւոյ չորս կողմը շարուած են քրոջակալ-
ները, իսկ ետեւից խումբ բազմութիւն հայազգի և օ-
տարազգի պատուաւոր անձանց¹⁾: Մտնելով եկեղեցին,
Վեհափառը, եթէ ինքը չէ պատարագիչ, (սովորաբար
պատարագիչը լինում է եպիսկոպոսներից մէկը) կանդ-
նում է իւր աթոռի մօտ և սկսվում է պատարագը:
Երբոր պատարագը հասնում է այն տեղը, որ երգում
են «Ողջոյն տուք միմեանց», դպիրները դեռ Հպատա-
սանա՛ծ «Վրիստոս ՚ի մէջ մեր յայտնեցաւ», յանկարծ
պատարագը ընդհատվում է և սկսվում է Միւռօնի
օրհնութիւնը: Վաթողիկոսը և տասներկու եպիսկոպոս-
ները, սրբութիւնները ձեռքին, բեմի վերայ, կիսաշրջա-
պատում են կաթսայն և կարդում են պատշաճի աղօթք-
ներ և աւետարաններ. երգվում են Ներսէս Շնորհալ-

¹⁾ Տե՛ս «Արարատ» 1868 № 5 և 1872 № 7. Гры-
зія и Армения Муравьева т. 2. Сборн. мат. изд. Кавк. учеб.
окр. вып. 2. ст. Велинскаго и այլն:

ւոյ Միւռօնի օրհնութեան համար յօրինած «Որ յառաջագոյն յօրհնա» շարականը և գանձերն ու մեղեդիք: Եպա վեր են առնում կաթսայից՝ քօղը և խուփը և Սաթողիկոսը ածում է կաթսայի մէջ նախ վերև յիշուած պատրաստած հիւթը, ապա հին միւռօնը: Հարկաւոր է այստեղ յիշել, որ աղանւոյ ձև ոսկէ անօթի մէջ միշտ պահւում է անցեալում օրհնած միւռօնը, որ իբրև խմոր ածուելով նոր օրհնելիքի մէջ, նորից յետոյ լցվում է և պահվում եկող միւռնօրհնէքի համար: Եւ այսպէս, ըստ աղագային աւանդութեան, պահուած է մինչև այսօր Ս. Լուսաւորչի ձեռքով օրհնած միւռօնի խմորը: Հին միւռօնը ածելուց յետոյ՝ Սաթողիկոսը խաչաձև խառնում է կաթսայի հիւթը նախ Ս. Լուսաւորչի աջով, որի վերայ եպիսկոպոսական կամ հայրապետական իրաւունք կրող մատանի կայ, ապա նոյն ձևով խառնում է խաչափայտով ու յետոյ Պեղարդով: Եւ յետոյ սրբութիւններով կաթսայի խառնելու ժամանակ՝ միջի հիւթը եռ է գալիս և գոլորշի արձակում:

Միւռօնի օրհնութիւնը սովորաբար տեւում է երկու կամ երկուսուկէս ժամ, ապա շարունակվում է պատարագը, որոյ վերջանալուց յետոյ, առանց առաջուայ հանգիսի, վերագառնում է Ս. Եփեսոսի օրհնելով ճառարհին իւր բարեպաշտ հօտը: Պատարագից յետոյ՝ ժողովուրդը զինում է և համբուրում միւռօնի լի կաթսային:

Համբ

52.

Վ. ի շա

Թէ դուք ինձ տեսնէք դալկահար դէմքով
Տրտում ու տխուր վշտացեալ սրտով՝
Պիտցիք դուք, ով հայ ազնիւ պատանիք,
Որ դա ցաւերիս սկիզբն է միայն:

Երբ դուք կ'տեսնէք արտասուքն աչքիս
Պառնագին լալով վիճակը խղճիս՝
Պիտցիք որ դա իմ բիւր բիւր ցաւերից
Մի հաղարաւոր դեռ մասը չէ այն:

Թէ տեսնէք ընկած ուշաթափ մէկդի
Ողբմպեան քնար սղմած իմ կրճքի,
Եւ փափուկ ձեռներս դրած լարերի՝
Պա կեանքիս վերջի բոպէն է միայն:

Իսկ երբ դուք տեսնէք ընկած մի մարմին
Առանց ծածկոցի դէմ արած հովին,
Եւ արեան բծեր երևին կրծքին՝
Պիտցիք, դժբաղդիս դիակն է այն:

Բայց երբ որ տեսնէք մի փոքրիկ բլուր
Ծածկված խոտերով, ծաղկունքով բիւր բիւր,
Եւ անուշ հոտը բռնած ամեն ուր՝
Պիտցիք, թշուառիս գերեզմանն է այն:

Եւ դուրա բոլոր թէ տեսնէք մինը
Անդօր ձեռներով փորելիս հողը,
Արտասուքն աչքին լալով իր օրը՝
Անբաղդիս միակ սիրուհին է այն:

Վ. արդէն Տէր-Անդունեանց

Խայրու խաւատ (Տարօնցի բարբառ)

(Նուէր իմ Սարուբէգին)

Թուճար, էլ խէրիք պաշտես ժանդ-զոսկի,
Զ'սգինս մըր դարդ դու կէնիք մաղան.
Փոր մի կուշտ-կուռ խայ խէրիք չ'քզն՝
Թալ ձեռտի բոմակ, կորեւրի վաթան:
Աչկէ բոլորտի, օլոտէ վաթան,
Եղի ալգիոստ, խայրու խալ համան:

Երէց, խէրիքի, թորդ ալէլուան,
Խէրիք ժամ, ծոմ, պաք, աղօթք քարոզես.
Խինդ խարուր տարի սրբերի դռան
Մացինք զիլիֆտար, բէ-մալ սև երես:
Աչկէ բոլորտի, Լայլն:

Տոտիկիդ խորպան, էյ Զանկըլ դիւան,
Խէրիքի ուղես խունկ, մոմ, խաչխամբուր,
Օուլում տաճիկու ձեռ զազգ կէղի շիւան,
Տոլր ուժ կարճուն, խոջաղ սիրտ ու թուր:
Աչկէ բոլորտի, Լայլն:

Աարդցվոր զիտուն, խէրիք խալմիտի
Օօռ ի տաս, ճղես, զաստիղ ու զաշխար,
Մամլաքաթի խալ վալլախ, համա՞նի,
Գիր, խալամ բօշի, թոլր խայրու խամար:
Աչկէ բոլորտի, Լայլն:

Գաշտեցի՛ կորիճ, թորդ խոռովկալի,
Գութնի բարաքաթ էղի շներոց,
Գու մղիկ աչկէ թալ խոփ, զերնդի,
Խայրու լուս խաւատ չուզէ՛ բահ-բրոց:
Աչկէ՛ բոլորտի, Լայլն:

Քա, աղջի, Մարան, թիսէ՛ դունիկալի,
Մանէ՛ կէռ իլիկ, խինէ՛ խէնք կտաւու
Եարի փաթաթան, համ պատան մէռլի,
Թալ շալակ տղուդ, խրկէ՛ դաշտ կովու:
Աչկէ՛ բոլորտի, Լայլն:

Զէ, թուճար մնայ ուր քէֆի խամար,
Զօջ, երէց մղիկ ծոմ, պաք քարողէ,
Ատրիճ դաշտեցին էղի՛ զիլիֆտար,
Զխասնի իմդադ սըբ Գիրգոր, Մկրէ:
Վալլահ լուս խաւատ չմնայ զաշխար,
Խարամ մըր մօր կաթ, թոլք մղիկ խամար:

Աչկէ

Գօշմա

Թէ՛ զիս կ'հարցանես, ո՞վ քաջ բանաստեղծ,
Տրամուլթեան ծովէն ու ցամաքէն եմ ես.
Ահա՛ կեանքս քեզի կը պատմեմ անկեղծ,
Գունո՞վ ամենասև թանաքէն եմ ես:

Յորժամ սկսեցի քննութիւնը,
Աչքերուս երեցաւ իմ հնութիւնը,
Հարցի աշխարհէն իմ բնութիւնը,
Ասաւ ինձ՝ սիրտ խոցող սլաքէն եմ ես:

Փրկչին աշակերտ եմ, ես այլումէն չեմ,
Թէպէտ և դիտութեան որոտումէն չեմ,
Իմ գրուածքն էլ կ'ասէ՝ թէ ուսումէն չեմ,
Այլ սիրոյ մասնաւոր փափագէն եմ ես:

Ամի հազար ութ հարիւր և եօթանասուն
Երեքին¹⁾ ժողովեցի երգերս հայկազուն,
Պարտիզպան Մալխէ եմ, տարիքս յիսուն,
Եւ Ալեքսանդրօպօլ քաղաքէն եմ ես:

55.

Բ ո լ ը ը տ ա ր ա ն ք

(Նուէր տաճկահայերին)

Թշնամեաց ծանր հարուածներէյ յետ,
Երբ մեր աշխարհը ամայի դարձաւ,
Ասպատակութիւնք աւրեց հայոց տուն,
Մեր սրբութիւնքը օտնահարուեցաւ:
Բոլորը տարանք համրի լռութեամբ:

¹⁾ Հէնց այդ 1873 թուից սկսուեցաւ «Սոխակ Հայաստանի» հրատարակութիւնը, որի հատորների մէջ, ինչպէս և այժմ, շարունակ տպագրւում էին և մեր ազգային երգիչ-ներին գրուածքը: Այդ էր պատճառը, որ շատ շատերը իրանց գրուածքը ժողովում էին և պահում, աչքի առաջ ունենալով կամ «Սոխակի» հատորների մէջ, կամ առանձին գրքոյ-կով հրատարակելու: Այդպիսիներից էր և պ. Մալխէն, որի գրուածքներից մի քանիսը դեռ 1878 թուին տպագրուեցան «Սոխակի» IV հատորում:

Գ. Ք. Գրիգորեան

Ոսկի և արծաթ, պալատք հրաշակերտ,
Խլեցին մեզնից՝ յոյնը ու պարսիկ.
Փառաւոր կեանքի, պայծառ բազդի հետ
Աորուսինք նաև քաղցր հայրենիք:
Բոլորը տարանք համրի լռութեամբ:

Երիտերանգ ծաղկունք, դալար սէզն ու խոտ
Ներկուեցան հայի անմեղ արիւնով.
Թէ գիւղ, թէ քաղաք, լեռներ ու հովիտ
Ճաճկուեցան հայ ոսկերց կոյսերով:
Բոլորը տարանք համրի լռութեամբ:

Աչքը լացնող մեր ապարանքին
Անասնոց որջերը փոխանակեցին.
Հէն քաղաքաց տեղ՝ մեզի մղեցին
Խիտ անառնները, վեթխարի լեռներ:
Բոլորը տարանք համրի լռութեամբ:

Մեր սրբութեանցը, մեր ոսկերց վերայ
Ղուռանի որդին շինեց իւր տունը.
Անբաղդ Հայաստան ընկաւ բնաւին,
Զեռն ի ծնօտ լացեց խեղճ այրին:
Բոլորը տարանք համրի լռութեամբ:

Վայրենի քիւրդն էլ մեր դէմ սուր վերցուց...
Հայրենիք դարձաւ արեան ճապաղեք.
Հայր բողոքեց, ծիծաղ շարժեցուց,
Խուլումունջ դարձած անգութ Եւրոպի:
Բոլորը տարանք համրի լռութեամբ:

Ասրապէս Յովհաննէսեան

Առ Հայրիկն Խրիմեան

Թող բարձրացնեն ճռենչ աղաղակ
Թութակ, կաշաղակ,

Միակ վայելուչ, միակ սրտառուչ
Երգիչն է Սոխակ:

Թող վայեն բուեր, ագռաւներ անթիւ,
Հաղար հաւ ու ձիւ,

Ամենից մեծը, ամենից բարձրը
Է աղաւթն Արծիւ:

Թող տան՝ ում կուզեն՝ մանեակ, մատանիք,
Նշաններ, դափնիք,

Միակ արժանին, միակ սիրելին
Ալ մնայ Հայրիկ:

Հայրիկ, ոհ, Հայրիկ, քո քաղցր անուան
Լինեմ ես զուրբան,

Սիրեմ այն հողը, որ ծնաւ քեզ պէս
Հրեշտակ պահապան:

Ո՛վ Տէր, պահպանիր Վու մեր Հայրիկին—
Քո հաւատարմին,

Անպակաս արա մեր զիններից
Նորա հովանին:

Ղ. Աղայեան

Քանի մի դիտողութիւններ Խրիմեան
Հայրիկի անձի և նորա բնաւորութեան
մասին

Ը. Խրիմեան ի բնէ խելք է, և զորան ուշագիւր
ընթերցողին խելամուտ անելու համար, հրաւիրում ենք
կարգաւ նորա կեանքի պատմութիւնը, սկսած իւր ման-
կական շրջանից մինչև Վանի վերջին սովի ժամանակը,
թող շատ մանրազնին քննէ իւրաքանչիւր ընթերցողը,
արդեօք մի վանեցի ոստայնանկի աշակերտը զուրկ մի
զգուշաւոր և հոգատար պատրաստութիւնից, առանց
մեծ և բնական խելքի, կարող է այնպիսի մեծ և հա-
զուազիւտ զործեր զործելուց յետոյ, բարձրանալ մինչև
Ա. Պօլսի Պատրիարքական Աթոռ: Պիտէ՞ք, Խրիմեանի
պատրիարքութիւնից առաջ ինչ նշանակութիւն ունէր
վանեցին պօլսեցւոյ մինչև իսկ այլ զաւառացւոյ աչ-
քում. նա մկրտուած էր «Խրմբը» անունով, և յրբան
անմատչելի էր Ա. Պօլսի պատրիարքական աթոռը մի
վանեցու համար: Ուրեմն Խրիմեանը իւր հազուադիւտ
խելքի շնորհով էր, որ այդ ամենաստոր վիճակից մին-
չև այդ բարձր կէտը բարձրացաւ:

Բ. Խրիմեանը Ժողովրդական մարդ է և բարձր ժո-
ղովրդական. զոնէ այս վերջին դարում հայ պատմու-
թեան մէջ եւ չեմ գտնում այնպիսի մի մարդ, որ Խրի-
մեանից աւելի բարձր ժողովրդականութիւն ստացած
լինի: Այո, եղել են շատ ժողովրդական մարդիկ, բայց
Խրիմեանի ժողովրդականութիւնը հէնց նորանումն է
կայանում, որ նա իւր ժողովրդականութիւնը ոչ մի ցըն-
ցող հանգամանքից չէ ստացած: Ներսէս Աթուղիկոսը

իւր ժողովրդականութիւնը ստացաւ իւր մեծամեծ գործերով: Ներսէս Պատրիարքը Տաճկա-Հայաստանի բարենորոգութեան խնդրով: Իսկ Խրիմեանը իւր ժողովրդականութիւնը ստացել է նոյն իսկ վարդապետական աստիճանում, իւր ազգօգուտ գործերով, իւր համեղ և սրտաթիւնդ գրչով և իւր բարոյախօս և հայրենախօս ոգևորիչ քարոզներով: Վեռ վարդապետական աստիճանումն էր, որ նորա դիւթիչ անունը հնչվում էր ամենահեռաւոր հայերի սրտերում իսկ: Վեռ այս ժամանակումն էր, որ նա իւր սիրող և պաշտող ժողովրդի կողմից ստացաւ «Հայրիկ» բարձր անունը, որ փոքր միջոցում այնքան ընդհանրացաւ, մինչև իսկ իրան պէս մի համեստ մարդ սովորեցաւ ինքն իրան էլ Հայրիկ անունել և Հայրիկ ստորագրել:

Գ. Խրիմեանը, պէտք է համարձակութեամբ ասել, ունի անարար անցեալ, նա ոչ վարժապետական, ոչ վարդապետական, ոչ վանահայրական, ոչ առաջնորդական, ոչ պատրիարքական և ոչ այլ փոքր և մեծ յանձնարարական պաշտօններում իւր պարտաւորութեան, իւր ազգի և իւր խղճի դէմ չէ դաւաճանել, և չէ եղած մէկը, որ մերկացուցած լինէր նորա վերոյիշեալ պաշտօններում կատարած զգալի և ազգամիտ զեղծումները: Ընդհակառակն, ամբողջ ժողովուրդը այսօր Խրիմեանին ճանաչում է իբրև մի ամբիժ և հրեշտակակրօն մարդ և իբրև սուրբ պաշտում նորան:

Դ. Խրիմեանը ջերմասէր և հախճախեղ էր դէպի ազգային եկեղեցին, այս յայտնի է նախ նորանով, որ Խրիմեանը յամենայն դէպս թէ՛ բանիւ, թէ՛ գրչով և թէ՛ գործով չէ դադարել և չէ խնայել մտրակել լի ցասմամբ և անաչառութեամբ այն օտարներին կամ օտարամոլներին, որ յանդգնել են մատ պարզել դէպի մեր ազգային եկեղեցին և նորա հարազատ որդիքը, նոյն-

պէս և մեր համազգի այն հոգևորականներին, որք իրանց զաղիր գործերով պղծել են ազգային եկեղեցականութեան պատիւը իրանց անվայել վարմունքով: Այս եղած, ասում եմ, մի հոգևորական, որ Խրիմեանի պէս խիստ վարուած լինի դէպի իւր համապաշտօն անարժան եղբայրները, և այդ պատճառով է ահա, որ նա մեր հոգևորական դասի մեծամասնութեանը գրեթէ ատելի է, բայց և չկայ մի հոգևորական, որ Խրիմեանի չափ կարեկից լինի դէպի իւր ըմբոստ պաշտօնակիցները: Խրիմեանն էր նոյնպէս, որ ամենքից առաջ հարկաւոր տեսաւ մեզ համար արժանաւոր հոգևորականներ պատրաստել, և այդ նպատակով հիմնեց Վարազում «Ժառանգաւորաց» ուսումնարան: Սորանից յետոյ պէ՞տք է յիշել նաև իւր կրօնական և ազգային եկեղեցին պաշտպանող հոգեբուղիս, մեծ և փոքր, յայտնի և ծածկանուն բրօշիւները և քարոզները:

Ե. Խրիմեանը ուսման էր, դորան վկայ նախ իւր անձը, որ մի այնպիսի խոր տղիտութենում թաղուած անուսումնասէր քաղաքում, իւր անձնական աշխատութեամբ յաջողեցաւ ուսման այնքան պաշար ամբարել, որ «Հրաւիրակներին» հեղինակ կարողացաւ լինել: Երկրորդ՝ իւր Վարազի և Ս. Սարապետի վանքերում հիմնած Ժառանգաւորաց բարձրակարգ ուսումնարանները, և երրորդ՝ իւր շատ տեղերի ուսումնարաններին մատուցած ծառայութիւնները, քաջալերութիւնները և համակրանքները: Նւ այս գործում էր Խրիմեանը մի այնպիսի ժամանակում, երբ մեր մէջ «ուսումնարան» ասուած վայրերը մատով էին համարվում, և այն տեղերումն էր գործում, ուր որ իւր բարի գործերը կատարել հալածանքների էին ենթարկվում, իսկ հաղուագիւտ համակրողք արեգակի պէս ջոկվում էին աստղերից:

Օ. Խրիմեանը Բարի յանդիմանութիւն ունի մեծ գործերում, այս բանի ապացոյցի համար ես թողնելով բազմաթիւ գործերը, յիշում եմ միայն մի երկու գործ, որոց վերայ, ինչպէս լաւ ուշադիր լինի ընթերցողը: Մի՞թէ յանդիմանութիւն չէր, որ համարձակեցաւ Խրիմեանը ամենի առաջ Գովթէմբերգեան մեքենայն արեւմուտքից արեւելք փոխադրել և հաստատել Տաճկահայաստանի երկու զլխաւոր վանքերում, Վարազում և Գլախում: Մի՞թէ յանդիմանութիւն չէր, որ Խրիմեանը համարձակուեցաւ Վարազայ նման աշխարհի մի խոր անկիւնում ընկած, ամեն յարմարաւոր պիտոյքներից զուրկ, մի աղքատիկ վանքում հիմնել «Ժառանգաւորաց» բարձր ուսումնարանը: Ահա սոցանով Խրիմեանը իւր ժամանակակից բոլոր հոգեւորականներից բարձր է: Նկատելով որ այս բաները գործելու համար մանաւանդ, Խրիմեանը իւր քսակումն նախապատրաստի կոպէկ անգամ չէ ունեցած եղել:

Ե. Խրիմեանը անգուգական անշահաւէր անհատն է, որին կարելի է մի օրինակելի պատկեր վեր առնել պատմութեան համար. այս մասին ես ամաչում եմ մի ապացոյց մէջ բերել, որովհետեւ իւր անունն իսկ ապացոյց է այդ անգոյգ յատկութեան: Նւ որովհետեւ անգոյգ ասացի, ուստի և գորանով կորուցի արգէն իմ սովորական համեմատութիւնը:

Ը. Խրիմեանը անխառն է, գորան ապացոյց իւր ամբողջ կենսադրութիւնը և առաւելագէս իւր պատրիարքական վիճակի կեանքը, որպիսի անփառասիրութիւնը այժմ զրոյց է դարձած մեր ժողովրդի մէջ և բերանից բերան խօսւում պանծալի գովեստներով: Խրիմեանը թէ վարժապետական, թէ վարդապետական, թէ կոնստանդնուպոլսական և թէ պատրիարքական պաշտօններում միշտ միևնոյն համեստ մարդ մնաց, ո՛չ մի վիճակը նորա

վերայ փոփոխութիւն չ'բերեց: Նորա պատրիարք ժամանակը տեսնելիս, կարծում էիր թէ երէկուայ համեստ Մկրտիչ վարդապետն է. իսկ Պատրիարքարանի պաշտօնական դահլիճը մտնելիս, կարծում էիր, թէ Վարազի անպաճոյճ խրճիթն ես մանում:

Թ. Խրիմեան օրինակելի չափաւոր կեանք ունի, որի մէջ նոյնպէս մեր բարձր հոգեւորականներից շատերը տեղի են տալիս նորա առաջ: Նա չափաւոր է եղած թէ հագնելիքի և թէ ուտելիքի մէջ: Վեռ նորա վարդապետութեան ժամանակն էր, մի անգամ ես նկատեցի, որ նա իւր զրպանից հանեց մի թաղեքէ Բագրատի նորա վերայ անցկացրեց վեղարը ու ժամը մտաւ: Պատրիարքութեան ժամանակումն էլ ես այսօրինակ անշքութիւններ էի լրտում յաճախ նորա մասին: Իսկ ուտելիքի մէջ նա չափաւորագոյն է: Նիթէ յիշողութիւնս չի խաբում ինձ, կարծեմ լսել եմ, Խրիմեանը պատրիարք եղած ժամանակումն իսկ իրան յատուկ խոհարար չի ունեցել: Այս ժամանակն է եղել, որ երկու Ռուսաստանցի ուսանողք հիւր են եղած Պատրիարքարանում, խեղճերը միշտ երեւակայելիս են եղել, որ այն օրը պէտք է վայելէն, ո՞վ զիտէ, բիւզանդական ի՞նչ բազմախորտիկ սեղան, բայց զբան է եղել իրանց ապշութիւնը, երբ ճաշի ժամանակը իրանց առաջը բերուել է լոկ մածուն և լաւաշ հաց միայն:

Ժ. Խրիմեանը ճանաչւո՞ւ է մեր ազգի ճանաչում է նորան, ոչ թէ հեռուից, հարեանցի, հատուկապէս, բերանացի և զրգի տակ կաշկանդուած տեղեկութիւններով, այլ շատ մօտից, իւր աչքով տեսնելով, իւր ականջով լսելով նորանց նեղութիւնները և լացերը, իւր ոտքով ման դալով նոցա շատերի մէջ և վերահասու լինելով ամենամօտ կերպով նոցա կարիքներին և ցաւերին և նոցա ամենակերպ կեանքին. նա ճանաչում է ամբողջ ազ-

զին ընդհանրապէս իւր պատրիարքական պաշտօնով: Նա
ճանաչում է ամենամօտ կերպով մեր Տաճկա-Հայաստա-
նի ժողովրդին, իւր Վանի և Մշոյ առաջնորդութիւն-
ներով, թէ Տաճկա-Հայաստանում, թէ Ռուսա-Հայաս-
տանում, թէ Պարսկա-Հայաստանում և թէ այլ տեղե-
րում:

«Արշադան»

58.

«Ո՞վ այսուհետեւ դմբս յարգեսցէ դու-
«սուն. ո՞վ ուրախացի ընդ յառաջա-
«դիմութիւն աշակերտիս»:

Մով. Խոր.

Թէ զիւղ թէ քաղաք, աւան ամայի
Բացինք դպրոցներ ամենայն տարի.
Եւ թուղթ և մելան, դրիչ և գրքեր
Տուինք Հայ աղջկայ և տղի ձեռքեր.
Մինչ դպրոցասէր մենք չունինք մարդիկ,
Ո՞վ պիտի յարգէ մեր վաստակ և ճիգ:

Մեր զլուխ, մեր անձ տուինք քարէ քար,
Մտանք Հանձարեղ իմաստնոց կաճառ.
Սորվեցինք պէս պէս լեզու և ուսում
Որպէս զի պէտք դանք Հայ դպրոցներում.
Երբ մեր արժանիք ճանաչող չունինք,
Ո՞վ պիտի յարգէ մեր ուսման բարիք:

Եմեն օր կանուխ դպրոց անդադար
Պիմումենք կրթել մեր միտք և Հանձար,

.

Երբ մեզ քաջալեր չունինք մարդ ընտիր,
Ո՞վ պիտի յարգէ մեր ուսում և զիւր:

Երևելք, Հիւսիս, արեմուտք, Հարաւ
Ուր որ տարաբաղդ Հայը ոտք դրաւ,
Եբրե առաջնորդ նորա կոյր կեանքի
Շնչել ենք իւր մէջ ազնիւ սիրտ Հոգի.
Մինչդեռ անտարբեր են մեր ժողովուրդ,
Ո՞վ պիտի յարգէ մեր խօսք և խորհուրդ:

Եշխարհիս վայելք առ ոտն կոխած,
Եմեն տառապանք աչքի տակ առած,
Գրում ենք, տպում պիտանի, ընտիր
Վարտէզներ, մատեանք ու շատ լրագիր.
Մինչ ընթերցասէր մենք չունինք մարդիկ,
Ո՞վ պիտի յարգէ մեր տաղանդ և ձիրք:

Ելանք շրջեցինք ամբողջ Հայաստան,
Գծեցինք նորա աւերք ցիր ու ցան.
Գծեցինք նորա բարձրաբերձ լերինք,
Ծառ ու ծով, ծաղիկ ու չքնաղ երկինք.
Մինչ Հայրենասէր մենք չունինք մարդիկ,
Ո՞վ պիտի յարգէ մեր վաստակ ու ճիգ:

Եմոլ եզներով դաշտեր չոր խոպան
Ընդ միշտ Հերկում ենք, ցանում ցանք ու ցան.
Վինեբեր այգիք, պարտեզք մրգաբեր
Վարձեալ մեր ձեռքով են ծաղկել, աճել.
Մինչ գնահատող չունինք մենք մարդիկ,
Ո՞վ պիտի յարգէ մեր բերք, արմուիք:

Տապար, խոփ, մանգաղ, Հատու սուր ու զէնք
Վաջ կռել կոփել ամենքս գիտենք.
Վիտենք նրբաթել և Հիւսել կտաւ
Ամ կարել ազնիւ Հանդերձ և Հալաւ.
Բայց ո՞վ մինչ ցայսօր ելաւ ի Հանդէս
Եւ զովեց, յարգեց մեր արհեստ և մեզ:

Ո՛վ ժիր, գործունեայ հայ ազգի մշակք,
 Վուք մի՛ քանդատիք թէ մեր ջան, վաստակ
 Չյարգեց, գովեց աշխարհի առաջ
 Ոչ տէր, ոչ ծառայ և ոչ զինուոր քաջ.
 Ձեր ճգանց փոխան այդ պատիւ, յարգանք
 Մարդիկ մեզ կ'տան ճիշտ այն ժամանակ,

Երբ դուք ձեր վսեմ լեզուով հայախօս
 Ուսմամբ, արհեստով տիրէք մինչ Տօրոս:

Սահակ Խաչատուրյան

59.

Մ շ ե ց ու Լ Ի ր Գ Ը

Թորիկեր եմ խեղճ-տկլոր զեմ ճժեր, զեմ տուն,
 Սօլորտիմ մէկ փշուր չոր խացի խամար,
 Բսկի չունիմ դադար, քսկի չունիմ քուն,
 Եօթ տարի է յինչ չունին մէկ խապար:

Զբմ զինայ թէ՛ մկայ ի՞նչ ձուն տամ խալիս,
 Սուրցուր են զեմ աչեր, մացեր եմ լալիս,
 Վուռ մ'ըլէ չեբացուի իմ սև իղբալիս,
 Օգնէ էն Աիկօն եմ անօթի անձար:

Խայր խաւատ, խայր Եստուած, փրկէ զեմ,
 Վիպա Մշու դաշտը զեմ տուն խրկէ՛ զեմ,
 Եւ չէ, առ իմ խողին-ումբերէս զրկէ զիս,
 Ճամբախըս չերիշկէ զեմ սէ՛րիլ Նուպար:

Արշակունի

60.

Մ շ ե ց Ի Կ ն Կ ա ն ն ա մ ա Կ Ը¹⁾

Իմ ամուսին՝ Խաչ.

Ելի ես միանգամ
 Վիմուհ եմ քար սրտիդ. պիտի կարողանամ,
 Վերջապէս, յուզել քեզ և խլել այդ Պօլսէն,
 Որտեղ հայ պանդխտին գերեզմանն է, կասեն:

Հազիւ երկու տարվայ մեր պսակն էր օրհնած,
 Եւ երկու երեսայ տուել էր մեզ Եստուած,
 Մի օր ինձ ասացիր.— «Սառայ, կի՛նս հարազատ,
 «Ի՞նչ պիտի լինինք մենք պարտական և աղքատ:
 «Տղայք մեծանում են և մեր պապն է անկար.
 «Պէտք է զընամ քաղաքն, նրանց և քեզ համար
 «Փող ու հաց ճարելու: Եստուած քեզ պահպան,
 «Ես շուտով կը դառնամ մի լար, իմ Սառայ ջան»:

Շուտով... Եւ տասնուչորս տարի եղաւ Չատկին՝
 Որ թողլիր, դնացիր քոյ որդիք և քոյ կին...
 Տասնուչորս անգամ է, տեսանք մենք վար ու ցան,
 Եւ նոյնչափ կրուռնկներն զընացին ու դարձան.

¹⁾ Ընկեղծ շնորհակալութիւն մեծ. տիկին Հրաչեային, որ «Հայաստանի Սոսակի» ձայնը լսելով՝ բարեհաճել ու զարկել է այս «Վամակը» տպելու: Երգչուհի մի գեղեցիկ զգացմունքի համար՝ ես էլ—փոխադարձաբար—ցանկանում եմ յարգելի տիկնոջ ամենայն բարիք, ամենայն աջողութիւն՝ հայկական թատրոնական ասպարիզին մէջ, որին նա սրտով և հոգեով նուիրուած է:

Պ. Վ. Պրիգորեան

Եւ զեռ չես երևում: Հաղար ու մէկ նամակ
 Պըրեցի քեզ լալով: Խնդրեցի շարունակ,
 Որ դառնաս մեզնից մօտ, չի թողնես մեզ անտէր,
 Վասն զի մեր քաջածն զըժոխից էլ վատ էր.
 Իսկ դու՝ յուզարկում ես երբեմն ինձ մի տող.
 Եւ երբ հացի համար ստանանք մի քիչ փող՝
 «Հարկ, տոկոս» ասելով՝ դալիս են անդադար՝
 Խըրում են բռնութեամբ մեր բերանի պատառ.
 Միշտ ասում ես—«Պարնան դարձիս սպասեցէք»—
 —Իբր թէ դարուններն վերջանում են երբէք:—
 Եւ ես սպասում եմ, և աղէտք անընդհատ
 Թափվում են մեր վրայ: Աշխարհէս յուսահատ՝
 Աստուածածնայ առաջ զընացի ամեն օր՝
 Ասացի—«Ողորմէ՛ մի խեղճ և լքեալ մօր».
 Բայց նա էլ չ'ողորմեց: Աւագ, միթէ այն էլ
 Հայաստանի կնիսն երես է դարձուցի:

Խաչօ, լաւ մօտիկ դիր այսօր իմ ասածին:
 Պուցէ չ'ապրիմ այնքան, որ քեզ տեսնեմ կրկին.
 Քանզի արդէն սրտումս նըշաններ կան հիւժման,
 Քանզի տառապանքն էլ ունի չափ ու սահման,
 Քանզի էլ չի մընաց և ոչ մի պատուհաս,
 Որ չի գայ մեր գլխին: Պէտք է որ իմանաս
 Քո որբերուն վիճակ:

Ասացի քեզ արդէն

Թէ մեր ծերուկ պապին մեռաւ քոյ կարօտէն:
 Նազլուն, Ջառօն ու ես տանը մէջ առանձին
 Մընացինք, յուսալով քոյ մօտաւոր դարձին:
 Մի գիշեր լուրթիւնն պատել էր մեր գիւղում,
 —Նրեկ ինձ նըման շատերն էին տրտում,—
 Ջառօն, մեր առոյգ լաճ, և Նազլուն, մեր աղջիկ,

Քննել էին տանում, հանդարտ, միմեանց մօտիկ.
 Եւ ես հսկում էի, չէի իմանում ես
 Թէ մի հացի կտոր կարէ քուն տալ այսպէս:

Յանկարծ... մի աղմուկով օգիւրը եղան լէք,
 Լսուեցան փողոցում յիշոցք, սպառնալէք:
 Իմացայ շուտ պատճառն, քանզի սովորել ենք,
 Քրդերն էին: Նըրանք՝ քաջ են, ուր չի կայ զէնք:
 Մեր փարախում գայլերն մտել էին կրկին.
 Պիշատիչ բորենիք զոհեր ուղում էին:
 Մի քիչ վերջը մեր դուռնն բացին ոյժով դուրսէն...
 Խաչօ, իրտեղ էիր արդեօք դու այն ատեն...
 Ո՛հ, բընաւ չեմ յիշում, Խաչօ, թէ այն գիշեր
 Ի՞նչ բան պատահեց մեզ, և թէ այն գաղաններ
 Ո՞ր ատեն զնացին... Նրկորդ առաւօտուն
 Ջառօն շատ տխուր էր և հիւանդ էր Նազլուն...
 Խաչօ, դու մեր Նազլուն չի տեսի՛ր մեծացած,
 Նըրան տեսք, բոյ ու բօսն դարձել էին առած:
 Չ'եկիր դու համբուրել սե յօնքերն ու աչուներ,
 Թըշերուն կարմիրներն և շառագոյն շրթուներ:
 Նըրան անուշ ծիծաղ չի տեսի՛ր դու բընաւ,
 Նըրան սոխակի ձայն մինչև քեզ չի հասաւ:
 Նա բացվում էր իբրեւ մի անմահական վարդ.
 Չ'եկիր նըրան պահել, ո՞վ վախկոտ, անխիղճ մարդ...

Նազլուն, հոգիս Նազլուն, իմ խեղճ գառնուկն արդար
 Քառասուն օր մահճում տառապեց չարաչար.
 Հալեցան կարմիրներն, Ժպիտն էլ չի տեսի:
 Միայն խոր աչերովն, բայց միշտ հիանալի,
 Պէպի ճանապարհը նայում էր անհամբեր,
 Վարձես մի սիրելի անձի սպասում էր:
 Մի օր ինձ ասաց.—«Մայր, ինչո՞ւ համար Աստուած

Ազգասէր

Ի՞նչ ջանք, ի՞նչ հոգսեր ես չքաշեցի,
Մինչև հայ ազգին այստեղ հասցրի,
Գիշեր և ցերեկ իմ քուն, իմ դագար,
Ոյժ, խելք, միտք և անձ ազգին զոհեցի:

Երբ որ լինում է խնջոյք, կերուխում,
Բաժակը ձեռիս ոտի եմ կանգնում,
Մինչև հայ ազգի կենաց ճառ չ'ասեմ,
Երբէք իմ բաժակ ես չեմ դատարկում:

Երբ բուլվարներում և պարտէզներում
Ընհոգ, խառն 'ի խուռ ժողովուրդ ձեմում,
Ես այն ժամանակ զլուսս քարշ ձգած՝
Ազգիս կարիքը, ցաւն եմ մտածում:

Օտարը հային երբ անպատվում է,
Սիրտս այդ բանից սաստիկ ցաւում է.
Ես միշտ կրկնում եմ իմ ընկեր հային,
Թէ այդ վատ խօսքերը ինչո՞ւ տանում է:

Բաղձանքս եղել է միշտ հային տեսնել
Ընդորր վիճակում, աղատ վտանգից.
Ես շատ եմ խօսել, բայց ճա՛ր չե եղել
Թող հայն զանգատուի իրա չար բազդից:

Միշտ ցանկութիւն եմ յայտնել, յորդորել՝
Բանալ թանգարան, հոգալ, զարգարել.
Փողապաշտութեամբ անհոգ կեանք վարել՝
Ես միշտ ատել եմ և ունիմ ատել:

Քանի՛ քանիցս ասել եմ բանալ
Ուսման տաճարներ, որդւոց ուսում տալ,
Չէ՞ որ ուսմամբ է մարդս մարդ դառնում.
Բայց ո՞վ է լսում և ո՞վ ընդունում:

Միշտ ցանկացել եմ հայ թատրոն գնալ
Բայց երբ տեսնում եմ շատերն են գնում,
Ի՞նչ աւելորդ է. իսկ խորհուրդ տալու
Թատրոն գնալու՝ ես չեմ զլանում:

Գեռ կան այնպիսիք, որք կը բողբոքեն,
Թէ հայ ազգի մէջ չ'կայ ազգասէր,
Եյդ ասողները, իրաւ որ խենդ են,
Ինձ՝ ազգասէրիս, մի՞թէ չեն տեսներ:

Մի քանիսն են խելքին զու տալի,
Թէ ասածներդ զործով կատարի.
Ձեզ եմ հարցնում, մի՞թէ քիչ բանէ,
Որ մարդ խորհրդով իւր ազգին օգնի:

Ինձնից աւելի հարուստներ շատ կան,
Ընդ ամենն ունիմ կէս միլիոն դրամ.
Չէ՞ որ պիտ ապրինք-ես, կինս, ծառաս,
Պարծեմ զրկանք է անձիս, որ փող տամ:

Ահա հայերիս ազգասէրները,
Որք պահանջում են միշտ պատիւ և փառք,
Իսկ զործով, փողով օգնել իւր ազգին՝
Նորա գտնում են անձերին զրկանք:

Հայերիս տունը այն օրը քանդուեցաւ,
Երբ սուտ ազգասէրք այսքան շատացան,
Որք իրանց օգտի կամ պատուի համար
Գատարի խօսքերով ազգասէր դարձան:

Ապրապէս Մարտինեանց

Հայ պանդխտին մորմոքը

Ինչպէս մոռնամ ես հայրենեաց
 Ենոյշ ջրերն ու հովեր,
 Վարդ, մանուշակ, շուշան պայծառ,
 Ինչպէս մոռնամ ծաղիկներ.
 Եյն գեղեցիկ լերինք ու դաշտք
 Ինչպէս մոռնամ բլուրներ.
 Հովիտք և ծառք, գողտրիկ արօտք,
 Ինչպէս մոռնամ հովիւներ.
 Պարծես աչքիս առջևնեն դեռ՝
 Ինչպէս մոռնամ սրինգներ.
 Եղբիւրք և ծովք, լիճք և առուակք
 Ինչպէս մոռնամ խոխոջներ.
 Թռչնոց անոյշ զերդ դայլայլիկ
 Ինչպէս մոռնամ ծիծառնիկ,
 Որ իւր սիրուն թևեր բացած՝
 Պը ճռռռողէ անուշիկ:
 Սոխակ, տատրակ և աղաւեսակ
 Ինչպէս մոռնամ արծիւներ.
 Գաւթ և վագերք, արջք ամեհիք
 Ինչպէս մոռնամ առիւծներ:
 Տաճարք և տունք այն հոյակապ
 Ինչպէս մոռնամ պալատներ.
 Համալսարանք, հիւանդանոցք
 Ինչպէս մոռնամ զմբէթներ.
 Հազարումէկ և բիւրաւոր
 Ինչպէս մոռնամ ես վանքեր,
 Որոց վերայ նայողին սիրա
 Ուրախանայր ու հրճուէր:

Ինչպէս մոռնամ ես Երազած
 Ես Սուկաւէտ և Մասիս.
 Եյրարատայ նոքա են զարդ,
 Ինչպէս մոռնամ քնարներ,
 Որ ծեր Մասեաց սարէն 'ի վայր...
 Օ՛շ, կ'երգէին քաղցր ու ջեր:

Եղիշ Լաւրապետ Մեծապետեան

Լուսին

Լուսին դու, լուսին, լուսատու երկրիս,
 Ինչպէս վառ ճրագ խաւար սենեակում,
 Տեսնում ես անցքեր, գաղտնիք գիշերիս,
 Գիտես ամենի եղածը սրտում:
 Քո վառ լուսովը, թե թևի տուած,
 Շրջին պարտիզում աղջիկ ու տղայ,
 Նրանց երգերին ծաղկունք դմայլած՝
 Սօրհին քեզ, լուսին, որ Եստուած կեանք տայ:
 Քո լուսի տակին, պարտիզի խորշում,
 Վարդենեաց միջով կ'երգէ սոխակը,
 Թարմ մանիշակի սիրտը չէ տրտում,
 Նա լուռ գլխիկոր լսում է երգը:
 Պարզ լուսիդ ներքև հայ հարուստ աղան
 Ճնշված է փողի ծանր հաշիւով.
 Ամ մի ուրիշ տեղ կայ մեծ թղթախաղ,
 Ուր «աղան» վատնէ փող հազարներով:

Մի տեղում «քէֆ» կայ, իսկ միւսում՝ խնջոյք,
Զօնէն նուազներ, պարեն աղջկերք.
Շապլ հարուստը գանձ է բաժանում,
Շամպանի շէշեր հարիւրով պարպում:

Անցնում ես, լուսին, բուն հայոց աշխարհ,
Ուրբան խեղճ, քաղցած են այնտեղ մարդիկ,
Զկայ ոչ խնջոյք, ոչ քէֆ, թղթախաղ,
Տխուր են հոգով և այլ, կին, աղջիկ:

Աշխարհիս փարթամ ճոխ, առատ փառքից
Չսուրկ են բնութեան այդ անմեղ ուրդիք...
Երևն քրտինքով ճարեն պատառ հաց՝
Մրցելով կեանքի և մահու զիմաց:

Ով դալուկ լուսին, մի քիչ էլ շքեր,
Եղէ՛ բարեգութի հայի վիճակը.
Անկուշտ հարուստը դառնայ ազգասէր,
Մոլե կղերը՝ զիտնայ իւր պարտքը:

Արդէ

65.

Առ վսեմ աշուք կոմս Լորիս-Մելիքեան

Լիազանճար անարատ շնորհաց շտեմարան,
Վսեմաշուք ազնիւ կոմս քաջդ Լօռու Մելիքեան,
Պու՛ն Հայաստան ծնուած ես,
Հայի հոգւով սնուած ես,
Անմահ փրկչի արիւնով,
Մկրտուելով, գնուած ես:

Պեղեցկափայ պատկերիդ նման այլ տեղ չե՛ լինի,
Յեղիդ նման շատ երկիր՝ պատուելի ցեղ չե՛ լինի,
Լուսինը իւր աստղերով քեզ պէս չքեղ չե՛ լինի,
Այնքան ունիս քեզ վերայ փառաւոր շքանշան:

* * *

Վեղ վերայ բան գրելու հարկաւոր է Հովնաթոս,
Նախ՝ Սարսը կործանեցիր,
Տաճիկներին վանեցիր,
Հայրենեացդ պատիւը
Միշտ բարձր պահպանեցիր:

Թշնամիքդ ամօթու քեզի դարձան բարեկամ,
Վո՛ւ պատիւդ, քո փառքդ աւելացաւ ամէ ամ,
Տէրութիւնը քեզ սիրեց զթառառ բարեխնամ,
Լիովին վարձատրեց, տալով բարձր աստիճան:

* * *

Վեզանով պայծառացաւ մեր հայութեան անունը,
Ուրախացաւ, բերկրեցաւ բոլոր թորգոմեան տունը,
Եւրոպացիք հասկացան,
Չարթեցան, զգաստացան,
Վեզպէսներով վեհ հոգի
Մեր ազգին լաւ իմացան:

Աեցցես, ապրիս, շատ ապրիս, կեցցես տէրութեան համար,
Ամենեկն գործի մէջ չ'եղար թերի, անկատար,
Ծագումովդ, ցեղովդ որպէս մէկ հատ անդին քար,
Ամենայն մի դարի մէջ գնահատուող կարկեհան:

* * *

Մեր ողորմած կայսերի հարազատ թիկնապահը,
Հաւատարիմ ծառայող, ունեւոր տիրոջ ահը,

*

Միջոցներ հնարեցիր,
Եղած չարը մարեցիր,
Խնչքան դժուար գործ տուին՝
Բոլորը կատարեցիր:

Ենդադար աշխատեցար գիշեր ցերեկ առանց քուն,
Երկրորդ Պաւթի որդին էս, դո՛ւ Սողոմոն իմաստուն,
Վարակիչ հիւանդութեան առաջն առար հաստատուն,
Վտանգից ազատեցիր ողջ նահանգով Աշտարխան:

* * *

.
.
Խնչ որ խնդրես՝ «է՛» չ'կայ, ամենին յայտնի բան է,
Խնդրէ՛ հզօր Արծուին՝ հայոց հարցը պաշտպանէ,
Ես, Բախան, խնդրում եմ, Աստուած քեզի պահպանէ,
Ապրիս երկար միշտ խաղաղ, լինիս ազգիդ օգնական:

66.

Խաբեբայ էս դու, ո՛վ անցաւոր աշխարհ,
Ո՛վ վայելաւ քեզնում ուրախութիւն երկար.
Մի՞թեմ չ'էլաւ մէկ մարդ քո բնութեան յարմար,
Մեղաւորաց յոյսն էս, քեզ չի սիրիլ արդար,
Մէկին կուտաս անչափ, մէկին կանես անձար:
Վեղ ո՞վ ասաւ «աշխար», պէտք է ասէր «ժանդ փող»,
Ով որ փող է պաշտում, քեզնում նա է յաղթող.
Թէ ինչի մէկ հարուստ լիր, աւազակ, կամ զոյ,
Չի թողնիլ աշխարհի, փողն է նրան սրբող,
Վայ քո օրին, աղքատ, ամեն բանդ դժուար:

Պու չէս թողնում մեզ, որ քննենք օրըն մահուան,
Գլխես թէ չենք մեռնիլ, միշտ կու քշենք դովրան,
Շատն կայ, որ չ'իշնում մին կտաւի արժան,
Մենք տեսնելով նրանց, չենք քննում մէկ բան,
Ով անվայել աշխարք, դո՛ւ ես սատանն չար:

Թէ երկու ջան տեսնես մէկ մէկու հետ ընկիր,
Ով միւսումըն չի կայ սրտէ՛ ի սիրտ յոյս, սէր,
Որ հաւատով կանչեն: «Ով կենարար սուրբ տէր»,
Ճամարտութեամբ վարվող կայ ոչ ջահիլ, ոչ ծիր,
Ի հարկէ, չար սիրտըն չի տալ բարի մէկ բար:

Ով Աբրահամ¹⁾ պանդուխտ, տես աշխարքի վարքըն,
Հողուդ մէկ շահ չունի, մի՛ ցանկանալ փառքըն,
Ում որ ունի պատրաստ ոսկեղէնի շարքըն՝
Խնչ պիտոյ է պատուի կարգաւորաց կարգըն,
Ամթ չի կայ երբէք, մեղքն իրելա աշխար:

Աբրահամ Մարտիրոսեան

¹⁾ Շատ շատերը անշուշտ յիշում կ'լինեն շամախեցի հանգուցեալ Աբրահամ Մարտիրոսեան «Ջարկեար» մականունանեալ բանաստեղծին և կարգացած նորա ընտիր և օրինակելի երգերն ու բանաստեղծութիւնները թէ՛ «Սոխակի» անցեալ հատորներում և թէ՛ «Ջարկեարի քնարը» խորագրով գրքոյկի մէջ: Այս գրուածն էլ նորա գրչի անդրանիկ աշխատութիւններիցն է, որ հասցրեց ինձ պ. Աղէքս. Նաջարեանցը, և որը, ինչպէս երևում է, գրած պէտք լինի հանգուցեալը իւր հայրենիքից դուրս, օտար աստղերի տակ, — պանդխտութեան մէջ:

Գ. Վ. Վրէժորեանց

Խոժոռադէմ Եթանաս¹⁾,

Է՞ր ինձ այսքան խոստանաս,
Ուր ոչ կամք են և ոչ իղձ,
Պարապելքոց իմաստից:

Աորիցէ՛ քո այբուբեն,

Որ միշտ քաղէ զեմ հոգին,
Օ՜չ թէ լեալ էր իմ անբան,
Եզն լծեալ 'ի գութան,

Քան տեսանել զանողոք

Չհրեա քո ինձ 'ի մորմոք
Եւ տրորել ծաղիկ տիս
Ի տես քոյին ցնորից:

Եւ ի՞նչ պիտին քո ուսմունք,

Քո ցաւադին սկզբունք,
Եյն ինչ ոսկի և արծաթ
Բզմարդն առնեն միայն մարդ:

Մէտրոլէ Թաղիտրեանց

¹⁾ Եթենաս, որ ըստ լատինացւոց minerva, է իմաստութեան, արուեստից և պատերազմի չափաւորութիւն:

Պ. Վ. Պրիգորեանց

Եթանաս¹⁾

Խարտեաշ չքնաղ Եթենաս,

Է՞ր զեւ խնամել ոչ անաս.
Երբ տեսանես զեմ ջերմ իղձ,
Պարապել քո իմաստից:

Օրհնեցի քո այբուբեն,

Որ միշտ սփոփէ զեմ հոգին.
Ե՛թ թէ չեցէ քո հանճար
Եզնիւ կենացս միայն ճար՝
Անշուշտ եղէց ես անբան,
Եզն լծեալ 'ի գութան.
Եւ տրորեցէ ծաղիկեալ տիս,
Յիմար փարթամն աշխարհիս:

Եւ ի՞նչ պիտին դանձք և փառք,

Ոսկի, արծաթ ժանգաճարք,
Եյն ինչ ուսմունք և արհեստք
Չմարդն առնեն միայն մարդ:

Նիկողայոս Տէր-Շահանեան

¹⁾ Ինչպէս հաղորդում է Տփիսիսու Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ միաբան արժ. Յովհաննէս քահանայ Տէր-Յակոբեան, այս երգը գրել է Տփիսիսեցի հանգուցեալ Նիկողայոս Տէր-Շահանեան 'ի հանդէպ Ս. Թաղիտրեանցի «Խոժոռադէմ Եթենաս» բանաստեղծութեան: Երկու բանաստեղծութիւնքն էլ տպուած են 1884 թուի «Երարատ» ամսագրի մայիս և օգոստոս տետրակներում:

Պ. Վ. Պրիգորեանց

Մ Ե Ս Ր Ո Վ Բ Վ ա լ Թ Ե ա ն Թ ա ղ Ի ա դ Ե ա ն ց

Մ Ե Ս Ր Ո Վ Բ Վ ա լ Թ Ե ա ն Թ ա ղ Ի ա դ Ե ա ն ց, որ ներկայ դարուս նշանաւոր հայագէտներից մինն է համարվում, ծնվել է Նրեանում 1803 թուին և իւր նախկին կրթութիւնը ստացել Ս. Էջմիածնում: Այդտեղ ձեռք բերած գիտութիւնը բաւական չ'համարելով, և իւր խօսքով՝ «յաւէտ չարեաց աշակերտեալ քան բարւոյ ուսման», ուղևորվում է դէպի Հնդկաստան և 1823 թ. հասնելով Վալկաթա, մտնում է Անգղիացւոց Հիբրեալիսկոպոսի ճեմարանը 1826 թ. և ուսանում, ի միջի այլոց և անգղիարէն: Բայց նա աւելի և աւելի աշխատելով և զարգանալով հայկական լեզուի մէջ, զանազան թէ՛ ինքնուրոյն և թէ՛ թարգմանական աշխատութիւններ է հրատարակում, որոնցից մի քանիսն ահա՝ սոքա են.

«Հոգնի Ղրովտիոսի ճշմարտութիւն քրիստոնէական հաւատոյ», «Պաղեստին», «Այբեկնարան», «Ազգասէր օրագիր», «Պատմութիւն Պարսից», «Առակք Պարսից», «Վէպ Վարդգիսի», «Վէպ Վարսենկան», «Առաջնորդ մանկանց», «Սօս և Սօնդիպի», «Ճառ դաստիարակութեան օրիորդաց», «Ճանապարհորդութիւն Մեսրոպայ Թաղիադեանց», և այլն:

Թաղիադեանցը 1830 թ. թողնելով եպիսկոպոսական ճեմարանը, ուսուցչական պաշտօններ է կատարում Վալկաթայի Մարգասիրական ուսումնարանում, Բուդայու Ամենափրկչեան դպրոցում և ուրիշ տեղեր: Բայց որովհետեւ Թաղիադեանցը հաստատամտութիւն չէ՝ ունենում, այդ պատճառով նա շուտ շուտ անցնում է մի քաղաքից միւս քաղաք և ո՛չ մի տեղ, կարծես, մտիթաբութիւն չէ՝ գտնում: Նա, վերջապէս, Պարսկաստանի

Շիրազ քաղաքը գնալով՝ վախճանվում է այնտեղ 1858 թ. 10 յունիսի, 56 ամաց հասակում, և թաղվում Բաքաթէ կոչուած հասարակաց գերեզմանատան մէջ: Սորա կտակակատար Թադէոս Խ. Աւետումը մարմարեայ քարից մի արձանադրութիւն է շինել տալիս Վալկաթայում և ուղարկում Շիրազ, որ զետեղված է տեղական եկեղեցու արեւմտեան դրան պատի մէջ՝ հետեւալ օրինակով.

«Մ Ե Ս Ր Ո Վ Բ Վ ա լ Թ Ե ա ն Թ ա ղ Ի ա դ Ե ա ն
Պ եր ծ վ ար Ժ ա պ ե տ մ ե ծ գ ի ա ն ա կ ա ն
Վ ս ե մ ք եր Թ ո ղ մ ա տ ն ե ա գ ի ր
Հ ա ն դ ի ս տ առ ն ու յ ա յ ս թ ու խ դ ա մ բ ա ն :
Օ չ ե ղ Հ ա յ ո յ գ ի ա ն ո յ կ ա ծ ա ո .
Պ ա տ ու ա ս իր է մ ի շ տ ս իր ա վ ա ո .
Եւ Ն ուր - Բ ու ղ ա և Վ ալ կ ա թ ա
Ո չ մ ոռ ա ս ց ի ն զ Վ ե ղ ի ս ա պ ա ո :»

Յիշեալ Վալկաթայի բնակիչ Թադէոս Խ. Աւետումը, որ միւսնոյն ժամանակ Թաղիադեանցի մտերիմ բարեկամն է լինում, հանգուցեալի համառօտ կենսադրութիւնը հաղորդելով Բմիւռնիայում հրատարակվող «Արշալոյս Արատեան» լրագրին, ցաւելով և վշտացած սրտով և հոգով այս ողբերգութիւնն է ուղղում հանգուցեալին.

«Եւ դ ու Մ Ե Ս Ր Ո Վ Բ, անգին Մ Ե Ս Ր Ո Վ Բ,
Եւ դ ու այսպէս վաղ հանգեար,
Ի վշտալից աշխարհէս մեր
Յերանաւէտն ճեպեցար:

Վ ա ս տ ա կ ի ե ց աւ ա յ ո մ ա ր մ ի ն զ
Այլ ո՛չ հոգիդ, ես գիտեմ.
Անմահ հոգիդ միշտ աննկուն,
Միշտ վառվռուն, միշտ վսեմ:

Ափսոս Մեսրոփը.—Իմ պէս բազումք
 Ափսոսացեն այսուհետ,
 Որոյ հոգի ազգիս փառաց
 Նախանձաւոր իցէ եթ:

«Մեռիւր, յետոյ սիրեմ զքեզ»
 Այլք ասացեն, բայց ոչ ես.
 Ես սիրեցի զքեզ կանխաւ՝
 Ազգասիրաւդ¹⁾ վկայեա:

Ոչ ափսոսամ վասն քո ինչ,
 Օհ դու զերծար ի ցաւոյ,
 Չարդիւնաշատ աւուրս քո
 Ազգին ի սպաս զոհելով:

Որքան կացցէ լեզու Հայոց՝
 Որքան կացցէ և մեր գիր՝
 Պայծառ անուն իմ Մեսրոփելի
 Անմահացի անխորի:

Այլ ափսոսամ վասն ազգիս՝
 Որ քեզ պէս մարդ արդ կորոյս,
 Որոյ նման հազուադիւս է՝
 Հայիմ յոր կողմ և ի կոյս:

Օհ բանաստեղծ ի բնութենէ
 Պարէ միայն ծնանիլ,
 Տաշեալ կոկեալն արհեստիւ
 Ոչ կարէ յայն ժամանիլ:

¹⁾ «Ազգասէր» լրագիր:

Պու բանաստեղծ և ճարտասան
 Միանգամայն յայտնեցար,
 Թէ և անձուկ էր ասպարէզդ՝
 Սակայն ոչի՛նչ վերջացար:

Աշխարհանալ Սօս Սօնդիպի
 Եւ Ազգասէր լրագիր,
 Բաւական են ՚ի հաստատել՝
 Չոր ասացի լիալիր:

Ոչ է ինձ հարկ թուել զամէն
 Չգործ մատանցըդ ճարտար,
 Ժամանակաւ, զինի իմ,
 Վկայեսցէ և աշխարհ:

Բայց եկ, Մեսրոփ, եկ, ասա ինձ՝
 Հի՞մ առ օտարս ետուր վազ,
 Ո՞ւր Հայաստան քո հայրենիք
 Եւ հէր Պարսիցն Շիրազ:

Յողբալս զքեզ լամ և զիմ ազգ՝
 Վտարանդի ցան ու ցիր.
 Ընդ ամենայն ոլորտս երկրի
 Քան զԻսրայէլ տարագիր:

Եւ արդ՝ Մուսա, հաճեաց ընկալ
 Հրաժարական զիմ ողջոյն,
 Պահա, հանգիր ի դալար սիրտ
 Իմ ազգայնոց սիրասուն:

Ես ծերացեալ և վաստակեալ՝
 Հանգիստ խնդրեմ առօրեայ,
 Մինչև կամք Տեառն՝ օրհնեալն միշտ,
 Եղիցի՛ և յիմ վերայ:

Հանգուցեալ Թաղեադեանցի Հետաքրքիր և ընդարձակ կենսագրութեան Հետ ծանօթանալ ցանկացողներին հրաւիրում եմ կարդալ և անպատճառ կարդալ Յովհաննէս Խաչակիր աւագ քահանայ Կ. Մկրեանի խմբագրած և Պ. Աբգար Յովհաննէսեանի 1886 թվւին հրատարակած «Կենսագրութիւն Մեսրոփայ Գաւթեան Թաղեադեանց Երեւանցւոյ» խորագրով գրքոյը:

Գ. Ք. Գրեգորեանց

70.

Եղած չեղած՝ մէկ հաշիւ է

Ծոյլ անպիտան, անգործ մարդը
Եղած, չեղած՝ մէկ հաշիւ է:
Խնայէս անդոյն, անհոտ վարդը,
Եղած չեղած՝ մէկ հաշիւ է:

Լաւ մարդու ոտացն է կացին,
Թէ որ վատ է իւր գրացին.
Հօրը համար անպէտք որդին
Եղած չեղած՝ մէկ հաշիւ է:

Խնքն է իւր քսակի գողը,
Տանը վերայ մաղող հողը.
Շուայլ մարդու համար փողը
Եղած չեղած՝ մէկ հաշիւ է:

Անասունին տուր գովասանք,
Նա ի՞նչ գիտէ պղպիսի կեանք.
Անգղամին պատիւ, յարգանք
Եղած չեղած՝ մէկ հաշիւ է:

Մօտ է այնպէսի կորուստը,
Զորս չափ կտաւ է հագուստը,
Ժշատ, անօգուտ հարուստը
Եղած չեղած՝ մէկ հաշիւ է:

Խելօք, հմուտ գիտնականը
Հիմքը ամուր կանէ տանը.
Կիսատ-պուատ շինուած բանը
Եղած չեղած՝ մէկ հաշիւ է:

Առողջ տղին տուր երիվար,
Որ թռչի, երթայ սարէ սար.
Անոտ մարդուն հարթ ճանապարհ
Եղած չեղած՝ մէկ հաշիւ է:

Ատրիճ ազգն է ինքնին հնոց,
Միշտ կարճակէ կրակ ու բոց.
Փախչող զօրքին բերդ ու ամրոց
Եղած չեղած՝ մէկ հաշիւ է:

Խեղճին ի՞նչ օգուտ իշխանը,
Որ չի հասնի նեղութեանը.
Անտարբեր, պաղ ազգականը
Եղած չեղած՝ մէկ հաշիւ է:

Երբ որ տեղը գայ ճշմարիտ,
Հարկաւոր չէ լինիլ կրկիտ.
Չատկից յետոյ կարմիր հաւկիթ
Եղած չեղած՝ մէկ հաշիւ է:

Ուրախութեան օրը յատուկ
Աուրախանան ծեր ու մանուկ.
Հարսանիքից յետոյ թմբուկ,
Եղած չեղած՝ մէկ հաշիւ է:

Գլխահ, բարեսիրտն է յարմար՝
 Լսել սիրով երգ ու քնար,
 Չար ու դաժան մարդոց համար,
 Եղած չեղած՝ մէկ հաշիւ է:

71.

Խոստովանութիւն

Յօնուած եմ հայ իմ հարազատ հայ մօրից,
 Բամբակի մէջ քնքուշութեամբ մեծցել եմ,
 Չե՛ն սըլացել «հայրիկ», «մայրիկ» իմ բերնից՝
 Երբ շուրթերս առաջին անգամ բացել եմ...
 Օրօրոց շուրջը կային դայիակներ,
 Հայաստանի ձեռով չէի կապկապած,
 Ինձ սընանում, տածում էին այլ մայրեր,
 Մօրս երգը ես իմ կեանքում չեմ լրսած...
 Թէ ես խորթ եմ, անզգայ եմ իմ եղբարց՝
 Մեղաւորն է կրթութիւնը իմ ծնողաց:

* *

Գեղափթիթ իմ մանկական հասակը
 Ենց է կացել մի խորթ ծծմօր զրկւում,
 Որ իւր կաթով տալիս էր ինձ իւր բարբը
 Եւ հոգ տանում իմ մանկական օրերուն...
 Իսկ իմ ծնողը¹⁾ զիշեր ցիրակ բացակայ,

¹⁾ Թէ որքան բնական, թէ որքան անհրաժեշտ է ծնող մօր կաթը և նորա սնուցանելն ու պահպանելն իւր հարազատ մանուկին՝ այդ մասին ցանկացողը կարող է կարդալ «Սոխակի» առաջին հատորի երկրորդ տպագրութեան մէջ մեր ամենքին սիրելի Խրիմեան Հայրիկի «Մայր և դայիակ» վերնագրով գեղեցիկ գրութեամբ, երես 218:

Գ. Վ. Գլխահեան

Մանկան թողած՝ պարկուճմն էր քաշքշում,
 Հանդէսներին, լոտօներին միշտ ներկայ,
 Ես էլ օտար մի մօր զրկում միշտ մաշվում:
 Եթէ այսպէս ատում եմ ես հայ եղբարց՝
 Մեղաւորն է կրթութիւնը իմ ծնողաց:

* *

Մանկութիւնից սովորած եմ միշտ գործածել
 Հարուստ զարդեր, պերճ ու շքեղ ակնեղէն,
 Մարմնիս վերայ յիմար բաներ տարածել,
 Սիրել զարդը, ունայնութիւն, ոսկեղէն.
 Օտարազգի տիկիններով մեր տունը
 Իրկուներ խաղի համար լքեցած,
 Պարած էին իւրեանց խաղով իմ քունը,
 Շրջալուծեան իւրեանց կեանքը նուիրած.
 Եթէ այսպէս շոյլ եմ ես հռչակուած՝
 Մեղաւորում եմ ուղղութիւնը իմ ծնողաց:

* *

Կրթութիւն եմ ստացել բարձրագոյն,
 Գլխաղիծեից համալսարան եմ անցել.
 Լեզուս պերճ է, մտքեր ունիմ գերագոյն,
 Մինչև անգամ Եւրոպա եմ գնացել.
 Մի՞թէ զրիչս պիտանի է իմ ազգին,
 Դարման տալու նորա ցաւին, մտածմանց,
 Չզուեղե՛մ է այդպէս գործերը աչքին,
 Որովհետեւ այս հոգին եմ թելադրած.
 Թէ անպէտք եմ ես իմ ազգի՛ն, իմ եղբարց՝
 Մեղաւորում եմ ուղղութիւնը իմ ծնողաց:

* *

Հայ կոչուելը ինձի համար ամօթ է,
 Ինձ չէ շարժում ոչի՛նչ մի ցաւ ազգային,

Արօնը սխալ լեզուն կոպիտ և խորթ է,
 Այսպէս եւս վերաբերվում միշտ հային...
 Օտարալի է, թէ հայն ունի փառք անցած,
 Ամա քաջութիւն, հոգի ու սիրտ ռազմական,
 Ինձ թըւում է, որ նա գեանումն է թաղած,
 Անյունալի ուրախ օրեր յաղթական...
 Եթէ այդպէս հայն է աչքումս ստորացած՝
 Մեղադրում եմ ուղղութիւնը իմ ծնողաց.
 Որովհետեւ անպիտան եմ իմ եղբարց՝
 Հատ լաւ կը լինէր, որ չըլինէի ստեղծուած:

Կ. Տէր-Լապտ-Մապրէան

72.

ՏՈՒՆ Եւ ԸՆՏԱՆԻՔ

Ինչպէս որ երկու պսակաւոր լծակիցներէն ամուսնական միութիւն կը կազմուի, այսպէս նաեւ նոյն զուգակից միութիւնէն կը ծնի և կ'աճի ամբողջ ընտանիքը, որոյ նախածնող անդամներ են՝ հայր և մայր. իսկ ծրնեալ անդամներն են արու և էգ զաւակները՝ քոյր, եղբայր, որք երբ ամուսնանան՝ փեսաներով, հարսներով և թոռներով կը յաւելուն ընտանեաց թիւը:

Ուստի ընտանեկան կեանքին և տան շինութեան բուն հիմնաքարերը կը համարուին հայր և մայր: Ո՛րչափ սքանչելի, զարմանալի են ամուսնական պարտիզին մէջ այս երկու մանանեխի փոքրիկ հատիկները, որ ըստ Աւետարանի առակին՝ երթալով աճելով՝ մեծ ծառ կը լինին և իրենց բազմապատիկ ճիւղերը կը համասփռեն բոլոր աշխարհը: Ա՛տան զի, ամուսնական արմատէն ըն-

տանիքը կը հաստատուի, ընտանիքէն՝ ժողովուրդ, ժողովուրդէն՝ այլ և այլ ազգերը, ազգերէն՝ իշխանական պետութիւնները, և պետութիւններէն՝ ընդհանուր մարդկային համաշխարհական ընկերութիւնը: Յորմէ զիւրաւ կ'իմաստասիրեմք թէ մեր ընկերական աշխարհին բովանդակ շէնքը ամուսնական և ընտանեկան պատուանդանին վերայ հաստատուած է. ժողովուրդոց ոտքը և պետութեանց գահերը նորա վերայ դրուած են, եթէ քանդուի այս պատուանդանը՝ ժողովուրդ և գահերը ի միասին կը տապալին. այնուհետեւ ոչ ևս կայ ոչ աշխարհ, ոչ ազամորդի, ոչ կեանք, և երկիր կը դառնայ նոյն առաջին վիճակը՝ «Երկիր աներեւոյթ և անպատրաստ»:

Ո՛չ որ կարէ ժխտել թէ այս այսպէս չէ. աշխարհիս հին ազգաց պատմութիւն, արդի ընկերական վիճակը և մեր ազգին կեանքը՝ այս ամէն կ'ապացուցանեն թէ ոչ միայն մարդկային սեռի աճումն, այլ և ժողովուրդոց, ազգաց, հայրենեաց և թագաւորութեանց բաղդը ընտանեկան կեանքէն կախումն ունի. թէ և մեր ընկերական երջանկութեան և թշուառութեան կան արտաքին ուրիշ այլ և այլ պատճառներ. բայց իմաստուն խելամուտութեամբ նկատելով աշխարհիս իրողութեանց սկիզբն, միջոց և վախճանը, կը տեսնեմք, որ աշխարհիս չարեաց ու բարեաց սկզբնածնունդ մայր ընտանիքն է: Հապա ընտանեկան կենաց թէ՛ չարութեան և թէ՛ բարութեան պատճառն ո՞վ է. դորա պատճառն ևս շատ մօտ յայտնի է. այսինքն ծնողք՝ հայր ու մայր, որոց հպատակութեան տակ կ'ապրի ամբողջ ընտանեկան գերդաստանը:

ՏՈՒՆ Եւ ԸՆՏԱՆԻՔ մի փոքրիկ թագաւորութեան երկիր ու սահման է, որոյ նահապետական աթոռի վերայ կը նստին ծնողք. հայրն իբրեւ թագաւոր, և մայրն իբրեւ թագուհի. և կը կառավարեն հպատակ ընտանիքը. սոյն ընտանեկան պալատին ու թագաւորութեան մէջ

ոչ ոստիկան կայ, ոչ սուր, ոչ բռնութիւն, ոչ զաւազան, այլ ամենուէն տեղ հայրական սէր և մայրական գորովն է. դաստիարակ և խրատ՝ ծնողաց կենդանի օրինակն է: Այս օրինակը այնչափ բարի ու տալաւորիչ է, որ զիտես թէ լուսարուեստին պէս թափանցիկ կերպով ծնողաց պատկերը նոյնատիպ կը հանէ իւր զաւակաց վերայ. և զաւակները այդ սկզբնական տիպարն առնելով՝ կը մըտնեն ժողովուրդին և ընկերութեան մէջ: Այնուհետեւ տարածել կը սկսի օրինակէ առ օրինակ. և այսպէս ընտանեկան կենաց բարի և չար օրինակներէն ժողովուրդին կեանքը կը բարւոքի կամ կը վեղձանի, կը շինուի կամ գայթակղութեամբ կը փլչի, կենդանի կը մնայ աշխարհիս վերայ կամ կենդանւոյն կը մեռնի, և իւր յիշատակ կը բարձուի աշխարհէս:

Ժողովուրդ և ազգերը միայն հացով չեն ապրիր թագաւորութեամբ և ազատութեամբ չեն բարձրանար, այլ առաւել բարոյական կեանքով. և այդ կենսական կեանք տուողը *ընտանիքն է*: Ուշադիր եղիւր, և ես նկարագրեմ քեզ:

Ժողովուրդը կը յառաջագիմէ, իւր առաջին քայլը ընտանեաց սրահէն կ'առնու. եթէ կը լուսաւորի, իւր լոյսը ընտանեկան ճրագէն է. եթէ կը միանայ, իւր ոգին և կ'ապն ընտանիքն է. եթէ կը զօրանայ, իւր ոյժ և բազումն ընտանիքն է. եթէ կը հարստանայ, իւր գանձարան և գանձապետն ընտանիքն է. եթէ իւր տուն և սեղան բարեւից և առատ է, արդիւնաբեր անդաստանը ընտանիքն է. եթէ դրախտի գետերը կը վազեն իւր հրապարակը, աղբիւրը դրախտի ընտանիքն է. եթէ իւր կարասները լի են զինւով՝ կը խմէ, կ'ուրախանայ, խաղողաբեր այգին ընտանիքն է. եթէ բարեճնունդ զաւակներով օր ըստ օրէ բիւրապատիկ կ'աճի, իւր նախածրնող խնամատար՝ ընտանիքն է. եթէ աշխարհիս ծանրա-

կիր լուծերէն ազատիլ կ'ուզէ, թող զիտնայ ու հաւատայ թէ իւր փրկիչ ձեռքն ընտանիքն է. եթէ կը բարձրանայ ու կը փառաւորի՝ իւր փառաց տաճարն ընտանիքն է. եթէ հայրենիքէն վարեալ հեռացեալ է և կրկին իւր հայրենիքը երթալ կ'ուզէ, նորա ուղեցոյց առաջնորդ ընտանիքն է. եթէ իւր հին կորուստները գտնել կուզէ, թող չ'որոնէ զայն օտարին հրապարակը, զի իւր կորուստն ընտանիքին ծոց պահուած է. եթէ իւր զաւակները բարեկիրթ քաղաքացի պատրաստել կ'ուզէ, իւր բարեկիրթութեան առաջին համալսարան՝ ընտանիքն է. եթէ այս աշխարհիս վերայ երջանիկ ապրիլ կ'ուզէ, թող հաւատայ, որ երջանկութեան կեանքը բղտող աղբիւր ընտանիքն է. եթէ երկրէս յետոյ երկինք ևս ժառանգել կուզէ՝ պահելով իւր հայրենի կրօն, հաւատ, և եկեղեցին, այո՛, այդ սուրբ աւանդները անեղծ, անկորուստ պահելու խորանն ընտանիքն է: Տեսնե՛ք սորա հակադիր պատկերը, և աւագ աչքով նկատե՛ք, որ չարքաստ, ապերջանիկ ժողովուրդը իւր կեանքի զեղծումները դարձեալ նոյն ընտանեկան պատկերէն կ'ընդօրինակէ և 'ի տես կը հանէ հրապարակը, և ահաւասիկ ցուցնեմ քեզ:

Ժողովուրդը եթէ զեղծանի կառավարութեամբ՝ իւր զեղծմանց սկզբնաւորութիւնը ընտանիքն է. եթէ բարոյական կեանք չունի, մեռելութիւն՝ ընտանիքն է. եթէ դէպի կորուստը կը դիմէ, իւր կորստեան ճամբայ բացող ընտանիքն է. եթէ ծունկեր կ'թոփն, իւր քայլերը յառաջ չեն երթար, լքումն ու կաղուծիւն՝ ընտանիքն է. եթէ Պրոպատիկէ աւազանին քով կեցած դեռ կը գանդաղի՝ երբ ուրիշ հիւանդ ազգերը ողջացան ու գնացին, ո՛հ, ես գիտեմ, զայն անդամաւորւծող ձեռքն՝ ընտանիքն է. եթէ երկու ձեռքով կը հարստահարուի՝ մէկ ձեռքն ընտանիքն է. եթէ աշխարհիս կեանքի ճա-

նսպարհին մէջ ուղղութիւն չունի, յոռութիւն՝ ընտա-
նիքն է. եթէ Նւրոպիոյ կախարդիչ նորասիրութիւնք
զինքը պիտի կողոպտեն անխնայ, թող զգաստ լինի ու
տեսնայ, որ մեծ կողոպտիչ ձեռք իւր ընտանիքն է. եթէ
իւր զաւակներ օր ըստ օրէ կարօտ թշուառ կը լինին,
այդ քաջ յայտնի է, որ ընտանեկան մշակները անաշ-
խատ, հեղգ և անհոգացող են. եթէ առանց անտեսու-
թեան, առանց նախատեսութեան կը վատնէ իւր վաս-
տակ և զանձ, ո՞վ չի զիտեր թէ շուայլութեան անտեսա-
պեան ընտանիքն է. եթէ իւր զաւակները առոյգ, ազ-
նուածնունդ չեն, ուրեմն ընտանեկան սերունդը հիւժե-
լով՝ ստրկացած է. եթէ իւր օրիորդք և երիտասարդք
վարակած են մաշողական ախտով, ո՞հ, դոցա մահ և
գերեզման փորող ընտանիքն է. եթէ կորաքամակ լինե-
լով՝ ազատ պարանոցն ստրկացած է, սորա պատճառն
ևս շատ յայտնի է, որ Մակարէ և Շամունէ մեռեր
են: Ի վերջոյ եթէ ժողովուրդը կրօն, հաւատ, եկեղեցին
կը թողու, աստուածապաշտութեան պարտիքները սրտէն
կը հանէ և կը դառնայ գէպի ջրհեղեղին դարը, ամբա-
րիշտ կեանք կը վարէ, զիտցիր, որ այդ ապականութիւ-
նը Սայենի դստերաց հետեող ընտանիքն է:

Խրիմեան-ձայրէն

73.

Պանդխտի երգը

Ծիծառ, ծիծառ, սիրուն ծիծառ,
Քաղցր լեզու, անոյշ բարբառ,
Եկեր զարուն ինձ կ'աւետես,

Բայց ինձ զարուն չէ՛ պէտք իսպառ.
Պարձի՛ր, գնա՛ իմ հայոց տուն,
Անդ աւետէ դու նոր զարուն:

Երբ ևս այստեղ պանդուխտ ընկած,
Հեռու, կարօտ իմ հայրենեաց՝
Խնչ պէտք է ինձ քաղցր օրեր,
Խնչ պէտք է ինձ ձայն աւետեաց:
Պարձի՛ր, գնա՛, Լայլն:

Եյստեղ զարուն պէտք է թէև,
Պալար ծաղիկ, կանաչ տերև,
Բայց ինձ չէ՛ պէտք տերև, ծաղիկ,
Եւ ոչ փայլուն կարմիր արև:
Պարձի՛ր, գնա՛, Լայլն:

Եյնտեղ սաստիկ ցուրտ ու ձմեռ,
Բուք ու բորան, փոթորիկներ,
Սառն ու ձիւնը շրջապատած՝
Ծածկը վաճ են սար ու ձորեր:
Պարձի՛ր, գնա՛, Լայլն:

Եյնտեղ հայերն անդործ նստած,
Ձմրան պաշարն էլ սպառած,
Ձեռներն ՚ի ծոց դրած կուլան,
Սպասում են քո աւետման:
Պարձի՛ր, գնա՛, Լայլն:

Եյնտեղ բոլոր կենդանիներ
Առանց դարման են մնացեր,
Նօթի, ծարաւ գետին փռուած՝
Պբառանչեն յերկինքն ՚ի վեր:
Պարձի՛ր, գնա՛, Լայլն:

Եյնտեղ չ'կան արև, լուսնակ.

Մտեր, փակուեր են ամպի տակ,

Երկինք, երկիր, գիւղ ու ական

Պարծես դարձեր են աւերակ:

Դարձի՛ր, գնա՛, Լայլն:

Եյնտեղ, ուր կայ վեհն Արարատ,

Ուր կան եղբարքս իմ հարազատ,

Եյնտեղ, ուր իմ սուրբ հայրենիք,

Ուր երկիրն իմ Վաղարշապատ:

Դէ՛հ, ե՛լ թռի՛ր, ազնի՛ւ թռչուն,

Ընդ աւետէ՛ դու նոր գարուն:

Մանուկ Թաճաղէան

74.

Մանիշակ

Ծաղիկների թաղուհի,

Թփիկ ունիս տերևոտ,

Դու բուրմունքը գովելի,

Դաղցր դէմքդ ամաչկոտ:

Թաղուն տեղում սովոր ես

Համեստաբար դուրս ելնել,

Եւ զլիկիդ քաղցրատես

Դողդողալով բարձրացնել:

Մի՞թէ չարից կը վախես,

Նրանց ճանկեր տեսնելով...

Դրա համար թաղնուիս

Ծածուկ տեղում երկիւղով:

Բայց մի՛ վախիր ինձանից,

Իմ նազելի մանիշակ,

Ես քո քնքոյշ թերթերից

Ձե՛մ զարգարիլ իմ պսակ:

Ողջ օրերով կը հսկեմ,

Որ չը պոկի քեզ ոչ ով.

Վայրենիքն կը խլեմ

Երենց կոպիտ արմատով...:

Իմ մանիշակ, քեզ շատ եմ

Ես սիրում ու փայփայում,

Դո հոտիցը ապշած եմ

Ես այս թշուառ աշխարհում:

Դէ՛հ, մանիշակ, սիրելի,

Դուրս եկ դաշտում համարձակ,

Թող քո բուրմունք տարածվի

Հայոց աշխարհ ինկելի:

Սրբի

75.

Շուշան-ծաղիկ

(Ղէնտերի)

Ծաղկի՛ր դու, շուշան, ցանկալի դարունն եկաւ, անցաւ,

Դարձեալ անուշիկ հովերի հնչունն եկաւ, անցաւ,

Տեսնում եմ ամեն ծաղիկը բողբոջ ու կանանչ է,

Դու դեռ մնացիլ ես, աւանդ, աշունն եկաւ, անցաւ:

«Յոյս չե՛ք շուշանին ծաղկելու», շատերն ասում են ինձ,
Վանդի ծերացել է. նորա արքունն եկաւ, անցաւ,
Յայտնիր քո բացվելու օրը, սիրականիդ յոյս տուր,
Ենդադար է նա, աչքերիցը քունն եկաւ, անցաւ:

Խնդիրը Խայա՛ն— սա է, փակ մի՛ մնար, բացվի՛ր,
Զասն թէ՛ միայն իր մի լոկ անունն եկաւ, անցաւ:

76.

Ո՛շտունեաց երգ

(Վլըքշտիք)

Առա ու կէս կորեկ ունեմ՝ ցանելու խամար,
Ճընճըղներ ժողվան, եկան՝ ուտելու խամար,
Ազվաքար վերցըրեցի՝ զարկելու խամար,
Թռան-գացին բերդի տանին՝ դանդաղելու խամար,
Ղասալներ ժողվան եկան՝ մորթելու խամար,
Իրեցներ ժողվան եկան՝ ուտելու խամար,
Պառվներ ժողվան եկան՝ դոգնոցի խամար,
Եղջըներ ժողվան եկան՝ դեղարի¹⁾ խամար:

Հայ ճընճըղիկ,

Արմիր ոտիկ,

Սիպտակ փորիկ,

Ուտեն կրտիկ,

Խըմեն ջըրիկ

Եռուի եղջիկ,

Փախնին, երթան ման գալու խամար:

¹⁾ Ղեղարի— սեցնել թերթերունքը:

77.

Առյր աղքատ

(Բէրանժէից)

Առյր աղքատը իւր սաղով
Ճամբայ կըյնի իւր զիւղէ
Ու թելերը զարնելով՝
Ենդօր ձայնով նա կերգէ.
«Տահիլներէդ կը խնդրեմ՝
Պատուաւոր ու շատ բարի,
Վանիմ՝ կոպէկ ձրգեցէք,
Զիր արեւ օրհնուի...»

Վանիմ՝ կոպէկ ձրգեցէք
Պըտակի մէջ ծեր կուրի:

Եղքատը իւր որդուն հետ
Ար հանդիպի հարսանեաց,
«Վեղեցկուհիք, քէ՛ջ արէք,
Վեր վեր թոիք պար բռնած,
Եղապներէդ կը խնդրեմ,
Ի սէր սիրած ձեր սրտի,
Վանիմ՝ կոպէկ ձրգեցէք,
Յառաջ այսպէս ես չէի...»

Վանիմ՝ կոպէկ ձրգեցէք
Պըտակի մէջ ծեր կուրի:

Մօտենալով հնձողաց՝
Բարակ կ'երգէ այս նոցա.
«Եռատ բերմանց ատենն ալ

Աղքատներու հունձ չը կայ,
Ոսկի հաղող քաղելէն
Գուք ուրախ էք աւելի.
Քանիմ՝ կոպէկ ձրգեցէք,
Հաղողս ալ իմ այդ լինի...

Քանիմ՝ կոպէկ ձրգեցէք
Գըտակի մէջ ծեր կուրի»:

Թէ զօրքը տօն կատարէ՝
Գաւաթը շուտ կը շարժի.
Ան ալ ձեզ պէս եղել եմ,
Կ'ասէ ամեն զինուորի.
Այժմ ալ ես միշտ պատրաստ եմ,
Ուժըս դառնայ թէ ինձի.
Քանիմ՝ կոպէկ ձրգեցէք
Ի յիշատակ զինուորի...

Քանիմ՝ կոպէկ ձրգեցէք
Գըտակի մէջ ծեր կուրի»:

Նա ոչ երբէք չի երթալ
Պալատները ոսկեղօծ,
Նորա տեղն է գիւղերը,
Որտեղ մի դուռ չը կայ գոց.
Եռատ ձեռքը ճանչնալով՝
Հէջ չի՝ տայ վերջ իւր երդի.
«Քանիմ՝ կոպէկ ձրգեցէք
Որ ձեր բաղդը բաց լինի...

Քանիմ՝ կոպէկ ձրգեցէք
Գըտակի մէջ ծեր կուրի»:

Սկզբիւ Ալեքսանեանց

Երգ 'ի Սէյեադէ ¹⁾ առ «Առուն կ'ն» Հայաստան
Աշխարհի»

Առունի, քո թուի թուի աչերուդ մատաղ,
Իմ ցրտած եղբարցս դու հրաւել տեսիր,
Նոցա կարօտիւք սիրտս է ծակ ծակ մաղ,
Երբ տեսիր դու, նրանց վիճակն ինչպէս էր:

Զիմացմը արդեօք դու եղբարցս միտքը,
Ամբ ունի՞ն Հայաստան դառնալոյ թէ՞ ոչ.
Գուցէ մոռացեալ են մեզ միամիտքը,
Աամու՛մ եմ առաքել քեզ նոցա 'ի կոչ:

Հայերէն խօսի՛ն, թէ՞ յօտարաց բարբառ,
Ընտանեաց հազուստի ձեռ ի՞նչ ձեռ է,
Գիտե՛ն արդեօք Ծնունդ, Չատիկ, Վարդավառ,
Թէ՞ այժմեան հաւատը նոցա թեթեւ է:

¹⁾ Համակեցի հանգուցեալ Սէյեադը արդէն յայտնի է ընթերցող հասարակութեանը իւր ազգային և ժողովրդական երգերով ու բանաստեղծութիւններով, և այսօր էլ հասարակութիւնը նորա անունը «ազգային երգիչ» տիտղոսով է յիշատակում: Սէյեադը բացի գրականութեամբ պարպելուց, նա պետական ծառայութեան մէջ զանազան պաշտօններ է կատարել և այդ պաշտօնների մէջ նա եղել է՝ որքան գործունեայ, նոյնքան և աւելի խիստ դէպի իւր ստորագրեալները: Այլ հէնց այդ էր պատճառը, որ հանգուցեալը, շատ թշնամիներ վաստակեց: 'Ի դէպ, հրատարակում եմ այստեղ հանգուցեալ Սէյեադի մի նամակի պատճէնը, որը ուղարկուած է եղել թիֆլիս՝ պ. Յարութիւն Կարապետեան Հաջողեանցին: Այդ նամակը կարդալով, կարելի է մի որ և է գաղափար կազմել հանգուցեալի կեանքի վերայ:

Գ. Ք. Գրիգորեանց

Պարկեշտութիւն ազգի մոռացան արդեօք,
 Հայելով օտարաց խորթ բնութեանը.
 Հայք նախնեաց ծիսին հաստատ են, կարծեօք,
 Լաւ վարքը փոխող չե՞ն ընդ զեղիտութեանը:

Մէկ քաղցր լուր ասա՛, զովանայ սիրար
 Եզգային հարազատ երգիչ Սէյեաթի.
 Գուցէ ցամաքի նորա ճակատի քիրար
 Եւ իւր վիճակից այլ չի գանգատի:

79.

Պատճէն նամակի

Բարերար տէր իմ ապաւէն ի վերայ աշխարհի,
 Եղա Յարութիւն Պարապետեան.

Թէպէտ ձեր ինձ վերայ ունեցած խնամոց հազար
 մասանց մէկին ես չեմ արժանի, բայց որովհետեւ ձեր՝
 առ Աստուած հանգուցեալ վեհափառ հօրեղբօր մո-
 տաղն եմ, վասն որոյ դուք զիս մինչ ցայսօր ձեր հովա-
 նաւորութիւնից՝ չէք զրկած:

Թշնամիք ճշմարտասիրութեան իմոյ՝ երկիցս կամե-
 ցան ՚ի Շամախի զրկել զիս ի կենաց: Եւ թէ եւ ինքնին
 զզուած եմ կեանքից, բայց թերեւս ոտիւք՝ չկարենան
 հրճուանօք կոչել՝ թէ «վա՛շ, վա՛շ, կորուսաք զնա», զի-
 մեցի առ փաղեմի ծանօթն իմ Ներսիս Լօռու Մեղիքեանցն
 ՚ի քաղաքն Վլադիկաւկազ, զի տալով ինձ զպաշտօն մի
 ընդ իշխանութեամբ իւրով, փրկեսցէ զիս ՚ի ձեռաց ա-
 րիւնարբու թշնամեաց իմոց:

Նորին գերազանցութիւնն վերջապէս եզիտ պաշտօն

մի յիւրում կանցկարի՝ թէ եւ անյարմար ընդունակու-
 թեանց եւ աստիճանի իմոյ, բայց ըստ առակի տաճկաց
 թէ «էշշակի մինարլար աթայ եթինջան», կամ թէ «նա-
 չարլղաան ջուլֆալդը», ի՞նչ պիտի արած՝ սո լաւ է՝
 քան զայն, որ Շամախու մէկ պատի տակին՝ քո անտէր
 Սէյեաթիդ՝ սրախողկոող եղած դտանեն:

Ներսիս այն պաշտօնը ինձ յանձնելոյ մասին, միջնոր-
 դել է նաչալնիկ Վլաւնի Շտապին ի 31 մարտի նումրայ
 923-իւ, եւ թէ սրտացաւ հոգացող չի լինի, ո՞վ զիտէ
 թէ մինչ ցե՛րբ պիտի ուշանայ, քանզի ո՞ւմ պէտքն է, որ
 ահա՛ երեք ամիս է, ես աստ եմ ան քաշելով չարչարվում,
 իսկ դժբախտ ընտանիքս՝ ՚ի Շամախի:

Չանիդ մատաղ, արտասուեալստուն եմ աղաչում, որ
 դուք ոչ թէ այլոց միջնորդութեամբ, զի ժամանակը յոյժ
 ոխերիմ է, այլ անձամբ անձին իմանաք այն ստօլից Վլաւ-
 նի Շտապի, ուր որ կենդրոնված եմ այս կողմերի բնակ-
 չաց դործերը, եւ ձեր զթառատ օգնութեամբը՝ այն առա-
 ջադրանաց վճիռը փութով ողորկել տաք, եւ զիս ակըն-
 կալութիւնից ազատէք: Հաւատացէ՛ք, որ այս բանի
 մոմտանքն այնքան է հարկ եւ մաշկ զիս՝ թէ մարմնով
 եւ թէ քսակով, որ յոյժ զիւրութեամբ կարող եմ ասղան
 ծակէն անցանել եւ մեծատուններին, ըստ հրամանի փրկե-
 չին աշխարհի, արքայութեան արժանացնել:

Իմ բարերարութիւն բարեպաշտ Մարիամ Բարսեղեա-
 նին ի խորին սրտէ՝ ողջոյն մատուցանեմ, իւր լուսա-
 փայլ ձեռն, եւ որդւոց հոգեզմայլ երեսները համբուրելով:

Եստ շատ ֆալոյս ողորմութեամբը՝ Շէյխ Սաատու
 Վիւլսթան (Վարդանոց) զիրքն պարզ աշխարհաբառ
 թարգմանեցի՝ յօգուտ հայոց մանկանց, ոչ թէ նման Նա-
 զարեանցի ռուսերէն թարգմանութեան, այլ այն տեղերն,
 որ Սաատին ոտանաւորով էր գրել՝ ես եւս նոյն գու-
 նակ ընթացայ եւ առաքեցի ՚ի Պետերբուրգ, առ դատա-

քննիչն զրոյց, և վերջումը ՚ի գիմաց իմոց այս բանը
գրեցի գրքի հեղինակին.

Երանի՜ քեզ, որ լուսատու ճա՛հ ևս եղել քո դարումն,
Ե՛յն է պատճառ, որ ազգը քեզ յիշում է սրբոց շարումն,
Բանաստեղծք չին ունեցել քո առարկայից նկարումն,
Սա երկնային պարզե՛կ է քեզ՝ ոչ թէ մտաց հնարումն,
Նոքա, որք միշտ ծուներ ևս կրկնում Լստուածային
տաճարումն,

Օրական հաց ևն որոնում՝ և ոչ թէ թանկ համարումն.
Ես քարոզիչ շատ եմ տեսել՝ թաղնուած իւր վեղարումն,
Քո պէս վարդապետ չի լինիլ՝ ոչ դաշտումն ոչ սարումն.
Երբեմն դու երանութեան յոյս ևս տեսնում տկարումն,
Երբեմն սուրբ պարտք ևս կոչում հաստատ անձանց մե-
ծարումն.

Երբեմն երկինք ես հանում չքաւորաց չարչարումն,
Երբեմն անչափ դովում ես չքնաղ նաղելեաց փարումն.
Երբեմն ապէս զխտութեանց զանձ ես գուշակում յիմա-
րումն,

Երբեմն նիրհած ես մնում Լստողիան տաղաւարումն.
Սոքա նուրբ մտաց աշխոյժք ևն, և ոչ հաստատ յոժա-
րումն,
Եյսպէս, փոփոխութիւնք շատ կան հայկական «Նոր Քնար»
ումն¹⁾:

¹⁾ Սէյեադի գրուածքները հրատարակվելիս են եղել
գեո. 1857 թուականից, «Նոր Քնար» անունով, Սոսկ-
վայում տպագրուած գրքոյկների մէջ, Ոսկան Տէր-Ղարիբո-
րեան Հովհաննիսեանցի և Օլարմայր Ստերեան Ստերեանցի
աշխատասիրութեամբ:

Սէյեադի ևմ, Հայկազանց¹⁾ երգիչ՝ յայնժամ կառնում դա-
դարումն,
Երբ մարմինս կը ամփոփեն Երկազեան խաչի քարումն:

¹⁾ Չնայելով, որ Սէյեադը իւր գրուածքների մէջ ան-
գաղար («Հայութիւն»), «Հայրենիք»), «Հայաստան»),
«Հայկազանց երգիչ») էր բացականչում, բայց նա մի օր,
յանկարծ, մոռանում է այդ բառերը, իրանց բուն և ընդար-
ձակ նշանակութեամբ, և մանում յունաց եկեղեցու ծոցը:
Եթէ ինձ չէք հաւատում, կարդացէք «Պարտիզիկ» բանաս-
տեղծութեան մէջ՝ հայր Խորէն Միրզաբէգեանցի, այդ մա-
սին արած ծանօթութիւնը: Բայց չէ. գուցէ այդ գիրքը
իսկոյն, հէնց իսկոյն չկարողանաք ձեռք բերել, ուստի ձեր
հետաքրքրութեանը անմիջապէս բաւականութիւն տալու հա-
մար՝ ես ինքս կ'բերեմ այդ կտորը ձեր առաջ, ահա՛ նա.
«Միանգամ, Համախում, մի երեւելի պատուանուն քաղա-
քացու տան, հացկերութի ժամանակ, բանակուիւ է մտանում
ինքն Սէյեադը տեղոյն հանգուցեալ առաջնորդ Գանիէլ
սրբազանի հետ, վէճը հասնում է այն աստիճանին, որ Սէյ-
եադը վառուած և շարժուած կրքով, վշտացած և խռով-
ված հոգով հեռանում է սեղանից և տանից: Մի քանի
օրից յետոյ պարզ երևում է, որ Սէյեադը այլ ևս չէ՝ կա-
մենում յարակցութիւն ունենալ տեղոյն տղայոց ուսումնա-
րանի հետ իւր հոգաբարձական պաշտօնով. նա տալիս է
հրաժարական թուղթ և արձակվում: Հետոյ գիմում է խըն-
դարով թիֆլիս՝ պատկանած տեղոյն, որպէս զի ընդու-
նեն իրան յունաց կրօնի մէջ (1867 թ.): Ընդունվում է:
Խղձալին խաբուած տեսնելով իւրեան, մանաւանդ իւր հա-
սակի վերջին տարիներում, կորագլուխ թողեց հայրենիքը.
գնաց ընտանիքով Եւրուսաղէմ յուխտ 1868 թուականում:
Եյնտեղից վերադառնալով՝ մնաց Կ. Պօլսում այն նպատա-
կաւ, որ գոնէ այնտեղ կարողանայ կրկին ձեռք բերել մեր
ազգայիններից իւր կորցրած սէրը և յարգանքը, որ կային
դէպի ինքն յառաջբան կրօնափոխ լինիլը: Թէ և նա Տաճ-
կաստանի մեր հայ եղբայրներից կարաց փոքր ի շատէ հա-
մակրութիւն ստանալ, սակայն Ուսաստանի հայերի մէջ թո-
ղեց նոյն նշանակութիւնը, նոյն տպաւորութիւնը, որ ցոյց

Այս ներքոյ զրեալ սուղն՝ վասն անժամանակ մահու
Նորին Այստեարական Բարձրութեան Նիկողայ Ալեքսանդ-
րովիչ¹⁾ ժառանգի դահին Ռուսաց եմ ասել:

Պեռ նոր բացուած վարդ՝ կայսերութեան զարդ,
Պիմօք մէկ հրեշտակ, բարեոք հեղ, հանդարտ.
Բնդէ՛ր թողեր թաց՝ աչք քո հայրենեաց,
Նա դեռ չէր տեսած զմահ ժառանգաց:

Համայն Ռուսաստան՝ Քեղ սիրէր անհուն,
Յիշատակ նմա՝ որոյ կրեա զանուն.
Բնդէ՛ր թողեր թաց և այլն:

Գարուն Քոյդ կենաց՝ էանց սրբն թաց,
Լեղել արբեցոյց՝ Վրաց, Հայոց, Տաճկաց.
Բնդէ՛ր թողեր թաց և այլն:

Սովկասն է տխուր՝ զի մահուն Քո լուր՝
Այրեց սիրտ Նորա՝ իբրեւ անշէջ հուր.
Բնդէ՛ր թողեր թաց և այլն:

էր տուել իւր կրօնափոխ լինելովը: Վա վերջապէս երկար
չապրեց. նա չհասած իւր նպատակին, 62 ամեայ հասակում,
1872 թ. մեռաւ Կ. Պօլսում, ուր և թաղվեցաւ փառաւոր
հանդիսով հայոց եկեղեցւոյ կանոնով, հայ եկեղեցականների
ձեռքով, ինչպէս ինքն ցանկացել է և խնդրել հիւանդ
ժամանակին: Տեղւոյն հայոց պատրիարքը պատուել է հան-
դուցելուն իւր խօսած սրտառու զամբանականովը»:

Խորէն Գահանայ Միլլաճէճէանց

¹⁾ Նիկողայ Ալեքսանդրովիչը՝ ի Տէր հանդուցեալ Ալեք-
սանդր Արկորդի անդրանիկ որդին էր և այժմեան կայսրի,
Ալեքսանդր Ալեքսանդրովիչի, մեծ եղբայրը: Սա վախճան-
վում է Խալիայի Նիս քաղաքում, 1865 թ. 12 ապրիլի
և մարմինը բերվում Ս. Պետերբուրգ:

Գ. Ք. Գրիգորեանց

Լուսափայլ քո մայր՝ սուղ առեալ ողբայր,
Երբ բժիշկն ի Քէն՝ մահառիթ լուր տայր.
Բնդէ՛ր թողեր թաց և այլն:

Հայր քո վեհափառ՝ զթութեամբ պայծառ,
Եւ հպատակաց՝ վիճակ յոյժ պայծառ.
Բնդէ՛ր թողեր թաց և այլն:

Սեանք արեւակցաց՝ Քոյ եղև ողբ, լաց,
Նրանց սիրովանք՝ հարսնացուդ փնաց.
Բնդէ՛ր թողեր թաց և այլն:

Ջօրապետք և զօրք, իշխանք, գառաւորք՝
Եւ ամենեքեան դառն սղաւորք.
Բնդէ՛ր թողեր թաց և այլն:

Սեւադէն եմ քեզ զոհ՝ կոյր բաղդէս անդոհ,
Փոխանակ Քոյ էր՝ ես չի մեռայ, ոհ.
Բնդէ՛ր թողեր թաց և այլն:

Ներէք երկարաբանութեանս, քանզի «եանան երդան
թիւսթի չխար», ասել են, միայն յուսամ, որ առաջին
փոշտիւ սրտիս մէկ ուրախարար լըով՝ զովութիւն պար-
գև էք:

Ձեր յաւիտենական ծառայ

Պէտրոս Մարտիրոս

28 ապրիլի 1865 ամի,
Ի Ք. Ալադիկավկաս, այսինքն
ձիւնի և անձրեկի ակն:

ԳԻԼԼՈՒԴ-ՀԱՅԻ ԵՐԳ

Սիրած երգս գիւլում-հայ է,
Պատճառ, ազգս բուն հայ է.
Ե՛իս, թո՛ղ աչքս կուրանայ,
Թէ սուրբ հնութեան թիւր հայէ:

Մ. Զ.

Հայ աղջիկ եմ, լաւ գիտեմ,
Որ միշտ անշուշտ ես պիտեմ
Սիրել իմ կրօն, իմ ազգըս,
Ինչպէս իսկ իմ ջուխտ աչքըս:

Բաղբաւոր եմ, որ հայ եմ,
Ի՞նչ պէտք այլոց ես նայեմ,
Եյս են իմ փառք, իմ պարծանք,
Ինձ ուրիշ ի՞նչ կասկածանք:

Հայ եմ ես հայ քրիստոնեայ,
Հին սուրբ կրօնիս պաշտօնեայ,
Չեմ թեքուիլ իմ օրէնքից,
Թէկուզ զրկեն ինձ կեանքից:

Ծնունդ եմ հայի հարազատ,
Նոր ձեւ աղանդ ինձնից զատ,
Ի՞նչ սերունդիս մտերիմ,
Ո՛հ, պահիր ինձ միշտ, Տէ՛ր իմ:

Հայ եմ, պիտի հայ մեռնեմ,
Հողս հարանց հետ խառնեմ,
Եյլազգի տուն, տեղ, ոսկի
Չե՛ն հարկաւոր ինձ իսկի՛:

Օտար տան դուռն չեմ կոխիլ,
Հայ տղային չեմ փոխիլ
Հետ այլազգի մեծատան՝
Թէկուզ ինձ ողջ աշխարհ տան:

Մ. Զ. Բ. Զ. Զ. Զ.

Հէնց ասում եմ ես հայ եմ,
Ինքս էլ ուղղափառ եմ,
Հէնց ասում եմ չար ծառին
Երմատախիլ տապար եմ.
Հէնց ասում եմ աշխարհի
Եմեն բանից խաբար եմ.
Չե՛մ ասում որ ինձանից
Ինչաւ բռն ինչ զոլ չիկայ:

Հէնց ասում եմ մին ես եմ
Ժամում կանգնած հաւատով,
Հէնց ասում եմ մին ես եմ
Տնանկին տամ դաւաթով,
Հէնց ասում եմ մին ես եմ
Սամսոնի պէս զուաթով.
Չե՛մ ասում որ էդ խօսքը
Ինձ ասելի եօլ չիկայ:

Հէնց ասում եմ մին ես եմ
Իմ հօրըս յիշատակը,
Հէնց ասում եմ մին ես եմ
Երտասանող շիտակը,

Հէնց ասում եմ մին ես եմ
 Հաւատի նահատակը.
 Չեմ ասում որ ինձանից
 Հին հաւատ խօսօլ չիկայ:

Հէնց ասում եմ մին ես եմ
 Արդարադատ խօսողը,
 Հէնց ասում եմ մին ես եմ
 Պատուիրանքներ լսողը,
 Հէնց ասում եմ մին ես եմ
 Մէլեմ¹⁾ խաղ ասողը.
 Չեմ ասում վատ էլ ասեմ
 Այստեղ պրօսօկօլ չիկայ:

82.

Հայրենասէր օրիորդի մը հառաչանքը
 Ախուրեան զեռի հղերքը նստած

«Սամաւարը պատուական է²⁾»
 երգի եղանակով:

Հայաստանի տխուր դաշտեր,
 Հայաստանի տրտում սարեր,
 Քանի յիշեմ ձեր սև օրեր,
 Սուր, սուր խոցին սրտիս թոքեր:

¹⁾ Մեւքիսէթը (Ասորականցի Աղեքսանդր Ղուկասեան Քուչուքէյեանց) մեր նշանաւոր ժողովրդական երգիչներին մինն է: Ով կամենում է աւելի մօտ ծանօթանալ Մեւքիսէթի կեանքի և նորա տաղանդի հետ, թող կարգայ «Սոխակի» երրորդ հատորի մէջ նորա երգերն ու բանաստեղծութիւնները՝ իւր կենսագրութեան հետ:

Պ. Ք. Պրիգորեանց

²⁾ Տես «Սոխակի» առաջին հատոր:

Այ սև դաշտեր, մութ դաշտեր,
 Այ սև սարեր, մութ սարեր:

Հայաստանի ձորեր, ժայռեր,
 Հայաստանի վանքեր, բերդեր
 Սրտիս կազդէն հազար ցաւեր,
 Հոգիս թափէն բիւր բիւր վշտեր:

Այ սև ձորեր, սև ժայռեր,
 Վայ սև վանքեր, սև բերդեր:

Հայաստանի աղարակներ
 Լցեր, ծածկեր և որոմներ.
 Հայաստանի ճոխ այգիներ
 Պորուսել և այգեպաններ:

Այ սև հողեր, սև հողեր,
 Վայ սև օրեր, սև օրեր:

Հայաստանի սիրուն ծաղիկներ,
 Հայաստանի վարդենիներ
 Տրտում նստել և սօսիներ,
 Արցունք թափեն բոլոր ծառներ:

Այ սև օրեր, սև օրեր,
 Վայ սև ժամեր, սև ժամեր:

Հայաստանի համեստ հարսներ,
 Հայաստանի օրիորդներ
 Մերկացել և իրանց զարդեր,
 Սև և հազել և թռչուններ:

Այ սև օրեր, սև օրեր,
 Վայ սև ժամեր, սև ժամեր:

Հայաստանի ծիր վտակներ,
Նոցա անոյշ, մեղմ ալիքներ
Պաղարեւ են, կ'ողբան օրեր,
Հայաստանի նախկին փառքեր:

Եյ սև օրեր, սև օրեր,
Վայ սև դարեր, սև դարեր:

Հայաստանի ոչխարք, դառներ
Յիր-ցան ընկել են սար, ձորեր.
Հայաստանի խեղճ հովիւներ
Սորուցել են իրանց հօտեր:

Եյ սև օրեր, սև օրեր,
Վայ սև դարեր, սև դարեր:

Հայաստանի սիրեմ տուններ,
Հայաստանի խնդրեմ հողեր,
Եյն արգաւանդ սև սև հերկեր,
Որ իմ ազգին արեամբ ներկուեր:

Եյ սև օրեր, սև օրեր,
Վայ սև դարեր, սև դարեր:

.
.

Հայաստանի շատ են վերքեր,
Շատ են նորա կրած վշտեր.
Հայաստանի աւետաբեր
Եղանին արդ է դուժաբեր.
Իսկ ես արտում, տխուր նստեր,
Ո՛հ, Եսուրեան դեռոյն յեղեր:

Յիշեմ, հեծեմ, ցօղեն աչեր...
Ո՛հ, ուր են իմ փառաց օրեր:

Եյ սև օրեր, սև օրեր,
Վայ սև ժամեր, սև ժամեր:

.

Եղիշ Լարժապետ Մեծադուռեանց

83.

Մ եր վերքերը

Հայր հային կը փնասէ,
Օտարք երբէք մեղաւոր չեն,
Հայերու սէրը պակաս է,
Իրար սիրելու սովոր չեն:

Հայերը այս բանով վատ են,
Իրարու ծուռ կը նկատեն,
Մէկ մէկու այնպէս կը ատեն,
Սարծես իրար հարկաւոր չեն:

Օտարին կը զովաբանեն,
Բայց իրար միշտ դաւաճան են,
Պապերէս մնացած բան են,
Եյս ցաւերը մեղի նոր չեն:

Գլխաւն կ'ասեմ անկասկած,
Մենք ենք տուել մեղի հարուած,
Օտարին մեղի հասուցած,
Բացած վերքերը շատ խոր չեն:

Պ ու լ է ի դ

Հերիք նստես, ով ծոյլ ծոյլ ծոյլ
 Պրիչը ձե'ռքդ առ, առ, առ,
 Օտրացի'ր մտքով դոյլ դոյլ դոյլ
 Պրէ' չափաւոր ճառ, ճառ, ճառ:

Աարդա' սուրբ գիրքը թերթ, թերթ, թերթ,
 Մի'տք առ խորհուրդը մերթ, մերթ, մերթ,
 Իմաստութեանը երթ, երթ, երթ,
 Հաւաքէ' բազում բառ, բառ, բառ:

Չունի սուրբ գիրքը բիծ, բիծ, բիծ,
 Արբաշիէ մանկանց ծիծ, ծիծ, ծիծ,
 Իսկ ունի կենաց գիծ, գիծ, գիծ,
 Պրուած սուրբ հոգւով տառ, տառ, տառ:

Խօսէ' միշտ բարի բան, բան, բան,
 Չունես տէրիցը դան, դան, դան,
 Խաւարը 'ի քէն հան, հան, հան,
 Օգեցի'ր լոյսը վառ, վառ, վառ:

Մնաս մինչ երբ 'ի զուր, զուր, զուր,
 Յիսուսէն խնդրէ' ջուր, ջուր, ջուր,
 Պտուղ ի ժամու տուր, տուր, տուր,
 Մա'իւ բանաւոր ծառ, ծառ, ծառ:

Ն ու է ը ն ա յ ե ղ բ ա ը ց

Հայ եւք եղբարք, մի եւք լեզուով, մի հաւատով, մի
 ազգով,
 Հայկայ արիւն, անուն, լեզուն ժառանգել չենք մեր
 ջանքով,
 Ելլ քաջ նախնեաց, նահատակաց թափած արեամբ,
 քրտինքով,
 Իսկ մեր կըրօն զբռնեք սրբոց առաքելոց արդիւնքով:

Եյս իսկ մեր հնութիւնն,
 Սուրբ դաւանութիւնն
 Մեր փառք են, պանծանք,
 Մեր զովեստ, պարծանք:

Հայ եւք, եղբարք, սիրե'նք սրտանց, ցանկա'նք բարին
 միմեանց միշտ,
 Հերքե'նք, մերժե'նք չար կիրք բնաւին, ամեն վարք,
 զործ ամբարիշտ,
 Պահէ'նք սուրբ կրօն, մեր ազգութիւն, մեր հին լե-
 զուն
 միշտ և ճիշդ,
 Բոլոր գէպքում բարի գործենք, ազգի օգտին չիլնենք
 ուիշտ:

Եյս իսկ ինքն Տէր
 Տուաւ մեզ պատուէր,
 Եյս մեր պարտք, պայման
 Մինչև գերեզման:

Հայ ենք, եղբարք, Աստուած սիրենք, ընկեր սիրենք,
 ազգ սիրենք,
 Թէ այս չանենք, վարձ էլ չունենք թէ աշխարհի և
 տիրենք.
 Թէ իշխան ենք, աղքատ, հարուստ և թէ ծառայ, թէ
 տէր ենք,
 Ինչաւ մարդ չենք, զերթ չոր ծառ ենք, եթէ պտուղ
 չը բերենք:

Այս են միշտ վայել
 Որ ամեն հայ էլ
 Աշխատել պիտին
 Բնկերի օգտին:

Հայ ենք, եղբարք, պիտի սիրենք այլ և արհեստ և
 ուսմունք,
 Այս մեզ պէ՛տք են, մեզ շատ օգուտ և այս մեր իսկ
 համոզմունք,
 Փառք տանք Տէրին, չը կան նախնի արդելք, կռիւք,
 հալածմունք,
 Յառաջ դրնանք, յառաջ, հայեր, այս են դարուս պա-
 հանջմունք:

Եւ այս ուսման սէր,
 Շնորհիւ մեծ Աստուծոյ,
 Պահենք միշտ անշեջ
 Հայոց ազգին մէջ:

Մովէն Ռահրաբէանց

Ինչո՞վ եմ պակաս

Հագուստներս շիկ, նոր մօդնի կարած,
 Բոլորի շուրջը ծիպծիպէք շարած,
 Գոյնզգոյն ծաղկով կուրծքս զարդարած,
 Ասացէ՛ք, խնդրեմ, ինչո՞վ եմ պակաս:

Գլխիս շէտապա, աչքերիս ակնոց,
 Միշտ բռնած ձեռքիս հովհար, հովանոց,
 Մի՞թէ պակսել են ձեռքերիս ձեռնոց,
 Խնդրեմ, ասացէ՛ք, ինչո՞վ եմ պակաս:

Մատներիս մատնիք, թևիս բրապէտ,
 Մաքուր լուացուած օձիք և մանժէտ,
 Անդին օղերով ականջներս զուգած,
 Ասացէ՛ք, խնդրեմ, ինչո՞վ եմ պակաս:

Վարպետ եմ քսուել, սիրուն զարդարուել,
 Գէմքս, այտերս դոյներով ներկել,
 Ատոքով հանապազ փողոցներ չափել,
 Ուրիշ կանանցից ինչո՞վ եմ պակաս:

Գլխում ես խնջոյք, բալէաներ գնալ,
 Զերմեռանդութեամբ թուղթ, լոռօ խաղալ,
 Սիրուիլ մարդկանցից, աշխատիլ դուր գալ,
 Ո՛չ, դուք ասացէ՛ք, ինչո՞վ եմ պակաս:

Հողով և մարմնով մօղին հետևում,
 Մօղնի ժուրնալներ յաճախ ստանում,
 Ատրատում կարում, կարում կտրատում,
 Գէ՛հ, դուք ասացէ՛ք, ինչո՞վ եմ պակաս:

Ասում են հայ ես, չգիտես հայերէն,
 Չունիս տեղեկութիւն քո տնէն տեղէն,
 Չեղ եմ հարցնում, այժմ այդ է մօղէն,
 Մի՛ քաշուիք, ասէք, ի՞նչս է պակաս:

Անշուշտ կը պահէք դուք իմ խոստովանք,
 Ատոյներ կան՝ թէ իեւէ է պակաս.
 Այդ փոքր բանն էլ, կարծեմ, չէ՛ զրկանք,
 Հա՛, հա՛ հա՛, տեսէք, ինչով եմ պակաս:

Ապրապէս Մարինէանց

87.

Առ Խորիմեան Ս. Հայրիկ

Հայրիկ, Հայրիկ, քո հայրենիք Վասպուրական մեր
 աշխարհ
 Վարդի փոխան քեզ փուշ բերաւ, ցուերդ արաւ մէկ՝
 հազար.

Մայիսն եկաւ սոխակներով, վարդի թփիկ որոնեց,
 Իսպառ փուշի մացառ դտաւ, լալահառաջ ձայն հանեց:

Հայրիկն ասաւ իմ հայրենեաց փուշերն անուշ, քան
 զվարդ,

Ես այն փշոց միջև զարձեալ կորոնեմ իմ սիրուն վարդ,
 Այն սայրասուր փուշերն ամէն փունջ կապեցէք շար ի
 շար,

Թողէք զլիտցս պսակ կապեմ, որում ճակատս է յօժար:

Հայրիկ, Հայրիկ, սուրբ ճակատդ արիւնաղանդ է, ո՛հ,
 միշտ,
 Փթթեալ վարդից անվիշտ թերթեր երբ պսակն վա-
 ոօք միշտ.

Հայրիկն ասաւ շատ սլաքներ կողիս միջում շամիրած
 կան,

Իայց հայրենեաց՝ բարեկամաց՝ վէրքն է հասաոյր սի-
 րական:

Հայրիկ, Հայրիկ, հայուն փիւնիկ քո վէրքերուն վի-
 րակապ,

Ո՛հ, չկապեց քեզ հայրենիքն, որ զովանայր սրտիդ տապ-
 Վասպուրական, է՛ր չճանչես քո բարերարդ աննման,
 Ի՞նչ հատուցումս այդ՝ զոր առնես, արդար կշռէ ամեն
 բան:

Արիստիդէս, արդար անուան մի նախանձիր կուրաբար,
 Գրօշմ աղուէսուն մի ընդունիր քու ճակատուդ ի
 կամար:

88.

Հայոց Գիւցազնը 1877 թուականին

Չմեռ էր տիրիկ հայոց աշխարհում,
 Ուր կան Արտահան, Վարս և Լըզրորում.
 Մասսայ գաղաթէն մինչև Սօղանլուի
 Երկու բանակաց զնդեր են տեսնլում:

Մէկ գունդը Ռուսաց, միւսը Օսմանցոց,
 Օգնքերէն թափին կայծակ, հուր ու բոց.
 Աղաղակ, գոռիւն, գոչիւն և թնդիւն,
 Մլրութն նաև անկեղոց ողբ, կոծ:

Ո՞րք կորիճներ Օսմանցու առաջ
 Սանդնաճ անվրդով՝ կ'իռուին քաջ քաջ.
 Հարուած հարուածի, մահուան զնդակներ
 Մփռեն հազար անշունչ դիակներ:

Մինչդեռ այն օրը յաղթութեան բաժակ
 Սյուսայ խմել Մուխտարի բանակ.
 Եղգային հանդէս կատարել անդէն,
 Ո՞րքսաց ձեռքէն խլած պաշարէն:

Եւ յանկարծ Ո՞րք շարժում մի արին,
 Եւ նոցա մէջէն հսկայ մի մարմին
 Երազ քայլերով, վաշտերը ձեղքած,
 Թուրը աջ ձեռին ելաւ ընդ առաջ:

«Հայ երթանք կռուի, դուք իմ քաջ ընկերք,
 Քանի ձեզ հետ եմ երբէք մի՛ վախէք.
 Եյսօր կ'որոշեմ մեր բաղբը ռազմի.
 Սամ Սարսը կ'առնեմ, կամ կ'ընկնեմ գերի»:

Եսաց ու նստեց սպիտակ ձիուն¹⁾
 Որ փրփուր բերնով կայր անդէն կանգուն.
 Սլացաւ, մտաւ թշնամու բանակ,
 Իրեն հետեւեց չորս հարիւր կազակ:

¹⁾ Եյս ոտանաւորի հետ տպագրված է լիտօգրաֆիայով և հանգուցեալ գեներալ-լէյտենանտ Յովհաննէս Ղաւթեան Լազարեանցի պատկերը «Փարոս Հայաստանի» պատկերազարդ հանդիսի 1881 թ. Վ. տետրի մէջ՝ իւր «սպիտակ» ձիուն նստած ու երեք կողմից իւր զօրքով շրջապատած, որոնց առաջ կանգնած է զինուորական աստիճանաւոր պ. Վրիգոր Նիկողոսեան քաջ երիտասարդը, սուսերամերկ: Պատերազմ է. նայեցէ՛ք, ի՜նչպէս տաճիկները շնչասպառ ընկած են գետնին, զօրքի առաջ: Վ. Ք. Վրիգորեանց

Շատ քաջ տաճիկներ իրենց մահ տեսին,
 Շատերը ահէն երես շուռ տուին.
 Իսկ դեռ քաջ Վիւցազնը խոժոռուած դէմքով
 Եջ ու ձախ հարուած կ'տայ անխռով:

Եմեն մի հարուած, երբ նա կը կշռէր,
 Երկու օսմանլի իւր տակն ընկձէր.
 Իբրեւ նոր Երէս պատերազմի մէջ
 Շատերի կեանքին կ'տար իսկոյն վերջ:

Սարսափեց Մուխտար Վիւցազնի դէմքէն,
 Որոյ աչերէն կրակ թափթփին.
 Չափեց ու կշռեց ոտքէն մինչ զլուխ,
 Շուտ ճանաչեց նա այդ պարագլուխ:

Թուլացաւ ոտները, վհատիլ սկսաւ,
 Ձգեց զէնքերը, իւր ձիուն նստաւ.
 Սաստիկ հրաման տալով բանակին,
 Հազիւ ազատուած՝ Երզրորում փախաւ:

Միւսնոյն օրը Վիւցազնի ձեռքով
 Եռաւ Սարսայ բերդ, առաւ իւր զօրքով.
 Ո՞րքսաց դրօշը Սարսում փայլեցաւ,
 Սուլթանի աստղը խապառ մարեցաւ:

Բայց ով էր այդ անձ, այդ հսկայն ով էր,
 Որի երեսէն Մուխտար կ'փախէր.
 Ով էր այդ Երէս, որոյ աչերէն
 Ենգադար կրակ, արիւն, բոց թափէն.
 Ով էր այդ զիւցազն Սարսայ առնողը,
 Եւ ռուս զրօշակ նորա մէջ անկողը:

—Հայ Լազրոյն¹⁾ էր այդ, քաջն քաջարանց,
Յաղթութեան պսակ շատ անգամ առած
Բնդդէմ Շամիլի, ընդդէմ իսկ Տաճկաց,
Անվախ, աներկիւղ շատ անգամ ելած:

Հայ Լազրոյն էր այդ, դափնիւք պսակուած,
Ամեն թշնամեաց ահ, սարսափ ձգած,
Որոյ մի ակնարկ ի սիրտ թշնամւոյն
Բաւ էր ազդեղութիւն մահաթոյն...:

Այս, ինչո՞ւ թուեմք անթիւ գործեր,
Որոնք փառք, պատիւ քեզի են բերել:
Անմահ կ'մնաս մինչև յաւիտեան,
Պարծանք հայութեան—Յովհաննէս Լազարեան:

Կ. Կ. Մէլիք-Շահնազարեանց

89.

Ս ա ո Ն ա մ ա ն ի ք

Չմեռն է, ձմեռ, սիրուն երեխէք,
Չմեռն է, և դուք գողում, մրսում էք.
Բայց դուք մենակ չէք, ես էլ եմ մրսում,
Ես էլ եմ ձեզ պէս գողում, սարսռում:

¹⁾ Սպասում ենք պ. Գր. Նիկողոսեանի «Լազարեմ
և Հայ գաղթականութիւն» անունով տպագրելի աշխատու-
թեան, որ մի հետաքրքրական և գեղեցիկ գործ պէտք է
լինի:

Բայց զիտէք, արդեօք, ի՞նչ է ձմեռ,
Այդ պատկանելի համարուած ծերը.
Ո՛հ, մի հարցանէք, ես սարսափում եմ,
Երբ դրա արարքը մէկ-մէկ յիշում եմ.
Այդ անիրաւը, ուր ոտք է դնում,
Մահ է տարածում ամեն կողմերում.
Երեսին տուած ծերունու դիմակ՝
Մեղնից ծածկում է բուն դէմքն այլանդակ...:

Շատ ժամանակ չէ՛, ինչ որ դա եկաւ,
Եւ դուք լաւ տեսաք, թէ ինչեր արաւ.
Պորա երկիւղից գետը քար կտրեց,
Քչքչան առուն լռուեց, պապանձուեց,
Պալար բոյսերը սառան, փետացան,
Նախշուն հաւքերը թռան, հեռացան,
Բայց էլ շատին իր ճանկը ձգեց,
Բուք, բորան արաւ, բոլորին խեղդեց,
Սիրուն վարդենու թուփը չորցրեց,
Սոսակի լեզուն տակիցը կտրեց...:

Ո՛վ դու կեղծաւոր փարիսեցի ծեր,
Պուռ ունիս, զիտենք, շողոքորթներ էլ,
Որոնք բորանդ, թիփիդ չեն տեսնում,
Ոչ բուք, բորեաղեղ տակ ցրտահարվում:
Սառնեղէն սրտին ի՞նչ բուք, ի՞նչ բորան.
Արէ ներգործել, կամ ի՞նչ ցուրտ, ի՞նչ բան.
Նոքա սղղում են իբրեւ անզգայ,
Չիւնով պատանած զոհերիդ վերայ...
Եւ դու, երեսպաշտ, լաւ ես որոշում
Հարստին խեղճից և ջոկ-ջոկ որսում.
Մէկին տալիս ես կճեայ վառարան,
Միւսին և ոչ մի խեցեայ կրակարան.

Մէկին թանգագին մաղիղէն մուշտակ,
 Միւսին և ոչ մի ցնցոտի մաշկիակ.
 Մէկին տալիս ևս մի սիրտ սառուցից,
 Միւսի թոքերը հանում ևս կուրծքից.
 Մէկին տալիս ևս միջոց զըւարձութեան,
 Միւսին դառն օրեր, օրեր տխրութեան.
 Մէկին տանում ևս դէպի մոլորութիւն,
 Միւսին դէպի մահ, անդարձ գերութիւն.
 Մէկին խաբելով, միւսին երկիւղով՝
 Թախարդ ևս ձգում գիւական ցանցով...:

Ենմեղ մանուկներ, սիրուն երեխէք,
 Փոքր ինչ հեռացայ... դուք ինձ կը ներէք.
 Եթէ իմանաք, թէ այս ըոպէիս
 Ինչ պատկերներ են առաջս դալիս.
 Բայց ո՞ր մէկն ասեմ, ո՞ր մէկը թողեմ,
 Սամ ի՞նչպէս ասեմ, որ ձեզ հասկացնեմ...
 Տեսե՛լ էք, արդեօք, խախտւոտ խրճիթներ,
 Բոբիկ, զլխաբաց, տկոր մանուկներ,
 Պատարկ ամբարներ, հորեր, մարադներ,
 Եղի պէս լեղրած երկայն մսուրներ,
 Եւքերը պլըշած, քաղցած տաւարներ,
 Սիրտ պատռտորոզ մայեր, բառանջներ...:

Տըւաղաց չկայ,—ջուրը սառել է,
 Ճանապարհ չկայ,—ձիւնը կապել է.
 Թէ՛ մարդ, թէ տաւար միակերպ քաղցած,
 Ողբում, լալիս են մահուան դուռն ընկած:

Օրը կարճացել, գիշերն երկարել
 Լոյսը նուաճուել, խաւարն է տիրել
 Երկինքն ամպապատ, գետինքը սառած,

Պարուներ հեռու, ցուրտը կատաղած...
 Եյսպէս է ահա՛ սոսկալի ձմրան
 Ելիքով ծածկած պատկերը դաժան...:

Յուրտ է, սաստիկ ցուրտ, սիրուն երեխէք,
 Եթէ ինձ նման դուք էլ մրսում էք,
 Եկէ՛ք միասին մի հնար գտնէք,
 Ձմրան ճանկերից մեր գլուխն աղատէք:
 Ես իմ բազմամեայ հասակիս փորձով,
 Պուք ձեր մանկական անարատ մտքով,
 Եթէ կամենաք՝ խելք խելքի կը տանք,
 Եւ ինչից ասես, կրակ կը ստանանք—
 Սրակ լուսատու, պայծառ, անստուեր,
 Որ տաքացնէ զօսացած ձեռներ,
 Որ հալեցնէ սառցապատ լեռներ...:

Պէ՛հ, մտածեցէ՛ք. ևս էլ միտք կանեմ,
 Որ կիզապակու խորհուրդը գտնեմ...:

Եւ այժմ այսքան,
 Եւ ուրիշ անգամ
 Ինչ որ մտածեմ,
 Ձեզ կը հաղորդեմ...:

Ղ. Աղայեան

Չնծաղիկ

Ձիւնի տակից դուրս ելար,
 Սարմիր, ձերմակ ձիւնծաղիկ,
 Պաշտեր, ձորեր սփռեցար,
 Ծաղկներու անդրանիկ:

Մարտի ամսին երբ տեսար
Թերթիկներդ բաց էլած,
Փառք տուիր ու զոհացար
Բընութեանը՝ զմայլած:

Ուրախացար, երբ տեսար
Նոր արև, կեանք և նոր օր,
Զուարթացար, զօրացար,
Վեղ կացուցիր փառաւոր:

Ուրախացար, երբ անոյշ
Մաքուր պարզ օդ ծրծեցիր,
Ազդուրվեցար, շունչ առար,
Սիրուն տեսքով փայլեցիր:

Ուրախացար, երբ տեսար
Նոր եղանակ, նոր դարուն,
Տուիր հազար, փառք հազար,
Որ աշխարհս կայ կանգուն:

Յնծութենէդ փութացար,
Աթիւ բերիր քո զլին,
Շուտով տուիր դու կատար
Անանքիդ բոլոր թերերին:

Փոյթ չէ, կեանքը քո թէ և
Խիտ շուտ եղև կարճատև՝
Քո փափաքն էր միմիայն
Նոցա տեսնել ալիւրի:

Եւ, թէ մի օր հայերն էլ
Մարտի ամսին հասնէին,
Սառ ձիւների տակերից
Ղուրս թռչէին, ելնէին:

Փափուկ, կարմիր, սպիտակ
Թերթիկները բանային,
Ձնադիկի նմանակ
Ղաշտեր, ձորեր փռուէին:

Եւ, թէ մի օր հայերն էլ
Նոր կեանք, նոր օր տեսնէին,
Ուրախութեամբ, ցնծութեամբ
Փառք, զոհութիւն կարգային:

Եւ, թէ մի օր հայերն էլ
Անոյշ դարնան մաքուր օդ
Շնչէին ու ըսէին.
«Փառք քեզ, ով լոյս անաղօտ»:

Եւ, թէ մի օր հայերն էլ
Ղուկները վեր բռնած,
«Իրաւ, աշխարհս կայ կանգուն»,
Ըսէին «Փառք քեզ, Եստուած»:

Եւ, տեսնէին պոստիսի
Օրեր, փոքր ինչ ժամանակ,
Հոգ չէր, եթէ մոտէին
Ղարձեալ սառը ձիւնի տակ:

Ու, չկայ օր, չկայ փառք
Թշուառ, անտէր հայերին,
Քանի որ կայ Ղազարոս,
Քանի որ կայ Ղիւֆֆերին:

Մանուկ Թամարյան

91.

Այգեպան, ի՞նչ ես անում,
Համբը բուրաստան չի՛ լինիլ:
Ա շ Ե Գ - Շ Ի Բ Ի Ն

Ղարտարապետ, աւազի վերայ օթեան չի՛ լինի,
Գայլի ձագը կրթելով՝ ընտանի կենդան չի՛ լինի,
Ապերախտ մարդուն օրը հաղար տեսակ պատիւ անես՝
Նա քեզի աշխատակից իբր օգնական չի՛ լինի:

Այցճքարը կարմիր արիւնների մէջը ներկես հաղար,
Գեղեցիկ գոյն առնելով՝ գիտցի՛ր, կարկեհան չի՛ լինի,
Թուլթակը սովորելով վարժութիւնով մի բանի խօսք,
Խօսելով մարդու նման, նա մարդ իսկական չի՛ լինի:

Աշխարհի բոլոր եղած գրքերը ողջն հաւաքես,
Հաղուելով մի գիրք շինես, դեռ Աւետարան չի՛ լինի.
Փայլում է արևի պէս ճեմարանը Մոսկովայի մէջ,
Ընդհանուր հայերի մէջ մէկ հատ Աղաքեան չի՛ լինի:

Մարդու ծնած երկիրը արքայութեան չափ քաղցր է,
Ո՛չ մի տեղ հայրենիքից բարձր աստիճան չի՛ լինի,
Ո՛վ Թ-ի-ան, դու երգերուդ թէ խառնես էլ մեղը ու
շաքար,
Հիրինի ասածներու նման դուրական չի՛ լինի:

92.

Անջատումն

Ղշմարի՞տ է, որ ես հեռանում եմ
Իսպառ քեզանից, հայրենի երկիր,
Առանց բաժանման դառն արտասուաց,
Առանց համբուլից սերտ բարեկամաց:

Ո՛հ, ծանր է այս վեշտ: Այնպիսի՛ն միայն
Հեռու է գնում իւր հայրենիքից՝
Ով չունի դէպ նա սէր, միանգամայն
Չուրկ է սիրոյ նոր և թարմ ոյժերից:

Իսկ ես, Տէր-Աստուած, կարող ես տեսնել,
Որ բոլոր սիրտս նորան նուիրել՝
Առանց մի փոքր ինչ ստորջանալու՝
Պատրաստ եմ բոլոր ոյժերով հոգու:

Մի՛ կարծէք, որ արդ՝ ես այս անջատմամբ՝
Օտար աշխարհում երջանիկ օրեր
Չեմք բերել կամիմ քմահաճութեամբ.
Ո՛չ, եղբայրների, ո՛չ, մինչ իմ օր յետին՝
Հայրենեաց մէջն է իմ դժբաղդ հոգին:

Գրասան

Ս Խ Կ

(Ոգեբուղիս նուէր «Սոխակի» խմբագրին)

Մեղամաղձոտ տխուր դէմքով
Շրջում էի կանաչ դաշտում,
Նիհար ձեռքս դրած ճակտիս՝
Ես վշտացած միտք՝ի անում:

Չզուլել էի փուչ աշխարհի
Սրտամաշուկ կարգ, կանոնից,
Եւ սրտիկս դառնացել էր
Ստոր մարդոց բիրտ խօսքերից:

Ամեն կողմից ատելութիւն
Վէպի բարին ու գեղեցիկ,
Ամեն կողմից մամոնային
Խնկարկում են մոլե մարդիկ...

Վրա համար սիրուն դաշտը
Փախել էի սարսափահար,
Որ բնութեան ազատ ծոցում
Վտնէի ես ինձ մխիթար...

Յանկարծ մի ձայն մեղմ, սրտառուչ
Ետորժ հնչեց իմ ականջին,
Յեա նայեմ, ո՛հ, տեսնեմ Սոխակ՝
Պանդնած ծառի փոքրիկ ձիւղին:

Նա երգում էր իր երգն անոյշ
Եյնպէս քաղցր, այնպէս մեղմիկ,
Որ դայլայլիկ նորա ազդու
Շարժեր սրտիս քնքոյշ թելէկ...

Ես մոռացայ համայն աշխարհ
Իր անզգայ շնչոցներով
Եւ վերացան իմ ցնորքներ
Խորհրդաւոր իր մտքերով...

Իսկ աչերս լըւեցին
Չոհարի պէս արտասուքով,
Վշտահարած սիրտս ձխած
Ամահական խնդութիւնով:

Ես հասկացայ այն Սոխակի
Ետորժիկն անոյշ լեզուն,
Ես իմացայ արտասուելով
Եյն թռչնիկը ինչ էր ասում:

— Նա լալիս էր այս աշխարհի
Լիտի մարդոց դործոց վերայ,
Որ կենարար արդարութիւն
Նրբանցից է միշտ բացակայ...

Նա զրկածին, յուսահատին
Եւ կեանք, և յոյս էր ներշնչում,
Նա չարերին, անգութներին
Վհհհ Արարչից մահ էր խնդրում:

Նա ստրուկներին, ճնշածներին
Յորդորում էր դէպ աշխատանք,
Որովհետեւ աշխատութիւն
Լ՛ ճորտութեան միակ փրկանք...

Երգիւր, սուլիւր, չքնաղ Սոխակ,
Քո աննման երգը սիրուն:
Հնչիւր ձայնդ բարձր բարձր,
Որով ցնծայ սիրտը հայուն:

Աղբեցիւր, ո՛հ, կոտրած սրտիս.
Քո ողեշունչ մեղմ երգերով...
Ահա՛ կրկին գէպի մարդիկ
Ես զիմում եմ պինդ քայլերով...

Արեգ

94.

Մարմնամարդական խաղ

(Մանկական)

Մեր գիւղացու հարսանիքում
Տղերքն ուրախ էալլէ են խաղում:
Առնաբռնուկ ծլաշարվում,
Արնկահոխ քայլում, շարժվում,
Ապա քաղցր ձայնով երգում:
Աւալլին ահա, եալլին ա,
Մեր սիրտ, ձեր սիրտ բարին ա,
Հէնց էս խաղի տարին ա,
Հըւէ՛, հըւէ՛, բարին ա,
Հէնց էս խաղի տարին ա...

Մին ձախ, մին ա՛ջ,
Հէ՛յ, հայ, հէ՛յ, հայ,
Թռչեմք առաջ,
Հէ՛յ, հայ, հէ՛յ, հայ...

Ահա այգալէս թռչկոտում են,
Իրանք իրանց կոտրում են.
Առաջ կամաց—ծանր ու օրծր,
Յետոյ միջակ, ապա յորդոր...

* *

«Ասա՛, տեսնեմ, մեր գիւղում
Աովերն ի՞նչպէս են կթում:
—Ահա՛ այսպէս են կթում՝
Հորթին կապում մօր ծնկնից,
Չի՛ծը խլում զաւակից.
Աովկիթն իրանց ձեռքն առնում,
Ապա կողքին կըկրկում—

Փը՛շշ բը՛ժժ...

Փը՛շշ բը՛ժժ...

Ահա, այսպէս են կթում,
Փոքրիկ հորթին լացացնում...

* *

«Ո՛նց են հարում խնոցին,
Հէնց էս օր էլ հարեցին:
—Ահա՛ այսպէս հարեցին՝
Թոկը ծառից կապեցին,
Հաստ խնոցին կախեցին,
Երկու շաբթուայ հաւաքսը
Նորա մէջը ածեցին,
Տաք ու հով ջուր խառնեցին.
Ապա ծայրից բռնելով,
Տարան, բերին, շարժեցին—

Թ՛րլը՛խի, չըլը՛խի,
Թ՛րլը՛խի, չըլը՛խի...

Ահա՛ պսպէս հարեցին,
Վեղին կարագ հանեցին:

Ե. Արարատեան

95.

Մեր կեանքի նման ո՛չ ոք կեանք չունի,
Միշտ ազատ, ուրախ խմում ենք զինի:

Տրա լա լա Լայլն:

Ամեն սար ու ձոր, ամեն տափ, մերի
Մեր պալատներն են սաղ բոլոր տարի:

Տրա լա լա Լայլն:

Մեր ատամներ մեզ լաւ է պահում,
Մեր ամեն հոգսը նա ինքն է քաշում:

Տրա լա լա Լայլն:

Թէ գործ պատահի ու լաւ կատարենք,
Միշտ մեր փայլ մենք հալալ ստանում ենք:

Տրա լա լա Լայլն:

Ամեն երկրում ջրի անուն ունենք,
Ամեն տեղ սիրող մենք հեշտ ճարում ենք:

Տրա լա լա Լայլն:

Ուրեմն խմենք լիք թասով զինի,
Մեզ նման քէֆով ո՛չ ոք կեանք չունի:

Տրա լա լա Լայլն:

96.

Լեոն Գ. բանտի մէջ

Մտաւ արեւ երջանկութեան, զլիսի պատեց մութ,
Գլխիս պատեց մութ.

Վաղցրիկ օրերս, պայծառ ժամերս ի՞նչպէս անցան շուտ.
Ի՞նչպէս անցան շուտ.

Գիշեր ցերեկ կ'հառաչեմ, չկայ ինձ օդուտ,
Չկայ ինձ օդուտ.

Էս իմ ցաւերս, էս իմ վշտերս որո՞նք ես պատմեմ,
Որո՞նք ես պատմեմ.

Աշխարհ ինձի աւերակ է, մինչ հայէ զուրկ եմ,
Մինչ դահէ զուրկ եմ.
Մինչ թագէ զուրկ եմ:

Ո՛հ, հայրենիք իմ անտէրունչ ցաւոց մէջ հեծէ,
Յաւոց մէջ հեծէ.

Մի՞թէ սիրտս ապառաժ է, որ չը հառաչէ,
Որ չը հառաչէ.

Իւր հայրենիք, պալատ, զինուորք ի՞նչպէս չ'իշէ,
Ի՞նչպէս չ'իշէ:

Էս իմ ցաւերս, էս իմ վշտերս, Փարիզ, քե՛զ պատմեմ,
Փարիզ, քե՛զ պատմեմ.

Վո՛ւ մի՛ լինիր ինձ աւերակ, քեզի կը դիմեմ,
Օգնութիւն խնդրեմ,
Վթութիւն խնդրեմ:

Ամիսս է դար, օրըս՝ տարի, ո՛հ, ժամերս՝ ամիս,
Ո՛հ, ժամերս՝ ամիս.

Սէր Աիլիկիոյ անտէր գահոյս լալով կոչե՛ զիս.

Եգիպտացիք, աղգ խուժադուժ քանդին հայրենիքս.
 Լսս իմ ցաւերս, էս իմ վշտերս, Լոնդոն, քեզ պատմեմ,
 Պոլ մի լինիր ինձ աւերակ, քեզի կը դիմեմ,
 Օգնութիւն խնդրեմ,
 Պթութիւն խնդրեմ:

Մէջ վանդակիս փակեալ Լեոն սէզ առիւծն հայոց,
 Սէզ առիւծն հայոց.
 Բացէք վանդակս, եւրոպացիք, տեսէք զոյժն հայոց,
 Տեսէք զոյժն հայոց.
 Վերջին ոյժն իմ, վերջին ձիւն իմ Ռուբինեան դահուն,
 Լուսինեան դահուն:

Լսս իմ ցաւերս, էս իմ վշտերս էլ ում ես պատմեմ
 Լս ում ես պատմեմ
 Փարիզ, Լոնդոն աւերակ են, ի զուր մորմոքեմ,
 Օգնութիւն խնդրեմ,
 Պթութիւն խնդրեմ:

Վերջին կտակս ձեզ, ով հայեր, սիրով միացէք,
 Հոգւով միացէք,
 Ձեր միութեան և սիրոյ մէջ սատար խնդրեցէք,
 Փրկի՛չ խնդրեցէք:

Լսս իմ ցաւերս, էս իմ վշտերս ձեզ պատմեմ, հայեր,
 Ձեզ պատմեմ, հայեր.

Եշխարհ ձեզի աւերակ է՝ թէ դուք չունիք սէր,
 Թէ դուք չունիք սէր:

Ո՛հ, բաց արէք ձեր հին վերքեր, դուք էք ձեզ խոցած,
 Դուք էք ձեզ խոցած,

Հայն 'ի հայոց, ոչ յօտարաց, է միշտ յաղթուած,
 Է միշտ յաղթուած.

Քէն և նախանձ հայոց ազգի տուն տեղն է քանդած,
 Տուն տեղն է քանդած:

Դուք ձեր վերքեր, դուք ձեր խոցեր սիրով բուժեցէք,
 Սիրով բուժեցէք.
 Եշխարհ ձեզի աւերակ է, թէ զերար չ'սիրէք,
 Թէ Մասիս չ'սիրէք,
 Թէ կրօն չ'սիրէք:

Ս. Պանդե

97.

Մ շ հ ց ու օ ր - օ ր ւ

Մութն էր առել, չորս դին խաւար.
 Քանի կերթար, կը թանձրանար,
 Ձեր դադարիլ հողն ու մրրիկ,
 Ար խրոփէր դաշտը սաստիկ.
 Բարդ բարդ կուգար ձիւնը նորէն,
 Սարէն, վերէն, ամեն կողմէն:
 Մութն դաշտեր այսպէս ձմեռ
 Ձէին տեսել վաղուց ի վեր.
 Ո՛չ մի անցորդ չէր երևէր,
 Եւ ոչ կրօնչ մի կը լըսուէր:
 Ո՛չ մի տանէ ճրագ կամ լոյս
 Եւ չէր ծրխար մի ծրինելոյդ.
 Խոր լուծիւն, կէս գիշեր էր.
 Խեղճ շինականն կուշտ կը ննջէր:

Խրոխ կըրկուտ վառարանին
 Մէջը լեցուած կը մըխային.
 Եղտ մըթին և կիսավառ
 Տընակը լոյս կ'առնուր կուտար:
 Օրօրոցին քով Շուշանիկ

Մերերցընէր մեղմիկ մեղմիկ,
Գլուխը կախած լալէն լալէն
Մը հառաչէր այսպէս սրբաէն.

«Իմ քունն հատաւ, անոյշ որդի,
Գէթ դու ննջէ՛, դու հեշտալի.
Եւ մի՛ զարթիր, սիրուն որդեակ,
Եւ մի՛ լըսեր ձայնս ողբերգակ:
Տարին անցաւ, հայրըդ գնաց,
Դեռ մի համբաւ, լուր չեմ առած.
Երօր, գութան, կահ-կարասի
Մի պատառիկ հացի տուի:
Շատ օր քաղցած եւ ծարաւի
Դու մնացիր, իմ սիրելի.
Բզքեղ հաղար ու բիւրաւոր
Ցաւօք բերի մինչեւ այսօր:
Ոչ մի համբոյր անմեղ ճակատիդ
Ոչ մի նսն քաղցր ժրպիտ,
Եռանց ցաւոց եւ արտասուաց՝
Դու շրթունքէս չե՛ս ստացած.
Եմէն համբոյրս հառաչանօք,
Եմէն ժրպիտ էր արտասուօք:
Բայց դու ննջէ՛, սիրուն որդեակ,
Ննջէ՛, սրտիս հատոր միակ.
Մի իմանար դու իմ ցաւեր,
Մի՛ թշուառ մօրդ հետ արտասուելի:

Պատառոտուն իմ եւ քոյին
Չորձերս այսօր զրրաւ առին,
Եյն անողորմ քուրդն անիրաւ
Եկաւ դոմէն եզը տարաւ,
Եւ շահասէր չար փոխատուն
Չուզէ զրթալ մեր արեւուն:

Վաղիւ, երբ որ օրը բացուի,
Պիտի զարթես դու տըրամալի.
Դատարի համբարն, ըստինքս ցամբած՝
Դու պիտի լաս ծարաւ, քաղցած:
Վեղ կը մնայ՝ քեզ ապաստան
Թըշուառ քո մօր ծոցը միայն:
Մինչ ձիւնն ամպէն, քամին լեռնէն,
Ենգրթութիւնն մարդկանց սրբաէն,
Ես ձորէ ձոր եւ սարէ սար,
Թափառելով մոլեղնաբար,
Դըռնէ՛ ի դուռ քեզի համար
Պիտի մուրամ հացի պատառ:

Իսկ քեզ, որդեակ իմ սրբոտակաթ,
Վեղ կը թողում այս միաւանդ.
Հօրըդ նրման տունդ ու աշխարհ
Դու չի՛ թողնես, քալես թափառ:
Քո աշխարհին ջուրք եւ վրտակք
Անդանարար են, անապակ,
Հողն արդաւանդ, ծառն պտղատու,
Պայծառ արեն միշտ լուսատու:
Քո հայրենեաց ցաւք, նեղութիւնք,
Տառապանքներ եւ դառնութիւնք
Քան ամենայն բաղդ, մեծութիւն
Եւ անհաստատ երջանկութիւն
Օտար երկրի եւ աշխարհի՝
Վաղցր են, որդեակ, անցանելի:

Մ. Պալեան

Աւլի երգ

Մեր գիւղացին երբ տեսնում է
 Լճած եղը տնքալիս,
 Երբ արեւից նա պրփում է
 Խուրճը հալան անելիս,
 Ամանն վրա երբ կանգնում է
 Զուխտ կոներին քշելիս,
 Ահա, այսպէս նա երգում է
 Իրան կալը կասելիս.
 «Ն՛զը ջան, կալ արա, կալիդ ման արա,
 Հասկերը փշրի՛, ցորեն՛ դուրս արա,
 Հաշանը տրորի՛, լաւ դարման արա:
 Ես ու դու մին ենք,—իրար եղբայր ենք,
 Մինչև երեկոյ իրար հետ տանջուենք,
 Ես երեկոյեան կալը կը Եղե՛մ,
 Պէտքի կանաչ խոտ քեզ բայց կը թողնեմ.
 Լուսնակ գիշերին թեղը կը քամեմ,
 Յորեն-տարմանը իրարից ջոկեմ.
 Տարմանը մղանով մարաքը կ'ածեմ,
 Յորենը ջուարով ամբարը լցնեմ:
 Երբ որ ձմեռը կ'գայ, կը մրսենք,
 Պուք տարման կ'ուտէք, մենք ցորնով կապրենք».

Ն՛զը ջան, կալ արա,
 Աւլիդ ման արա....:

Ն՛զը ջան, եղբայր, դու իմ աջ կուռն ես,
 Իմ թե ու թիկունք, դու իմ տան դուռն ես.
 Վեղ որ չունենամ, արտ չեմ ունենալ:

Աւլ էլ չեմ կալալի, ցորեն ստանալ:
 Բայց, ախ... ցորենը իմ տուն չէ՛ մտնում,
 Հորերս-ամբարս ցորնով չեն լցվում.
 Ախ... աչքը դուրս գայ մեր պարտքատէրի,
 Մէկ փութ պարտքի տեղ՝ վեց փութ կը տանի.
 Խեղճ երեխանցս ձմեռուայ կիսին
 Վաղցած կը թողնի, ինձ գերի կ'անի....:

Աւլ արա, մատաղ,
 Պառն է քեզ մատաղ....:

Ն՛զը ջան, քեզ հետ տանջվում եմ, մաշվում,
 Պաշտում-արանում վարուցանք անում.
 Բայց այդ ցանքը արմատից կերած,
 Պեռ կանաչ վախտը հնձած եմ, բաժնած:
 Յորնի պարտքը չէ՛ իմ այս աստուծը,
 Պարզ ու կրակ է իմ վզին դրածը:
 Փողի պարտք ունիմ—ցորնից եմ տալիս,
 Հարկ ու բէգեառ—ցորնից դուրս տալիս,
 Տան կարիքները ցորնով եմ հոգում,
 Տէր-տէրի հարկը ցորեն եմ բաշխում,
 Աշըղի, որբի-ցորնից մաս հանում.
 Խօսքով, ցորենը մեր բոլոր յոյսն է,
 Մեր շունչ պահողը, մեր աչքի լոյսն է.

Ման տուր, իմ եղր,
 Ապրի քու պողը....:

Ն՛զը ջան, տեսա՛ր, թէ ինչպէս ծանր է
 Մեր օրն ու կեսնքը և ուրքան դառն է...
 Պու հէնց կարծեցիր, որ աշխարհքումը
 Միմիայն դու ես գերի բանտումը...
 Բայց լաւ իմացիր, որ ինձ պէս մարդիկ
 Վատ վիճակումն են, քան թէ կենդանիք:

Ես, հովհաննիս քեզնից տարմանը,
 Ո՞վ կը խլի քո ձմրան պաշարը...
 Բայց, ահ, մեղանից շատ մոլի մարդիկ
 Իսպառ խլում են մեր չոր ուտելիք...

Մէջ արա, եղբ ջան,
 Գանա քեզ զուրբան:

Ե. Երարարէան

99.

Հայ ուսուցիչ

Մաշում է հոգին, պատռում է թոքեր,
 Արթում է մատաղ հայ մանկաւոյ մոքեր,
 Մոռցած աշխարհի փառք ու պերճութիւն՝
 Իւր ձեռքն է առել մանկաւոյ կրթութիւն,
 Անդամք պիտանի պատրաստել ազգին.

Ո՞վ մանկաւոյ կրթիչ
 Պոռ հայ ուսուցիչ,

Ստացիր փոխարէն՝ զրկանք ահագին:
 Ստամոքսը դատարի, կօշիկը պատռած,
 Պոյնը երեսին դալկացած—մեռած,
 Հնչասպառ վազում՝ դիմում է դպրոց՝
 Խեղք, հոգի, միտք տալ մանուկ երկխոյ.
 Նոցա ներշնչել աղնիւն ու բարին՝

Նահատակ կրթիչ
 Խեղճ հայ ուսուցիչ

Որ միթէ ծաղր լինիս աշխարհին...
 Վեղմով պատրաստած սերունդը կայտառ,
 Թաթաղուն մոռք, զգացմամբ բոցավառ,
 Վառնում է քեզնից անարգանք դէմքին,
 Թըքում երեսիդ, ծաղրում քո խելքին,
 Թէ դու հնացել ես, դու մարդ ես փտած,

Ոտնակոխ էակ,
 Հայ դատախարակ—

Պոռ մարդ պատրաստի՛ր—եղի՛ր անարգած:
 Մոլթը գետնափոր, խոնաւ խրճիթում
 Վաւառում նստած՝ սերունդ է կրթում
 Հացի ճամբայ է մանկանց պատրաստում,
 Մըծաց խաւարի շղթայք կոտրատում.
 Բայց երբ յանդգնի արեան զին ուղել՝

Խեղճ հայ ուսուցիչ,
 Մանկանց կրթիչին

Ար սկսեն ուժգին նեղել ու գզել:
 Այնտեղ բիւր մանկունք կրթում դպրոցում,
 Իսկ իւր զաւակներ քաղցից ողբ կոծում,
 Որոնք սովմահից գերեզման տանում.
 Բայց արդեօք մարդիկ այդ միտք են անում...
 Մի օգնող չը կայ մշակին քրանաջան,

Արթութեան դու ղէկ,
 Հայ ուսուցիչ հէզ,

Եյս է զաւակացդ տխրագին վախճան...
 Տանը սովատանջ, դրսումն անպատուած,
 Ներկան այսպէս խեղճ, թոքերն էլ մաշուած...
 Իսկ իւր ապագան... կանգնած իւր ոտքին,
 Աչքերը մթնում—փրչում է հոգին...
 Տանում են խորում այս անկեալ դիակին—
 Հայ դատախարակին...

Բայց ո՞վ է նայողն նորա ընտանիքին:
 Հասարակութիւն.—նչ, Հայրն ամենիս.
 Տեսէք թէ սուտ է— թըքէք երեսիս....:

Ա. Տէր-Աստուածաբանաց

100.

Հոգեւոր մուխամազ

Մնացի մեծ նեղութեան մէջ, ո՞վ բարերար, մնացի
 Մարմնով, մաքով, հոգևով հիւանդ ու տկար մնացի,
 Մաղաչեմ ու կը հայցեմ, ինձ արա՛ մէկ ճար, մնացի,
 Ինձանից լոյսն հեռացաւ, ո՛հ, Տէր, ես խաւար մնացի.
 Խաւարի և մէգերի տակը յոյժ երկար մնացի:

Փրկի՛չ իմ, այցելութեան՝ գլխոյս մաքուր ե՛ղ շնորհէ,
 Հոգիէդ հոգւոյս վերայ մի՛ խնայիր, հեղ, շնորհէ,
 Լինի միշտ խնդիրս իմ հոգեւից, համեղ, շնորհէ,
 Վէրքերուս սպիղանի և ցաւերուս դե՛ղ շնորհէ,
 Ու ներէ՛ մեղքերս իմ, ո՞վ անյիշաչար, մնացի:

Քու ձայնդ, ո՞վ Յարուցիչ, լսելու՝ բաց ունկերս իմ,
 Պալիս եմ դէպի քեզի, ընդունէ՛ այս խոսակերս իմ,
 Օօրացուր, Տէր իմ Յիսուս, ոտքերս ու ծունկներս իմ,
 Պաղաքե՛ր արա նաև քոյապարզի տունկերս իմ,
 Զր առանց քեզ չգտայ սրբելու հնար, մնացի:

Եհա՛, Տէր, այս հունիցը ձեռքդ ինձի՛ տուր, անցանիմ,
 Օգնէ՛ ինձ ՚ի մէջ ծովոյս, զի Պետրոսի պէս սուղանիմ,
 Լաւ եղաւ, որ վշտացայ, զի ճանապարհդ ուսանիմ,
 Եռջևդ խոնարհելով՝ դանդառեմ ու խոստովանիմ,
 Յանցանքներ դորժած օրէս յեա՛ անմխիթար մնացի:

Ո՛վ հօտիդ քաջալերող Տէր, ինձ էլ քաջալերացուր,
 Մաղաչեմ, զիս պաշարող ամպերը մէկէն վերացուր,
 Ընտանի սաղմոսերու՝ պաղած սիրտս աղբերացուր,
 Մալի՛ւ քեզ պաշտելու համար սիրով վաւերացուր,
 Թէպէտ ես ամեն դործով քեզի անյարմար մնացի:

101.

Երգ ուսանողաց

Մենք սիրում ենք ուսումն,
 Հաստատ ենք մեր յոյսումն,
 Որ ուսումով օրէ ցօր
 Միլնենք խելօք շնորհքով նոր:

Ուսումն է շատ հարկաւոր,
 Եյն կ'անէ մեզ յարգելոր:

Մենք յոյս ունենք ուսմունքով
 Միշտ փութաջան մեր ջանքով
 Բարքով բարի և համեստ
 Պըտնել մարդկանց մէջ գովեստ:
 Ուսումով մարդ՝ է իսկ մարդ,
 Առանց անոր՝ անհոտ վարդ:

Մենք պատրաստ ենք միշտ և միշտ
 Պահել հարանց հին դիրք ճիշտ.—
 Սիրել մեր ազգ Հայկազուն,
 Սիրել սուրբ կրօն, մեր լիզուն:

Եյս է մեր պարտք առաջին,
 Որով սիրտ, միտք մեր աճին:

Մենք զիտենք և մեր միւս պարտք,
Որ բարեսուն բոլոր մարդք
Պիտեն բերել մարդկութեան
Պորճքով օգուտ՝ բերք արդեան:

Մովսէս Օհրաբէտեայ

102.

Յիմարի լռելն է իմաստութիւն,
Իմաստ ո՛ւնին խօսելը

Մարդ կայ, որ միշտ խօսում է սուտ,
Խօսելուց՝ չը խօսելն է լաւ:
Մարդ կայ, խօսի՝ ունի օգուտ,
Չը խօսելուց՝ խօսելն է լաւ:

Մարդ կայ, խօսելու ժամանակ
Պարծես սրտիդ խփէ դնդակ,
Այնպէս մարդը, կուզես շիտակ՝
Խօսելուց՝ չը խօսելն է լաւ:

Մարդ կայ, խելօք-սրամիտ է,
Լեզուով, գործով ձշմարիտ է,
Խօսքը անդին մարդարիտ է,
Չը խօսելուց՝ խօսելն է լաւ:

Մարդ կայ, դաղափարը խառն է,
Բարքը կոպիտ, ինքը սառն է,
Լեզուն դիպչող, խօսքը դառն է,
Խօսելուց՝ չը խօսելն է լաւ:

Մարդ կայ, տեղովը հոգի է,
Լաւ քարոզիչ՝ սուրբ ուսրբի է,
Խօսքը գին ունի յարգի է,
Չը խօսելուց՝ խօսելն է լաւ:

Մարդ կայ, նենգ է, օձափոր է,
Սիրտը խարդախ, կարի հոր է,
Խօսաւ՝ կռիւ կը յորդորէ,
Խօսելուց՝ չը խօսելն է լաւ:

Մարդ կայ, ծագումով բարի,
Լաւանում է տարէց տարի,
Խրատող է շատ հազարի,
Չը խօսելուց՝ խօսելն է լաւ:

Մարդ կայ, կարծես խելքից թեթեւ,
Վեր կը վարէ խօսքը խեղ-խեւ,
Լաւ խօսելու չի գիտեր ձեւ,
Խօսելուց՝ չը խօսելն է լաւ:

Մարդ կայ, որ խօսքը կրթիչ է,
Խնքը խոհեմ ուսուցիչ է,
Պէպի բարին համոզիչ է,
Չը խօսելուց՝ խօսելն է լաւ:

Տէ՛ւան, խելին մի՛ տեղիք տալ
Նրանից քեզ օգուտ չի գալ,
Պիտի դուրս տայ սուտ ու սխալ,
Խօսելուց՝ չը խօսելն է լաւ:

Ա թ ի լ մ ի ար տ ա ս ու ը

Ի փոխումն յաստեացս Տէր-Վեորդ Վ. ազգասէր և
 ուսումնասէր Աթողիկոսի ամենայն Հայոց
 (6 դեկտ. 1882 թ.)

Յոյժ սգաւոր Հնչէ ահա զիւր զանգակ
 Լըմիածին, ծածկեալ 'ի քօղ սևորակ—
 «Այրիացայ, այրի մնամ, մինչև ցե՛րբ...
 Հայաստանեայքս չ'սղասցեն, ասա՛ յե՛րբ...
 Մասիս, Պրգուռ, և Արագած, և Անի
 Տիւրատեսիլ արտասուեցեն, ո՛հ, քանի՛.
 Եւ տիրամածն այս վեհ աթոռ Պրիգորի՛
 Սևաքօղեալ քանի՛ մնայ ո՛րբ, այրի...
 Սեղանք խնկոյ և վարագոյր տաճարիս,
 Սաղմոսարանք և շարականք սուրբ բեմիս,
 Բազանք, շուրջառք, խաչք և սկիհք շնորհաց,
 Եւ վակասին աչք 'ի տրոր՝ կան 'ի լաց:
 Մովսիսական ցուպդ և խոյրն սգաթոյր՝
 Առ սնարաւդ այդ՝ ցե՛րբ մնան միայնոյր.
 Ո՛վ Տէր-Վեորդ, Հովիւդ քաջ և արի,
 Անմահացար... անմահեցիս յաշխարհի:
 Օհնչ նոր Մովսէս երևեալ մեզ արդարեւ,
 Նոր իմն Յեսու, նոր Մեսրոփ, Սահակ Պարթև.
 Աամ՝ նոր Ներսէս, և կամ Յովսէփ ցանկալի,
 Բարոյական կերակրիչ քում հօտի:
 Ի յարձանի զրոշմեցաւ Վո անուն,
 Ո՛չ յօսկեղէն, այլ՝ 'ի մեր սիրտ զգայուն.

Հեղք Վոյ վայրաց այլ ո՛չ երբէք ջնջեսցին,
 Վոյ շնորհաց արգասիք՝ միշտ փայլեսցին:
 Պիտիմ՝ ցաւիս, զի Ճեմարանդ փոյթ թողեր. .
 Օայն՝ որ յանուն Վո «Վեորդեան» կոչեցեր,
 Օայն՝ որ քրտամբք Վո և ազգիդ կառուցեր,
 Ընդ հովանեաւ Մայր Աթոռոյդ անվեհեր...
 Մի՛ մտածեր, խաղաղ ննջեալ 'ի շիրմիդ,
 Նուիրական է դա՛ աւանդ սուրբ ուխտիդ.
 Եւ թէ ցորչափ կացցէ, մնացէ հայոց տուն,
 Վարուց ի դարս՝ միշտ պանծասցի Վո անուն.
 Նորոգեսցի որպէս փիւնիկ՝ ամէն օր,
 Յերգս արկեալ զերջանիկ Հայրդ օր 'ի յօր.
 Վու՛ ո՛չ միայն զայս Ճեմարան և զԱթոռ
 Հաներ 'ի լոյս, այլ զգպրոցս բոլոր՝
 Ի լոյս մտաց, 'ի գիտութիւն Վու ածեր,
 Վոյր և եղբայր 'ի խաւարէ փրկեցեր.
 Օտպարանս և «զԱրարատ» ամառալիւր
 Ծաղկեցուցեր իմաստութեամբ երկնաձիւր:
 Ճրագունք վառին, սփոփական լուսարփիւք,
 Շուրջ զշիրմաւդ՝ նոքա հայոց են մանկալիք.
 Նոցա հառաչք չերթան 'ի բաց, 'ի շիրմէդ,
 Նոցա արցունք 'ի սուրբ ոսկերս Վո յաւէտ...
 Եւ ցորչափ քերան հեղեր 'ի սէր քո ազգի՝
 Մարգարտաղարդ թագ ձեացաւ պանծալի.
 Եւ ի թագին Վում հովանի՛ փթթեսցին,
 Վարդն և շուշան, արմուէնին, ձիթենին:
 Լէ՛ր անվրդով, ծաղկունք Վո՛ ո՛չ թարշամին,
 Օրհնեալ է հոգն՝ յոր սերմն արկեր Վու՛ անդին.
 Օհ չե աչք, ձեռն աւարառու չիք և աստ...
 Ի միութիւն սիրոյ՝ և մեք կամք զգաստ...
 Վայլ և վագերք, արջք և առիւծք, օձ և կարիճք
 Մի՛ իշխեսցին հպիլ ի Սա, և ուսիճք:

Համբոյր շիրմիդ, հազար համբոյր, ով Հայր մեր,
 Հայրեմք, ընկալ զայս արտասուս վշտաբեր.
 Ողբամք զարե կենաց վեհիդ՝ շատ ողբամք,
 Օրկեալք ի Վէն, ցորչափ լ'ի Վէն անբաժ կամք:
 Հիւժեալ մաշին մանկունք՝ Նորոյ Սիօնի,—
 Յե՞րբ լուիցեն այլ ևս ի ձայն զանգակի,
 Թէ՛ «ահա գայ փեսան, ելէ՛ք յատենի...»
 Եյրի մնամ, լամ և սգամ թախծալի:

Եղեղէ վարժապետ Մէջապոռնեանց

104.

Հանգիստ

Վհճափառ Հայրապետի ամենայն Հայոց և Օսթրապոյն
 Պատրիարքի Եռաքելական Եթոռոյ Ս. Լճմիածնի

Տ. Տ. Գէորգայ Զորրորդի

(8 դեկտ. 1882 թ.)

Ահա դուժեց մեզ Երարատեան ստորոտից բոթալի
 ձայն... «Այլ ևս կենդանի չէ Գէորգ Գ...» Նորին
 Օծուծիւնը հանգեաւ սրբազան նախահարց գիրկը և
 Ս. Լուսաւորչայ տաանեւվեց զարեայ Սաթողիկոսական
 Եթոռ մնաց թափուր: Տիրութիւն պատեց Ս. Եկե-
 ղեցեղն և Ս. Գրիգորի հօտը զարձեալ մնաց անհովիւ:
 Հանգեաւ ազգիս Վահանայապետը և Հայրապետական
 թագը և գաւազանը ծածկուեցան սև քօղով: Նորից
 կամեցաւ Տէրը փորձել իւր հաւատացեալ ժողովուրդը,

կենթարկելով մեզ այսօրուայ ցաւալի կորուստին: Նա-
 խախնամութիւնը զրկեց Հայոց ազգին իւր արթուն
 հոգիւնը, հրաւիրելով հօտը ի զգաստութիւն, ի խո-
 հուն ինքնաճանաչութիւն, ի լուրջ մտածողութիւն...:

Եւ վաղուց էր արդեօք, որ Հայկական սեռը ող-
 բաց իւր սիրած Ներսէս Ե. ի «Եկեղեցւոյ պաշտպանի»
 տխուր վախճանը...: Վաղուց էր միթէ, որ հանգեաւ
 ի Տէր ազգիս բարի Վահանայապետ Մատթէոսը...:
 Միթէ շատ ժամանակ անցաւ այն օրից, երբ Գէորգ
 Գ. ի ընտրութեամբ՝ «Ուրախ լեր կեկեցի» աւետիքով
 հրճուեցաւ Ս. Լճմիածինը և «ովսանայի» աղաղակնե-
 րով Վոսափորի եղերքից մինչ Մասեաց լանջերը ցնծու-
 թեամբ դիմաւորեց իւր նորընտիր վեհափառին հայ
 ազգը և ազգապետը, իշխանը և շինականը...: Վերջա-
 պէս միթէ շատ տարիք անցան, որ իբրեւ մշակ ժիր և
 արժանի, նորին օծութիւնը ջանք և ճիգ թափեց Տի-
 րոջ իջման տեղում մի լուսափառ փարոս կառուցանելու՝
 մշուշե մէջ ընկղմած հօտին դէպի փրկարար լոյսը, դէպի
 բարոյական վերականգանութիւնը առաջնորդելու համար:

Եւ մինչ հազիւ հոլովուեց Գէորգ IV-ի զահակալու-
 թեան տառն և հինգամեակը, ահա այսօր կեկեցեց տը-
 խուր զանգաւահարութիւնը հրաւիրում է մեզ ծնկաջոք
 աղօթել սուրբ տաճարի առաջ մեր բազմաշխատ հո-
 վուապետի հոգւոյ հանգստեան համար...: Այո, այլ
 ևս չըկայ Նա, որոյ անկած այգին մօտ է հասուն պտուղ-
 ներ տալուն. այլ ևս չը կայ Նա, որի վերայ էր ամենու-
 րեք սփռած ազգիս յոյսը և ապաւէնը...: Նախախնա-
 մութեան տնօրէնութեամբ կատարուեցաւ բնութեան
 անժխտելի օրէնքը և ոչ վեհ կոչումը, ոչ սրբազնագոյն
 աստիճանը, ոչ փառքն և մեծութիւնը, ոչ զթասիրտ
 սէրը դէպի իւր հօտը և ոչ, վերջապէս, կեկեցեց այնքո-
 հատ խնդրուածքը՝ կարողացան փոխել Նորա անհասա-

նելի կամքը, որի ձեռքին է վեհեց և վեհապետաց սիրտը և կեանքը:

Այսպիսի խորհրդաւոր լուսէին ոչինչ կարող է մտի-
թարել որեացած ազգիս, բացի ջերմ աղօթքը Փրկչի
տաճարի առաջ, ուրտեղից մեր նախնիք սովոր էին վե-
րառաքել իրանց հառաջանքները տխրութեան ժամանակ
և օրհնութիւնը՝ երկնքից՝ շնորհք և ողորմութիւն ստա-
ցած օրերում:

«Արշադան»

105.

Ի Տէր Հանգուցեալ Պէորգ Պ. Աթոռի-
կոսի համառօտ կենսագրական ցուցակը

Տէր-Պէորգ Պ. ծնաւ Բուրսայում 1813 թուին:
22 տարեկան հասակում՝ այն է 1835 թուին ձեռնադր-
վում է վարդապետ, Պրիգոր ծննդեան անունը Պէորգ
փոխարկելով: 1847 թուին հրաւիրվում է Ս. Լճմիածին
և Ներսէս Ն. երջանկայիշատակ կաթողիկոսից եպիսկո-
պոս ձեռնադրվելով՝ մեկնում է ՚ի Բուրսայ. ուր քսան
և երկու տարի առաջնորդական ծանր պաշտօնը վարե-
լով՝ շատ բարեկարգութիւններ է անում, որոց մէջ նշա-
նաւորներից մինն ևս այն է, որ տեսնելով Բուրսայի
հայերի ողորմելի վիճակն իրանց մայրենի լեզուի գի-
տութեան մէջ, հիմնում է ուսումնարան և ջանք է ա-
նում հայերէն լեզուն տարածել իւր հօտի մէջ. իւր հե-
ռանալուց յետոյ ուսումնարանն անխնամ մնալով՝ փակ-
վում է: Բուրսայից գալով Ս. Պօլիս՝ յանձն է առնում
Պատրիարքական պաշտօնը, որը վարում է երեք տարի.

որից յետոյ կրկին վերադառնում է ՚ի Բուրսայ, որտե-
ղից 1866 թուին ընտրուելով Անդհանրական Աթոռի-
կոս, ղեմում է Ս. Լճմիածին, ուր մի տարուց յետոյ,
այն է 1867-ին օծվում է Նպիսկոպոսապետ և Աթո-
ղիկոս ամենայն Հայոց:

Տէր-Պէորգ Պ.-ը իւր Աթոռիկոսական սուրբ և
վսեմ պաշտօնի հետ սերտ կապում է և ուսումնարա-
նական նուիրական խնդիրը. Նորա կաթողիկոսութեան
նշանաբանն է լինում՝ եկեղեցի և ուսումնարան: Այդ
երկու նուիրականութիւնները սերտ կապուած է տես-
նում միմեանց հետ հարազատ գտնուելով իւր նախորդ-
ներին. ուստի և առաջին գործն է լինում կազմել Ս. Լճ-
միածնում մի ուսումնական ժողով, որի գործը պիտի
լինէր ուսումնարաններ բանալ, ծրագիրներ մշակել, եղած
ուսումնարանները բարեկարգել, հսկել նոցա վերայ և
այլն: Այդ ուսումնական ժողովի պարագլուխ է կարգում
երկու ականաւոր եկեղեցականների, այն է՝ Խորէն կպիս-
կոպոս Նար-Պէին և ՚ի Տէր Հանգուցեալ Պաբրիէլ եպիս-
կոպոս Այվազեանին. բայց ափսոս, որ վեհափառ հօր
այդ բարձր ձգտումը նպատակին չէ հասնում. կարճատե-
է լինում այդ ժողովի գոյութիւնը, որովհետեւ, հակա-
ռակ վեհափառի ցանկութեան, ուսումնական ժողովի
պարագլուխները թողնում են իրանց յանձնառած պաշ-
տօնը և մեկնում են, իսկ գործը մնում է անկատար: Աս-
կայն չէ վհատում իւր գործունէութեան մէջ հաստա-
տակամ հայրապետը: Աթոռիկոսութեան երրորդ տարին,
այն է 1868-ին, կարգադրում է Լճմիածնական պապանք,
ձոխացնում է ընտիր տառերով, մեքենաներով և զգալով
կարօտութիւն մի կրօնական թերթի հրատարակութեան,
ամենայն ճիգն թափում է և կարգադրում է հրատարա-
կել «Արարատ» ամսաթերթը: Այդ ամսաթերթը պար-
տաւորիչ է համարում ստանալ բոլոր հոգեւորական դա-

սին, որպէս զի միջոց ունենան դորանով ծանօթանալու կրօնական զիտելեաց, եկեղեցական կանոններին և կարգադրութեանց: Անմիջապէս սորանից յետոյ ձեռն է արկանում կազմել Բանֆալայի, այն է՝ ընդարձակում է Ս. Լճմիածնայ աւագ պահարանն երեք բաժանմունքներով, որոց մէջ բարեկարգ կերպով ղեակողում է եկեղեցական սրբազան անօթները, զգեստներն և թանգազին իրերը: Արգադրում է և ճոխացնում Լճմիածնի վանքական մատենադարանը և ցուցակադրել է տալի մատենադարանի բոլոր ձեռագիր և տպուած մատենները: Արգադրում է, որ եկեղեցականների (վարդապետների և կախկոպոսների) մահուանից յետոյ, նոցա կայքը, եթէ չէ՛ն կտակուած յօգուտ ուսումնարանաց կամ այլ բարեգործական նպատակի, անպայման մտնեն վանքական արկղը, որով միջոց կունենայ վանքը հոգալ իւր ուսումնարանների վերայ: 1871 թուին սկսում է Հիմնարկիկ այն սքանչելի Ղեմարանը, որ, յիրաւի, միակ պարծանքն է բոլոր Հայերի Համար. 1872 թուին շինութիւնն աւարտվում է և կատարվում է Ղեմարանի օրհնութեան հանդէսը¹⁾. Ղեմարանը, իւր Հիմնադրի անուամբ, կոչվում է «Վէորգեան»: Հրաւիրում է ապա բանիմաց և ուսումնական վերադիտողներ, տեսուչներ և ուսուչիցներ և հրաւիրում է ազգին Հայրապետական օրհնութեան կանդակներով՝ նիւթական օժանդակութեամբ օգնել իրան՝ իւր սկսած մեծ դործի մէջ, ապահովելով Ղեմարանի գոյութիւնը: Ազգը իւր անխոնջ Հայրապետի սիրալիր հրաւերին ամենայն համակրութեամբ հպատակելով՝ կարկառում է իւր օգնութեան ձեռքը. և ահա՛ նոյն Վէորգեան Ղեմարանն և

¹⁾ Եւր Հանդիսի մէջ երգուած երգերը ցանկացողը կարող է գտնել «Սոխակ Հայաստանի» առաջին հատորի երկրորդ տպագրութեան մէջ: Գ. Վ. Գրիգորեան

և այսօր Հսկայապէս կանգուն կայ յօգուտ և 'ի լուսաւորութիւն մանաւանդ կրօնական դասուն և 'ի պարծանս ազգիս:

Հանգուցեալ Հայրապետը 'ի ցաւ սրտի տեսնելով Հայ ծխական ուսումնարանաց ողորմելի և խղճալի դրութիւնը, յղացաւ իւր մէջ թեմական վերատեսուչներ կարգելու կարևոր միտքը, ուստի, առանց ժամակորոյս լինելու, 1873 թուին յ2-ն հոկտեմբերի, համարաւ 463 հրամանագրեց Սինօղին սրբոյ Լճմիածնի, այդ առթիւ փութապէս պահանջելով դորա իրագործումը: Բայց առաջքան դայս, նա Հիմնուելով մեր Ս. եկեղեցւոյ աւանդութեան վերայ, Ռուսաց Օգոստափառ Այսեր հրաման է խնդրում՝ թող տալ իւր հովանաւորութեան և հսկողութեան ներքոյ ունենալ Հայ եկեղեցեաց կից ուսումնարաններ 'ի լուսաւորութիւն Հայ մանկաւոյն: Նորին Մեծութիւն թագաւոր Այսրը Բարձրագոյն հրամանաւ բարեհաճում է սրբագործել Հայ եկեղեցւոյ այդ իրաւունքը և այնուհետեւ թեմական վերատեսուչութեան հաստատութեամբ սկսում են բարեկարգուիլ Հայ ուսումնարանները, դուրս գալով իրանց նախկին խղճալի դրութիւնից: Եւս և այսպիսի բազմատեսակ կարգադրութեամբ Հանգուցեալ Հայրապետը եկեղեցին և ուսումնարանը անխղիչ կապով միաւորեց իրար հետ և նոցա բաժանման մէջ կորստաբեր հետեանք նախատեսաւ: Եւ մենայն տեղ օրհնութեան կոնդակներով բանալ տուեց ուսումնարանները եկեղեցւոյ գաւիթներում և ամենայն քաջութեամբ պաշտպանեց ուսումնարանական խնդիրը մինչև իւր կենաց վերջին օրհասը, որով և տուաւ իրաւունք պտակելու իւր անմահ անունը «Պաշպան Հայ ուսումնարանաց» փառաւոր և արժանի տիտղոսը:

Տեսնելով Տէր-Վէորդ Վ-ը եկեղեցական աստուածապաշտութեան խանգարմունքը շարտկանաց և հոգեւոր եր-

դերի եղանակների մէջ, հրաւիրեց Ա. Պօլսից՝ Նիկողայոս Թաշճեան ականաւոր ձայնագիրն և ձայնագրութեան արհեստը ծաղկեցրեց Ա. Լեւոնի մէջ. պատրաստեց ընտիր աշակերտներ, որոնք յետոյ, ցրուելով զանազան կողմեր, սկսան ուսուցչական պաշտօններ վարել ուսումնարաններում՝ ձայնագրութեան արհեստի մէջ: Տպել տուեց և տարածեց ձայնագրեալ շարականներ և այսպիսով ցանկացաւ Ա. Լեւոնի աշակերտը, որ առ միշտ մի որոշեալ կարգի և կանոնի տակ լինի մեր եկեղեցական երգեցողութիւնը, քաջ իմանալով, որ ներդաշնակ երգեցողութիւնն, Աստուածապաշտութեան ժամանակ, ժողովրդի մէջ ջերմեռանդութիւն արծարծելու և բարեպաշտական զգացմունքները շարժելու միակ միջոցն է:

Ա. Լեւոնի, Տէր-Պէտրոս Պ. ն էր, որ 1882 թուին իւր օրհնութեան կոնդակով հրամայեց Աովկասեան հայ ուսումնարանաց թեմական տեսչին, կազմել Տփլիսում ամենայն թեմերի հայ ուսուցիչներից և տեսուչներից մի ընդհանուր ուսուցչական ժողով, մշակելու մի որոշ ուղղութիւն և կանոնաւոր ծրագիր թէ ծխական և թէ միջնակարգ ուսումնարանների համար և ուր պէտք է լուծուէին և վճռուէին այնպիսի խնդիրներ, որոնք մինչև այդ օրը մոլորեցնէին մնացած շատ հայ ուսումնարանների համար: Ժողովը վեհափառի օրհնութեամբ կայացաւ. բայց—տարաբաղդաբար—նորան չը յաջողուեցաւ տեսնել նորա արդիւնքները:

Այսպէս, ահա, վեհափառ Տէր-Պէտրոս Պ. հայ ազգի ընդհանրական հայրապետը, հայ ուսումնարանաց պաշտպանը Գառն և վեց Գառնի անձանձիր տքնութեամբ գործելով, ամենայն տոկոսութեամբ, համբերութեամբ, հաստատուն կամքով և բնաւորութեամբ, սիրով և յօժարութեամբ տանելով իւր ուսերի վերայ հայ ազգի դրած հայրապետական վսիմ կոչման ծանր լուծը, շատ երկար

մաքառելով զանազան արգելքների և խոչընդոտների դէմ, որոնք շատ դէպքում աւելի բարձր էին քան իւր յոյժերը, հզօր և անշարժուն կամքով, ազգի և եկեղեցւոյ գոյութեան և պայծառ բարեղարդութեան տեսչով լցուած, հայ ուսումնարանների բարեկարգութեան և յառաջագնացութեան սուրբ փափագով ոգևորուած, հայրապետական վարչութեան ղէկը վարելուց, ահա՛ դեկտեմբերի 6-ին 1882 թ. մահուան անկողնի միջից տարածում է իւր հայրապետական բաղժնիքը հայ հօտի վերայ, սրտեռարդն օրհնում է վերջին նուագ իւր սիրելի որդիքը—հայ ազգը, կտակում է նոցա սէր և միաբանութիւն, եկեղեցի և ուսումնարան, սլանում է դէպի երջանիկ կայանը՝ խառնուելու իւր դասակից սուրբ հայրապետներին:

«Ա. Լեւոնի»

106.

Յ ա ո ա ջ

(Նմանութիւն)

Յառաջ, սիրելիք, անվախ, անկասկած
Պէպի փառաւոր մի գործ քաջութեան.
Երգէն ես տեսայ երկընքում ծագած
Վառ արշալոյսը մեր սուրբ փրկութեան:

Երձակ, համարձակ միմեանց տանք ձեռքեր
Եւ յառաջ դիմենք բոլորս միասին.
Եւ թող դիտութեան դրոշակի տակ
Մեր դաշնակցութիւն զօրանայ կրրկին:

Մենք չենք կանգնելու մեզ համար կռուքեր
Ո՛չ երկրի վերայ և ո՛չ երկրնքում:
Եւ աշխարհային բոլոր փառքերին
Բընաւ տալու չենք երկըրպագութիւն:

Մենք կը քարոզենք սիրոյ ուսումը
Մեծատուն մարդկանց, չըքաւորներին,
Եւ դորա համար հալածանք կը կրենք,
Ներելով ցնորած թըշնամիներին:

Երանի՜ նորան, որ միշտ մրցման մէջ
Տարածամ հոգսերում է կեանքը մաշել
Եւ ծոյլ, խորամանկ ծառայի նըման
Իրան տաղանդը գետին չէ՛ թաղել:

Թո՛ղ մեզ ուղեցոյց աստղի փոխարէն
Սուրբ ճշմարտութիւն լուսափայլ վառուի,
Եւ հաւատացէք, որ աղնիւ ձայնը
Եյս աշխարհի մէջ 'ի զուր չի՛ անցնի:

Ո՛ւնին դրէք, ե՛ղբարք, ձեր եղբօր ձայնին,
Քանի որ թարմ ոյժ է մեր մէջ եռում—
Մենք յառաջ դիմենք, ինչ էլ որ բաղդը
Պատրաստած լինէր մեզ ապագայում:

Գ. Խալաթեանց

107.

Աստուած չ'անէ

(Թարգմանօրէն)

Նոր դարի հետ մի վէճ չունիմ,
Ինձ համար լաւ թէ՛ վատ կ'ապրիմ:
Ինչպէս մարդ նոր դաղափարի,
Կ'համարուեմ մօտ ամենի.
Գործերս ունին լաւ նպատակ,
Ես նորութեան չեմ հակառակ.
Բայց հեռանամ հեռ-լէ՛ն՝
Աստուած չ'անէ, Աստուած չ'անէ:

Շատ դժուար է, որ մարդիկ միշտ
Օրերն անցնեն խաղաղ, հանգիստ.
Ես շատ երկար աշխատել եմ,
Թո՛ղ կողմերուս վերջն առել չեմ...
Աշառքն է վատ, երբ իմացայ՝
Թողի, որքան կարողացայ.
Բայց թողնելս ելեա՛ր առէ՛
Աստուած չ'անէ, Աստուած չ'անէ:

Ես ուրախ եմ միշտ ասելու.
Մէկ դի՛ դըննք մեր չար լեզու,
Չարարտութիւն, անարգ նախանձ
Հային բերին ո՛րքան վշտաց...
Քանի՛ կրկնեմ, եղբարք, քանի՛,—
Թէ օգնե՛նք մենք խեղճ բնկերի,
Բայց մի բնկեր երբ ինձ դէ՛մ
Աստուած չ'անէ, Աստուած չ'անէ:

Ես պատրաստ եմ քարոզելու
 Օգուտը մեծ պրսակուելու.
 Յարգել սերունդ և հայրենիք՝
 Ազգասիրի գործն է բընիկ.
 Թողնենք ջահիլ մեր վարմունքներ
 Եւ ամէն մի պակաս կողմեր.
 Բայց ես թողնեմ, թէ այս լա՛ւ է՝
 Աստուած չ'անէ, Աստուած չ'անէ:

Խրրատ երբէք չեմ խնայել,
 Երբ տեղն եկաւ՝ միշտ եմ օգնել.
 Ձեմ սիրել ես ո՛չ չարութիւն,
 Ո՛չ բամբասանք, ո՛չ վատութիւն...
 Ես միշտ կ'ասեմ թէ միք խմել,
 Այդ կարող է ձեզ ֆլասել.
 Բայց այս խրրատ և՛ ինձ ազդէ՝
 Աստուած չ'անէ, Աստուած չ'անէ:

Եւ այսպէս ես մի վէճ չ'ունիմ
 Նոր դարի հետ, խաղաղ կ'ապրիմ:
 Ինչպէս մարդ նոր գաղափարի
 Ար համարուիմ մօտ ամենի.
 Գործերս ունին լաւ նպատակ,
 Ես եմ արդար, խրդճով իստակ.
 Բայց թէ նրան լինիմ գոնէ՝
 Աստուած չ'անէ, Աստուած չ'անէ:

Մերտիւ Ալեխանեան

108.

Մաղթանք

Երգուած 'ի դաւստեան Վահագա Վաթո-
 ղեկոսի¹⁾

Որ ի բարձանց ակն արկանես 'ի մեր աղերս, ո՛վ Տէր,
 Եւ համայնից շնորհաբաշխես զառատ քո նուէր.
 Օրհնեմք զքեզ, Տէր, որ զձայն մեր հաճեցար լսել,
 Եւ շնորհեցեր մեզ հովիւ և տէր զչայրապետս մեր:

Աեցո՛, Տէ՛ր բարերար,
 Վահ մեր պետն զՄակար
 Չամս ձիգս և երկար
 'Ի դահ իւր բարեփառ:
 Եւ զՆորին քաղցր անուն
 Թո՛ղ հնչեցեն 'ի սիրտ վառ,
 'Ի յերգ անուշ 'ի կիթառ
 Հայ մուսայն, հայորեար:

Փառք Բարձրելոյդ պարգևողիդ անձառ, անղրաւ բարեաց,
 Փառք ի բարձունս մեք երգեսցուք քեզ, անմահ Աստուած,
 Տո՛ւր Սմա յո՛ժ, զօրութիւն, զի հովուեսցէ զմեզ,
 Յուպ տաճողական հուժկու 'ի ձեռին զերթ զմեծ Մովսէս:
 Օրհնեմք զքեզ և այլն:
 Աեցո՛, Տէ՛ր բարերար, և այլն:

¹⁾ Նորին վեհափառութիւն Տէր-Մակար. Թագաւոր
 Կայսրից, 1885 թ. 18-ին յուլիսի, Բարձրագոյն հաստատ-
 ուելով «Վաթողիկոս ամենայն Հայոց» վսեմ կոչման մէջ, Բե-
 սարաբեայի Վիշնև քաղաքից ուղևորվում է դէպի Ս. Լէ-
 միածին և այսօր, 29-ն նոյեմբերի, ժամանում է այնտեղ:

Պ. Պ. Վրէժորեան

* *

Պահեա՛, Տէ՛ր, ողորմութեամբ քով զայս Տաճար սրբա-
փայլ

Պարուց 'ի դարս անդրդուելի ցանգ շէն և պայծառ.

Պահեա՛ և զազգ մեր հայկազեան աջովդ հայրական

Եւ զորդիս իւր հէգ տառապեալ յար սիրով, միաբան:

Օրհնեմք զքեզ, և այլն:

Տո՛ւր մեզ, Տէր բարերար,

Տո՛ւր շնորհ, ձիր առա՛ա՛

Չեկեղեցի և զազգ մեր

Միշտ պահել անարատ:

Սահա՛յ Սարկա՛ւա՛դ

109.

Տ. Տ. Մ ա կ ա Ր Ա թ ու ղ ի կ ո ս ա մ հ ն ա յ ն Հ ա յ ո ց

Նորին վեհափառութիւնը աշխարհական ծագում և
70 տարեկան պատկառելի, փորձառութեամբ և հմտու-
թեամբ բարգաւաճեալ հասակ ունի: 1834 թուին իւր
ուսման ընթացքը Մայր Աթոռոյս հոգեւոր զպրանո-
ցում աւարտելուց յետոյ, հաճութեամբ հանգուցեալ
'ի Տէր Յովհաննէս Բ. կաթողիկոսի, ստացել է հո-
գեւոր կոչման չորրորդ աստիճան. 1838 թուին ապրիլի
12-ին ձեռնադրուել է սարկաւադ. 1842 թ. մարտի 25-ին
ձեռնադրուելով վարդապետ՝ նշանակուել է Մայր Աթո-
ռոյս հոգեւոր զպրանոցում Աւագ-ուսուցիչ և 1843 թ.
օգոստոսի 21-ին Սինոդի օրագրութեամբ կարգուել է

տեսուչ նոյն զպրանոցին: Հանգուցեալ ի Տէր Ներսէս
Ե. Աթուղիկոսի հաճութեամբ և առաջարկութեամբ,
Բարձրագոյն Հաստատութեամբ 1847 թուի ապրիլի 30-ին
կարգուել է անդամ Սինոդի. 1848 թուին, մարտի 15-ին
գնացել է Պարսկաստան՝ հին ձեռագիր զրքեր որոնելու.
1849 թուին ստացել է Մայր Աթոռոյս մատենադա-
րանի վերատեսչի պաշտօնը. 1852 թուին ապրիլի 12-ին
ձեռնադրութեամբ հանգուցել 'ի Տէր Ներսէս Ե. Ա-
թուղիկոսի բարձրացել է յաստիճան ծայրագոյն վարդա-
պետութեան. նոյն թուի օգոստոսի 15-ին ձեռնադրուել
է եպիսկոպոս, նոյն թուի նոյեմբերի 10-ին նշանակուել
է Մայր Աթոռոյս վանական կառավարութեան անդամ
և ծախսարար. 1858 թուին դեկտեմբերի 15-ին Սինո-
դից նշանակուել է պատգամաւոր և գնացել է Ա. Պո-
լիս հանգուցեալ 'ի Տէր Մատթէոս Աթուղիկոսին
հրաւիրելու Ս. Լճմիաճին:

1859 թուի մարտի 10-ին ստացել է արքեպիսկո-
պոսութեան կոչումն և նոյն թուի յուլիսի 13-ին Սի-
նոդի օրագրութեամբ նշանակուել է Աւագ-Լուսարար
Մայր-Աթոռոյս. 1861 թուի ապրիլի 2-ին հանգուցեալ
'ի Տէր Մատթէոս Աթուղիկոսից ուղարկուել է Թիֆ-
լիս՝ տեղւոյն Ներսիսեան հոգեւոր զպրոցը կարգաւորե-
լու համար: 1862 թուի օգոստոսի 9-ին հանգուցեալ 'ի
Տէր Մատթէոս Աթուղիկոսի կոնդակով նշանակուել է
Թիֆլիսի թեմի կառավարիչ և 1864 թուի մարտի 15-ի
առաջարկութեան համեմատ Բարձրագոյն Հաստատուել
է Վրաստանի և Իմերէթի հայոց թեմի վիճակաւոր ա-
ռաջնորդ: 1876 թուի փետրուարի 20-ին, հանգուցեալ
'ի Տէր Վէորգ Պ. կաթողիկոսի առաջարկութեան հա-
մեմատ, արձակուելով Թիֆլիսու առաջնորդութիւնից՝
Բարձրագոյն Հաստատուել է վիճակաւոր առաջնորդ
'Նոր-Նախիջևանի և Բեսարաբիոյ, և ըստ առաջարկու-

Թեան Հանգուցեալ 'ի Տէր Գէորգ Գ. կաթողիկոսի, 1883 թուի յունվարի 7-ին, Բարձրագոյն Հաստատուել է Սինոդի անդամ, իւր վերայ ունենալով նաև 'Նոր-Նախիջևանի և Բեսարաբիոյ առաջնորդական պաշտօնը: 'Նոյն 1883 թուին գալով Մայր-Աթոռս և ստանձնելով Սինոդի անդամութեան և ըստ աւագութեան՝ Սինոդի ատենապետի տեղակալի պաշտօնը՝ նոյն թուին 'ի կողմանէ Մայր-Աթոռոյս գնացել է Մոսկվա Ամենաօրումած Թագաւոր Ապսեր Ալեքսանդր Գ.-ի թագադրութեանը պատգամաւորելու: Այնուհետև նոյն թուի աշնանը գալով Մայր-Աթոռս, վարել է տեղակալութեան պաշտօնը, իմաստութեամբ և խոհմութեամբ, նախագահելով 1884 թուի մայիսեան կաթողիկոսական ընտրութեան ժողովներին, որից յետոյ գնացել է իւր թեմը. իսկ այս տարի ապրիլեան ընտրութեան ժամանակ ելիւրդելով լինելով՝ ամսոյս (օգոստոսի) 2-ին բարեհաճ կամօք Թագաւոր Ապսեր՝ արձակուելով 'Նոր-Նախիջևանի և Բեսարաբիոյ առաջնորդութիւնից՝ Տ. Տ. Մակար Հաստատուեց Աթոռիկոս ամենայն Հայոց:

'Նորին վեհափառութիւն Տ. Տ. Մակար 'ի սկըբանէ անտի Մայր-Աթոռոյս մէջ կատարել է բարձր պաշտօններ, որով արժանացած է ժամանակի վեհափառ կաթողիկոսների բարեհաճութեան՝ ստացել է եկեղեցական բարձր աստիճաններ և վարձատրուել է Հանգուցեալ 'ի Տէր 'Ներսէս Ե. կաթողիկոսից, 1851 թուի փետրվարի 14-ին, ջերմեռանդն ջանքի և աննկող Հաւատարմութեան համար՝ վարդապետական ակննակուռ խաչով, 'ի յիշատակ 1853-56 թուի արևելեան պատերազմի՝ բրօնզեայ խաչով և մեդալով և 1854 թուի մայիսի 22-ին ստացել է եպիսկոպոսական պնագէ: Հանգուցեալ 'ի Տէր Մատթէոս Աթոռիկոսից վարձատրուել է Թուրքաց Մէջիդիէ պատուանշանը ստանալով, և ե-

կեղեցու բազմաժամանակեայ հաւատարիմ ծառայութեան համար 1863 թուի օգոստոսի 30-ին Ա. Վլադիմիրի Գ. աստիճանի պատուանշանը ստանալով: Հանգուցեալ 'ի Տէր Գէորգ Գ. կաթողիկոսի միջնորդութեամբ վարձատրուել է 1869 թուի մայիսի 9-ին սրբոյն Ստանիսլաւի առաջին աստիճանի և 1881 թուի յունվարի 1-ին սրբոյն Աննայի Ա. աստիճանի պատուանշանները ստանալով:

«Արարար»

110.

Պանդխտի ողջոյնը

Ողջոյն տուէք իմ հայրենեաց
Ախաղործան տաճարներուն:
Ողջոյն տուէք աւերակաց
Արարատեան դաւառներուն:
Ողջոյն տուէք Աւարայրին
Արիւնաներկ սուրբ վայրերուն:
Ողջոյն տուէք տխուր լուսնին,
Որ լացն է սև շիրիմներուն:
Ողջոյն տուէք պանդուխտ հայուն,
Թշուառ հայուն, չուառ հայուն:
Ո՛հ, ձեռք տուէք, ո՛հ, սիրտ տուէք,
Հոգի՛ տուէք անկեալ հայուն:
Ողջոյն տուէք ոլոր մոլոր,
Մոլոր վազող զետակներուն,
— Ողջոյն տուէք պղտոր բոլոր
Աղի լիղի աղբիւրներուն:

Ողջոյն տուէք 'ի հող եղած
 Երբայական պալատներուն,
 Ողջոյն տուէք գեանատարած
 Սրբոց անբիծ մասունքներուն:
 Ողջոյն տուէք դուք խումբ 'ի խումբ,
 Որ կան թաղած հոգիներուն,
 Ուր հայ սոխակք թումբէ 'ի թումբ
 Կեանք կը խնդրեն դեռ շատերուն:

111.

Ղ. օ շ ա մ ա

Ո՛վ իմ առաւօտեան անուշիկ հովեր,
 Խնդրանօք ձեզ տալու նամակ ունիմ ես,
 Շնորհ հասուցէք Բագինս¹⁾ և անցէք ծովեր,
 Եյնտեղ ինձ բարեկամ «Սոխակ» ունիմ ես:

Որսորդի դէմ ազատ խօսող թռչունին,
 Եմէն ցանցից չ'երկնչող թռչունին,
 Մայրենի լեզուով երգող թռչունին
 Եչքերովս տեսնելու փափագ ունիմ ես:

Վերջիշեալ նամակս ընթերցող լիւր,
 Մանաւոր աստթեանս դու ներող լիւր,
 Քո Խայեախ¹⁾ ևմ, երգիդ մէջ միշտ յիշող լիւր,
 Ձէ, անխղիւի սէր հաստատ ունիմ ես:

¹⁾ Սուքիաս Օհհրիեանց, Ելեքսանդրապօլցի, մական-
 նունեալ Եղբ-Խայեաթի, մեր ժողովրդական նոր երգիչ-
 ներից մինն է, պարապում է, այմ, թիֆլիսում գերձակու-
 թեամբ, իսկ ազատ ժամերին՝ երգեցողութեամբ և քնարի
 նուագածութեամբ, տեղական սրճանոցներում:

Ղ. Ք. Ղ. Խայեախ

112.

Մ ի զ ու ա ռ թ մ ա ն կ ա ն

Ուրախութիւն քեզ անպակաս
 Ո՛վ դու մանուկ սիրելի,
 Ծլես, ծաղկես և ծերանաս,
 Տալով պտուղ արժանի:

Որպէս ծաղիկ, մանուկ, քաղցր ես,
 Եւ շնորհագեղ որպէս օր,
 Մանուկ, մանուկ, ինձ չ'խաբես,
 Միշտ կաց այդպէս լուսաւոր:

Նայիր վերեւ, տես. ինչ սիրուն
 Եյնտեղ փայլում են աստղեր,
 Եւ անթիւ են, և շողշողուն,
 Որպէս երկու քո աչեր:

Եյնտեղ, հոգեակ, բնակվում է
 Մեր սուրբ Հայրը երկնքի,
 Նա է, որ մեզ ուղարկում է
 Եւ կեանք, և Սէր, և Հոգի:

Նա ծագում է իւր արեգակ.
 Եմենայն օր քո վերայ,
 Որ զուարճանաս որպէս թռչնակ. —
 Օրհնիր Ենուն սուրբ Նորա:

Ունի Որդի մի Միածին,
 Նա է Փրկիչ աշխարհի.
 Նա խաչ ելաւ, տուեց հոգին...
 Որ դու լինիս մարդ բարի:

Նա սիրելով իւր թշնամիք,
Օրհնեց խաչին և ներեց,
Եւ մեզ գնեց իւրեան որդիք.
Սիրել միմեանց պատուիրեց:

Նա հեղութեամբ յաղթեց չարին,
Եւ մեզ ասաց, որ և մեք
Հետեւենք այդ օրինակին, —
Չհպարտանանք մեք երբեք:

Ս. Շահապեղեանց

113.

Վիւրէիդ

Ո՛հ, իմ առողջ անձիս՝ օտարք
Հիւանդ ու տկար են ասում:
Ընդէտ բժշկի պէս, յիմարք
Ընդեղու անձար են ասում:

Թէ ունենամ բարիք բազում,
Վա բնաւին չէ՛ երևում:
Ես այս բանին եմ զարմանում՝
Մի վատս—հազար են ասում:

Ով որ չունի բարի անուն՝
Նա կ'մնայ միշտ երերուն.
Իւր հայրենեաց մէջ Խաչա՛ն
Պանդուխտ և օտար են ասում:

114.

Մայրիկս

Ո՛վ կերակրեց զես՝ տալով ծիծ անուշ,
Ո՛վ առաւ իր գիրկն, որ ննջեմ մուշմուշ,
Իմ վարդ երեսին ծաղիկներ թափեց.
Մայրիկս:

Երբ իմ աչքերէս փախաւ քուն գնաց,
Ո՛վ ինձ անուշիկ օրօրներ ասաց,
Եւ թւերուն մէջ օրեց, որ չ'լամ.
Մայրիկս:

Ո՛վ նստաւ հսկեց իմ մատաղ զլիտուն,
Երբ մէջ որրանիս ննջէի սիրուն,
Եւ սիրոյ քաղցրիկ արտասուքներ թափեց.
Մայրիկս:

Երբ կծու ցաւով կու լայի ես միշտ,
Ո՛վ իմ աչք սրբեց, թեթեցուց իմ վիշտ,
Եւ ու գող ըզգաց, որ ես չ'մեռնեմ.
Մայրիկս:

Ո՛վ վաղեց օրներ, երբ ես ընկայ վար,
Եւ պատմեց ինձ վէպ, որ լինի ինձ ձար,
Պազաւ ցաւած աեղն, որ տանի դարման.
Մայրիկս:

Ո՛վ աղօթք ուսուց իմ բերնիս քնքուշ,
Որ պաշտեմ զՄատուած, լինիմ միշտ զգուշ,
Եւ խելքով, շնորհքով իմ կեանք անցունեմ.
Մայրիկս:

Եւ կրնամ երբէք մոռնալ քեզ, հոգիս,
 Դու որ սիրեցիր և հոգացիր զես,
 Եւ այնչափ ցաւեր առ ոչինչ դրիր,
 Մայրիկս:

Ո՛հ, այդպիսի բան մտքէս չի անցնիր,
 Եւ դու, ո՛ւ Եստուած, իմ արեւ պահիր,
 Յուսամ վարձատրել քո անբաւ հոգեր,
 Մայրիկս:

Իսկ երբ դառնաս դու տկար, պառաւուկ,
 Իմ հօր բազուկ քեզ լինի նեցուկ,
 Եւ պիտի սփռնեմ բոլոր քու ցաւիր,
 Մայրիկս:

Եւ երբ որ տեսնեմ որ գլուխդ ծոխ,
 Ես պիտի հսկեմ մօտ քու մնարի,
 Եւ սրտիս խորէն պիտ' արտառք թափեմ,
 Մայրիկս:

Մ. Մանուկեան

115.

Շ է ք ի

Ո՛վ վարդ արեւելեան, բոյս կենդանութեան,
 Խրախոյս մարդկութեան ցոյց տուր քո տերեւ,
 Պսպասէ քո դարնան ծառայ և իշխան,
 Վեզնից մարդիկն համայն խնդրում են պարգև:

Սոխակ սիրաբանդ է երգիչ տանդ,
 Խնդրում է արժանդ լոյս բուրաստանդ,
 Սանձէ այգեպանդ, ուղղէ՛ շրջանդ,
 Բաց քո պատուհանդ, թող ծագէ՛ արեւ:

Հերիք մնաս տխմար, մարդկանց անյարմար,
 Եղի՛ր շքեղ զոհար, քանի կաս դալար,
 Ճարէ՛ նոր գաղափար, մի՛ մնար խաւար,
 Եւ քերդ արա՛ դամբար, չ'մնայ կեղև:

Սոխակին հաւանող, միշտ ծափ հարկանող,
 Վեղի կոյս պահպանող և քաջ անուանող,
 Եզաւին սպանող, մօտը չ'տանող,
 Լէր դարուս նմանող, դափր նորաձև:

Ջ-անո- խրատես և համեմատես,
 Որ անուն հաստատես, վէրքս փարատես,
 Սեանքիս հարազատ ես, բոյս անարատ ես,
 Նորատունկ արմատ ես, քեզ պէտք է անձրև:

116.

Եղօթք մանկանց¹⁾

(Երեւելի իմ սիրելի աշակերտներին Վլադիկավկասու
 շ. շ. Ղարոյցի)

Ո՛վ դու Տէր մեր քաջ հայրերի,
 Ո՛վ Եստուած Հայաստանի,
 Ընդունիր մեր մաքուր սրտից
 Խնկած աղօթքըն քաղցրալից:

¹⁾ Ինչպէս այս, նոյնպէս և «Մ. հայ պօէտն» վերնա-
 գրով ոտանաւորներն ստացել եմ Վլադիկավկասից, օրիորդ

.

Սո՛ւրբ ես դու, Տէ՛ր, սուրբ սրպէս հուր,
 Սիրեա մանուկ խելօք, մաքուր.
 Վարդողութիւն դու, Տէ՛ր, մեզ տո՛ւր —
 Լինել խելօք և մաքուր:

Օրիորդ Եղիսաբէթ Երայեան, Ասորիականցի

Եղիսաբէթ Երայեանից, 1884 թ. ապրիլի 27-ից գրած:
 Վամակից երեւում է, որ օր. Երայեանը վարժուհի է եղել տե-
 ղական հայոց դպրոցում: Բայց յորքան ցաւ զգացինք, երբ
 լրագրութեան մէջ կարդացինք, որ օր. Երայեանը, մի քանի
 անսիրտ մարդիկների զրպարտութիւնը տանել չկարողանա-
 լով՝ մի տխուր օր, 1885 թ. մարտի 2-ին, ընդունում է
 կարբօլեան թթու (карболовая кислота) և վերջ դնում իւր
 կեանքին, 18 տարեկան, դեռ կոկոնած, հասակում... Սա-
 հից յետոյ դուրս է գալիս և կատարեալ կերպով ապացու-
 ցանվում, ինչպէս երեւում է լրագրութիւնից, որ օր. Երայ-
 եանը մի անձնուէր, մի ճշմարտասէր և առաքինի անձնաւո-
 րութիւն է եղել իւր շրջապատող աշխարհում, մանաւանդ
 մանկական աշխարհում: (Օրիորդը զոհուեց... ա՛յո, զոհուեց...
 ա՛խ քաշելով, բայց նորա «ա՛խ»-ի ձայնից անհանգիստ չե՞ն
 լինում, արդեօք, նորան զրպարտող անսիրտ մարդիկ...)

Բերում եմ այստեղ հանգուցեալ օր. Երայեանի յուղար-
 կաւորութեան համառօտ նկարագիրը, Ս լադիկավկասից գրած:

Գ. Վ. Գրիգորեանց

117.

Հանգուցեալ Եղիսաբէթ Երայեանի յու-
 ղարկաւորութիւնը

Հանգուցեալ օրիորդ Եղիսաբէթ Երայեանի յուղար-
 կաւորութեան հանդէսը կատարուեցաւ բաւական շքեղ
 կերպով և խուռն բաղմոնութեան ներկայութեամբ: Հան-
 գուցեալի դադաղը տեղւոյս ընկալական դպրոցի աշակերտ-
 ները, որոնցից մեծ մասը այլազգիներ են, ուսերին բարձ-
 րացրած տարան մինչև եկեղեցին: Վազաղի վերայ դրուած
 էին երեք պսակներ, որոնցից աւելի աչքի էր ընկնում
 «աշակերտուհիներից իրենց անմոռանալի վարժուհուն»
 մակագրով պսակը, իսկ միւս երկուսն էին իւր ընկերներից
 և ընկերուհիներից: Եկեղեցում պ. պ. Ղարիբեան և Խա-
 նաղատեան ճառեր կարդացին, որոնց մէջ բացատրուեցան
 հանգուցեալի գործունէութիւնը և նրա տարածած մա-
 հով ժողովրդին հասած վնասը: Եկեղեցուց դադաղը տա-
 րան հայ օրիորդները մինչև օրիորդական ուսումնարանը,
 որտեղ հանդէսը կանգնեցելով, հայր Առաքելեանը արտա-
 սանեց մի քանի խօսքեր հանգուցեալի մասին, բայց ար-
 տասուքից խեղդուելով, էլ չը կարողացաւ շարունակել:
 Վրանից յետոյ հանգուցեալի դադաղը խուռն բաղմոն-
 ութեան ձեռքէ ձեռք անցնելով փոխադրուեցաւ զերեզմա-
 նատուն և ժողովրդի սիրելին յանձնուեցաւ սառն գե-
 րեզմանին: Եւթ օրը ամբողջ քաղաքը, առանց կրօնի և
 ազգութեան խտրութեան, մասնակցում էր յուղարկաւո-
 րութեան և ընդհանուր սուգ և տխրութիւն էր ամենքի
 տիրապետում վերայ: Հանգուցեալը յայտնի էր և Ասոր-
 խանում որպէս ընդունակ ճառախօս. նա թողել է մի
 քանի աշխատութիւններ:

Հանգիստ ոսկերքներիդ, անբաղդ Եղիսաբէթ Արայ-
եան. ննջի՛ր Հանգիստ յաւիտենականութեան մէջ:

«Նոր-Վար»

Ղար

118.

Երկու Տող

Ով չի՛ սիրել անձը իրան,
Ուրիշին սիրել չի՛ կարող,
Ինչ մարդ չի՛ պահել պատուիրան,
Այլոց պատուիրել չի՛ կարող:

Հասուն խելքն է բան շնորհը,
Բնախր խօսքեր յօրինողը,
Սամացը տէր չը լինողը՝
Իր տանը տիրել չի՛ կարող:

Բնկած—ելած մարդն է յարգի,
Նա է զտուած մաքուր ոսկի,
Անփորձ, վախկոտ Հարուստն իսկի
Մի փող նուիրել չի՛ կարող:

Ինչքան լինի մարդ իմաստուն,
Իրանից կայ բարձր անուն.
Բայց որ Աստուած չինէ մի տուն՝
Ոչ ոք աւերել չի՛ կարող:

Գլխանի՛, մարդն է բանական,
Պիմացող է մեծ նեղութեան,
Ձի ունենալ բարի վախճան,
Ով որ համբերել չի՛ կարող:

119.

Արօտ Հայրենեաց

Ոհ, օրեր, օրեր, ոհ, սար ու ձորեր,
Ե՞ր չէք երևում, ո՞ր տեղն էք կորեր.
Ձեր միջին ո՞րքան կեանքս էր երջանիկ,
Եւ սրտիկս ուրախ, անոյշ Հայրենիք:

Ձեր պայծառ օդը, ձեր քաղցր հողմունք,
Օրհնու՛ի այն ձեր սրբակերտ հիմունք,
Այն ձեր կենսատու կաթնահամ ջրեր,
Իւրեք բերրոց դաշտեր, հազար առուակներ:

Քանի մտածեմ՝ մաշվում է հողիս,
Ապշած, շուարած կը հայեմ չորս դիս,
Ձը կայ քեզ նման, սիրուն Հայրենիք,
Պու իմ ծննդեան, սննդեան տեղիք:

Արարչի ձեռքը քեզ մէկ է ստեղծել,
Աշխարհիս միջին անհատ զարդարել
Եղեմայ չորս գետ քեզինից են բղիւում,
Որը ու մորը դաշտերդ թանում:

Քո միջին է կանգնած ծերունին Մասիս,
Պարծանք պարծանաց Հայկազեան ազգիս,
Նպատն ու Արագած քո ջուխտակ բերդեր
Որի՞ սրտի մէջ կարօտ չին ազգեր:

Այն հազար ու մէկ սիրուն վանքերդ,
Զանազան տեսակ ինքնաբոյս բերրդ,
Ո՞ր աշխարհն ունի քո ունեցածներ,
Թէկուզ մէկ տեղ գան բոլոր երկիրներ:

Ես միայն զրկուած այս բիւր բարիքից,
Վեր ընկած պանդուխտ յաշխարհ վշտալից,
Տեղի արտասուածց՝ արիւն եմ լալի,
Քո այս յատկութիւնք երբ միտս են գալի:

Քո հոգն էլ է սուրբ, քո վայրդ էլ մաքուր,
Մարդից սկսած մինչև ջուր,
Թէ հաւատ կ'ասես, թէ սէր, թէ օրէնք,
Ելի քեզնումն է, ինչպէս հաստատ շէնք:

Քեզնում ոչ Լուտեր, Ալվին, Մակեդոն
Արցան հաստատել չարափառ կոնոն.
Քո հաւատ, քո ծէս է աստուածադիր,
Որին չէ տիրել կեշտ խաբեպատիր:

Ս. Վ. Մուշեղեանց

120.

Վուրէիդ

Ո՛ւնին զիր, որ պիտի ասեմ
Քեզի բան, սիրտ, քեզի բան, սիրտ.
Փոխուելոյդ մինչ ե՞րբ սպասեմ,
Եպա ջան սիրտ, ապա ջան սիրտ:

Յոյց կը տայ քննութիւնը,
Սիրտ, քեզի քու բնութիւնը.
Չարութեան հետ հնութիւնը
Ի քէն հան, սիրտ, ի քէն հան, սիրտ:

Վուրէի քու վրայ մտածէ՛ խոր,
Այ քեզի արդար դատաւոր,
Եւ քեզ զգեցուցիչ մէկ նոր
Պատմութեան, սիրտ, պատմութեան, սիրտ:

Եյս աշխարհը տուն է երկանց,
Եւ զալու աշխարհն է անանց,
Պէտք է սիրել զԵստուած սրտանց,
Չէ՛ թէ անսիրտ, չէ՛ թէ անսիրտ:

Մալի, ամօթը, ահը,
Ծանիր քու քնասը, շահը,
Մի մոռանար Փրկչիդ մահը
Յաւիտեան, սիրտ, յաւիտեան, սիրտ:

121.

Ողբ

Ներսէս Պատրիարքի մահուան առիթով

(1883 թ. հոկտ. 26)

Ողբա՛, Մայր իմ Հայոց Սիօն,
Աորուսիր անարատ Ներսէս.
Եստուածասէր — սրբակրօն,
Ել ո՛ւր է հարազատ Ներսէս:

Ներսէսներ մեզանում շատ կան,
Բայց չեն նոքա Վարժապետեան,
Եզակի և անզուգական,
Չենք զանիլ բազմաշխատ Ներսէս:

Նպիտոպոսների միջին

Մի հատիկ մարդն էր առաջին,

Ուշ կը ծնի, հայեր, կրկին,

Ներսիսին համեմատ Ներսէս:

Ողբա՛, ազգդ հայոց տխուր,

Քո ողբալդ չի՛ գնայ զուր,

Նրկու դահեր եղած թափուր,

Սուլան-կուզին հաստատ Ներսէս:

Եթողը Սուրբ Էջմիածնայ

Անհայրապետ նստէր, կուլայ,

Պօլսուսին էլ պատրիարք չ'կայ,

Թողել է անապատ Ներսէս:

Լացէ՛ք ինձ հետ, ձորեր-սարեր,

Լացէ՛ք ծովեր, գետեր-քարեր,

Պիտի անցնեն որքան դարեր,

Որ մեզ ծնի մի հատ Ներսէս:

Հայոց արևն է խաւարել,

Հայ ազգի ճրագն է մարել,

Մեր սիրելին մահն է տարել,

Զկայ մեծ գովաշատ Ներսէս:

Սորաւ հովիւն ազգային,

Սամբը այսպէս էր երկնային,

Ծանօթ էր ողջ Նւրոպային

Վահագն-պայազատ Ներսէս:

Մեր հովուապետների միջում

Ներսէսների դործն է փայլում¹⁾,

¹⁾ Յիշեցէ՛ք, պ. Գլխանի, Ս. Էջմիածնայ Գէորգեան ճ'եմարանն ու թանգարանը, մամուլն ու ձայնագրութեան

Վեց հատ Ներսէսների թուում

Զէ՛ պատահել մի վատ Ներսէս:

Նա էր խելքի շտեմարան,

Շնորհքի, մաքի զանձարան,

Տարաւ հետը սե գերեզման,

Թողեց ազգին աղքատ Ներսէս:

Գլխան, երկնից սուրբ Անիղը

Հասցնող է վերայ դեղը,

Ներսէս պատրիարքի տեղը,

Խնդրենք մեզ տայ մի զատ Ներսէս¹⁾:

122.

Ներսէս Պատրիարքը

Հանգուցեալ Ներսէս Պատրիարքը ծնուել է 1837 թուի յունվարի 28-ին Ս. Պոլսի Խաս-գիւղ կոչուած արուարձանում և ուսել նոյն տեղի հոգևոր դպրոցում: Մանուկ ժամանակ ուսման սէր և եռանդ ցոյց տալով, զրաւեց թէ՛ ուսուցչաց և թէ՛ դպրոցի վարչութեան ուշադրութիւնը: Նրիտասարդ Ներսէսն աշխատասիրու-

արհեստը, հայկական դպրոցների աճումն ու զարգացումը, թեմական տեսուչների հաստատութիւնն ու ուսուցչական ժողովները և այլն: Մօտիկ, այո՛ շատ մօտիկ անցեալի արդիւնք են. դոքա 'ի Տէր Հանգուցեալ Գէորգ Գ. կաթողիկոսի իմաստուն աշխատութեամբ և Նորա օրով են եղած: Ուրեմն ուրիշներն էլ են եղել գործով փայլող:

Գ. Ք. Գրիգորեան

¹⁾ Եւթմեան պատրիարքն է Յարութիւն արքեպիսկոպոս Վահագնեան:

Թեան հետ և նշանաւոր ընդունակութեան տէր էր, մեծ յիշողութիւն, ըմբռնող միտք ունէր, որոնք և նպաստեցին նրան ուսման ընթացքն իբրև յառաջագէտ աշակերտ աւարտելու: Սորա կոչումն էր եկեղեցականութիւն ընդունել, ուստի և երիտասարդ հասակում ամուսնանալով՝ եկեղեցական պաշտօնեայ դարձաւ. միայն բազդը չ'կամեցաւ, որ նա իբրև քահանայ գործէր ժողովրդեան մէջ, ուսուցանելով և քարոզելով: Ներսիսի սիրելի ամուսինը ծաղիկ հասակում վախճանեցաւ և նա կրօնաւորեցաւ: Այսպէս Ներսէսը շատերի ուշադրութիւնը գրաւեց իւր քարոզչական հանձարով և շատ նրպաստեց Սուլայի-Շահնազարեան դպրոցի բացման, Սուլայի փաշային գործին մասնակից լինել յորդորելով: Ինքն էլ նոյն դպրոցում ղեկավար ուսուցչի պաշտօն վարեց բաւական ժամանակ: 1862 թուականին Օւլթի-թունում տեղի ունեցած ապստամբութիւնից յետ, Ներսէսը ուղարկվեցաւ այնտեղ Ազգային Արշութեան կողմից, գործին յաջող ելք տալու համար, քննութեան ժամանակ, և այս միջոցին Սիս երթալով՝ Ներսէս վարդապետը ձեռնադրվեցաւ եպիսկոպոս:

Այնուհետեւ Ներսէսին, իբրև բարձրաստիճան եկեղեցականի, աւելի բարձր պաշտօնների և նշանաւոր գործերի ճանապարհ բացվեցաւ: Նա արդէն վիճակաւոր առաջնորդ է Նիկոմիդիոյ վիճակին, որ Ներսիսի մէջ դաւաւ իւր ցանկացած հովիւն: Ներսէսը բարեկարգեց իւր վիճակը մանաւանդ, հոգալով մատաղ սերնդի դաստիարակութեան վերայ:

Մատթէոս կաթողիկոսի մահից յետ, կաթողիկոսական ընտրութեան ժամանակ, Ներսէս եպիսկոպոսը եկաւ Ս. Լըմիածին իբրև ներկայացուցիչ տաճկահայոց եկեղեցական պատգամաւորաց և շատ նպաստեց Պէտրոզ Պ.-ի ընտրութեան:

Այս միջոցին Ներսէսը, տեսակցելով շատ ուսա-հայերի հետ, գրաւեց նոցա համակրութիւնն իւր ճարտարութեամբ և ճարպիկութեամբ: 1872 թուականին Ներսէսը կրկին երևեցաւ Ռուսաստանի սահմաններում, ժողովարարութեան համար, յօգուտ Եօզղատի սովելոց, և ճանապարհորդելով Սովկասեան նահանգներում, հանգանակութեան համար, ամենուրեք սիրելի եղաւ ժողովրդեան՝ իւր եռանդուն և ազդու քարոզներով: Վերադարձին Ս. Լըմիածին հանդիպելով, Վեհափառ Պէտրոզ կաթողիկոսից կոնդակ ստացաւ եպիսկոպոսութեան և Լըմիածնայ միաբանութեան, որով Ներսէս եպիսկոպոսին բացվեցաւ ճանապարհ աւելի բարձր եկեղեցական պաշտօնի համար Տաճկաստանում: Նա վերադառնալով Ս. Պոլիս, մի քանի ժամանակից, Խրիմեան Հայրիկի պատրիարքութիւնից հրաժարվելուց յետ, բարձրացաւ պատրիարքական դահն, ուր և մնաց մինչև իւր մահը, (չնայելով իւր բազմիցս հրաժարման) համաձայն կամաց Վեհափառ Սուլթանի:

Պատրիարք Ներսէսի ամենանշանաւոր գործն եղաւ 1877-ի պատերազմից յետ Ս. Ստեֆանոյի դաշնադրութեան մէջ 16-երորդ յօդուածը մտցնելու ճիշդ, թախանձանօք, և այդ յօդուածն էր, որ Բէրլինի դաշնադրութեան մէջ 61-երորդ յօդուածի փոխվեցաւ, որ խոստանում էր Տաճկահայաստանին բարենորոգումներ:

Ներսէս Պատրիարքի անընդհատ աշխատանքներն և հոգացողութիւնը ընկճեցին նորա մարմինն և նա վերջին տարիները անցուց ծանր հիւանդութեանց ենթարկեալ: Ներսէսը վշտացաւ, հիւանդութիւնը ծանրացաւ, մարմինը մահացաւ. միայն յիշատակը կենդանի և անմահ մնաց: Հայ ազգն, իւր բնատուր երախտագիտական զգացմամբ, չ'նայելով Ներսիսի բազմիցս հրաժարման, ուզեց նրան մսիթարի կոչելով Ս. Լըմիա-

Տնայ Հայրապետական Աթոռը. բայց նա անկարող և
ապիկար հրաժարեցաւ այդ ծանր և սրբազան պաշտո-
նից:

«Մէլը- Հայաստանի»

123.

Մի' հաւատար

Չ'հաւատաս դու, թէ որ քեզ ասեն՝
Հանգիստ դու նստի՛ր ու յուսով կշիւր,
Օրեր, տարիներ անհող թող անցնեն,
Քեզ համար գործը կը դայ ինքն իրեն:

Դու մի' հաւատար, թէ որ քեզ ասեն՝
Ձեռք մի' շարժի՛ր, նստի՛ր ինչպէս կուտ,
Երծիւն ու առիւծ ոսկի կը բերեն,
Քեզ համար օտարը անդուլ կը գործեն:

Դու մի' հաւատար այլոց խօսքերին,
Եւքդ մի' ձգիր այլոց ձեռքերին,
Ելլ դու հաւատա՛ք իսկ ոյժերին
Եւ քո խելացի, առողջ մտքերին:

S. Սահակեան

124.

Մշակ

Պայծառ առաւօտ մէլքանի վերայ
Ընհամար մարդիկ շարժում են ահա,
Մին արհեստանոց, մին կրպակ վաղում,
Միւս դէպի կշիռ բռնը շալկում,
Երծաթ վաստակել,
Բնտանիք պահել:

Փոքր առ փոքր արեւ բարձրանում,
Նորանոր մարդիկ աչքի են ընկնում:
Սանայք ըսպիտակ էհրածով ծածկում,
Փոքրիկ մանուկներ՝ զիրկները առած
Ընցնում փողոցից
Ուրախ խնդալից:

Եւ ահա՛ մինը աչքերը ձոթում,
Նա անցորդներին նայում է ապշած,
Խորը հառաչանք վրդոված հանում,
Եւքից արտասուք դետի պէս թափում:
Բնտանիք ունեմ,
Բայց ի՞նչ օրի են:

Քաշուէց պատի տակ, քարտանին յենուէց,
Շորեղով վեղը, ծանր ավա քաշեց,
Շուրջ տասը տարի հայրենիք թողած,
Եյս օտար երկիր հմ պանդրխտացած,
Երծաթ վաստակեմ,
Պարտքից ազատուեմ:

Բայց մինչև այսօր մինս երկու չեղաւ,
Քարձեալ նոյն տանջանք, նոյն վիշտ և նոյն ցաւ,

Իմ շուրջըս պատած տանջում են տանջում,
Բնտանեացս հոգսի հետ հալումաշ անում:

Արծաթ էլ չունեմ,
Նոցա ուղարկեմ:

Մրմնջաց մշակը դեռ անյայտ խօսքեր,
Գէպի քաղաքներ պարզեց իւր ձեռքեր,
Չոքեց, անքալով բեռը շալակեց,
Քրտինքում կորած՝ ալի տուն հասցրեց:

Աչքը աղային
Չգած է ձեռին:

Երկու սև փայտ խեղճին շրպրտեց,
Գուռը երեսին շրեկալով խրվեց.
Առաւ մըշակը, ասաց ինքն իրան.
«Սորանով պահեմ ողջ մի գերդաստան»:

Գրուխ քաշ գնաց,
Թուլացած, յոգնած:

Չուրկ ընտանեկան քաղցրութիւններից
Ու իմ սիրելեաց քաղցր տեսութիւնից,
Պանդուխտ տանջում եմ երկար տարիներ,
Վաստակածս ուտում եմ պարապ օրեր:

Հանգիստ էլ չունեմ,
Աստուած, ի՞նչ անեմ:

Բայց ինձ նմաններ, թէ ինձ կը լսեն,
Ասած խօսքերիս ականջ կը դնեն,
Եւրեանց հայրենիք զուր տեղ չեն թողնիր,
Հարուստի դրան դառնապէս տանջուիր:

Քիչ կը վաստակեն,
Բայց հալալ կ'ուտեն:

Սէր

125.

Առ հայ պօէտն

Պօէտ՝ սիրելի միշտ մուգաներին
Գուռ կը գի՛ր ազատ՝ ինչ որ քո հոգին
Պը թելադրէ քեզ Աստուծոյ շնորհքով:
Ուսի՛ր, որ լինես նաեւ անվրդով:

Քո ճշմարտութիւն հային կը տայ միշտ
Չգալ իւր աղբի ցաւերն ու վիշտ.
Բայց ինչո՞ւ խռովես հայի խաղաղ կեանք
Եւ միշտ յիշեցնես աղէտք անվախճանք:

Թէ կամես լինել հային սիրելի՝
— Գովի՛ր դու նախնեաց գործեր սիրալի.
Մի՛ յիշելու երբէք նորա վատ գործեր,
Որոնց անձնատուր լինում են հայեր:

Անուանի՛ր «այժմեան հսկայ անվահեր»,
Որ գուցէ խեղճը կրազած էլ չէր.
Մի՛ գովելու երբէք աղօթողու մարդկանց,
Այլ իւրեան կոչի՛ր «գիւցաղն գիւցաղանց»:

Բայց դու, ո՞վ պօէտ, երբէք չ'հրապուրվես,
Եթէ կ'ընդունեն կեղծութիւնդ ու քեզ.
Այլ դու անկաշառ հոգւովդ՝ անվիրջ
Երգիր, ինչ տեսնես հայոց կեանքի մէջ:

Օրիորդ Եղիաթէի Երայեան, Ասորախանցի

Ս յ խ ա կ ի ն

Սուլիչ «Սոխակին»
 Մի փունջ տուեցի¹⁾,
 Նորա խմբադրի
 Մօտը ճամբեցի.
 Փունջս կիսաբաց
 Վարդերից հիւսած,
 Ենուժ թելերով
 Կապած, կապկապած.
 Գրեթորեանցը
 Եմուր թելերով
 Կապէ, կապկապէ,
 Նոր ձեւեր տալով,
 Գլկէ հայերին
 Սիրուն «Սոխակով»,
 Փունջիս թելերը
 Միացնելով:

Մանուկ Թամբաշեան

¹⁾ Բացի ներկայ «Սոխակի» միջի տպագրուածներից, պ. Թամբաշեանի գրուածքներից հրատարակված են «Սոխակ Հայաստանի» և առաջին, և երկրորդ, և չորրորդ հատորներում: Հեղինակը մտադրված է բոլորը միասին առանձին գրքայով հրատարակելու. աջողութիւն:

Գ. Վ. Գրեթորեանց

Ե Ղ ք ա տ

Սպրդնած դէմքով, շորը պատռտած,
 Յաւադար կրճքում անհամար հոգսեր,
 Փերուկ աղքատի ձեռին զաւազան՝
 Հաղիւ փոխում է դողդոջուն քայլեր:

Մեծ-մեծ խորշոմներ ախօսի նման
 Չգուէլ են նրա մաշված երեսին,
 Մարած աչքերը յօնքերի տակից՝
 Սարժես կանչում են «հաց, հաց...» ամենին:

Չեղբը դէմ արած, շինքը ճկած՝
 Ողորմութիւն է խնդրում ամենից.
 Սակայն չեն ուզում լսել խեղճուկին,
 Եյո՛, ամենն էլ զգլում են նրանից....:

Սենսաբեր դարուն դեռ նոր էր մտել
 Մեռած աշխարհը կանաչով զուգել
 Եղջիկ, պատանի, մանուկ ու մեծեր
 Զառ-զառ հանդերձով ամեն տեղ փռել....:

Տեսաւ ամենը հանգած ծերունին,
 Երցունք աչքերում միաց քարացած...
 Հասաւ զիշերը, աստղեր ցոլացին,
 Փողոցում նրա դիակն երևաց:

Արեգ

128.

Ղօշմա

Սուգի տուն երթալը սիրե՞ս, ո՞վ իմաստուն,
Խնդալ չի՛ պատկանիլ լալ կը պատկանի.
Աղքատ անձանց վրայ խորհի՞ս, իմաստուն,
Սգալ չի՛ պատկանիլ տալ կը պատկանի:

Ստեղծիչը աշխարհի եղեալ է քանակ,
Ամեն գործ ըստ ինքեան ունի ժամանակ.
Շիրակայ սահմանը հունձից յետ, մշակ,
Աղալ չի՛ պատկանիլ կալ կը պատկանի:

Ո՞վ Մալէլ և դու միշտ եղի՛ր ժրաջան,
Հօրը, Որդւոյն և սուրբ Հոգւոյն օրհնաբան.
Երբ իջանիս ՚ի գուբ և դրուիս տապան՝
Աարդալ չի՛ պատկանիլ ծալ կը պատկանի:

129.

Իմ կտակը

Վերջին անգամ բե՛ր համբուրեմ
Այդ քո սիրուն, փայլուն աչեր,
Վերջին անգամ թո՞ղ փարատեմ,
Քեզ զրկելով սրտիս ցաւեր:

Պատճառ, ահա՛ ես զգալով
Իմ մահուանս վերջին րոպէն՝
Առկեմ թողնել քեզ, սուրբ սրտով,
Իմ կտակը հէնց ի՛սկ այժմէն:

Ատակում եմ, որ դու լինես
Սիրող՝ ընկեր և մարդկութիւն,
Որ դորանով պատիւ բերես
Հայ ազգութեան և ցնծութիւն:

Եւ, վերջապէս, երբ ես տեսնեմ,
Որ իմ հաւ կատարել ես՝
Այն ժամանակ ես կ'աղօթեմ—
Քեզ երկնքից բարիք պէսպէս:

Գ. Ք. Գ.

130.

Ընտանեկան կտակ և յիշատակ

Ընտանեկան կենաց մէջ ծերունի նահապետք իրենց
վերջն օրհնութենէն յետոյ՝ վերջին անհրաժեշտ պարտք
մի ևս ունին, այն է կտակը, որով յետ մահուն կ'ան-
մահանայ նոցա անուն, կեանք և յիշատակ և կ'ապրին
նոքա հաղարաւոր տարի. և նոյն իսկ գերեզմանին մէջ:
Թէ՛ սուրբ զրոյց և թէ՛ ազգային պատմութեանց մէջ
նկատելով կը տեսնամք, որ կտակը երկու կերպ աւան-
դուած է, կամ իբրեւ բարոյական պատուէր և կամ
նիւթական նուէր: Նիւթականին օրինակները կը տես-
նամք շատ մեր վաղեմի և արդի յիշատակարանաց մէջ
որ բաղմամբիւ աստուածապաշտ անձինք թէ՛ արք և
թէ՛ կանայք իրենց սեպհական կալուածներէն կամ հա-
րստութեան զանձէն կտակելով նուիրած են՝ եկեղեցւոյ,
վանորէից շինութեան և յարատեւ պայծառութեան, ո-
րոց առհասարակ տէր և ժառանգորդ հղեր է ժողովուր-

զը առանց վաստակելոյ: Եթէ հետազօտեմք մեր նախնեաց ձեռագիր յիշատակարաններ, բաղմաթիւ վանորէից ու տաճարաց արձանագրութիւնք, պիտի գտնեմք, որ դոցա մեծ մասն՝ կտակաց շնորհիւ հաստատուած են առանձին առանձին իշխանաւոր և հարուստ ընտանեաց ձեռքով:

Ո՞վ չի հաւատար, որ Ենւոյ հազար և մէկ եկեղեցիք կտակաց ու յիշատակատուաց օժանդակութեամբ կառուցուած են. որոց անունները դեռ կը նշմարուին աւերակ և կիսակործան տաճարներու վերայ: Եւ ոմանք տեսնելով կը զարմանան ու այսպէս կը դատեն թէ հայոց թագաւորութեան ճոխութեան և երկրի գանձերը՝ վանքերու և հոյակապ տաճարներու շինութեան համար սպառած են: Իսկ բարոյական կտակ ու պատուէրը, որ խառն լի է օրհնութեամբ ու դառն անիծիւք, այդ ևս սքանչելի կերպով կը տեսնամք սուրբ զրոյց մէջ: Եբրահիմ նահապետը իւր վախճանին մօտ, կասկածելով թէ զուցէ, ինքն կանուխ մեռնելով՝ Իսահակ որդին մօռնաց հայրենի տան ազգակցութիւնը, պանդուխտ երկրի մէջ օտար ընտանեաց հետ ամուսնանայ, կը կոչէ իւր հաւատարիմ ծառայն և կտակաւ կը պատուիրէ, որ Քանանացւոց երկրէն չընտրէ ամուսին Իսահակ որդւոյն համար, և ուխտիւ երգում կ'առնու իրմէն չգրծել այս կտակին դէմ: 'Նոյնպէս Իսահակ՝ Եբրահիմէն ուսեալ նոյն կտակաւ կը պատուիրէ Յակոբայ Քանանացւոց երկրի աղջիկներէն չ'առնուլ. այլ միայն իւր մօրենական տան ազգակցութենէն ընտրել իւր ամուսին: Յովսէփ նահապետին կտակը շատ նշանաւոր էր, որ ցանկութեամբ կը խնդրէր ու կ'ըսէր թէ «Երբ Տէր Աստուած այցելութեամբ կը հանէ Իսրայէլի տան ժողովուրդը Եգիպտոսէն, հանէք և դուք իմ ոսկորներս այն երկրէն՝ և տարէք ամփոփեցէ՛ք իմ հարց շիրիմներուն ծոցը»:

Նահապետաց կտակէն յետոյ առաւել մեծ և նշանաւոր էր Մովսիսին կտակը, որ իւր վախճանին մօտ բոլոր Իսրայէլի ժողովուրդին կ'աւանդէր, որ էր միմիայն Աստուծոյ օրէնք և պատուէրները. զորս կրկնելով կ'աւանդէր Յակոբայ տան և ընտանեաց. երկնից օրհնութիւն կը ցօղէր օրինապահ որդւոց զլսուն. իսկ անէծք և նոյովք կը սպառնար նոցա, որ ստուգանելով պատուիրանազանց կը լինին:

Ելլ մեր գլխած Յիսուսին կտակը լի էր ամենազեղուն օրհնութեամբ զոր վերջին ընթրեաց իրիկուն կ'աւանդէր իւր սիրելի խմբին և բոլոր հաւատացիոց. նորա սուրբ կտակը՝ սէրն էր, զոր միշտ կրկնելով կ'աւանդէր, և կտակագիրն Աւետարանն էր: Եյս կտակագիրը թողուց Յիսուս չէ թէ միայն ընտանեաց կամ մի ազգի համար, ինչպէս Մովսէս, այլ համայն եկեղեցւոյ ընտանեաց կ'աւանդէ իւր հայրապատուէր կտակը. որ լի ու լի պատարուն է երկնատուր օրհնութեամբ. զի նորա սուրբ և անդրժելի կտակապատուէրը՝ իւր աւանդած հաւատքն է, ընկերսիրութիւնն է, համատարած խաղաղութիւնն է, կարեկից մարդասիրութիւնն է, խաչ և հալածանքն է, իսպառ համբերութիւնն է, թողութիւն և ներողութիւնն է:

Թողունք այս բարոյական կտակը, որ մեր մասնաւոր առարկայէն բարձր է. խօսինք դարձեալ նիւթականին վերայ, որ աշխարհիս բախտաւոր և հարուստ ընտանեաց համար մի անհրաժեշտ պարտիք է: Մարդ, թէ՛ այր և թէ՛ կին, երբ յիշէ իւր օրհաս վախճանը և մտաբերէ թէ ինքն մահկանացու է, և պիտի մեռնի ու թողու այս աշխարհս, ընտանիք, սիրելիք, գանձ, հարստութիւն և շատ կալուածները. իմաստաւոր և արդար տնտեսն է այն մարդը, եթէ ցանկայ իւր մահուան և գերեզմանին մէջ ևս ապրիլ: Եւ ի՞նչպէս, կը-

տակաւ և բարի յիշատակով. այսինքն իւր սեպհական հարստութենէն մի բաժին հանէ ազգին. բաժին հանէ ազգատ ընտանեաց առանց երբէք զրկելոյ իւր տան ընտանիքը: Արջանիկ կը լինէր ազգը, երջանիկ կը լինէր մեր հայրենիքը, եթէ ազգին մէջ գտնուած իւրաքանչիւր գանձատէր անձինքը առանց կտակի և յիշատակի չ'մեռնէին:

Ատակարարութեան պարտիք միայն մեծատան ընտանեաց համար չէ. այլ ազգին իւրաքանչիւր անհատ անձինքը առանձին իրենց կտակը ունին: Արծաթով և անարծաթ կղերները թող մէկը իւր արծաթը կտակէ, միւսն իւր գիրք և խրատ: Թող կտակեն նոքա եկեղեցւոյ որդիքներուն հայրենատուր հաւատք և հարց աւանդութիւնք պինդ պահել: Թող կտակեն նոքա հայոց զաղթական զաւակներուն՝ ուր որ կը լինին՝ Արարատ և Լճմիաճնի կաթողիկէն չի մոռնան: Թող կտակեն նոքա սուրբ Աւետիքեանց ու Արարիկեանց խաչ և անձնութիւնը: Թող կտակէ քաղաքացին իւր ընտանեաց՝ արհեստ, աշխատութիւն, վաճառաշահութիւն, անտեսութիւն, խնայութիւն և բարոյական կեանք: Իսկ շինական աշխատամաշ ծերունիքը թող այս կտակը աւանդեն ընտանեաց, որ սիրեն հին, նահապետական պարզ կեանք, սիրեն մշակութիւն, հողն ու մաճը. կրբէք չի վաճառեն իրենց կեանքը և հարստութեան մշտաբուղիս աղբիւրը. այսինքն հայրենի երկիրն ու գետին:

Եւ դուք ի՞նչ պիտի կտակէք, հայրենեաց կարօտ խեղճ պանդուխտ հայեր. դուք կտակեցէք ձեր զաւակաց ու եղբարց, երբ օտարութեան մէջ կը հասնի ձեր վերայ, ո՞հ, մահ ու գերեզման... այո, նզովիւք կտակեցէք, որ նոքա հայրենեաց հողին ու երկրին մէջ տքնին ու աշխատին. թող չարաչար լինի, թող կոփահարին, թող հարստահարին, թող մաշին, թող մեռնին, թող իրենց

գերեզման իրենց արտիկ լինի, թող չի գան այս տանջանաց տեղը, ուր ձեր աղատ եղն ու մաճ թողլով՝ բեռնակիր կը լինիք. և շատ անգամ բեռանց ծանրութենէն ձեր ոսկորները կը ճարձատին և ձեր հուժիւր բաղուկները կը թուլնան. երես ընդ գետին կը թաւալիք փողոցի սալայատակաց վերայ. կը բառնան ու կը թաղեն զձեզ անյիշատակ շիրիմներու մէջ, ուր չեն ու չկան ընտանեկան գերեզման, ձեր պապերուն ու մամերուն խաչաքարեր և ոսկորներ:

Իսկ դու, հէք արծուիդ Ասապուրական. քո կրտսին ի՞նչ է. թէ որ մահն գքեզ պանդխտութեան մէջ նետահարէ, «Ամբ Տեառն օրհնեալ եղիցի» կ'սսեմ և կ'աւանդեմ իմ կտակը իմ սիրելի, հաւատարիմ և մըտերիմ ազգին, որ զիս բառնան տանեն այն հողին աւանդեն, և դնեն զիս ի գիր հանգստեան Արաբաց խաչաքարերու տակը, ուր թերեւ շիրիմն ու ոսկորներս խառնուի Աղիսէի նման սուրբ հարց շիրիմներուն հետը. ես մեղապարտ մեռեալս, արժանի լինիմ նորոգ յարութեան՝ ննջելով ի Վրիստոս հաւատով և յուսով:

Խրիմեան Հայրէն

131.

Մ ա ղ թ ա ն ք

() գ ո ս տ ա փ ա ո Ա ա յ ս եր Ռ ու ս ա ց

Տէ՛ր, պահեա՛ զԱյսր մեր, հզօր Խնքնակալ:

Թագաւորեա՛ դու մեզ ՚ի պարծանս:

Թագաւորեա՛ Այսր յերկիւղ թշնամեաց.

Տէ՛ր, պահեա՛ զԱյսր մեր:

132.

Ա հ ա ն ք

Տեսե՞լ էք արդեօք ծով անդնդային,
Երբ որ մրրիկը գոռալով վերան՝
Երազ տանում է նորան բարկազին
Եւ նա սրընթաց վազում է անբան...

Ահա այսպէս է և կեանքը մարդկան:

Տեսե՞լ էք արդեօք պատերազմ ահեղ,
Որտեղ թափվում են առուններ արեան,
Որտեղ ընկնում են շատ զոհեր անմեղ,
Որտեղ պիտոյ է կռվել անվախձան...

Ահա այսպէս է և կեանքը մարդկան:

Տեսե՞լ էք արդեօք մի անոյշ երազ,
Որ ձեզ տանում է աշխարհ զիւթական...
Գուք նորան զրկել կամիք հանապազ,
Բայց նա թռչում է աղաւնու նման...

Ահա այսպէս է և կեանքը մարդկան:

Ա. Սարգսյան

133.

Մ շ ե ց ու վ ի ճ ա կ ը

Տրտում է տրտում Մըշեցին տրտում,
Յաւերն ում պատմէ մարդկան թէ այլում:
Տրտում է տրտում, ճար արէք հընար,
Մըխիթարեցէք Մըշեցին թըշուռ:

Նըստած է ահա սարին ըստորոտ,
Գլուխը կախած, ձեռն դրած ծընօտ.
Աչք խռովայոյղ, այլայլած երես,
Իսկ սիրան անհանգիստ, շարժուն ծովի պէս:
Բահ, բըրիչ, արօր, լուծ, եղինք, գութան
Գաշտին մէջ թողած՝ խառն ցիր և ցան.
Թէ երեսն նայիս կամ թէ ճակատին,
Ա՛խմանաս ամէն գաղանիքը սըրտին:

Ար բառանչէ եզն, կլեր Մըշեցի,
Տարածում է օրն, եւ ձեռք զարկ գործի,
Ճակատիդ քըրտամբ վարէ և ցանէ,
Աստուած վերէն կը տեսնէ, կ'օրհնէ.
Ենձրե, արեգակ կուտայ, որ աճին,
Շահով կը ստանաս բարիքը երկրին.
Մին կուտայ քրսան՝ միւսը երեսուն,
Բշտեմարաններիդ կը լեցուին գոյն գոյն:
Բայց չուղէ կարծես՝ չուղէ ըսթափիր,
Ար սիրէ միմիայն ցաւօքն ըսթոփիր.
Ահա վեր նայեց, ման ածեց աչեր,
Հառաչեց, լըսեց թէ ասածն ի՞նչ էր:
«Ո՞ւմ համար արօր, ում համար գութան,
Պիտի արօրեն կորդ հոգն ու խոպան,
Հերկեն ու տանեն այս լուծն անդադար:
Ո՞ւմ համար ցանեմ՝ ում այս վարուցան
Օտարք կը հնձեն, օտարք կ'ուտեն զայն:
Աէ՛սն կուտամ Վըրդին, կէ՛սն Սուլթանին,
Ծարաւի, քաղցած կը մնամ տարին,
Պատառիկ մի հաց ճարելու համար
Ի դուր կ'աշխատեմ ձըմեռն ու ամառ.
Եղինքս արեւին՝ ես տաք ցուրտ օրին,
Գարձեալ կարօտ եմ մի պատառ հացին:

Որչափ կը ցանկամ հուն և սերմանիք,
 Նոյնչափ կը թափեմ արիւն և քրտինք:
 Թէ օտարք ձեռքէս այն չի խլէին,
 Երջանիկ էի և զոհ իմ բաղդին »:

Մ. Պալեան

134.

Շ ա յ լ ու թ իւ ն

(Թիֆլիսեցու գանգատներ)

Տեհար-մէկը շինապայով,
 Քաշած ձեռին շան կաշին,
 Շուշի կտորն աչքերին՝—
 Լուս ընկաւ քո առաջին:
 Լսէնց է, մօղա է, մօղա է, մօղա է:

Պետերբուրքումը միթօմ,
 Աւարտիլ է իր ուսում,
 Փիլիսօփայ է, կօսես,
 Խուրը տրկէմէն է խօսում:
 Լսէնց է, մօղա է, մօղա է, մօղա է:

Մի ձեռը նա փրքվելով,
 Ունի շալվարի ջիբում,
 Առարատվելով՝ միւս ձեռով
 Եղած մազերն է քօքում:
 Լսէնց է, մօղա է, մօղա է, մօղա է:

Ու բերնումը ծխելով
 Սատանայի փուրվարը,
 Մէջքը կոտրած կատուի պէս,
 Երբ չափում են բուրվարը:
 Լսէնց է, մօղա է, մօղա է, մօղա է:

Մէկը, տեհնումիս, պոչը
 Թրե է տալի զայրաթով,
 Աօսես քուչէքի աւելը
 Վեր է կալի փողրաթով:
 Լսէնց է, մօղա է, մօղա է, մօղա է:

Մէկէն՝ օշխարի նրման
 Լսնէն կապիլ է դրմակ,
 Աօսես, դարբնի մեծ փուքսով
 Փըշած ըլին իր քամակ:
 Լսէնց է, մօղա է, մօղա է, մօղա է:

Եւ, էն դամբի պէս գործած
 Լքեսների էն քուղը,
 Սապոկների ճռճոցը՝
 Քանդում են իմ ըղրղը...
 Լսէնց է, մօղա է, մօղա է, մօղա է:

Չեմ կանացի, հախ Աստծու,
 Բարկութիւնն իմ սանձել,
 Սկսում եմ վայ տալով՝
 Մեր կնանիքն անիծել:
 Լսէնց է, մօղա է, մօղա է, մօղա է:

Լէդ անիծուած չար մօղան

Լէլ չէ՛ տեղում մէ տարի,

Գէլաքնուրի ծախողն

Լնքան չ'ունի մուշտարի:

Լսէնց է, մօղա է, մօղա է, մօղա է:

Յ. Մէլի-Յակոբեան

135.

Բայաթիք¹⁾

(Լյուիք)

Տեսնում է ձեզ, հայեր, Լն,

Սան շատոնք, որ հայեր են,

Բայց չգիտեն հայերէն,

Որով և շատ հայ երեն:

¹⁾ Լյու «բայաթի» կոչված ասիական եղանակը—Ճշմարիտը ասած դեռ ժողովրդականութիւն չէ՛ ստացել մեր հայերի մէջ: Եւ եթէ քանի մի անհատներ այդ եղանակը գիտեն, նոքա էլ երգում են, գգնադրաբար, թիւրքերէն. Եւ որովհետեւ իմ միակ ցանկութիւնն է եղել և է, որ ամեն տեղ, որ ամեն հայ շրջանում հայ լեզուն, հայ բարբառը տարածուէր, և ամեն մի երգ, թէկուզ եւրոպական, թէ կուզ ասիական եղանակի վերայ յարմարեցրած, հայ բառերով հնչուէր՝ հէնց այս պատճառով մեծ բաւականութեամբ հրատարակեցի այստեղ հանգուցեալ Սովսէս Օհրաբեանցի «բայաթիքը», որոնք թէ՛ երգելու յարմութիւն ունին և թէ՛, մանաւանդ, շատ հետաքրքիր կարող են լինել ամեն մի ընթերցողի համար՝ իրանց բազմազան իմաստներով և գարծուածներով:

Գ. Վ. Գրիգորեանց

Գեղջուկ մի՛ երբ կալ կասէր,

Եւր կնոջ, որ ծոյլ էր՝ կ'ասէր՝

Օգնիր, անգործ կին՝ կասէր,

Թէեւ սրտումդ քիչ կայ սէր:

Մարդ մի տիգը նոր հաս էր,

Ողջ իւր կայքին, ինչ հաս էր՝

Վատնեց,—հարցրին՝ թէ հասեր

Սամբիդ, ասաց՝ հա, հա... սէր:

Սան մարդիկ, զուր չարչարին,

Սան՝ որ ումեք չար չարին.

Սան և շատոնք՝ լի ոխով

Հատուցանեն չար չարին:

Թէ փորձես դու սով, որ ես

Տեսի, գուցէ սովորես

Եպրել ինձ պէս չափաւոր,

Եւ ոչ, ինչպէս սովոր ես:

Գո՛հ եմ ես ողջ կողմանէ,

Տէր պաշտպան իմ կողմանէ,

Ո՛հ, երանի՛ այն մարդոյն,

Որ Նորան իւր կողմն անէ:

Երանի՛ այն տան, ուր անի:

Վախ, ցաւ չկայ, այլ ուրախ

Սենում են, որ ասել է

Զոկ խօսքերով՝ խրանի ուրանի:

Մի՛ համարիր խաղ օղին,

Եյն արիւն է խաղողին,

Յետ թէ յառաջ կ'կորչին

Խեղք նրանով խաղողին:

Միտք ունեմ զնեկ մեծ գետին]
 Մօտ մեր յայտնի մեծ գետին,
 Բայց ցաւ է թէ չը հասնեմ
 Այս ցանկալի իմ կէտին:

Գիցուք՝ ունիմ ես, հա՛, մեղ,
 Գու՛ էլ աւել մեղմ, համեղ
 Խօսքով զլիսի քսում ես
 Մեղադրանքի ցեխ, համ եղ:

Մի մարդ ասաց ինձ՝ բա՛, զին
 Զ՝ ունի փոքրիկ ձեր բակին,
 Բայց ափսոս, որ կայ այս տեղ
 Եւ այժմ կռատուն կամ բազին:

Գու՛ որ տան հարս ես առաջ,
 Գործքով միշտ քեզ տա՛ր առաջ.
 Եւ ողջ բանից դու առաջ՝
 Հեղ կաց մեծիդ և առաջ:

Ինձ պէս կարգին կաքաւել
 Արող չէ որ, կաքաւ էլ.
 Բայց ափսոս, որ չեմ կարող
 Ինձնում ինչ մեղք կայ,—քաւել:

Ես ՚ի բնէ եմ ջանասէր,
 Մայրս միշտ ինձ ջան՝ ասէր,
 Մի՛ տար քեզ շատ նեղութիւն,
 Այդքան սաստիկ ջանասէ՛ր:

Ասում են՝ թէ մի մասն էր
 Վասակին, որ ազգ մատնէր.
 Բայց իմ կարծեօք արժան էր
 Ատրել Նորա ողջ մասնէր:

Յոգնակի են՝ եր կամ ներ,
 Մէք եղակի ունինք ներ,
 Որ իւր բարքով ու վարքով
 Չարդ էր մեր տան երկար ներ:

Երբ հասակիս հասաւ չափ,
 Հասկացայ իմ զին ու չափ,
 Եւ դրի ամեն բանիս չափ՝
 Ատերով վատն մահու չափ:

Ես ինձ համար սատար եմ,
 Բայց և այլոց սատարեմ,
 Պատճառ՝ ունիմ ջոկ արհեստ,
 Ասել կուզեմ՝ սատար եմ:

Մարդ, ունիս կեանք կարճ, պատիր,
 Բարի գործքով քեզ պատիր,
 Որ ասել է՝ միւս կեանքում
 Վայելութեան քեզ պատ գիր:

Մի մարդ ձեռին ջուխտ մոմ վառ,
 Ուսին խաչ վառ, ջոկ մեծ վառ,
 Ուխտ էր գնում երգելով
 Շարականին երգը՝ վառ:

Ստեղծեց մարդին մի օր Լէն,
 Անք միշտ հաստատ այն օրէն,
 Բայց, ափսոս, որ չէնք պահում
 Նորա տուած սուրբ օրէն:

Վատ խաղըդ մի տարածիր,
 Եւ քո ամեն տարած իր
 Ապօրէն է, մի՛ պահիր,
 Ինչ տեղ կ'ուզես՝ տա՛ր, ածիր:

Մովսէս Օհրաբէտանց

136.

Ω ϰ η ι ρ δ

Տարփողական՝ ձայն յեթերաց՝ կից ընդ ահեղ՝ որոտման,
Յերկեր սուրեալ՝ ընդ մէջ ցիւեաց՝ զերկնից կամարն՝
ամպրոպեան:

Թէ՛ «ՂՏէր՝ Մեզեր՝ Աստուած ընտրեաց՝ յԱթոռ Մեծի՝
Պարթևին»:

¹⁾ Եսայիայ 44. 1 և 2: Յայտ. ժ/ժ. 13.

Ապա զթագն՝ դնէ ի Պլուխն, Պլուխ կարգեալ Հայ-
կազանց.
Չօռարթ բառբառով՝ ասէ ցնա «Աստուած զՔեզ պսա-
կեաց»:
«Թագ այս բերէ՝ զնմանութիւն՝ Ահարօնեան՝ սուրբ
խորի՝¹⁾:
Ի զօրանալ՝ ընդդէմ թշնամեաց՝ հսկել հօտին՝ հայ-
րենի»:
«Ոսկեճամուկ՝ ցուպս Հովուական՝ յահարկութիւն՝
ըմբոստաց.
Ի հալածել՝ զգայլս ի հօտէ՝ ի սահմանաց Հայրենեաց»:
«Եւսած զայս Քող՝ անձեռագործ, պարզեալ ատամբք՝
լուսափայլ,
Պաշտօնէիցն՝ ակմբելոց, կրկ յառաջուստ նազաքայլ»
«Ղեկավարիս տանս թորդոմեան՝ Վեհազնէիս՝ Մե-
ծափառ.
Չի մի՛ յերկիր՝ ծաւալեացի՝ մաքուր շնչոյն՝ տուրեառ»:
Ի սպասու՝ Վեհափառիս՝ կան յաջ յահեակ՝ սրբա-
զանք.
Աղօթանուէր՝ սուրբ հայցուածոցն՝ յերկինս սլանան՝
արձագանք:
Սաճառ խմբիցն՝ սրբազանից՝ պայծառազարդ հրա-
շատես.
Շուրջ բոլորեալ՝ զանձամբ Վեհիս՝ հրճուին համակ՝
յայս հանդէս,
Ոքն ի նոցունց՝ ըստ Մովսիսի՝ առեալ զեղջիւր՝ ի
ձեռին.
Եւ զանուշեց՝ յերկնից բաշխեալ՝ ի զլուին հեղու՝ Վե-
հանձինն²⁾:

¹⁾ Ղ. Լ. Լ. Ը. 9.

²⁾ Ղ. Լ. Լ. Ը. 12.

Սատար հրեշտակն՝ պատգամաբեր՝ անդրէն յերկինս՝
սլանայ.
Չպատգամացն՝ յամբովկ բերումն՝ Եռանձնութեանն՝
յայտնէ՝ Նա:
Անդէն և անդ՝ պարք անմահիցն՝ խնդան հրճուին՝
համօրէն.
Ընդ մահացուացս՝ Եռանձնութեանն՝ տան գոհութիւն՝
փոխարէն:
Մեծն Մասիս՝ զիւր շափառուկ՝ զտրամութեան՝ ան-
փարատ.
Ի բաց մերժէ՝ ցնծայ պարէ՝ ի սիրտ վառեալ՝ անարատ:
Երկնաթռիչ՝ յիւր դադաթանց՝ զմեծ գոհութիւն՝ յայն
եթեր.
Վերառաքէ՝ առ Արարիչն՝ փայլեալ ի դէմս առննթեր:
Նա ինքն Մասիս լեռն լերանց գոռ ի բարձրանցն
օդաշու.
Վեհիս Մեծի ցանկայ մատչիլ՝ ոտիցն համբոյր՝ երկ-
նաշու:
Արձանակուռ յաղթի հիմանց՝ ընդ իւր դադաթ պսա-
կազարդ.
Որոտաձայն՝ տայ աւետիս՝ Նախնոյն Հայկայ՝ ալէզարդ:
Յոխորա ի ձայն Նորին զարմից՝ և սերնդոցն՝ քա-
ջազանց.
Չնոյն կարգայ՝ Նա զաւետիս, ձայն տան կմախք ի
շերմաց:
Նախնեոյն Մեծի Լուսաւորչին և յաջորդացն սուրբ
ոսկերք,
Աւազ առեալ՝ բերկրին ցնծան, գոգցես խօսին և համբք:
Հայկազնեան յոյս՝ սուրբդ Աթոռ՝ զքող պրութեանդ
սեւաթոյր.
Ի բաց մերկեալ՝ հրճուեաց խնդա, զՓեսայդ գրկիս ի
համբոյր:

Անմահ Փեսայն՝ զայս սուրբ Աթոռ՝ զայս սուրբ առ-
 անդ Հայրենեաց.
 Անախտ պահեալ և անարատ՝ Հօրդ Մեծի Հաւատաց:
 Յոյս անխաբէ՝ յազգ Արամեան, թէ հռանդուն Պուր
 Հոգւով.
 Նկրտեալք ի բազդ փայլել՝ զԱզգն և զԱթոռ՝ մեծ
 զթով:
 Ո՛վ Արարիչ՝ զմեր Հայրապետ՝ զմեր Ծնող՝ Հոգւոր-
 Նաւ զԱթոռ՝ Մեծի Վիտիս՝ պահեալ յաւերժ փառաւոր:
 Յնցումս սրտի՝ մեծին Մասեաց՝ նաև բանիցն արձա-
 դանք.
 Յագեալ ի յիշ՝ դադար առին, դադար առցին և իմ
 բանք¹⁾:
 Ամենապատկառ ակնածութեամբ ուղերձ է՝
 Յովհաննէս Ժողովական, Տէր-Յակոբեանց, Տէրիւնեցի

137.

Օծումն

Տ. Տ. Մ ա կ ա Ր Ա. Կ ա թ ու ղ ի կ ո ս ի ա մ Է ն ա յ ն
 Հ ա յ ո Յ

(10 նոյեմբ. 1885 թ.)

Այսօր Ս. Լեւոնիաճնայ Մայր տաճարում կատար-
 վում է մեր ազգի Բնդհանրական Հայրապետի օծումն:
 Ներկայումս դա Հայ ազգի կիանքում ամենանշանաւոր

¹⁾ Սկզբնատառք տանց ոտանաւորիս բաղձիւսեն «Տէր
 Մակար Կաթուղիկոս Ամենայն Հայոց»:

Հանդէսն է և երեւոյթը: Հայ եկեղեցւոյ վարչութիւնն,
 որ մօտ երեք տարի առանց զլիսոյ մնացած էր, վերջա-
 պէս պիտի ստանայ իւր Օծեալն այսօր, որ պէտք է ղե-
 կավարէ Հայ եկեղեցւոյ Հօտի Հոգւոր և մտաւոր կիանքը:
 Հասկանալի է, թէ որպէս ծանր և տաժանակիր է Հայ-
 րապետի պաշտօնը, մանաւանդ ներկայումս: Ամեն Հա-
 ւատացեալ Հայի վերայ պարտք կայ այսօր աղօթելու,
 որ Սուրբ Օծման շնորհիւ Հոգւոյն Սրբոյ շնորհն առա-
 տօրէն ղեղանի Օծելոյն վերայ, որպէս զի նա կարող լինի,
 իբրև արժանաւոր յաջորդ Ս. Լուսաւորչի, Քրիստոսի
 Հօտը Հովուել, ուղեղ վարդապետութեամբ կրթելով և
 դաստիարակելով նրան Հոգեպէս և մտաւորապէս: Այսօր
 ամեն Հայ պէտք է ջիւղեւանդութեամբ աղօթէ Աստուծոյ
 և մաղթէ, որպէս զի Նորա Տիրական խօսքն, որ Պօղոս
 առաքեալին քաջալերում էր ասելով. «Հատ են քեզ
 շնորհք իմ, զի զօրութիւն իմ՝ ի տկարութեան կատարի»
 քաջալերէ և մեր նոր Օծեալ Հայրապետին՝ յօգուտ և ի
 ծառայութիւն իւր սուրբ եկեղեցւոյ և սիրելի ազգին:

Այսօր թող ամեն ճշմարիտ Հայ աղօթէ և մաղթէ,
 որ վերոյիշեալ խօսքերը Աստուծոյ քաղցր Հայեցողու-
 թեամբ Հայ եկեղեցւոյ և ազգի վերայ իրագործվին և
 մեր Հայրապետի, իբրև մարդու, տկարութեան մէջ,
 երևի Նորա զօրութիւնը ի շնութիւն անթիւ մարտի-
 րոսներ և նահատակներ տուած Հայ եկեղեցւոյ և սորա
 Հօտի:

Տարակոյս չը կայ, որ այսօր Հոգին Սուրբ կը զօ-
 րացնէ և կը կազդուրէ մեր Հայրապետի զօրութիւնքն
 ի ծառայութիւն սուրբ եկեղեցւոյ. իսկ մեզ, սորա զա-
 ւակներիս, կը մնայ սիրով խմբվելու Նորին Օծութեան
 շուրջ իբրև որդիք Հարազատք իրանց Հօր մօտ և նորա
 ղեկավարութեամբ գործելու յօգուտ ընդհանուրի, իւրա-
 քանչեւ իւր լուծման գցելով Հասարակաց զանձանակի

Մէջ, որ իւր մտաւոր և հոգեկան ոյժը նուիրելով, որն
իւր նիւթական միջոցները զոհելով:

Այսպիսի պարտականութեամբ միայն Աստուծոյ
հաճելի կարող ենք լինել և մեր գործերին արդիւնաւոր
լնթացք և եւք տալ:

«Մէջը — Հայաստանի»

138.

Արօնափոխութեան վերայ

Փողի կամ կնոջ համար կրօնը փոխողը վատ է,
Չէ համազումած կրօնափոխ լինողը անհաւատ է,
Աչքիցը կելլէ գեղեցիկ կինը՝ փողը հատնելով,
Բստ որում նոր ընդունած կրօնի մէջ անհաստատ է:

Երկրնուց ո՞վ լուր բերեց, թէ սա ազգն է դրախտական,
Ով բարի արդար եղաւ, տանջանքներից նա ազատ է,
Ամէն ազգ մի սար ունի, քամակը տուել է նրան,
Ով ճիւղան, մեր ազգի էլ հաւատը սուրբ, անարատ է:

139.

Հայրիկն հայոց

Փութա, հովուապետ, սիրող յար ազատ՝
Հարազատ,
Փարատի սև ամպ, փայլի արդ արև
Արդարև,

Փողփողին դաշտեր, ազատ առնենք քայլ
Առ նենգ գայլ
Յըցուր ցուպըդ, հայերն կանչէ յ'արօտ մի՝
Յար հոտ մի:
Ճանկեր արիւնտա կուրծ մեր թափ առինք,
Հափառի՜նք,
Եկո՛, հովուէ՛ մեզ, սիրածդ, ազգասէր,
Ազգ աս էր:
Վու գըթոտ նըման երկնի հայրիկին՝
Յ'այր՝ ի կին՝
Յ'որոց և յ'ալիս սփռէ լոյս սէր,
Լոյս ևս էր
Յաւի՛ չը զարթնու հրճուած յ'այգուն յ'այն
Յայ, քուն հայն:
Սոխակ մ'էիր մերթ ի նոճս, է'երգերդ՝
Վէրքերըդ
Առած բիւրաւոր՝ դեռ դու կանչեցիր՝
Ամն, չ'է ցիր
Երգերդ միշտ մեր սիրտ, սիրոյ՝ հոգւոյ ձայն,
Յ'ողւոց հայն
Հանեց՝ վառեցաւ ձայնէդ՝ իմացաւ
Հիմա ցաւ.
Վե՛ղ խնդրէ հայն արդ, ամբոխ ամբոխ չ'է՝
Ամբողջ է.
Երդ ըսէ՛ հայուն, ըրէ՛ ազգ անոր
Աստանօր.
Ես կարօտ եմ վառ սրտից՝ ձեռքերի,
Ձեր գերի,
Եղբարքն աղատել, լոյս տալ ի Մասիս,
Ի մաս յ'իս
Առնել իմ նախնեաց արիւն արտասուքէն,
Արդ սուգէն

Եւնեն հայք՝ օրհնեն սիրով յաւէտ իս
 Յաւեաթիս.
 Յանկամ, որ հայք ինձ ըսեն ահ, յամայր
 «Եհա մայր».
 Եյս իմ վերջին տենչ միշտ ճեաք Հայկայ կան
 Հայկական:
 Պետրոս Պոլեան

140.

«Մեղու Հայաստանի» Լրագրի 25-ամեայ
 յոբելեանին¹⁾

Քսան հինգամեայ գործքիդ ձեք շրջան
 Եյսօր լրանայ, Մեղու ժրաջան.
 Գործքդ խոհական, լռիկ ու անձայն,
 Իսկ գործքիդ վաստակ՝ հռչակ հանրական:

¹⁾ Բագուի հայ հասարակութիւնը, պատիւ համարելով իրան և հայ գրականութեանը, 1883 թ. յունվարի 2-ին, կիւրակի օրը, մեծ հանդիսով և շքեղ կերպով կատարում է «Մեղու Հայաստանի» լրագրի 25-ամեայ գոյութեան տարեդարձը, որի նկարագրութիւնը ցանկացողը կարող է տեսնել նոյն լրագրի, № 3-ի մէջ: Այս, այդ փոքրիկ, այդ մի բուռը հայ հասարակութիւնը, բաւական չ'ըլինելով միայն ճառախօսական բարեմաղթութիւններով, ազգային երգերով և անվերջ ծափահարութիւններով ու կեցցէ'ներով, իրականապէս էլ կամեցաւ ցոյց տալ իրա սրտի ուրախութիւնն ու համակրութիւնը: — Եւ ահա, իրա մի քանի անդամների մէջ, պ. պ. Մ. Սիրգոյեանցի, Ս. Կարապետեանցի և Ե. Աջաբեանցի աշխատութեամբ, ժողովելով 1777 բուբլի, այդպիսով գնահատում է նոյն լրագրի խմբագիր պ. Պետրոս Սիմեոնեանցի անձնուէր գործունէութիւնը և քաջալերում նորան իւր ընտրած ասպարիզին մէջ:

Պու էիր յաջող այն քաջ նաւավար,
 Որ յառաջ տարար նաւ խոհեմաբար.
 Մինչ գոռ ովկիանու ալիք կատաղի
 Պուլ տալու ուժգին էին պատրաստի.

Պարշապարիդ տակ խոնարհեց ովկիան.
 Ելեքներն իրենց յետ առին սահման.
 Եւ դու նաւապետ խոհեմ յաղթանակ
 Պարզեցիր ալեաց վերայ համարձակ:

Պու էիր խելօք, խոհեմ պարտիզպան,
 Պարտէզն էր սգւոր, տրխուր մենարան.
 Ուր բուն իւր վայուն չըչէր զօր գիշեր,
 Ենջուր, անպըտուղ, տերեւթափ ծառեր.
 Մըտար այդ տրխուր պարտէզ մենաւոր,
 Զուր, պըտուղ տըւիր հարիւրաւոր.
 Շունչ առաւ պարտէզ. թռաւ բուն սգւոր,
 Ծիծառն ու Սոխակ եկան ուխտաւոր:

Պու էիր անխոնջ այն քաջ բանաւորը,
 Որ վստահ մտար փըշալի դաշտը.
 Փշտ, քարքարոտ դաշտը մաքրեցիր,
 Սերմ նուիրական դու անդ ցանեցիր.
 Պաշտը փըշալի տըւաւ մեզ առատ
 Ծաղկունք ու ցօրեն՝ բարեք հարազատ.
 Փշերն ու որոմն իսպառ չը քացան.
 Վերածնեց կրկին յոյս կենդանութեան:

Պու էիր խոհեմ հովիւ աշալուրջ.
 Պաշտ սար ու հովիտ ոչխարք անտրտունջ
 Յարօտ կ'եղնէին աներկիւղ վստահ,
 Զի քեզ պէս հովիւ ունէին հսկայ.

Հօտդ ազատ մնաց. չը կորաւ ո՛չ մին.
Նոքա խըմբովին էին միասին,
Օ-ի քաղցր և անուշ սրբորդիդ ձայնը
Շուրջըդ բոլորէր քեզ սիրող հօար:

Ովկիան կատաղի իւր այլքներով
Քաջ նաւավարիդ խոնարհեց փութով:
Պարտէզ մենաւոր և բուն սրգաւոր
Տեղ առին պտղոց, թռչնոց ու խաւար.
Դաշտը քարքարոտ և փրշերով լի
Տըւաւ մեզ ծաղիկ, ցորեն բարեկի.
Ոչխարք անհոգիւ, հոգիւ ունեցան,
Երձակ համարձակ յարօտ դուրս եկան:

Քո այս աշխատանք հրէջակ հանուեցաւ
Լոյս յառաջ գալով, խաւար հեռացաւ.
Խաւարին որդիք թողին ասպարէզ,
Լուսոյ ժառանգներ եկին 'ի հանդէս.
Երնեկ տըւին քեզ շատ հարազատներ,
Դէպ քեզ օգնութեան մեկնելով ձեռքեր.
Ըռողջ խորհրդով կազմեցին խումբեր,
Նոր յոժ, զօրութիւն քեզ բերին նըւէր:

Նոցա փառք, պարծանք,
Երախտագէտ են.
Նոցա յիշատակ
Աեցցէ միշտ ամեն:

Իսկ քո օգտակար վաստակ ժըրաջան
Եյսօր և յապայ կեցցէ՛ անսասան.
Նահապէս անուն ոսկեայ տառերով
Հայ ազգը ճակտիդ թո՛ղ զըրէ սիրով:

Երսէն Բահանայ Բադրասանի

Ուղերձ առ զօրապետ Լազարեան¹⁾

Քաջ զօրապետ, մեծահամբաւ Լազարեան,
Ելաճայի, Ղարսի հերոս, քաջ իշխան,
Ընտիր արիւն, ազնիւ սերունդ հայկազեան,
Փառք հայերուս, որ դու ես մեզ ազգական,
Հայ սրտերից չես հեռանար յաւիտեան,
Դու քո ազգիդ փառք ու պարծանք պատուական:

Հարազատն ես դու մեր Սայսերն Ինքնակալ,
Ո՛վ դիւցազուն, մե՛ծ Լազարեւ զենեակ,
Ենյաղթ ու վեհ, որպէս Վահան, Եննիբալ
Քիչ զօրքերով շատին անող ձերբակալ,
Երեսըդ պարզ, ճակատդ բաց անսխալ,
Տէրը պահէ քեզ յարաժամ անսասան:

Երբ դու ելար Ելաճայի կատարը,
Տաճիկ զօրքին պատեց մոլթն ու խաւարը,
Խափանեցիր տաճկաց բոլոր հնարը,
Պաշարելով նոցա զօրաց գումարը,
Տեսաւ չ'իշի քաջ, հեռատես Մուխտարը,
Թողեց, փախաւ, զօրք, թնդանօթ, հրացան:

¹⁾ Յովհաննէս Ղաւթեան Լազարեանցը վախճանած է 1879 թ. օգոստոսի 14-ին: Կարգաւ «Սոխակ Հայաստանի» առաջին հատորի երկրորդ տպագրութեան մէջ «գեներալ Յովհաննէս Ղաւթեան Լազարեանցի տապանադիրը» խորագրով բանաստեղծութիւնը, իւր համառօտ կենսագրութեան հետ:

Գ. Վ. Գրիգորեան

Վեհ Լօրիսից դու առնելով օրինակ,
 Պոռոզ տաճիկ զօրքին արիր խայտառակ,
 Հօր ձեռքով բարձրացուցիր դրօշակ,
 Անյաղթ արծառն շատ մարդ դարձաւ հպատակ,
 Սուրբ խաչն առաւ կիսալուսնին ոտքի տակ,
 Փայլեց Փրկչի եկեղեցին սրբազան:

Ո՛վ դու քաջ հայ, քաջ զորապետ անդրանիկ,
 Բարձրահասակ, կերպարանքով գեղեցիկ,
 Հօր, կտրիճ, պատերազմող մէկ հատիկ,
 Վեղպէսներով է մեր ազգը երջանիկ,
 Տխուր հայոց ուրախութեան աւետիք,
 Վաջ հայերով կը պարծենայ Ռուսաստան:

Անցէ՛ այժմեան Շուշի քաղաքն հաստատուն,
 Որ ծնել է քեզի նման բանիբուն,
 Պատերազմի գործոց հմուտ և զիտուն,
 Ուր որ լինիս թշնամիդ է քո նկուն,
 Անվերջ մնայ շառաւիղդ միշտ կայուն,
 Վաջեր ծնի գերդաստանդ քեզ նման:

Մեծ գործերուդ բոլոր աշխարհն է վկայ,
 Վաջ անունդ հասաւ մինչև Նւրուպայ,
 Թէ լինէի ինքս Պամառ-Վաթիպայ,
 Շատ լաւ խօսքեր կը գրէի քեզ վերայ,
 Խեղճ Գլխաւ հազիւ քանի մ'խօսք դուայ,
 Տէր իմ, խնդրեմ, լեր այսքանով բաւական:

Ասղակի մօր օրօրոցի երգը

(Լերմոնտովից)

Քընի՛ր, որդեակ, իմ սիրասուն՝
 Օ՛ր օր, բալաս իմ, օր օր:
 Լուսին նայում է փայլածուն
 Օրօրոցիդ պճնաւոր:

Վեղ կը պատմեմ անցք ու գէպքեր,
 Երգեր կ'երգեմ գեղաւոր,
 Նիրհի՛ր, սիրուն, փակի աչքեր...
 Օ՛ր օր, բալաս իմ, օր օր:

Տերեկ սահէ քարէ ցքար,
 Տմոյն ալիքն են ծփում,
 Սողում է անդ չեչենը չար,
 Ափում խանջարը սրբում:

Բայց քո հայրն է քաջ այրին՝
 Մարտադաշտի հին զինւոր...
 Քընի՛ր, մանկիկ, իմ միածի՛ն,
 Օ՛ր օր, բալաս իմ, օր օր...:

Շուտով կը գան, դու կը տեսնես,
 Երշաւանի օրերն,
 Ասպանդակներ ոտդ դրնես,
 Չեռդ առած հրացանն:

Թամբդ մարտի պիտի նախշեմ
 Մետաքսներով, իմանաս.
 Քընի՛ր, որդեակ, հարազատ իմ,
 Օ՛ր օր օր օր, իմ բալաս:

Հսկայ կը լինիս երեսիցդ,

Հողով կաղակ այն օրը.

Պիտ մուրցացի տաս ձեռովդ

Ճամբայ գցող քո մօրը:

Պաղանազողի... արցունք... ռիքան

Պիտի թափեմ այն գիշեր.

Քընի՛ր, հրեշտակ, իմ սիրական,

Քուն գայ աչքիդ քաղցրաբեր:

Պարօտովդ պիտի հիւժեմ,

Անմխիթար քեզ սպասեմ.

Ամբողջ օրը պիտ' աղօթեմ,

Պիշերները Ֆալ ձգեմ:

Թուի պիտի թէ՛ տաղտուկ ունիս.

Պանդխտութեան մէջ օտար,

Քընի՛ր մինչև հոգսեր չունիս,

Օ՛ր օր, բալաս իմ, արդար:

Քեզ պիտի տամ՝ հետդ տանես

Սրբապատկեր պահապան՝

Աղօթելուց նորան նայես,

Այն պատկերին, զօրական:

Ո՛ր կռուի մէջ որ էլ մանիս,

Մի՛ մոռացիր քո խեղճ մօր...

Քընի՛ր, որդեակ իմ սիրելիս,

Օ՛ր օր, բալաս իմ, օր օր:

Գ. Նաղդաբեան

143.

Հայ բեռնակրի զատիկը

Քսան տարի է, որ իմ քաղցր ամուսին

Անուշ, մանրիկ զաւակներուս հետ մէկ տեղ

Քաղցած, ծարաւ, թողեր մեր տուն մեր երկեր,

Պանդխտութեան մէջ կը տանջուիմ ես այստեղ:

Իմ հաց՝ մոխիր, ջուրըս լեղի է փոխուել,

Արտասուելէս աչքերուս լոյսն է քաղուել.

Ջօր ու գիշեր ծանրը բեռներ կրելէս

Մէջքս ծըռեր, խսպառ կրճախք եմ դարձել:

Բայց դեռ նոյնն եմ, նոյն բեռնակիր եմ աղքատ.

Մերկ ու քաղցած զեմ կեանք կ'ողբամ յուսահատ.

Իմ բաղդակից շատ մի անսիրտ հայ մարդիկ

Առ գան կ'ասեն «շընորհաւոր քո զատիկ»:

Ո՛չ, մենք մեր զատիկն այն օր կը տօնենք,

Երբ մեր զաւկաց, մեր ամուսնուն հետ մէկ տեղ

Մեր պապերու օճախներուն մէջ ժողված՝

Մեր քրտինքով վաստակած կ'ուտեմք հալալ հաց:

Այո, մենք մեր զատիկն այն օր կը տօնենք,

Երբ կը շատնան մեր մէջ բարի հարուստներ,

Որ մեր ձեռք ոյժ՝ և մեր զաւկաց զիր ուսում

Տալու համար չը խնայեն արծաթներ:

Այո, մենք մեր զատիկն այն օր կը տօնենք,

Երբ կը շատնան մեր քաջ արթուն հովիւներ,

Որ հայու սուրբ եկեղեցւոյն չեն թողներ

Որ ձեռք զարնեն մեզ այլակրօն մարդորսներ:

Այո՛, այն օր « շընորհաւոր մեր զատիկ »
 Սարենք ասել մենք մէկ մէկու խնդաղին.
 Այո՛, այն օր հայրը որդուն, որդին մօր,
 Եղբայր եղբօր զատիկ կարգայ շընորհաւոր:

Սէր

144.

Առ Տարաշխարհիկն Վարդանոյշ

« Հանդիստ իմ անոյշ »¹⁾
 երգի եղանակով.

Քոյր իմ Վարդանոյշ, ոհ, ուր գնացիր,
 Հայրենի տնակդ, ասա, ո՞ւմ թողեր.
 Քո սիրուն այգին, անոյշ նշենին
 Ե՞ր թողեր արտում վարդն ու ձիթենին:
 Անբուժ վէրքերով ես էլ կամ 'ի խոց,
 Սոխակի նման միշտ աղէտակոծ.
 Առուակն ի կարկաջ՝ լայ, ողբայ հեղեկ,
 Սիրակէզ այգիդ մի՛ մոռնար, քոյրիկ:
 Պէտ շատ թափառիս դու օտար աշխարհ,
 Շատ արցունք թափես աչքդ 'ի ճանապարհ.
 Պայծառ ճակատիդ սև ճակատագիր
 Ո՞վ կնքեց, քոյրիկ, մնալ տարագիր:
 Եւ իմ այլ աչաց արև խաւարի,
 Ի տես սիրելոյդ հոգիս կը տապի.
 Ոհ, այս իմ ցաւին դարման երբ պիտի,
 Ի սէր, 'ի կարօտ կամ միշտ ծարաւի:

¹⁾ Տե՛ս « Սոխակ Հայաստանի »-ի Ա. հատորի Բ. տը-
 պագրութեան մէջ:

Այլ թէ քանի՞-օն վիշտ կնքեալ են քեզ,
 Քոյր իմ, տակաւին և դու չ'զիտես.
 Օտար երկնի տակ, օտար երկրի մէջ՝
 Աղէտից հրով կայրուիս անշէջ:

Թէ Աստուած կամի քեզ դարձ ցանկալի՝
 Ողջամբ ժամանես քո տուն հայրենի,
 Ուր քո սիրելիք կ'սպասեն անձկով,
 Սպասեն, այո՛, ոհ, մեծ կարօտով:

Եղիշ վարժապետ Մեջապահեանց

145.

Նուէր

Հայ մանկավարժ

Առաքել Բահաթրեանցի յիշատակին

Քո գործեր, որպէս մի ծաղկեայ պսակ,
 Պագաղիդ շուրջը կապած շրջանակ,
 Քո երախտագէտ սաների սրտում
 Վառ են պահելու քո սուրբ յիշատակ:

Թէպէտ դու հեռու մութ գերեզմանում
 Սառն հողի տակ հանդիստ պարկեցար՝
 Սակայն քո անմահ անուամբ, ով մշակ,
 Ամեն մի սրտում յարգանք ստացար:

Հանդիստ ոսկրացդ թող շնորհէ երկինք—
 Իբրև փոխարէն այն վաստակների,
 Որովք քո կենաց ամեն վայրկեանում
 Յոյց տուիր սէրդ ազգին սիրելի:

Յակոբ Ղապարբէգեանց

Առաքել Բազաթրեանց

(† 1883 թ. փետր. 5)

Յանկարծակի հիւանդացած Առաքել Բազաթրեանցին բժշկելու համար տեղափոխում են Նոր-Նախիջևանից Խարկով քաղաքը։ Հաղել թէ այդ ցաւալի լուրը հասաւ մեզ, և երկրորդ օրը, փետրվարի 5-ին, նա մեռնում է։ Մեռաւ... ինչպէս հեշտ է արտասանվում այդ բառը և ինչ կարճ է նա և ինչպէս խորհրդաւոր։

Մեռաւ, փչացաւ, ժամանակի շրջանից դուրս եկաւ նա, մտաւ յաւիտենականութեան մէջ... ոչնչացաւ։

Բայց ո՞վ մեռաւ, ընտանիքի հայրը, որ թողնում է իւր ամուսինը, իւր մատաղ երախտներին սուղի մէջ անմխիթար և անխնամ։ մի ընկեր, բարեկամ, որի կորուստը ընկերների, բարեկամների սիրտը ցաւով, վիշտով լցնում է, մի հայ-քրիստոնեայ, մի հայ-մարդ (բառի հասարակ նշանակութեամբ), որի մահը լսելով իւրաքանչիւր անցորդ ցաւակցութիւն է յայտնում և «ողորմի հոգուն» ասելով՝ անցնում է... միմիայն։ Ոչ այդ ամենը հերիք չեն հանգուցեալ Բազաթրեանցի «մեռաւ» լրացնելու։

Առաքել Բազաթրեանցը մեռաւ, մեռաւ և առաջաւոր մշակներից մէկը, ոչնչացաւ մի անկեղծ հայ երիտասարդ յոժ, որ նուիրուած էր ազգի բարոյական վերածնութեան։ Մեռաւ Բազաթրեանցը և հայ հազուադիւրս մանկավարժներից մէկը պակսեցաւ... քանի՞սը մնաց։

Հանգուցեալ Ա. Բազաթրեանցը Ղարաբաղցի է, նա այն զաւառումն է ծնուել, որտեղի հայերը իրենց ընդունակութեամբ հռչակուած են։ Մոսկովայի Լազարեան Ղեմարանից դուրս գալով՝ Գերմանիայում նա ընթերց իրեն համար մանկավարժութիւնը իբրեւ մասնագիտութիւն։ Աւ մանկավարժութեան դասախօսութիւնները լսելով և այդ ճիւղի մէջ ուսմունքը աւարտելով, իբրեւ մանկավարժ գործում էր նա Խրիմու Սիմֆերոպոլ քաղաքում, մինչև որ Ներսիսեան դպրանոցի հոգաբարձութիւնը հրաւիրեց նրան Թիֆլիս՝ այդ դպրանոցի բարձր դասատան աշակերտներին մանկավարժութիւն սովորեցնելու։ Այդ ժամանակից հանգուցեալը աւելի յայտնի դարձաւ հասարակութեան, և անցեալ տարի, երբ Նոր-Նախիջևանում բացուեցաւ բարձրագոյն հաստատուած հոգևոր դպրանոցը, հանգուցեալը հետեւելով Նոր-Նախիջևանի պատուաւոր հրաւերին, գնաց գործելու այնտեղ իբրեւ տեսուչ նորաբաց հոգևոր դպրանոցի աւելի ձեռնտու պայմաններով։

Իբրեւ մանկավարժ, իբրեւ ուսուցիչ, և իբրեւ տեսուչ դպրոցական շրջանում գործելով՝ նա ժամանակ էր գտնում և մեր աղքատ գրականութեան մէջն էլ իւր լուծման ձգելու։ բացի հատուկտուր յօդուածներից, հայ ուսուցչական աշխարհում ծանօթ են և նրա «Հոգեբանութեան» և «Մէտոդիկայի» գրքերի հետ։

Մենք չունինք հանձարների, հազուադիւրս են մեզանում և տաղանդները, մեր դպրոցները նոր են սկսուել բարեկարգուիլ, մեր մտաւոր-հոգեկան հորիզոնի սահմանները դեռ նեղ են, հայութեան անդաստանը դեռ խոպան է, երբ մեր մէջ մի փոքրիկ յոժ էլ գտնում ենք, որ կամենում է ազգին ծառայել և կարող է ծառայել, մենք պէտք է, Աստուած վկայ, պէտք է այդ յոժը

պահպանենք, խնամենք. մենք ամեն լաւ բանով և ամեն լաւ կողմից դեռ աղքատ ենք:

Սան մարդիկ մեղանում, հարիւրաւոր մարդիկ, որոնք եթէ մեռնէին, թուերից կը պակսէին, և աւելի ոչինչ: Բայց մեր խեղճ ազգի մէջ, երբ Առաքել Բահաթրեանցը պակսում է, պակսում է անտարակոյս անդաստանի մշակներից մէկը. յուսահատեցնողն այն է, որ տեղը պարապ է մնում: Մարդիկ մեղանում շատ քիչ են, գործողներ, այն էլ անկեղծ և անձնութիւրաբար գործողներ, որոնք են նրանք և քանի՞ հատ են:

Իւրաքանչիւր հայ, եթէ ուզում է յարգել հանգուցեալ Ա. Բահաթրեանցի յիշատակը, եթէ նա իւր մէջ գործելու ընդունակութիւն է զգում, ոյժ է ներկայացնում, թող մտածէ իւր առողջութեան վերայ, որ աւելի երկար կարողանայ գործել հայութեան համար: Իւրաքանչիւր հայ, որի սրտին մօտիկ է հայ ազգի բարօրութիւնը և վերականգնումը, թող մտաբերելով հանգուցեալ Ա. Բահաթրեանցին՝ պահպանէ, խնայէ իւր ազգի մէջ երեւցող շնորհալի, օգտաւէտ ոյժերը¹⁾: Թող յիշեն ամենքը, որ հանգուցեալ և մեր ամենի սրտին

¹⁾ Այդ հասարակ գիտութիւնը, այդ առօրեայ կեանքի դասը, ցաւելով պէտք է ասած, — կարծես — դեռ չէ՛ սովորել հայկական ազգը... նա գործողին, աշխատողին, օգտակարին, ասես թէ, չէ՛ տեսնում, չէ՛ ճանաչում, և բանի տեղ անգամ, չէ՛ դնում նրան: Բայց — համեմատե՛ք — երբ նա մահանում է, երբ նրա աշխատութեան գործիքները դադարած են, երբ նա այլ ևս գործելու ընդունակութիւն չունի ազգի, հայրենիքի, հասարակութեան համար — քանի՞ հոգոցներ, հառաչանքներ են դուրս թռչում ամեն մի սրտից. որքան «ողորմի հոգուն» ձայներ են լսվում շատ շատերի բերանից, և ի՞նչ երկար ու բարակ զանգակի ձայներ են զողանջեցնել տալիս հայ եկեղեցւոյ գմբէթներից... Բայց աստեղծը շատ են, բայց տխուր:

մօտիկ Առաքել Բահաթրեանցը մեռաւ — ծաղիկ հասակում, դուցէ դեռ երեսունհինգ տարին չը հասած:

Սպանդար Սպանդարեան

147.

Խաչ օգնեալ ինձ

Նուէր ծնողասէր մանկանց

Օրորանիս մօտը նստած՝

Մայրըս անուշ երգելով

Ինձ շատ անգամ քուն էր արած՝

Խաչանշան կրնքելով:

Եջն ու խաչը քեզ պահպան

Անթիւ անգամ կրկնել էր,

Խաչն իւր սիրոյն միշտ ապաստան

Ամէն ժամում կանչել էր:

Երբ որ թոթով լեզուս բացաւ՝

Խաչի դասըն աւանդեց.

«Խաչ օգնեալ ինձ», կրկնիր, ասաց,

Գլթոտ սիրով պատուիրեց:

Քանի՛ տարի էս սիրուն դասն

Նս շարունակ կրկնեցի,

Մօրըս հետը ժամ գրնացի,

Խաչելութիւն սիրեցի:

Ուխտատեղի, թէ մատուռներ

Ուր որ ես ուխտ դնացի,

Համբուրեցի ես խաչքարեր՝

«Խաչ օգնեալ ինձ», կրկնեցի:

Երբ որ փոքր ինչ ես մեծացայ,
Մայրըս տուաւ քերական,
«Խաչ, օգնեա՛ ինչ», կրկնիւր, ասաց,
Խաչն է ուսման օգնական:

Խաչն՝ օգնական ինձ կանչելով
Եյբ ու բէնէն ըսկսայ,
Եմէն դաստում միշտ կրկնելով,
Շուտով կարգալ սովորեցայ:

Քերականըն աւարտեցի,
Յետոյ մըտայ վարժարան,
Եօթը տարի ես կարգացի,
Ուսմունք առի զանազան:

Քանի՛ քանի շարագրածներ
Որ ես ինձէն զրրեցի,
Պեռ չըսկրսած՝ ճակատներըն
«Խաչ, օգնեա՛ ինչ» դրոշմեցի:

Եստուածաշունչ, աւետարան
Որչափ սիրով կարդացի,
Եյնքան խաչին սիրոյ նըշան
Սըրտիս մէջը ըզգացի:

Ըզգացի՛ որ խաչի ճառըն
Մեծ ուսմունք է մարդկութեան,
Մեր փրկութեան դրօշըն է նա
Ճշմարտութեան սուրբ նշան:

Ըզգացի՛ որ նախատանքով
Պողոթնացում տընկուեցաւ,
Բայց և յետոյ անհուն փառքով
Պըմբէթներում փայլեցաւ:

Ըզգացի՛ որ նա է բաժին
Ճշմարտութիւն գոչողին,
Նա է կենաց անձուկ ուղին
Ճշմարտութիւն սիրողին:

Երդարութիւն, ճշմարտութիւն,
Նըրան ծընունդ երկուորեակ,
Խաչըն է նըրանց ոյժ զօրութիւն,
Եճելութեան մայր դայեակ:

Ըզգացի՛ որ երկունք խաչին
Մանր է քան ցաւ ծնող մարց,
Բայց և ծնունդք արի, ուժգին
Եւ ոչ որպէս հէզ կանանց:

Ըզգացի՛ որ առանց խաչի
Ճշմարտութեան սէր չը կայ.
.
.
.
.
.
.
.
.
Ո՛չ կեանք, ո՛չ լոյս մշտակայ:

Ըզգացի՛ որ խաչեալն Եստուած
Սիրոյ համար խաչ շալկեց,
Մարդկանց սիրով խաչը գրդկած՝
Խաչ վեր առնուլ քարողեց:

Ըզգացի՛ որ խաչ կայ պատրաստ
Եմէն մարդու առաջին,
Ով կը ցանկայ լինիլ ըզգաստ
Պընալ զհետ մեր Փրկչին:

Ըզգացի՛ որ ես էլ ունիմ
Իմ յատուկ խաչն աշխարհքում,
Որ անտրտունջ պիտի տանիմ
Սիրով ամէն դիպուածքում:

Խաչ կայ մարդուն իր կրքերից,
Խաչ ամեն տեղ, ամեն ժամ,
Խաչ կայ անքուն ոտխներից
Դաւ, հալածանք յարածամ:

Խաչ կայ կենաց աղէտներից
Խաչ բռնական դիւրատար,
Խաչ կայ մատնիչ յուզաններից
Խաչ դժուարին ծանրատար:

Խաչ կայ անմիտ տղէտներից
Իմաստասէր հանճարին,
Խաչ կայ աշխարհ պաշտողներից
Աշխարհի հետ մրցողին:

Խաչ կայ խաւար յամառներից
Լոյս որոնող մտքերին,
Խաչ բարբարոս իշխողներից
Գերութեան լուծ առողին:

Խաչ կայ անշարժ թոյլ վառերից
Յառաջագէտ ձրգտողին,
Խաչ կայ մոլար կարծիքներից
Ղշմարտասէր դիւցազին:

Խաչ կայ նենգժող խարդախներից
Պարզ և ուղիղ սրտերին,
Խաչ կայ ըստրուկ ոգիներից
Պարտք իրաւունք խնդրողին:

Բզգացի՜ որ էսքան խաչերն
Ինչ խաչի մօտ ոչինչ էն,
Որ մարդասէր զըթոտ Տէրըն
Բարձաւ իւր ուսն հեղօրէն:

Նա է սիրոյ անհուն նշան
Խաչեալն սէր զըլիովին,
Սփոփանաց մեծ ապաստան
Սիրով իւր խաչ բարձողին:

Բզգացի՜ որ Փրկչի խաչն էր,
Որ օգնական ինձ կոչեց,
Նրբ որ մայրըս հեղ, որդեսէր
«Խաչ օգնէ՛ս ինձ» դաս տուեց:

Քանի՜ քանի՜ նեղութիւններ
Որ իմ հանգէպ դուրս եկան,
Միտըս բերի մօրըս պատուէր,
Առջեցի խաչն օգնական:

Քանի՜ քանի՜ հեշտութիւններ
Որ ես ինձէն զրկեցի,
Թափեցի յորդ արտասուքներ,
«Խաչ օգնէ՛ս ինձ» կրկնեցի:

Վիշտ ու վտանգ փարատեցան,
Բզգացի մեծ սփոփանք,
Բուք, փոթորիկ կուտակեցան,
Անցի մէջէն անվտանգ:

Օրհնուի քո զերեղմանը,
Որդեխնամ մայր զթոտ,
Որ դու խաչի փրկարար դասն
Ուսուցիր ինձ համառօտ:

Թէ որ մանուկ թարմ հասակէս
Չաղղէիր ինձ խաչին սէր,
Ի՞նչպէս պիտի լինէի ես
Մըրըրկաց մէջ անվահիր:

Թէ որ խաչի անյաղթ ոյժը
Ինձ յարաժամ չը սփոփէր,
Ի՞նչպէս պիտի տանէի ես
Սուտ անիրաւ զըկանքներ:

Մայր իմ, դասըդ չեմ մոռանալ,
Քանի որ ես կենդան եմ,
Նեղութեանց մէջ չեմ թուլանալ,
Խաչն ինձ պարծանք կանուանեմ:

Ուրախութեամբ ես կը տանեմ
Եմէն զըկանք, ամէն խաչ,
Քանի սիրով ես կը տեսնեմ
Փրկիչն ի խաչ բարձրացած:

Գ. Եսայի¹⁾

148.

Պանդխտի երգ

Օտար երկիր, օտար պանդուխտ կը հեծեմ,
Պու հայրենիք, քեզ յիշելով կ'արտասուեմ:
Զըկայ ծնող, չ'կան որդիք, քոյր, եղբայր,
Զիք ամուսին, որով ցաւերս մեղմանայ:

¹⁾ Ես «Խաչ, օգնեա՛ ինձ» բանաստեղծութիւնը թէեւ կեղծ անուան տակ է ստորագրուած, բայց սա, ինչ պէս ասում է բժիշկ Երամեանը, Գարեգին Սուրատեանցի «բանաստեղծական հանձարի գոհարներից միսն է», որ գրել է Ներսիսեան դպրոցում՝ դասատու եղած ժամանակ, 1863 թուին: Ես բանաստեղծութիւնը, որքան յիշում եմ, տպագրուած է «Սեղու շայաստանի» լրագրի 1866 թ. № 9-ի մէջ:

Գ. Ք. Գրիգորեան

Օտար երկին, արեւ, աստղեր և լուսին
Թէեւ պայծառ՝ ինձի խաւար կը թուին:
Ի՞նչակարանս՝ տխուր պանդուխտ օտարաց,
Օղս օտար, ջուրս օտար, օտար հաց:

Ուր է հայրս, ուր է մայրս քաղցրանուն,
Ուր զաւակունքս, ուր սիրելիքս սիրասուն:
Սակայն ունիմ քովս Յիսուս, փրկէ զիս.
Նա օտար չէ, նա իմն է, սիրէ զիս:

149.

Յանպատրաստի ասած բան¹⁾

Օրհնա բռնաւոր, անխիղճ, անողորմ,
Այն ինձ պէս անբաղդ աշխարհում այլ ոք.
Քանի՜ կան մարդիկ բարեբաղդ, անհոգ,
Իսկ ես տխրազգած՝ սրտիս միշտ մորմոք:

¹⁾ Հանգուցեալ Սովսէս Օհրաբեանցը Երցախեցի էր և աստիճանով մայր օր: Նա ծնուած է 1810 թուին և իրա կրթութիւնն ստացած յայտնի հայկաբան Պօղոս վարդապետի մօտ: Հանգուցեալ Օհրաբեանցը, բաւական տարիներ պետութեան ծառայութեան մէջ զանազան պաշտօններ վարելով՝ արժանացած էր առանձին համակրութեան, զանազան կարգի շքանշաններ ստանալով: Հանգուցեալը՝ միևնոյն ժամանակ՝ թէ՛ քաջ, թէ՛ անձնուէր զինուորական էր և թէ՛ հայ գրականութեամբ պարապող մի ազահ, մի անվաստակ անձն: Նա ընթերցող դասին արդէն յայտնի իր «Պարապոյ ժամք», «Մի քանի խօսք Հոովմէական եկեղեցւոյ գլխաւորութեան մասին», «Վէպք զուարճալի

Մեղքս են պատճառ, թէ ի բնէ այսպէս
Տուաւ ինձ վիճակ անլուր և անտես.
Վանի՜ վատ ցաւեր իմ վերայ կուտես,
Այս է քո շնորհաց, քո գութի հանդէս:

«Որ համբերիցէ, նա կեցցէ իսպառ»,
Այս էր իսկ իմ յոյս, իմ խօսք, իմ բարբառ,
Բայց կայ զրիչ լեզու, որ պարզէ պատճառ
Իմ փորձած ցաւոց, հարուածքիդ անճառ:—

Այն անգին իմ գանձ-ջուխտ աչքերիս լոյս
Խլեցիր, թողիր ինձ կոյր, անբաղդ, անյոյս.
Ել այսուհետեւ ի՞նչ կեանք խղճալւոյս,
Աորաւ հայելին սրտիս և հոգւոյս:

անցից», «Անբաղդ Սանդուխտ Աղուանցի»), «Աուէր ուղ-
ղափառ քրիստոնեայներին»), «Յուցակ յիշատակարանի») և
«Վիտուծիոն շնորհաց» տպագրուած թէ՛ ոտանաւոր և թէ՛
արձակ աշխատութիւններով: Մա 1870 թուին, հանգու-
ցեալ բարեյիշատակ Վաւիթ Յարութիւնեան Ուսումն-
եանցից յետոյ, ընտրուեցաւ Բագուի Հայոց «Մարդասիրա-
կան ընկերութեան» նախագահ, և այդ բառի ընդարձակ
նշանակութեամբ, կառավարեց երեք տարի: Բայց նորա
վերջին տարիների անմխիթար դրութիւնը ցաւ էր ամեն մի
մտածող սրտի համար:—Մա կորցնում է իւր աչքերի տեսու-
թիւնը և 1873 թուին գնում Թիֆլիս՝ նորան վերականգնելու,
բայց ի՞նչ... վախճանվում է այդտեղ, նոյն թուին, 63 ա-
մաց հասակում, և, 'ի մխիթարութիւն նորա ընտանեաց և
նորա բարեկամաց, մարմինը բերում են Բագու և յանձնում
սառը գերեզմանին... թէ ի՞նչ տպաւորութեան տակ է գըտ-
նըվել հանգուցեալը, երբ զրկուած է եղել իւր աչքերի տե-
սութիւնից, չ'գիտեմ: Այդ մասին ինքը, հէնց ինքը հան-
գուցեալ Օօհրաբեանցը—կամեցաւ խօսել իւր «Յանպատ-
րաստի ասած բան» խորագրով բանաստեղծութեան մէջ, ու-
րեմն լսեցէ՛ք:

Պ. Վ. Պրիգորսկայ

Ի՞նչ ունէի թանգ քանց լոյս աչքերիս,
Ի՞նչ կայ համեմատ նոր խիստ վերքերիս,
Մնացել եմ յուսով ձեռաց, ոտքերիս,
Ուստի՞ զրանեմ ճար անշուշտ հարկերիս:

Մութն է ողջ աշխարհ, չեմ տեսնում ես ինչ,
Գիշեր և ցերեկ խառն են, ջուկ ոչինչ,
Լոյսն է ինձ դարձել իսպառ բնաջինջ,
Նոյն են ինձ համար թէ՛ արթուն թէ՛ նինջ:

Ձե՛ն ինձ երևում արեգակ, լուսին,
Եւ փայլուն աստեղք երկնից երեսին.
Հող, ջուր, բոյսք, դաշտեր, սարեր միասին
Թըլոււմ են խառնուած մթնաղբած օդ սին:

Միտըս են դալիս անցեալ տարիներ
Աչքովս վայելած կեանքիս բարիքներ.
Իմ տեսած դաշտեր, ձորեր ու սարեր,
Ծաղկունք, բոյսք, գետեր, աղբիւրներ, ծառեր:

Վանի՜ երկիրներ, քաղաքներ, գիւղեր,
Վանի՜ դիպուածներ, անցքեր ու տեղեր,
Վանի՜ խնջոյքներ, ընթրիք ժողովներ,
Վանի՜ աչք-ունքեր... քանի... սիրուններ...:

Եւ յորքան ծանօթք, ընկերք, ընտանիք,
Գէմք, երեւոյթներ և այլ նրմանիք
Թըլոււմ են երազ՝ տեսիլ խաբուսիկ
Ամ գինչ խօլական կարծեաց արդասիք:

Գալիս են իմ մօտ շատոնք այցելու,
Թէ՛ հարկաւ և թէ՛ գործքով՝ տեսնելու.
Չունիմ ինչ հրնար ոք ճանաչելու,
Մընում եմ միայն ձայներն լսելու:

Նրստած եմ միշտ մութ սենեակում մենակ,
Ոչինչ պարապմանց չեմ ես ընդունակ,
Նեգործ, փոշեթաղ մընան ցիր, խառնակ
Գլխիչք, թղթեր, գրեանք իմ բազմագունակ¹⁾:

Չունիմ էլ հընար գրել կամ կարդալ
Չանձիր ժամերից գէթ փոքր ինչ խոյս տալ
Ինչ էլ ի՞նչ յուսալ էլ ի՞նչ հաւատալ
Թէ կարող կ'ըլնիմ կեանքովս խնդալ...:

Եյս վատ վիճակիս, անգութ իմ օրհաս,
Հասուցիր դու ինձ տուիր պատուհաս,
Չը գիտեմ դու էլ բաւական կը մնաս,
Թէ ունիս տալու ինձ և զոհ վընաս:

Եյժմ էլ ինձ ի՞նչ ճար, ի՞նչ ցաւ գլխիս տամ,
Ի՞նչպէս կեանք վարեմ դրութեամբս տարտամ,
Թէ անաչառ ես, ի՞նչպէս հաւատամ,
Մի՞թէ էլ պիտի լըռեմ, չը ծըպտամ:

Նսիծեմ, օրհնեմ ինչե՞ր ես արժան
Յեա այս ինձ տուած ցաւիդ վատ դաժան,
Թող փառաբանէ քեզ սիրող խուժան,
Ես քեզնից դժգոհ, յաւիտեան բաժան:

Եշխարհից ոչինչ չունիմ բնաւ շահ,
Չունիմ էլ քեզնից ոչ յոյս և ոչ ահ,
Նահամբեր մընամ ես ամէն մի պահ,
Թող խաւար աչքերս շուտ գայ, փակէ մահ:

Մովէս Օհրաբեան

¹⁾ Հանգ. Թողել է մի հարուստ գրադարան, ընտիր գրքերով: Յանկալի էր, որ յարգ. տիկ. Օհրաբեանցը գրքերի գէթ մի մասը նուիրէր «Մարդասիրական ընկ.» գրադարանին, մահուանից որ այդ հանգ. սիրած և գուրգուրած ընկերութիւնն է եղել:

Գ. Վ. Գրիգորեան

Երհաստի կարեւորութիւնը

Երհաստաւոր եմ, ուրախ ամենքից,
Մտուր երկաթէ կազմուածք ես ունիմ:
Շինում եմ գործիք թանգ ու պատուական,
Օգուտ եմ տալիս մարդկային ազդին:

Երև չը ծագած՝ խանութ եմ գնում,
Գործս ծիծաղ դէմ-երգով սկսում:
Եւ թանձր մուրձի ամուր հարուածքից՝
Գործատան պատերն եմ շարժեցնում:

Ժանդոտ երկաթի պինդ-պինդ կտորներ
Շնորհիւ քաջ բազկիս ուժեղ հարուածքի՝
Լաւ տափակում եմ, ընդունում ձեւեր
Չանաղան տեսակ սիրուն գործքերի:

Ճաշում եմ ես միշտ համեստ հասարակ,
Չոր հացը համեղ պատառ է թուում:
Թէպէտ անկողինս է կոշտ կոպիտ շոր,
Բայց ես շատ հանգիստ ու լաւ եմ քնում:

Եւ քունը շուտով գալիս է աչքիս.
Խիղճս հանդարտ է իբրեւ մի մանկան.
Իմ աշխատանքիս սակաւ վաստակով
Եյս, լինում եմ ես միշտ բաւական...:

Տարուայ տասներկու երկար ամիսներ
Ննջում եմ ինչպէս մի մի կարճ շաբաթ.
Թէեւ քիչ անգամ հազնում եմ նոր շոր,
Բայց պինդ կուրծք ունիմ իբր ամուր պողպատ:

Եյսպէս իմ օրեր սահում են ուրախ,
Յիսուն տարիս է — մօտ եմ ծերութեան,
Եւ երբ մահս գայ, ես բազկատարած,
Գրկելով նորան կընկնեմ գերեզման...

Եթէ մեռնեմ էլ առաւել շուտով,
Բայց աչք չեմ դնիլ ուրիշ փառքին.
Եւ երբ հոսում է քրտինքն իմ ճակտով՝
Պարծում եմ տէր եմ բոլոր աշխարհքին...

Սրբնգ

151.

Ե զ ե ռ ե ղ ու թ իւ ն

Սոյր գուսան եմ, լոյս կերգեմ,
Լոյսս շիջաւ, յոյս կերգեմ,
Յուսով դարձեալ լոյս կերգեմ,
Յոյսս հատաւ, խոյս կերգեմ:

Ձեռք ոտք ունիմ, ոյժ չունիմ,
Գլխիս միջում խելք չունիմ,
Լեզու ունիմ, խօսք չունիմ,
Լեզուիս տակը վէրք ունիմ:

Վերքերս անբուժելի,
Սեանքս դառն ցաւով լի,
Բժիշկ չունիմ սրտացաւ,
Ո՛չ հոգ ո՛չ զեղ բուժելի:

Գլուխս բաց, չունիմ ծածք,
Տունս փլուած, չունիմ ծածք,
Երև կիզու, անձրև հեղու,
Ընտէր, անձար, չունիմ ծածք:

Հացս դառն, ջուրս աղի,
Երբ վայելեմ, սիրտս դաղի,
Երակներիս ջերմ արիւնը՝
Վանի դնայ, պաղի պաղի:

Թւիս մէկը անփետուր,
Թռիչք չունիմ ո՛չ մի ուր,
Չագերս ինձնից տարագրեն՝
Բազէն անգութ և ուրուր:

Եչքս բացուեց, միտքս առին,
Միտքս բացուեց, խելքս առին,
Խելքս կտրեց, գլուխս հարին,
Գլուխս քանի՜ քարին հարին:

Հողիս առին, կմախք թողին,
Սմախքս էլ հողում թաղին,
Սուրբ աղս էլ անհամ արին,
Սերակուրս էլ ի՛նչ յաղին:

Սոյր գուսանիս առաջնորդ,
Եռաջ մղող առաջնորդ,
Չունիմ խոհեմ առաջնորդ,
Լոյս տուք կուրիս առաջնորդ:

Մանուկներս խաւարում,
Լոյսի սպասեն խաւարում,
Ո՛վ կտայ նորանց փառ ճրագ,
Մինչ երբ մնան խաւարում:

Խոյնն Կահ, Սերլաբէգէանց

Պ աղ - աղբիւր

Հնադարեան աւերակք,
Հին շէրիմներ քաջերի
Եւ բերդն, աւան, վանօրայք
Սան շրջապատ պաղ-աղբիւր:

Պարեր անցուց վսեմ, մեծ,
Շատ դարուններ պանծալի.
Օովցուց սրտեր դիւցաղանց
«Պաղ-աղբիւրն» գովանի:

Շատ շրթունքներ համբուրեց՝
Հայ իշխանին, կղերին.
Եւ փափկասուն հայ կանանց
Վճիտ աղբիւրն այն անգին:

Էր, երբեմն, զարդարուն՝
Բերան, ծորակ ոսկեձող.
Մարմար վիմով քանդակուն
Սարկաչահոս այդ աղբիւր:

Սենդանութիւն և շարժում
Եռար շուրջը աղբիւրին.
Երծաթ սափոր ձեռքերում՝
Սանայք դային սառ ջրին:

Մտիճաններ բաղմածալ:
Իւր հովանին ոսկեհոռ.
Շարան-շարան շուրջը կար
Եղբրին կանաչ սօսն ու ուռ:

Պողտրիկ շղթան հեռ կապես
Սառ աղբրին մի սափոր,
Որ վարդաձե էր կերտուած,
Եյտից նման, կուսին նոր:

Վարդավառին կ'ցօղէր
Սիրաբորբոք հայ տղան
Իւր մասներով զոյգ թշեր
Տարփուհիին աննման:

Մի ջուր, սրտի զովացում,
Տար ամօթխած կոյսն այն.
Ժպիտ, նայուածք կախարդումն
Քաղէր հոգին հէգ տղայն:

Եյթմ ի՞նչ կայ, հայ աչքեր,
Ժայռեր, բեկորք, հողակոյտք,
Եւ փշենիք, տատասկներ
Եռնեն աղբեր շրջակայք:

Երկու մամուռ, կոշտ քարեր
Պլուխ՝ զլխի խոնարհած,
Պահեն անցքը պաղ-աղբեր
Եւ ծորակը տղմամած:

Խաչարածին տայ համբոյր.
Ուն ու գառնուկ ջրէ նա
Եւ անդաստան խոպանի՝
Ուռոգէ՝ խոտ ու նոճի:

Մի պահապան կայ արդեօք
Որ գէթ մաքրէ յատակին,
Տիղմն, աւաղ ու նոճիք,
Հսկէ այն զով ջրերին...

Ե՛ր, պիտ' տեսնեմ ես դարձեալ
 Նոյն ծորակն ու սափոր,
 Պարկեշտասուն աղջկան,
 Իշխանիկն տարփաւոր:

Եւ անցեալը նորոգուի՝
 Սանդնին շէնքեր ողջաւեր.
 Վարդ ու Սոխակ գրկուին՝
 Մերձ ջրերին «պաղ-աղբեր»:

Արաբ

153.

Երգ ըստ Եղանակին

«Какъ у нашихъ у воротъ
 стоитъ озеро воды...»

Եհն, մեր տան առաջին
 Զ-ըրով լեքը մի լեճ կայ,
 Տրա լի լա, տրա լի լա,
 Զ-ըրով լեքը մի լեճ կայ:

Փեսայացուն ձին բերեց
 Մեր դրան մօտ ջուր տուեց:
 Տրա լի լա, տրա լի լա,
 Մեր դրան մօտ ջուր տուեց:

Փայտից կապեց իր ձիուն,
 Խընդրեց աղջկան սիրուն:
 Տրա լի լա, տրա լի լա,
 Խընդրեց աղջկան սիրուն:

«Սիրուն աղջիկ, իմ հոգի,
 Խընդրեմ նրժոյգ ձիս պահի:
 Տրա լի լա, տրա լի լա,
 Խընդրեմ նրժոյգ ձիս պահի:

Խընդրեմ նրժոյգ ձիս պահի,
 Նրժոյգս հազարներ արժի:
 Տրա լի լա, տրա լի լա,
 Նրժոյգս հազարներ արժի:

Որ չը պոկի իւր սանձը,
 Որ չը կոտրի իւր թամբը:
 Տրա լի լա, տրա լի լա,
 Որ չը կոտրի իւր թամբը:

Թարգմ. Կ. Տէր-Մարտիրոս

154.

Վանի մէջ¹⁾

Յամաք յարդին վերայ պառկած,
 Թշուառ Մրտօն կը քնէ,
 Երկու օր է՝ չէ՛ կերել հաց,
 Ինչ ճար անէ, ուստի՞ց դանէ:

Վեր կաց, Մրտօ, էլ մի՛ քնէ,
 Վիւրդն էլ կը դաց, քեզ կը թալնէ:

¹⁾ Եւս ոտանաւորը մեր յայտնի և տաղանդաւոր դերա-
 սան պ. Եղամեանի գրչի ծնունդներից միւն է:

Գ. Վ. Պրիգորեանց

Վո աղքատիկ, մերկ յարկին տակ
Թէպէտ սոյն է միայն քո բաժին,
Սակայն ունես դեռ մի հրեշտակ, —
Վո լաճ սիրուն, քո ամուսին:

Վեր կաց, Մրտօ, էլ մի՛ քնէ,
Վիւրդը կը գայ, նրան կը տանէ:

Երգէն մեռան սոված, քաղցած
Երկու քնքոյշ քո զաւակներ,
Նրանց դիակունք, դեռ չեն թաղուած,
Խեղճ մայրերնին մօտն է պահել:

Վեր կաց, Մրտօ, էլ մի՛ քնէ,
Վիւրդը կը գայ, մեզ կանապատուէ:

Եյն րոպէին, քիչ հեռուից,
Զիաների ոտնաձայնը
Վեր թռուց խեղճ մայրն իւր տեղից,
Որ զարթեցնէ քնած մարդը:

Վեր կաց, Մրտօ, էլ մի՛ քնէ,
Վիւրդը եկաւ, որ քեզ թալնէ:

Վեր կաց, արև, հոգս, իմ ջան,
Պաշտպանիր ինձ, տես, մօտեցան,
Թշնամին գտաւ մեր տան ջամբան,
Վեր կաց գտիր քո հըրացան:

Չարթեր, Մրտօ, էլ մի՛ քնէ,
Ահա քիւրդը մեզ մահ բերէ:

Լսիր, դիւղի շներն հաչեն,
Խարխուլ դռներն կը կոտրատեն,

Լսիր, ի՞նչպէս մահ կը գոչեն.
Սև օրն հասաւ, լոյս է արդէն:

Վեր կաց, Մրտօ, զարթիր, ժամ է,
Ել ինձ այստեղ դու չես գտնէ:

Նա պինդ բռնեց մարդու ձեռքից,
Ուժով թոթուեց, որ վեր կենայ,
Սակայն սառած՝ ցնցուեց ահից, —
Երգէն սովից մեռած էր նա:

Վեր կաց, Մրտօ, էլ մի՛ քնէ,
Վիւրդն ահա՛ մեզ թալանէ:

Վիւրդն էլ հասաւ, ու ներս մտաւ,
Երեք անշունչ դիականց հետ
Վիսամեռ դողար մի կին գտաւ,
Շալակն առած, եղաւ անհետ:

Թէ խեղճ Մրտօն խոր քնոյ մջ է,
Երգեօք կինն հով կը պաշտպանէ:

Պ. Ս. Աբաթեան

155.

Սովուր անկողինը

«Սարի լանջն է մահճակալը
— Ուխտայ, ուխտայ, ի՞նչ փափուկ է,
«Զեչոտ քարը՝ գլխակալը
— Ուխտայ, ուխտայ, ի՞նչ կակուղ է.

«Մի հին կապերտ ուսերին,
— Ուխտայ, ուխտայ, ի՞նչ նախշուն է
«Այս է հովուի անկողին.
— Ուխտայ, ուխտայ, ի՞նչ սիրուն է:

* * *

«Երբ անձրև է կաթկաթում,
— Սաթկաթում.
«Եւ կապերտը թրխկթրխկում
— Թրխկթրխկում.
«Հովին անուշ քնի մէջ,
— Սապերտում.
«Բաղը երազ է տեսնում:
— Եւ խնդում, ծիծաղում,
Ուխտայ, ուխտայ, սիրուն հովիւ,
Քունդ անուշ:

«Սրինգ Հովնակ»¹⁾

156.

Իմ կեանքի նշանաբանը

Թող մանկահաս բնութիւն
Ներկէ դաշտերն ու բլուր.
Գեղաճիծաղ տեսք դարուն
Սփռէ ծաղկանց անուշ բուր:

¹⁾ Ներողութիւն, պ. Աղայեանց. շատ սիրեցի:
Գ. Ք. Գրիգորեանց

Գեղին խոխոջ պղպղուն,
Թռչնոց քաղցր մեղեդին,
Թող սոսափին ուռերուն
Խառնի հովուի սրնգին

Բարէ, քնարս է բեկբեկ.
Թախիծ հոգոյս ու սրտիս.
Ամենը ինձ պժգալի,
Ոչինչ սիրեմ աշխարհի:

Չուղեմ նենգել օձի պէս,
Բաղնիւ դուռը իմ բաղդի.
Թէ բնութիւն ու ժգնապէս
Ինձ հոգ, մոխիր իսկ առնի:

Արեան հոսանք կատարեմ
Մէջ փշալեց — վարդերուն.
Յանկամ աղբիս ողջակէզ
Առնել կեանքիս գոյութիւն...

Արալ

157.

Յիշէ՛ ինձ

Երբ առաւօտեան մեղմ զեփիւռի հետ
Գու պարտէզ մտնես, շուրջ շատրուանի,
Եւ սոսափինը թփերի խիտ-խիտ
Գրաւեն ուշքդ, բուրմունքը վարդի,

Յիշէ՛ ինձ այն ժամ, աղջիկ զեղանի,
Մեր սիրաբորբոք անցեալ վաղեմի.

Երբ կէս օր լինի և դու անդադրում
Մանրիկ մատներով ասեղնէգործես,
Վեր նայէ երկին, տես թխալտ ամպեր
Քօղեր են արևու ճաճանչ ու երես,

Եյն ժամ դու յիշէ իմ ծաղիկ հասակ
Եւ ոսոխների ամպեր սև գունակ:

Երբ, իրիկնադէմ, արևը դէպ՝ մայր
Սաւառնի՝ իջնի՝ հեռու հորիզոն
Եւ հազար մտքեր կուտակուած զլիսի՝
Ճմեն աղիքդ նաև հեղ հոգիդ,

Յիշէ դու այն ժամ սիրոյս վերջնալոյս
Եւ դառ վշտերը իմ տառապելոյս:

Երբ դայ եղանակ ամռան—տօթադին
Եւ դու դաշտ, բլուր շրջելու երես,
Անուշ բուրմունքով բերկրի քո հոգին
Ի հրկնանրանգ ծաղկանց զողարիկ փունջ կապես,

Յիշէ ինձ այն ժամ, աղջիկ գեղանի,
Եւ իմ մատուցած փունջերը վարդի:

Երբ ուռենոց տակ նստես անվրդով.
Գետի փրփուրներ խայտալով անցնին,
Եւ բերեղանման մաքուր վտակով
Ս'շնչուցանես ծարաւ քո սրտին,

Եյն ժամ յիշէ ինձ, կոյս եթերային
Եւ անմարելի սիրուս դառ կսկիծ:

Երբ բազկատարած դու յիշես Աստուած,
Օտրեն աչերէդ կաթիլ մարդարաթի.

Եւ սուր խոցերից հոգիդ բեկբեկուած՝
Թողութիւն խնդրես զսրճերիդ բարի...

Եյն ժամ օրհնէ ինձ մէջ աղօթքներիդ,
Նաև մեր քաղցր—սիրոյ յիշատակ:

Երբ նոր փեսացուք շուրջ պատեն քեզի,
Խնդրեն քո ձեռք, սէր և սիրտդ հեղ.
Իսկ դու թէ անգուլթ լինես ու կապուես
Միութեան կապով անխորտակելի,

Յիշէ դու այն ժամ արցունք և խոստում
Նաև սրբազան քո ուխտ ու երդում:

Երբ աստեղազարդ երկնի երեսին
Յուան բիւրաւոր աստղեր ու լուսին
Եւ փոքրիկ ասուպ, ոչ այնքան փայլուն՝
Սայթի ու ընկնի մէջ կապոյտներուն,

Գիտցիր, որ կեանքս՝ նման ասուպի՝
Սիրոյդ խարոյկով անհետ պիտ' լինի:

Երբ տաք քրտինքով Գաբրիէլի առաջ
Ողորդի ճակատս և դալուկ երես,
Մահուան տագնապում մի վերջին հառաջ —
Օրհնէք անուանդ — Թռչի սրտիցս,

Եյն ժամ տուր, աղջիկ, յետին համբոյրդ,
Ինչ անգին աւանդ ինձ հետ տանելու:

Սանցնին տարիներ, ժանդ, մամուռ գեղին
Ս'ներկեն քարը իմ գերեզմանի.
Որթերի ճարակ, խլուրդների բոյն
Գառնան ածիւնքը քո խեղճ Աշպէի,

Եյն ժամ եկ, աղջիկ, դառ արտասուքով
Թրչիլ — ողորկ — քարը իմ շիրմի:

Ի մ Ջ ու թ ա կ ը

Առանց քեզ կեանք չունիմ, սիրելի ջութակ,
 Դուն ես սրտիս մխիթարիչ, սփոփանք.
 Վեղանով եմ բարձրացնում աղաղակ,
 Դուն ես ամեն միջոց ինձի համար կեանք:

Տրամեալ երեսներուն դու կուտաս ծիծաղ¹⁾,
 Վեղանով օրերս անցնում է խաղաղ,
 Վաղցրանուագ երգող լարերիդ մատաղ,
 Դէպ ի քեզ ամեն սիրտ կ'ընծայէ բաղձանք:

Արփեան յիշատակն ես, ո՛վ մեծահանձար,
 Ամ թէ՛ Ապողոնն է տուեր քեզի լար,
 Այնքան աղդերութիւն ունիս, ո՛վ քնար,
 Ար քեզնով կ'արթննայ սիրտ ու խղճմտանք:

Վեղ չ'սիրող մարդն է նախանձ, ժանտաժուտ,
 Անանքի պայմաններից երբէք չէ՛ հմուտ.
 Հիւանդն անգամ քեզնից կ'փաղէ օգուտ,
 Մեղմ ձայնդ լսելով՝ չի զգայ տանջանք:

¹⁾ Թէ երաժշտութիւնը ինչ նշանակութիւն ունի կենդանաբանական աշխարհում և որպիսի ազդեցութիւն է անում նա մարդկային սրտի և հոգու վերայ, այդ առիթով տալստի գրում ենք այստեղ հայր Յովսէփեանի թէպէտեւ համառօտ, բայց սիրուն գրուածքը: Իսկ, այդ մասին, աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն ստանալու համար, առաջարկում ենք կարդալ «Նոր-Վար» ամենօրեայ լրագրի 1884 թ. 167 և 168 №№-ի բանասիրականները «Ներաշնչութեան բնախօսական (Ֆիզիոլոգիական) ազդեցութիւնը» վերնագրով:

Աւրախութեան վայելիչ ո՛վ սիրուն Հերմէս,
 Վեղանով է ամեն ցնծութիւն, կրկէս,
 Առանց քեզ չի լինի հարսանիք, հանդէս,
 Ինքդ ես զուարճութեան ուսում, հրահանգ:

Սուրբ զրքերից ես բերում եմ օրինակ,
 Յոբալիցն ես դու մնացել յիշատակ,
 Երբ Ջ-ան-ա ձեռքում կ'հնչես, ջութակ,
 Սրտիս խորքերիցը կ'ըզլսէ մաղթանք:

Ն ր ա ժ շ տ ու թ ե ա ն ա զ դ ե ց ու թ իւ ն ը

«Ազգումն երաժշտական եղանակին... ընդոստուցեալ զարթուցանէ օմիտս ամենեցուն առ ի տենչումն շնորհին. բանդի չիք ինչ որ զկամս մեր յեղաշրջէ յուրախութիւն կամ ի տրտմութիւն, որպէս զբողոքն ձայն, յորժամ որպէս պարտն է՝ լինիցի. վասն այնորիկ և եկեղեցական աւանդութիւնն ընկալաւ զայն»։ Ներսէս Լամբրոնացի

Ներաշնչութիւնը՝ մարդկային զգացմունքները կըրթող, քնքշացնող և ազնուացնող ամենազօրեղ տարերքից մինն է, որի կանոնաւոր ուսումը դարերի ընթացքում հետզհետէ կատարելագործուելով, գրեթէ բոլոր լուսաւորեալ ազգերի մէջ ընդհանրացել և պահանջ է դարձել, և երաժիշտ հանձարների շնորհիւ, վերջին կատարելութեան և նրբութեանն է հասել. իսկ մեղանում, իբրեւ նորութիւն, շատ սակաւները միայն նոր են սկսել սովորել: Ներաշնչութեան ազդեցութիւնը այնքան վերստին և բարձր է, և այն աստիճանի հզօր է, որ զգալի

կերպով սաստիկ ներգործում է ոչ միայն զանազուն տեսակ բնաւորութիւն ունեցող մարդկանց սրտերի, մտքերի, հոգւոյ և զգացմունքների վերայ, այլ և՛ գիշատող վայրենի գազանների, անասունների, թռչունների և պէս պէս կենդանիների վերայ:

Նախնի Հեթանոսական դարերում, քուրմերը զանազան երգերով և բացականչութիւններով էին կատարում իրանց կրօնական ծէսերն ու արարողութիւնները, և այս կերպ ազդելով խաւարամիտ ամբոխի զգացմունքին, ամենայն դիւրութեամբ կարողանում էին նրանց սրտի և մտքի վերայ իշխել: Յունական օրէնսդիր Նիկուրգոսը իր ժամանակին սկսեց ոչնչացնել զանազան անպիտան գործիքների պարապմունքը իւր Հայրենիքի քաղաքներում, բացի հրաժշտութեան վերաբերեալ գործիքներից, ըստ որում նորա կարծիքով հրաժշտութիւնը ամենահղօր կերպով ազդում է մարդկային սրտի և զգացմունքների վերայ:

Եւն առասպելապատում յոյների կարծիքով, կանոնաւոր և ներդաշնակ հրաժշտութեան և ազդու, իմաստալից բանաստեղծութեան կախարդիչ ներգործութիւնն ու զօրութիւնը զօրեղ կերպով ազդում է առհասարակ մարդկային սրտի և հոգւոյ վերայ. և չափազանցօրէն ասում էին թէ՛ — «Երբ որ Բանասպելք Որբէոսը ելբո՛ւ և նուագո՛ւ էր դաւիթի վերայ, Ժառէլը, Գեպէլը, Ժովէ կապաղի Վրէլը և Վայրենի անասունները դադարո՛ւ էին շարժել և, հետեա՛լ, Որբէոսի Գեղէցիէ նուագերգո՛ւնէն էին լսո՛ւ»: Սուրբ զրբից մեզ յայտն է, որ Սաւուղը երբ որ յուսահատութիւնից և հոգեկան սաստիկ ճնշող մտածմունքներից զառանցանայ մէջ էր ընկնում, նորա հոգեկան հիւանդութիւնը փոքր ինչ մեղմելու համար, պալատականները կանչում էին սաղմոսերգու Վաւթին, որ իւր հովուական քնարի քաղցրախօս լարերի վերայ նուագէ, որպէս

զի՛ նորանով Հանգստութիւն գտնէր իսրայէլեան զոռող Թագաւորի յուզուած սիրտը, և Վաւթի քնարի քաղցրիկ ձայնը այնչափ Հանգստութիւն և սիրոփանք էր պատճառում նորա սրտին: Այդ հաւանդ սովորութիւնը մնացել է մինչև այժմ նաև մի քանի հայ դիւղերի մէջ, և երբ որ դիւղական մի մարդ կամ կին հոգեկան հիւանդութեամբ ցնորվում է, նորանք ոչ մի բժշկական միջոցի չեն դիմում, այլ՝ ուղղակի իսկոյն բերել են տալիս իրենց մէջ յայտնի նուագածու դուստներին (աշուղ) և սկսում են ամենայն եռանդով նուագել տալ սիրական զանազան սրտաշարժ եղանակներ և պարեր, որոնցից շատերի ջղերին փրկարար ներգործութիւն է աշուղ, որ և բժշկվում են կատարելապէս:

Մի անգամ երևելի հրաժիշտ խաղացի Ստրադելլան ընկաւ արիւնարբու աւազակների ձեռքը, որին մի քանի վայրկեանից յետոյ պէտք է գլխատէին. բայց յայտնի հրաժիշտը, դիմելով աւազակապետին, խնդրեց, որ մի քանի ըտպէ ժամանակ արուի իրեն, որպէս զի՛ մի մաղթանք հրդէ առ ամենաբարձրեալն Աստուած, և ապա զլիստուռի: Աւազակապետի համաձայնութիւնն պա զլիստուռի: Աւազակապետի համաձայնութիւնն ստանալուն պէս, քաջ հրաժիշտը ծռեկ խոնարհած, այնպիսի հրաշալի մի մեղեդի հրդեց, որի սրտառուչ եղանակը ազդու խօսքերի հետ միացած՝ ցնցեց նորանց և այնպիսի մի կախարդիչ ներգործութիւն ունեցաւ աւազակապետի և նորա բոլոր ընկերակիցների ապառաժ սրտերի և մեռած զգացմունքների վերայ, որոնք միաձայն վճռեցին քաղցրախօս սոխակին կեանք և ազատութիւն շնորհել, ասելով. «Ապրաբէլա, Ապրաբէլա լսեց քո աղբիւր... Գնա՛, Ապրաբէլա Գեղ Գեղ»: Եւ առ հեռու կ'տանէր մեզ իթէ մի առ մի յիշելու լինինք թէ հրաժշտութիւնն ինչպիսի ազդեցութիւն ունի մարդի առհասարակ բոլոր կաղմուածքի վերայ. միմիայն ուշադրութեամբ պէտք է

զննել կեանքի առօրեայ երևոյթները, և այն ժամանակ երաժշտութեան թովչարար ոյժն ու զօրութիւնը ակնհայտ կ'ընեն ամենին, և այս անժխտելի փաստերով անշուշտ կ'համոզուին, որ արդարեւ յուզուած, յուսահատ, տխուր և կեանքի դառն վշտերին և սրտամաշ հարուածներին ենթակայ սրտերը միայն այն ժամանակն են սփոփանք և թեթևութիւն զգում, երբ որ ազդու երաժշտութեան հրապուրիչ ձայնն են լսում:

Հայրենի տնակից զուրկ, ընտանեկան սիրալիր փայփայանքին և սրտացաւ բարեկամներին կարօտ, կիզող արևի, անձրևի, ձիւնի և այլ դառն եղանակներին ենթակայ մահու չափ քաղցած, ծարաւ և բոկոտն զենոտորը, երբ որ Հայրենանուէր երգերի կախարդիչ ձայնն է լսում, իսկոյն նորա մարմնական ոյժերը նորոգվում են, նորա յոգնած ոտքերի թլացած ջղերը ձգվում ամբարնում են, և վերին աստիճանի ոգևորութեամբ զրութէ արբած, հնարագէտ եւրօպացու ահեղագոյ թնդանօթի սպանիչ գնդակների առաջ, անվախ, աներկիւղ, բաց ճակատով իրեն առաջ է մղում բոլոր առաջ թըշնամուն յաղթելով դափնեայ պսակ ստանալու, կամ հայրենիքի փառքի և մեծութեան համար մահառիթ գնդակով քաջութեամբ մեռնելու նպատակաւ: Երաժշտութիւնը հզօր կերպով ազդում է ոչ միայն հասակաւոր մարդկանց վերայ, այլ և՛ փոքրահասակ մանկիկների քնքշիկ սրտերի վերայ: Ո՞վ չէ տեսել մեզանից, երբ որ մանուկը ասիական վաղեմի կոպիտ սովորութեամբ պինդ կապկապած է օրօրոցում, և երբ որ նա այդ զարհուրելի տանջանքներից ազատուելու համար ճիշտ արձակելով լալիս է անդադար, մայրական ոչ մի գորովալից խօսքը և փաղաքշանքը չէ ազդում նորան, այլ՝ միայն և միմիայն նազելի մօր սրտաբուլի նանկէ քաղցրիկ ձայնն է ազդում նորա անմեղիկ սրտին, որով նա կամաց կամաց

հանգիստ քնում է: Սանոնաւոր և մշակուած երաժշտութիւնը, կրթելով մարդի սիրտն ու հոգին, հետեւապէս զարթեցնում է նորա հոգեւոյ մէջ ազնիւ և բարի զգացմունքներ: Այս իսկ պատճառաւ, մեր խնկելի սուրբ հայրապետներն ու հինգերորդ ոսկեդնիկ դարու հրեշտակալրօն թարգմանիչները, իրանց հեղինակած հոգեբուղի շարականներն ու այլ հոգեւոր երգերը սքանչելի եղանակներով էին երգում Աստուծոյ սուրբ տաճարին մէջ, որպէս զի՝ նոր ուխտի հաւատացեալների զգացմունքներն ու սրտերը երկնաւոր Հօր հետ ի մի կապուած լինէին: Երաժշտութեան թովչարար ոյժն ու զօրութիւնը նոյն իսկ մեր երկրի հովիւներից շատերին գործնական փորձերից յայտնի է, վասն զի երբ որ ոչխարների ամբողջ հօտին կամենում են ջուր տալ, կամ մի բլուրից փոխադրել մի ուրիշ խոտաւէտ յարմարաւոր տեղ, սրնգահար հովիւն սկսում է սուր ձայնով սուրել «պիւրահանգի» կամ «լէան Բայեւի» ասուած սրտաշարժ եղանակը հովուական սրնգի վերայ, և հօտի առաջն ընկած՝ նշանակալ տեղն է առաջնորդում: Իսկ ցրուած հօտը մի քանի բոլորակ մէջ ի մի ժողովուած, զարմանալի կարգապահութեամբ իրանց սրնգահար հովուին է հետեւում:

Ղապարոս Ժաննայ Յովնէիանց

160.

Երգ Լիբը տիճօրի

Ուռած փորիդ, ցցուած պորտիդ,
Ղքուած միջքիդ, դուզ շնքիդ,
Երկար ու ձիգ ձիգ կողերիդ,
Տռուզ տռուզ պճղներիդ,

Մեծ անունիդ, զօրութիւնիդ,
 Եւ պատուական բնութիւնիդ
 Տամբ համբոյր խօսքս կրկնելով,
 Օհ արբուսցես մեզ քո լուրով:

Պոլ բնակարան երանելի,
 Բնակողն ի քեզ միշտ տօնելի,
 Որոյ անունն է սուրբ գինի,
 Որոյ տունկը օրհնեալ լինի,
 Որոյ անկող ըմպող Նոյը
 Եւր երջանիկ, առաքինի,
 Ուստի և մեք զսա ուղղակի
 Երբցուք ըստ նորին օրինակի:

Ուրեմն լին, ո՞վ սանահէր,
 Լիքը լեքը մեր բաժակներ,
 Խմենք, կարգանք միշտ օրհնութիւն,
 Խնդրենք Նոյին արքայութիւն,
 Որ սորան մշակեց, տնկեց,
 Յետոյ մեր գլխին կտակեց,
 Վասն որոյ միշտ կուլ-տանք ազատ
 Մենք, ժառանգներս հարազատ:

Սեփեմ վարժապետ

161.

Պահապան հրեշտակ

Եմառ գիշեր ձեր մօր կողքին՝
 Բաց բալկօնում լինիք նստած
 Եւ աչքերնիդ ուղղած յերկին,
 Լըռիկ նայէք վառ աստեղաց,

Եյն ժամանակ, ո՞վ մանկտիք,
 Անտարակոյս դուք տեսած կաք,
 Թինչպէս յանկարծ մի վառ լուսիկ
 Կը սրլանայ շողն ի քամակ:

Նա աստղերի միջով կարծես,
 Թռչքտելով անց է կենում,
 Մէկ էլ իսկոյն մի կայծի պէս՝
 Մթնանում է և շեջանում:

Նա հրեշտակի՝ ձեր պահապան
 Հողեակրն է, այլ ոչ աստղիկ,
 Որ թողլով իւր լոյսի շրջան,
 Երկիր իջնէ, դայ ձեզ մօտիկ:

Պայ քննելու ձեր ողջ օրուայ
 Եմեն բարի գործերն ու վարք,
 Եւ ձեր փափկիկ անկողնի վրայ
 Պարզէ թւերն իւր յուսավառք:

Պետրոս Զ. Երաւման

162.

Փոքրիկ Աստղիկիս

Ես սիրում եմ քեզ, երբ մօրդ գոգում
 Վաղցըր փակում ես քո սև աչիկներ,
 Երբ քրնթաթաթախ օձիքից բռնում
 Եւ մըշ-մըշալով ուտում ես ծրծր:

Ես սիրում եմ, երբ ապշած աչքերով
 Չըննում ես մօրդ գէմքի նուրբ զրծեր,
 Երբ քո մըսալի, ուժեղ թաթերով
 Պինդ-պինդ քարշում ես նորա գեղ հիւսեր:

*

Ես սիրում եմ, երբ անուշ ժրպատւով՝
 Սենդանի սաղիդ հանում ես մեզմ ձայն,
 Երբ դառան նրման առոյգ խայտալով՝
 Մերկ գրլորվում ես գորգերի վերան:

Ես սիրում եմ քեզ, երբ մի վայրկենում
 Երտասովում ես և յանկարծ ծիծաղում,
 Սարժես ցողապատ ծաղկանց երեսում
 Գարնան արևի շողերն են խաղում...:

Ես չաժ աչքերով վրադ նայում եմ՝
 Մի առատ խանդով լրցվում է հոգիս,
 Եւ սրտիս խորքից վերագոչում եմ:
 Տէ՛ր, թեևիդ տակին պահի՛ր Աստղեկիս:

Ալեքն Ասփարեանց

163.

Երբ հրսկայական անվախ մատներդ
 Եռաջին անգամ վերցրին զբրիչ
 Երբ քո անհիւանդ-առողջ ուղեղդ
 Եշխատել սկսեց, ով անմահ երգիչ:
 Հէ՛նց նոյն վայրկենից ծանրացաւ վերադ
 Նընշող մեծ բեռը վրշտակիր ազգիդ,
 Նորա տընքոցի ձայնը յուսահատ
 Իր տընտըր հընչմամբ հասաւ ականջիդ:

Բայց, աւա՛ղ, յանկարծ երկինքը մըթնեց,
 Հուր, փայլակ, կայծակ վերևից թափեց,
 Եւ դու, քաջ զինուոր, կեանքդ թանկագին
 Անվախ զոհեցիր այդ վառ շանթերին...:

Եւ ե՛րբ է հիւսել ապերախտ ներխոյն
 Երժանի պըսակ մեծ-մարդկանց համար...
 Ո՛չ, երախտագէտ ապագան է այն,
 Որ զիս է յարգել անցեալի հանճար:

Պանցնի սև խաւար, կը գայ լոյս պայծառ,
 Նոր սերունդ-և քեզ թագ մարգարտաշար:
 Վաղա՛քս մեռնելն չէ՛ երկիւղալի,
 Վաղա՛քս թընդելն է զարհուրելի:

Ալեքն Ասփարեանց

164.

Նամակ

Գրիգոր քահանայ Գրիգորեանցին

Ժամ է, սիրելի, նախապաշարմանց
 Խորտակել փրշուլ չարաշուք կապանք.
 Նեխուած արիւնը հընամոլ մարդկանց
 Մեր երակներին չէ՛ կարող տալ կեանք:

Մենք «իլլ Գալո» կոչվում ենք որդիք,
 Ինչո՞ւ անցեալի ծրծկեք անդոր կաթ.
 Մեր կերակուրը մեր մըտքի սընունդ
 Գալո՞ւ պահանջին պէ՛տք է համեմատ:

Մենք պիտ' գիտութեան ճըրագը վառած՝
 Առաջնորդ լինենք խաւարն ընկածին,
 Տըգիտութեան դէմ գրահաւորուած՝
 Սընապաշտներին տանք մեր աքացին:

Մենք բարոյական բռնած խարազան՝
 Պիտ' անկընթութեան հալածենք խաւար-
 'Նորա փոխարէն տարածենք արդեան
 Լուսաւոր մըտքեր և թարմ գաղափար:

.

Մենք պիտ' աշխատենք դոցա ցանածը
 Ոչընչացնել հէ՛նց իր ծըլի մէջ,—
 Թէ չէ «ամեն մարդ իր սերմանածը
 Մի օր կը ժողվէ՛ շտեմարանի մէջ:

Մենք խուլ մընալով այդ մարդորաների
 Արած ու գործած բիւր չարիքներուն՝—
 'Նըպաստում ենք, վա՛շ, նոցա թիւր, մոլի
 Վարդապետութեան շուտ տարածուելուն:

Ի՞նչ հարկ կայ, ասէ՛ք, զըլուխ խոնարհել
 Այդ հոգի ուտող ցեցերի առաջ,
 'Քանի նոցա դէմ կարող ենք հանել
 Եւ Աւետարան, և՛ զօրաւոր Խաչ:

Մի՞թէ կարծում էք հայի սըրբութիւն
 Պորուսել է իր նախկին զօրութիւն,
 Ո՛չ բայց ցաւն այս է. «չը կայ այն աջը,
 Որ կարողանայ բըռնել այն խաչը»:

Լսում էք. ահա՛ ձայնը քարողչի
 Զեղ հրաւիրում է՝ «զէ՛նք տանք, զէ՛նք առնենք»:
 Պուք զինուոր էք—հոգեւոր Փրկչի.
 Ել ի՞նչ սե օրուայ պահել էք ձեր զէնք:

Անգն Սափարեան

165.

Յոյս

Երբ որ երկինքը սե ամպով պատած՝
 Սայծակ ու որոտ խառնում է իրար,
 Ես վիզըս ծըռած, ձեռքերս ծալած՝
 Աղօթք եմ անում, ով Տէր բարերար:

Երբ որ կարկուտը մեծ գընդակներով
 Ահով լըցնում է ձորեր ու դաշտեր,
 Ես տանըս չոգած՝ աղի արցունքով
 Թացում եմ, Փրկի՛չ, քո հրաշալի պատկեր:

Երբ որ կատաղի հիւսիսի քամին
 Թընդացընում է ամբողջ աշխարհը,
 Ես իմ աչքերը յառած երկրնքին՝
 Օգնեմ կանչում ինձ սուրբ Տիրամայրը:

Բայց երբ արեւը երկնականմարից
 Առատ ցըրում է իր ոսկի լոյսը,
 Ես ըսթափում եմ իմ ահ ու դողեց,
 'Նորոգում կըրկին իմ հատած յոյսը:

Մեծ է Երարիչ և ո՞վ կարող է
Քննել Նորա գործ... Նա կը տայ կայծակ,
Սարկուտ ու քամի, բայց և ծագող է
Վշտացած սրբորին ուրախ արեգակ:

Մի՛ յուսահատի՛ր, ո՞վ մարդ հոգեղէն,
Երբ անբաղդութեան կըրում ես բեռներ,
Վը գայ ժամանակ, որ կը յաջորդեն
Քո սև ժամերին լուսաւոր օրեր:

Սի. Զ. Սափարեանց

166.

1884 թ. մայիսի 21-ի աղէտը Նգուլիսու մ'

Երկնականարը կապոյտ և պայծառ
Օածկվում է ահա՛ սև սև ամպերով,
Սարմիր արեւը, փայլուն արեգակ
Օածկում-թաղցնում է դէմքը շտապով:

Փչում է սառը քամի հիւսիսից,
Հողմ և փոթորիկ մոնչում ուժգին,
Մարդ և անասուն, ծառեր ահագին
Վռոտում, դողդողում ահից, սարսափից...:

Իսկ որոտմունքը՝ սաստիկ և ուժգին
Սարծես ուզում են ծակել ամպերը
Եւ զարհուրելի փայլակն ու կայծակ
Վըղդեցնում են լեռն ու սարերը...:

Մի՛ անպատմելի հեղեղ է գալիս.
Ի՛նչ արձրացել է խիստ ջուրը գետակի,
Անխնայ քանդում և աւերում է
Ի՛նչ մաթիւ տներ, պարտէզներ, այգի...:

Պերեգմանական լռութիւն խորին
Հետեւեալ օրը պատած է դիւղին,
Յուսահատութեան, թշուառի կնիք
Վըշմուճ է մարդկանց անբաղդ ճակատին...:

Ուր որ գնում ես, ամայութիւն է.
Չորս կողմից մարդկանց դիակներ փռում,
Յորդառատ արցունք կաթում է աչքից
Անդանի մարդկանց ապշած-շուարած...:

Մեծ է կորուստը և անդառնալի
Ձքնաղ ու քաղցրիկ Նգուլի՝ դիւղին.
Քառասուն և չորս մարդ է պակասել
Եւ հաշիւ չ'կայ աւերակներին...:

Մէկը միւսից վատ բացվում են աչքիդ
Տեսարանները տխուր, վշտաղին,
Ո՛հ, ի՛նչ սոսկալի պատուհաս է այս,
Ամենակարող Նստում երկնային...:

Ահա՛ մի կողմում, խկաղարի պէս,
Երկաթասարդը, տուն — տեղից զրկում,
Յուսահատութեան աղի արցունքով
Անդնած է այնտեղ ապշած-մոլորում...:

Նա փլատակները քանդում է, փորում,
Իւր սիրիկները փնտռում-որոնում.
Մայրը և որդին, սիրած ամուսին
Չհանում են անկուշտ, անգութ հեղեղին...:

Մի՛ այլ տեղ ահա՛ մի խումբ աղջիկներ,
Որպէս երկնային անմեղ հրեշտակներ,
Օաղիկ հասակում, դեռ կեանք չ'տեսած,
Ատաղի ալեաց բաժին են եղած...:

Նոցա առաջն ղեռ նոր էր բացվում
 Փայլուն օրերը ծաղկաւէտ դարնան...
 Սեանքի պարտէզը բիւր-բիւր վայելքով
 Դեռ նոր էր ծաղկում նոցա կուսական...

Զբացան, կորան անդարձ յաւիտեան,
 Խաւարեց նոցա աստղը աննման,
 Եւ թառամեցան որպէս մի-մի վարդ
 Անբաղդ ծնողաց պատճառելով դարդ...

Մեծ Աստուածածնայ փոքրիկ տաճարում
 Դարսած են անմեղ զոհերը շար-շար...
 Լքցուած-դիզուած է այնտեղ բազմութիւն՝
 Ամփոփել նոցա մարմինքը թշուառ...

Մայրը ողբում է սիրելի մանկան,
 Հայրերը՝ իւրեանց դստերց սիրական,
 Մարդը փետում է գլխի մազերը,
 Տալով իւր վերջին ողջոյնը կնկան...

Լուռ են ամենքը, ախուր, սգաւոր,
 Ողբում են իւրեանց սիրելի մահը,
 Ընդհանուր սրտից արիւն է կաթում,
 Թող մխիթարէ նոցա Անմահը...

Ե. Տ.

167.

Իմ պսակը

Աւերակներ Եղատիչ-Վայսեր
 տապանի վրայ¹⁾

Ես չեմ բերում քեզ, Հայր Եղատիչ,
 Անգին քարերով զարդարած պըսակ,
 Այլ երկու խօսքով—որպէս մի երգիչ—
 Մեծարել կամիմ քո սուրբ յիշատակ:

Ի՞նչ հարկ կայ ոսկով և զոհարներով,
 Յիշատակել այն մեծ—մարդու անուն,
 Որն իր սրելալի անմահ գործերով
 Հայրենեաց փառքի արշան է լըռուն:

Ել դափնիներով, ասէք, ի՞նչ հարկ կայ
 Վեր-բարձրացընել այն հըսկայ մարդուն,
 Որի արիւնով աստղերի վըրայ
 Իր և ոռւս ազգի ջրըռել է անուն:

¹⁾ Ներքին գործերի մինիստրը հեռագրում է Կովկասեան Փոխարքայ պաշտօնակատարին մարտի 1-ին 1881 թուին. «Այսօր, մարտի 1-ին, ժամը 1-ին և 45 րոպէին, թագաւոր Կայսրի զինախաղից վերադառնալու ժամանակ, կատարելով սպանութեան փորձ՝ Նորին Մեծութեան սրբազան կեանքի դէմ, երկու ճայթող ուռմբերի միջոցով: Նրանցից առաջինը վնասեց Նորին Մեծութեան կառքին, իսկ երկրորդը ճայթովելով՝ ծանր վէրքեր պատճառեց թագաւորին: Վերադառնալով Չմեռնային պալատը, Նորին Մեծութեանը բարեհաճեց ընդունել սուրբ հաղորդութեան խորհուրդը և այնուհետեւ ի Տէր հանդեաւ: Չարագործներից մէկը բռնված է»:

«Մշակ» հեռագիր

Մահը մեծ-մարդկանց անմահութիւն է,
 Թէ այս աշխարհում, թէ հանդերձեալում:
 Վո պատիւ, քո փառք նոյն չափով մեծ է —
 Ինչպէս մարդկանց մէջ, նոյնպէս և շիրմում:

Հայրասպան ձեռքը չարագործների
 Սպանել, կաշկանդել քեզ այս տապաւնում,
 Բայց այն բիւրք բիւրոց ազատեալների
 Սպանել կարող է բերան և լիզուկ:

Դու հայրենիքի համար ապրել ես.
 Նա յիշուելով է, քանի ապրում ես.
 Վո ճանաչում նրան երբ կեանք տուել ես,
 Նորա մէջ և դու միշտ ապրելով ես:

Թող անխիղճ մարդիկ տըքնին, ճիգ թափեն
 Սև ստուեր ձրգելու քո փառքի վերան,
 Թող անմիտները կապել աշխատեն
 Վո երախտագէտ որդւոցը բերան:

Բայց այն սուրբ հողը, ուր Մեծ-Մարտիրոս,
 Որտեղ թափուել է քո մաքուր արիւն,
 Պիտի առանձին մի հըպարտութեամբ
 Երգէ դարերին քո փառք և անուն:

Թող լռեն մարդիկ, լռիկուեն, պապանձուեն,
 Սպանն ենդաժէտ իրանց աչքերը,
 Բայց նրանց տեղակ պիտի բարբառեն
 Եյս չոր քարերը, ապառաժները:

Հողն էլ թող զգայ իր ոչնչութիւնը,
 Հողը, որ երկաթն անգամ մաշում է, —
 Բայց մեծ — մարդերի փառք և անունը
 Աշխարհից ջրնջել անկարանում է...

Նրնջի՛ր դու հանգիստ այդ սառ հողի տակ,
 Ո՛վ ապագայի արժանի զաւակ.
 Վո վեհ գործերը կ'աճեն, կը մեծնան,
 Լիբանանու գեղ մայրիքի նրման,
 Եւ նրանց ախորժ հովանու տակին
 Մի օր աշխարհի չըքնաղ թագուհին —
 Հրղօր Ռուսիան՝ բաղմած գեղապանձ՝
 Կը շարժէ իրա քոյրերի նախանձ...

Ընդունիր, Հայրի՛կ, մարդասիրաբար
 Եյս անշուք երգը որպէս մի «պըսափ».
 Սըրան հիւսում եմ ոչ նորա համար,
 Որ անմահացնեմ քո սուրբ յիշատակ, —
 Եյլ միայն և եթ այն նրպատակով,
 Որ յաւէտ յիշուի քո անուանը հետ
 Եյս տողերը քեզ անկեղծ յարգանքով
 Նուէր բերող և նուաստ հայ-պօէտ:

Ա. Բ. Ս. Սպարեան

168.

Կայսր Եւեքսանդրի II¹⁾

Վախճանվել է Նա, որ 26 տարի ղեկավարել է պետութեան բոլոր գործերը, որի ձեռքումն էր Ռուսաստանը:

¹⁾ Եւեքսանդր II Կայսր լիակատար կեանքի հետ ծանօթանալ ցանկացողներին՝ կառաջարկեմ — կարգալ հանգուցեալ Սուրէնեանց Յակոբ աւագ քահանայի «Եւեքսանդր Բ. Կայսր Ռուսիոյ 1855—1880» խորագրով գրքովը, որ տպուած է Մոսկվայում 1880 թուին:

Գ. Վ. Գրիգորեան

տանի ամբողջ բաղդը: Վասն և վեց տարվայ ընթացքում կատարվեցաւ Ռուսաստանում Նրա կամքով այնքան, որքան ուրիշ երկիրներում դարերի ընթացքում է կատարվում: Վասն և վեց տարվայ, իսկապէս շատ կարճ ժամանակամիջոցում, կատարվեցան այնպիսի վերանորոգութիւններ, որոնց իւրաքանչիւր ազգութիւն պարծանքով կ'արձանագրէր իր պատմութեան էջերի վրա:

Ղորտերի ազատութիւնը, դատաստանական նոր կանոնադրութիւնը, քաղաքային և նահանգական ինքնավարութիւնը, մարմնի պատիժների վերցնելը, մամուլի աւելի ազատ իրաւունքները, կանանց բարձրագոյն ուսման իրաւունքի տալը, ընդհանուր զինուորագրութիւնը, — ահա այն խոշոր, ընդհանուր մարդկային վերանորոգութիւնները, որոնք հանդուցեալ Վայսրի կամքով մին միւսի հետեից կատարվելով, միանգամից գրեցին Ռուսաստանը եւրոպական միւս երկիրների շարքում:

Այլ ևս չենք խօսում աւելի մասնաւոր և միայն Ռուսաստանի ներքին կեանքին վերաբերեալ բաղմաթիւ վերանորոգութիւնների մասին, որոնց առատաձեւութեամբ պարգեւեց հանդուցեալ Թաղաւորը իր հպատակներին: Ամբողջ քսան և վեց տարին, բայց մանաւանդ այդ փառաւոր Թաղաւորութեան առաջին և վերջին երկու տասնեակները մի եռանդոտ աշխատանք էր կատարվում, ամեն հին ձեւերին ձեռք էր տրվում, ամեն եղած կազմակերպութիւններին նոր ոգի էր ներշնչվում: Մի կողմից հիմնվում էին նոր դպրոցներ և գիմնազիաներ, լիցեյները համալսարանների կերպարանափոխվում, զրվում էր համալսարանական նոր կանոնադրութիւնը, կազմվում էին յանձնաժողովներ՝ շինականների հողերի հարցը կանոնաւորելու, կամ տպագրական օրէնքները վերաքննելու համար, ուրիշ կողմից հրէայ հպատակները գրեթէ կատարեալապէս հաւասարվում էին իրանց իրաւունքների

մէջ ռուսաց միւս քաղաքացիների հետ, վերցվում էր ամբոխի համար աղի վրա ծանր հարկը, — մի խօսքով ամբողջ Ռուսաստանը իր կեանքի բոլոր ճիւղերում, քսան և վեց տարի շարունակ վերանորոգութիւնների անընդհատ աշխատանքի մէջն էր գտնվում մի մարդու ջօրեղ կամքի շնորհով: Եւ այդ Վայսրը, որ այդքան արաւ իր հայրենիքի համար, տարածեց իր ազատիչ կամքի ոյժը և իր պետութիւնից դուրս: Նոյն Թաղաւորութեան պատմութեան փառաւոր էջերից մինը անշուշտ լինելու է և Թիւրքիայի քրիստոնեայ ազգերի ազատութեան համար պատերազմը:

Եւ ոչ թէ միայն Ռուսաստանին ազգակից սլավոն ազգերը, բայց և հայոց ազգը իր ազգային և քաղաքական վերակենդանութեամբ պարտական կը լինի Վայսր Ալեքսանդր II-ի ջօրեղ պաշտպանութեանը: Նրա անունը անխղելի կապերով կապված կը լինի միշտ հայոց խնդրի հետ: Վայսր Ալեքսանդր II-ի անձնական համակութեանը դէպի հայոց ազգը, ինչպէս և դէպի ամենճնշված ազգութիւնները, հայերը պարտական են Սան-Ստեֆանօի դաշնադրի կայացնելով և հայոց դատի պաշտպանելով Բերլինի աւագաժողովում:

Ռուսաստանից և մարդկութիւնից պակասեց մի մեծ մարդ, որի պատկերը շատ դարերից յետոյ կերեւայ ապագայ սերունդներին ինչպէս մի հսկայ նրան շրջապատած մանր ժամանակակիցների շրջանի միջից:

«Մշակ»

Նամակ Յովհաննէս Ստեփանեանցին

Տասն տարի է պանդխտութեան
 Ապել է ինձ ամուր շղթան,
 Գարուն կեանքիս մատաղ շուշան
 Թառմել է մէջ օտարութեան:

Տասն տարի է, որպէս հրէայ,
 Ես չափ-չափում եմ սառ Ռուսիայ,
 Խնչ նըպատակ ունես, աստ.
 —Ո՛հ, Յովհաննէս, թող այդ մընայ:

Եղբարց, ծնողաց, ազգականի
 Արօտ եմ մի բարեկամի.
 Դեռ չը բացուած, դեռ պատանի՝
 Փափագում եմ գերեզմանի:

Աարծում ես՝ թէ մարմնակա՛ն
 Սէրն է մատնել պանդխտութեան.
 Ո՛չ, ա՛չքի լոյս, ո՛չ, սիրական,
 Ես վաղ մոռցել եմ Աստղըկան:

Մարմնակա՛ն սէր. ի՛նչ եմ խօսում,
 Վաանած օրիս եմ ափսոսում.
 Ել ի՛նչ սև սէր ես որոնում
 Մի աւերակ, մեռած սըրտում:

Խեղճ քընարը երգչի ձեռքին
 Սէր կարող է հընչել կըրկին,
 Երբ քերթում է ձեռքը փաշին
 Հայ եղբօրս վըղի կաշին:

Սէր կարող է հընչել քընար,
 Երբ տընքում է իմ պառաւ մայր
 Ախարունի դաժան և չար
 Լըծի տակին ամբողջ վեց դար:

Սէր կարող է երգել քընար
 (Ո՛հ, եղուկ քեզ, Հայոց աշխարհ),
 Երբ մեր ժամը-մեր սուրբ տաճար
 Գում է շինել քուրդը մուստա...:

Ո՛չ, հեռացաւ, թրռաւ, հոգեակ,
 Սըրտիս միջէն սիրոյ սոխակ.
 Նորա տեղը չարագուշակ
 Աւ ազգան է նըստել մենակ:

Մեր այս դառը, նեղ վիճակում,
 Գերեզմանի դըրան շէմքում,
 Վա՛յ ինձ, սէր է՛լ ես պահանջում.

Երգվում եմ ես Վանայ ծովով,
 Ենու քանդուած տաճարներով,
 Որ շղթայած ոտք ու ձեռքով
 Չեմ երգելու «էր իմ «Սազով»»¹⁾

Մերգում հայի անցած փառքով,
 Սուրբ Մեսրոպի զըտած տառքով,
 Որ լըծի տակ տընք-տընքալով՝
 Պիտի չե՛րգեմ «էր իմ «Սազով»»:

¹⁾ Պ. Ս. Սափարեանց մի գրքով հրատարակեց իւր հեղինակած բանաստեղծութիւններից «Ես էլ իմ սազը» վերնագրով, որի երկրորդ հատորն արդէն պատրաստ է տը-
 Գ. Վ. Գրիգորեանց
 պագրութեան համար:

Եղիշէի կ'երգուեմ հոգով,
Քաջ Վարդանայ թափած արնով,
Հըռիփսիմեան նահատակաց
Լուսացընցուղ գերեզմանով:

Մերգուեմ Աբգարու հաւատով,
Շուշանիկի հալալ կաթով,
Որ կորըստեան վիհում նըստած՝
Սէր չեմ կարող երգել «Սաղով»:

Մերգուեմ Սիւնեաց հին սերնդով,
Ղարաբաղի կըտրիճներով,
Գէյթունի հայ քահանայի
Մէջքից կապած սուր խանչալով,—

Որ քանի այս սև վիճակը
Բըռնած ունի մեր հակակր,
Սառած սրբտիս աւերակը
Ձէ՛ տաքացնիլ «ո՛րէ՛ երբեք»:

Ես պիտ' շրջեմ ծով ու ցամաք,
Շէն, զիւղ, աւան, զիւղաքաղաք,
Ուր տեսնեմ խեղճ հայի տըղաք՝
Հաւքեմ, ժողովեմ իմ ձեռքի տակ:

Արթեմ, նրբանց աչքը բանամ,
Ուսուցանեմ, քարող կարգամ,
Ամենքին էլ ազատ ցոյց տամ
Իրանց պարտքերը սրբազան:

.
.

Ես պիտ' մանգամ հայի տըներ,
Անքուն մընամ ցերեկ, գիշեր,
Մըշակեմ խամ անդաստաններ,
Յանեմ սիրոյ զօրեղ սերմեր:—

Այս է, հոգիս, իմ նըպատակ.
Թող ինձ ծաղրեն, առնեն կատակ.
Ծաղրածութեան անզօր մըտրակ
Ել գի՛ն չունի մեր ժամանակ:

Սիւնեաց Սափարեանց

170.

Ամպի կտոր

Հեռու, շահ հեռու, օդեղէն ծովում
Մի փոքրիկ կըտոր սև ամպ էր լողում.
Անցոյց գիւղացիք, խաչած ձեռքերով,
Նորան են սպասում՝ արցունքով, լացով:

Ձըմեռը չոր էր, ձիւնը խիստ սակաւ,
Գարունքն էլ մի կաթ անձրև չը եկաւ:
Ամառը հասաւ: Յորնի արտերը
Ծըռել են իրանց գեղնած հասկերը:

Տէր-տէր, տիրացուք խաչով, խաչվառով
Անդաստան արին աղօթքով, լացով.
Բայց տապ ու երաշտ կարի սաստկացաւ,
Երկրնքի դուռը ոչ ոք չը բացաւ:

Փոքրիկ մանուկներ նուրի շինեցին՝
Տընից տուն նորան խըմբով ման ածին,
Ելիւր, ձու, ցորեն, իւղ ժողովեցին,
Փողով ծախեցին՝ մի գառ գընեցին:

Գառը ժամի դուռ տարին-մորթեցին,
 Ըննախանձ սըրտով Տիրոջ զոհեցին:
 Աստուած ընդունեց նորանց մատաղը,
 Ամպին հրամայեց սարքել իր մաղը:

Ամպը լայնացաւ՝ երկինքը ծածկեց,
 Որտեղ գոռաց, կայծակը փայլեց:
 Հինգ փայրկենից յետ՝ ցանած թէ՛ անցան
 Դաշտեր, արօտներ ջրով ծածկուեցան:

Անձրեք կանգնեց՝ երկինքը պարզեց.
 Ծարաւ երկիրը փորը ուռցրեց:
 Երեք բացեց իր ոսկի աչքեր՝
 Վաղցրը ժլպտացին տըռզած բոյսեր:

Այնչեւ Աստուծանց

171.

Մշեցի հօր կտակը

Գառն, սև օր շատ էք տարել, իմ որդիք,
 Աղքատ, քաղցած, տկոյր, բոկոտ մնացել,
 Մեր տուն, մեր տեղ, սուրբ տաճարներ, հայրենիք
 Անգութ տաճիկ կործան, աւեր դարձուցել:

Ձկայ մէկը, որ մեզ զթայ ու խղճայ,
 Բուժէ վէրքերս, մեր կարիքներ նա հոգայ,
 Ճար մենք չունինք, խղճուկ որդիք, աչքիս լոյս,
 Մեծ է Աստուած, չկտրենք մեր սրտի յոյս:

Մօտ է դարուն, չունիք արօր, որ վարէք,
 Չունիք դպրոց, որ անդ դնաք բան սովորէք,
 Ձեր մայր եղաւ անգութ տաճիկն զոհ-գերի,
 Մեծ եղբայրդ յօտարութեան թափառի:

Իսկ ձեր հայրը հալմաշ, խղճուկ, ծերացած,
 Իրա յոյսը ձեզ վրայ է նա դրած,
 Աշխատեցէք, անմեղ փոքրիկ գառնուկներ,

Բաւ է տանէք այս օտար կեանք, խղճութիւն,
 Բաւ է յուսալ ուրիշից փղտութիւն,
 Սատարեցէք իմ կտակը, ո՛վ որդիք,
 Ձեզմով միայն դուք կ'ստանաք փրկութիւն:

Վաղցածներին խորհուրդ շատեր միշտ կուտան,
 Բայց հայ և ջուր, հանդերձ, դրամ չ'յուտան.
 Այժմ մարդիկ խելքով, ուսմով միշտ միայն
 Փափագելն և ցանկալն ստանան:

Աստուծոյ Մարտիրոսաց

172.

Ինչեր կանէի

Եթէ լինէի դատաւոր կամ տէր,
 Վաղաքազուխ, մեծ պաշտօնատէր,
 Ամ թէ խմբագիր մի մեծ լրագրի,
 Գիտէ՞ք՝ թէ յայնժամ ինչեր կանէի:

Եթէ լինէի ձայնաւոր քաղաքի,
 Ամ թէ գանձապահ քաղաքի արկղի,
 Այս բանը հոգով, սրտով եմ սիրում,
 Գիտէ՞ք՝ թէ յայնժամ ինչեր կանէի:

Եթէ լինէի ստարշին կուրբի,
 Ամ թէ դիրեկտոր մեծ գումար բանկի,
 Ամ թէ երեցփոխ ճոխ եկեղեցւոյ,
 Գիտէ՞ք՝ թէ յայնժամ ինչեր կանէի:

Եթէ լինէի կտակակատար,
 Ամ ազգականի որբոց խնամատար,
 Եյդ պաշտօնները ինձ լաւ են յայտնի,
 Գիտէ՞ք՝ թէ յայնժամ ինչեր կանէի:

Եթէ լինէի ես հոգաբարձու
 Փողերով հարուստ ուսումնարանի,
 Ամ տեսուչ մի մեծ ճոխ դպրանոցի,
 Գիտէ՞ք՝ թէ յայնժամ ինչեր կանէի:

Շատ բաներ մտքումս վաղուց եմ դրել,
 Հոգով եւ սրտով պատրաստ եմ անել,
 Եթէ այդ բաներ ես չեմ կատարում՝
 Ազգն է մեղաւոր, որ ինձ չէ ընտրում:

Վանի որ մէկը լաւ պաշտօն չունի,
 Ղատարիկ խօսքերով շատ բաներ կանի,
 Իսկ երբ ստացաւ այդ չաղ պաշտօնը,
 Բաց իրա օգտից ոչինչ չի անի:

Առանի լաւ տներ, կառքեր, ձիաներ,
 Գեղեցիկ մի կին-Ֆրանս ու ջահէլ,
 Բարօնի, կոմսի պէս ինքն էլ կապրի,
 Ահա, տեսէք, թէ նա ինչեր կանի:

Ապրապետ Մարմինեանց

173.

Մեր կրեսոսները

Աստե՛ն հայն քաղցած է՝ չունի հացի զին,
 Գերի է դառել անօրէն տաճկին,
 Գաղթում թողնում է իրա տուն եւ տեղ,
 Միշտ չարչարվում է զերթ գառն անմեղ:

Ասացէ՛ք, խնդրեմ,
 Ես ի՞նչ անեմ:

Աստե՛ն անտէր է եւ անօգնական,
 Օտուրկ իրաւունքից, զուրկ լաւ ապրուստից,
 Եթէ չ'հասնենք շուտով օգնութիւն,
 Անշուշտ կը զրկուի հայն իրա կեանքից:

Ասացէ՛ք, խնդրեմ,
 Ես ի՞նչ անեմ:

Աստե՛ն հայերը մերկ են եւ թշուառ,
 Շատ ցաւալի է նոցա կեանք չուառ,
 Ունեցածներն էլ քուրդ խլում, տանում,
 Անդամ նոցա կեանք նա չէ խնայում:

Ասացէ՛ք, խնդրեմ,
 Ես ի՞նչ անեմ:

Վանդուել են հայի բերդ ու պարիսպներ,
 Աճին են դարձել վանքեր, տաճարներ,
 Եղածն էլ տաճիկ աւերում, քանդում,
 Թշուառ հային անյիշատակ թողնում:

Ասացէ՛ք, խնդրեմ,
 Ես ի՞նչ անեմ:

Ասում են հայի խղճուկ օրիորդ
 Մտնում է թօնիր, որ ծածկէ ամօթ,
 Պարկեշտութիւնը նորան չէ՝ թողնում
 Երեւիլ մարդկանց մերկ, տկուր, բոկոտ:

Ասացէ՛ք, խնդրեմ,
 Ես ի՞նչ անեմ:

Ուսումնարանների, վարչութիւն չկան,
 Որ հայոց զաւակայ գիտութիւն, լոյս տան,
 Հայ եւ մի ազգ, որ հային զթայ,
 Բուժէ վէրքերը եւ ցաւը հոգայ:

Ասացէ՛ք, խնդրեմ,
 Ես ի՞նչ անեմ:

Թէ՛ւ գլուկեցան յօգուածք, խօսուեցան,
Բայց հայեր մինչ ցարդ ոչինչ չստացան
Ու անձարացեալ տանում են, տանում
Հարուածք թշնամու անխօս և անձայն:

Ասացէ՛ք, խնդրեմ,
Ես ի՞նչ անեմ:

Շատերը դիմում են ինձ՝ կրեստոսիս,
Խնդրելով՝ անել հային օգնութիւն,
Ետելով՝ պարտ ենք հոգալ մեր եղբարց,
Տալու կեանք, ապրուստ, նաեւ փրկութիւն:

Ի՞նչեր կը խօսեն,
Բան չունեն՞ն:

Եյսպէս, ահա, մեր շատ կրեստոսներ
Երբ որ կիմանան խեղճ հայի ցաւեր,
Նոքա խիստ անհոգ կը պատասխանեն
Թէ՛ «ինչ կարող են» և «է՛հ, ի՞նչ անեն»:

Իսկ երբ կը խնդրես նոցա օգնութիւն—
Հոգալ, ազատել հայն ու հայի տուն,
Մինչդեռ նոցանից շատ յոյսեր ունիս,
Միշտ քո պատասխան կ'ընի՝ «բան չունի՞ս»:

Ապրապէս Մարտինեանց

174.

Տ ա ճ կ ա - Հ ա յ ա ս տ ա ն

Հայաստանը ընկած, կործան,
Չէ՛ կտրվում նորա կական,
Չկայ մէկը լինի պաշտպան,
Բայց միշտ կ'ասենք, որ մենք հայ ենք:

Վանքեր աւեր, բերդեր քանդած,
Սուրբ տաճարներ հողով ծածկած,
Հայի խղճուկ որդիք ցրուած,
Բայց միշտ կ'ասենք, որ մենք հայ ենք:

Սուրբ հարց երգոց տեղ, նոցանում
Քոռ բուն իրա վայն է կանչում,
Եւեր բերդեր, տաճարք ողբում,
Բայց միշտ կ'ասենք, որ մենք հայ ենք:

Նախնեաց շիրիմք հաւսար հողին,
Չկան Վարդան և Գարեգին,
Ո՛չ հեռեողք նոցա շաւղին,
Բայց միշտ կ'ասենք, որ մենք հայ ենք:

Եմայի են դարձել դաշտեր,
Յամքել յստակ, վճիտ ջրեր,
Ենդութ տաճիկ նոցա տիրեր,
Բայց միշտ կ'ասենք, որ մենք հայ ենք:

Քաղցից հայեր միշտ կոտորուին,
Սով է տիրում Հայաստանին,
Չուղենք օգնել խղճուկ հային,
Լոկ խօսքերով կ'ասենք՝ հայ ենք:

.
.

Ապրապէս Մարտինեանց

Նամակ Աբէլ Ապրէսեանցին

Հէնց նոյն ժամուն, երբ իմ Մուսան
«Սաղիս»¹⁾ լարում էր թելեր,
Երբ հրաբուրդի սարի նրման
Բորբոքվում էր սրբախ սէր.

Հէնց նոյն ժամուն, երբ Ապոլոն
Շունչ էր փրչում լարերիս,
Երբ սուրբ շնորհաց ծաղիկ կոկոն
Նոր բացվում էր մէջ սրբախ.

Հէնց նոյն ժամուն, երբ իմ հողին
Թըռել էր դէպ՝ անտէր Վան
Եւ կիսաշունչ հայի զլին
Բոլորում էր իր շրջան.

Երբ ընկրդմած մըտածութեան
Խոր ծովի մէջ անյատակ՝
Վառն արտասուք ցաւակցութեան
Թափում էի ես մէնակ.

Ուր նըկարուած էր առաջիս
Հայաստանիս սև պատկեր,
Ծերուկ զըլնով հըսկայ Մասիս
Ողբում էր իր դառն օրեր.

¹⁾ Տե՛ս պ. Սափարեանցի «Նամակ Յովհաննէս Ստեփանեանցին» վերնագրով բանաստեղծութեան ծանօթութիւնը:

Ուր հէզ «հողին Հայաստանի»—
Զըքնաղաղեղ այն կուսիկ՝
Լուռ զըննելով աւեր Անի՝
Փետում էր իւր խոսրոպիք.

Եւ ուր մեր մայր անտէր ընկած՝
Աւանդում էր իր հողին,
Նորա կողքին թուրքը նըստած՝
Փայտ էր սըղում դադաղին.—

Ո՛հ, այն պահուն, աղնիւ Աբէլ,
Զեռքս ընկաւ քո նամակ,
Բայց նուաստիս խօսքերդ յանձնել՝
Զը գտաւ նա ժամանակ:

Անցաւ հինգ ժամ: Առի-բացի
Այդ նամակի դեղ ծրար,
Մեծ հաճութեամբ ես կարդացի
Տողիկները գեղաշար:

Շատ ես թափել անշուք «Սաղիս»
Վերայ զըրուտաւ և զովեստ.
Թէ ընդունիմ, գուցէ երգչիս
Խըբըդ կոչես անհամբար:

Ինձ չե՛ն գրաւում զովեստների պերճ,
Ո՛չ ներբողանք, աչքի՛ լոյս,
Իմ սըրտամաշ արհեստի մէջ
Թանգ է ինձ քո խըրախոյս:

Ի՞նչ գովասանք արժէ թափել
Սիրամարգի մի վերայ,
Որի փայլուն գեղ փետուրներ
Փետել է մի անըզգայ:

Ի՞նչ գովասանք արժէ տալ այն
Սիրակարօտ սոխակին,
Երբ մի սև բու նորա մեղմ ձայն
Խեղդել է մէջ հակակին:

Ի՞նչ սև գովեստ արժէ, ընկեր,
Տալ քընարիս գեղամերկ,
Երբ քաղցրաձայն նորա լարեր
Խըղել է մի անգութ ձեռք...:

Ո՛հ, ի՞նչ գովեստ. ինձ խըրախոյս,
Սիրտ պիտոյ է, սիրական,
Որ դուրս քաշէր սրտիցս անյոյս
Վճռատութեան չար մըխան:

Ինձ անկեղծ խօսք քաջլիրութիւն
Պիտոյ է այս վայրկենիս,
Որ զօրութիւն, կարողութիւն
Տար իմ փրշրած թևերիս:

.

Պովել մի գործ-այն էլ խուղած,
Որ զերծ չէ շատ սխալանքէ,
Սարեմ ասել արձակ ու բաց՝
«Լևելի քան յանցանք է»:

Ե՛րբ, այդպէս: Բայց և քընքուշ
Հընչեց ինձ քո նամակի
Միւս կէտերը՝ զերթ վարդ անփուշ.
Նուէր բերած սոխակի:

Ինձ հատնում են խօսքեր, բառեր
Քեզ լիովին յայտնելու
Իմ փոխադարձ յարգանք և սէր,
Ո՛վ պանդրխտիս այցելու:

Բայց ների՛ր ինձ, որ «Սաղիս» մէջ
Ձը գտի մի ուրախ լար,
Որ նամակիս գոնէ մի էջ
Նուիրէի քեզ, եղբայր...¹⁾:

Սեփեմ Սափարեանց

176.

Սրտի փափագ

Թող մի օր հոգիս մարմնիցս անջատուի,
Թող ցուրտ հողի տակ փոշիս ամփոփուի,—
Եւ գերեզմանի խոր ու մութ բանտում
Ինձ կը մնայ քո սէր անմոռանալի:

Շատ օրեր, տարիք եկան գնացին
Հեռաւոր վայրում պանդխտականիս,
Իմ սիրտ և հոգի միշտ կարօտ մնացին
Չնաշխարհիկ սիրոյ իմ սիրականիս:

Ոչի՛նչ մեծութիւն բարձրանիստ դահի,
Ոչի՛նչ փառք, պատիւ հողանիւթ երկրի
Սարող են մեղմել ցաւերս հաղար.
Պեղ, ճար ինձ չկայ քեզանից հոռի:

¹⁾ Ի՛նչ որ օրուայ համար է «Սոխակը», որ «Սաղը»
չ'սիրէր և Ձեր նամակը չ'ընդունէր իւր թևիկների տակ—
տանելու, հասցնելու պ. Լ. պրէսեանցին:
Պ. Ս. Պրէսեանց

Եւրբ միտք եմ բերում, թէ մի շունչ օտար
Գուցէ շօշափէ այդ քո դէմք պայծառ,
Գալիս է վերաս ահ, սասանութիւն,
Բռնում են հոգիս ցաւեր չարաչար:

Ալ լինի՞ արդեօք, որ ինձ միտ բերես,
Գիւթական հնարքով ինց այց ելանես.
Վո խօսքեր քաղցրիկ կեանքս կը նորեն
Ռուարթացուցիչ գարնան ցօղի պէս:

Բայց ոչ անօգուտ իմ յոյս և բաղձանք,
Եյս երկրիս վերայ ինձ լոկ տառապանք.
Չ'տեսայ մի վարդ, բայց փշեր հազար,
Երտասուք միայն, քո սիրոյ զրկանք:

Անհամբեր սրտով ահեղ ատենին
Մնում եմ լսել դատակնիք վերջին,
Ինչ որ այս կեանքում չէր ինձ վիճակուած,
Եյն կեանքում Վո սէր, Վո սէր երկնային:

Երեմիա Աահակեանց

177.

Առանց փող

(Տասութեան)

Նուէր ծոյլերին ¹⁾

Եկանջ դիր ինձ, ո՞վ իմ ընկեր աննման,
Ձի կատարվիլ իսկի մի բան առանց փող
Ձի կատարվիլ ոչ խօսք և ոչ հրաման
Թէ լինիս աշխարհիս իշխան առանց փող:

¹⁾ Զոյց տալով, թէ Եւրբան թշուառութեան, Եւրբան
դժբաղդութեան պատճառ են դառնում իրանք իրանց մեր
ծողլերը՝ բերում եմ այստեղ գերապատիւ Հայր Խ. Ստե-

Խելք ու միտքդ քո գլուխը հաւաքիր,
Եմենիկն ծոյլ ու դանդաղ մի՛ լինիր.
Գործ սկսիր, քրտի՛նք թափիր, փող դատիր,
Թէ ոչ չէ՛ն տար մի հատ չորթան առանց փող:

Ուրբան մերաս առնես, ոչինչ են բոլոր,
Եթէ քեզ չունենաս շնորհք մասնաւոր.
Հաւատացիր, վերջն կը մնաս մոլոր,
Ձեռ տեսներ չոր հացի սեղան առանց փող:

Նոթութենէդ թէկուզ սովամահ մեռնիս՝
Վեղ կ'անարգեն, որին առջև որ խօսիս.
Թաղքատութիւնն դու քեզ ու քեզ ընդունիս՝
Ձեռ տար քեզի մի կտոր հաց առանց փող:

Եթէ լինի գլուխդ բաց ամեն օր,
Ձեռ տար քեզի մի ծակ գդակ հին թէ նոր.
Եթէ մանգաս բոլորովին մերկ, տկոր՝
Ձեռ հազցներ քեզ ցնցոտի առանց փող:

Թէ մշտապէս պօշ ու պարապ պտտտիս,
Ձեռ հաւատար քեզի, ինչ էլ որ լինիս.
Խսկ թէ գործով հաւատարիմ չ'երևիս՝
Վեղ կ'ախկնդու չէ՛ն տար չուան առանց փող:

Թէ քեզ սիրես, աշխատանքի հետեիր,
Մի՛ ամաչիր, շուն քաշիր, փող աշխատիր,
Գիտցած եղիր, յանկարծ լինիս ցաւակիր՝
Վեղ չէ՛ն աներ դեղ ու դարման առանց փող:

Փանէի խմբագրութեամբ հրատարակուող «Մանկավարժա-
նոց» մանկավարժական ամսագրից «Ինչպէս պէտք է ապրել
բաղդաւոր լինելու համար» գեղեցիկ և իմաստալից հատ-
ուածը, որի մէջ իւրաքանչիւր ծոյլ մարդը, իւր պատկերը
տեսնելով, կարծում եմ, յետ կ'կանգնի իր ծուլութիւնից:
Գ. Վ. Վրէժնիկեանց

Ո՛ր ժողովին, որ հանդիսին գտնվիս,
Թէ փող չունիս, միշտ անպատիւ կ'լինիս.
Քաղաքային վարչութեան մէջ ձայն չունիս՝
Թէ դու լինիս իրաւաբան ասանց փող:

Թէ փող չունիս, պատիւ չունիս ամեն տեղ,
Լայն աշխարհը քեզի համար է խիստ նեղ.
Ուր որ լինիս,—թէ քաղաք տեղ և թէ՛ գեղ՝
Ձե՛ն մտցնենք մոլթ օթեւան ասանց փող:

Եթէ մարդ ես, ե՛կ շնորհիւ ինձ ներում,
Որ մարդու մէջ միշտ ունենաս համարում.
Իմ խօսքից դուրս որքան բռնեա պաս ու ծում՝
Մարդ չե՛ս դաներ քեզ օգնական ասանց փող:

Իմ խօսքերը մտքիդ մէջը ունենաս,
Եմեն բոպէ կարգա՛, սերտի՛ր իբրեւ դաս,
Մինչև անգամ հոգիդ փչես, վերջանաս՝
Ձե՛ն տար քեզի ճերմակ պատան ասանց փող:

Վերջին անգամ մեր պատուելի տէր պապան
Ձի՛ բանար խաչ, աւետարան քո վերան
Եւ չի՛ տանիր սիրով քեզի հող տապան
Ու չի՛ դնիլ սառ գերեզման ասանց փող¹⁾:

Թամբաշ, այս խրատը համ հին է, համ նոր,
Օղջ մարդերին կ'տայ մտրակ զօրաւոր,
Նաեւ աշուղներին ասա՛ ամեն օր
Թող չի երգեն այսպէս «տասթան» ասանց փող:

Մանուկ Թամբաշեան

¹⁾ Թէև սկզբունքով այդպէս է, բայց չկայ կանոն
առանց բացառութեան:
Պ. Ք. Պրիգորեան

178.

Ինչպէս պէտք է ապրել
բաղդաւոր լինելու համար

Աշխատի՛ր իբրեւ թէ յաւիտեան պիտի ապրես,
Աղօթի՛ր իբրեւ թէ այսօր պիտի մեռնես:

Առանց աշխատութեան ոչնչին չէ՛ կարելի հասնել:
Ինչ որ լաւ և վսեմ բան կայ մարդի մէջ, աշխատու-
թեամբ է ձեռք բերվում: Ո՛չ թէ աշխատութիւնը, այլ
պարապութիւնն է կործանում մարդին: Օուլութիւնը
ուտում է սիրտը նոյնպէս, ինչպէս որ ժանգը ուտում
է երկաթը: Օուլութիւնը միակերպ ստորացնում է
թէ անհատ անձներին և թէ ամբողջ ազգեր: Օղջ
մարդիկը երբէք ոչինչ լաւ բան չեն արած և երբէք ո-
չինչ անելու չեն: Օղջերը միշտ անյաջողութիւնների
են հանդիպում և միշտ պիտի հանդիպեն. նոքա եր-
բէք յառաջագէմ գործ չեն կատարած: Օղջերը վնա-
սակար, անօգուտ, միշտ զանդատող, ձանձրացող և ան-
բաղդ մարդիկ են: Նոքա ոչ երբէք և ոչնչով զոհ չեն
լինում, երբէք չեն լինում առողջ ոչ մարմնով, ոչ հոգով:
Օուլութիւնը ամեն չարիքի աղբիւր է, ամեն արատ-
ների մայր է, եթե՛ մահացու մեղքերից մին է: Ո՛րքան
մարդիկ զոգ և աւազակ են դարձել միայն նորանից, որ
նոքա ծուլանում էին իրանց հացը աղնիւ աշխատու-
թեամբ հայթայթելու: Վրիստոնէութեան առաջին ա-
ռաքեալները ցոյց տուին մեզ աշխատութեան օրինակ:
Պօղոս առաքեալը պարծենում էր նորանով, որ աշխա-
տում էր իւր ձեռներով և երբէք ոչ ոքին ծանրութիւն
չէ եղել: Բօնիֆատիոս զնաց Անգլիա քրիստոնէական
կրօնը քարոզելու, մի ձեռին աւետարան և միւս ձեռին

Հիւսնի զործիքներ ունենալով: Անգլիայից նա վերջը
Գերմանիա գնաց, որտեղ ժողովրդին կառուցանելու ար-
հեստ սովորեցրեց:

Անգաղար և միւսնոյն ժամանակ օգտաւէտ պարապ-
մունքի սովորութիւնը բաղդաւորութեան և բարեկեցու-
թեան անհրաժեշտ պայման է թէ տղամարդիկներ ի և
թէ կանանց համար և լաւագոյն միջոց է ձանձրոյթ
չզգալու: Այն մարդի համար, որը սովորած է անցու-
ցանկ բոլոր կեանքը օգտաւէտ պարապմունքով, իւրա-
քանչիւր ընդհանրականութիւն ունի, և երբ ազատ ժա-
մանակ կ'հանգիստի, նա նորանից օգուտ է քաղում վա-
րկաւորութեամբ:

Յաջողութեան յոյսով աշխատել, օգտաւէտ զբաղ-
մունք գտնել—ահա այս է բաղդաւոր լինելու լաւագոյն
միջոցներից մին:

«Մանկավարժանոց»

179.

Ի դիմաց Անի քաղաքին Հայոց

«Գիւղական աղջիկ եմ ես»
երգի եղանակով¹⁾.

Ես մէկ թագուհի եմ այրիացեալ
Թշնամեաց ձեռին գերի մնացեալ
Գիշեր և ցերեկ լացն է վիճակս,
Անկողինս է արտասուօք թացեալ
Եղբւկ ես, եղբւկ ես, եղբւկ ես,
Որ մնացի այսպէս:

¹⁾ Տե՛ս «Սոխակի» Լ. հատոր երկրորդ տպագրութիւն:

Պորուսի զանգին մարգարտեայ թագն իմ,
Հացիւ փոխեցի քառամանեակն իմ,
Ափսոս չիմացայ ի՞նչ էր պատճառը,
Որ շուտ խաւարեց լոյս արեգակ իմ:
Եղբւկ ես, և այլն:

Երգեօք ինձ նման կայ, թէ մէկ ես եմ,
Ահա հինգ հարիւր ամ է այսպէս եմ,
Ինձ նման դժբաղդ հազիւ կը ճարվի,
Երեւի Փրկչի մօտ սե երես եմ:
Եղբւկ ես, և այլն:

Բարեխօսութեամբ անարատ կուսին
Շնորհեա՛, Տէր, դու ինձ հզօր ամուսին,
Ի սարսափ և յահ յամառ թշնամեաց,
Նիզակը ձեռին, վահանը յուսին:
Եղբւկ ես, և այլն:

Սէյեա՛ւ, ասա՛ դու հզօր ամուսնոյն¹⁾,
Որ դայ աղատէ զեւ խեղճ թագուհւոյս.
Եթէ կամենայ, ես կը մեռանիմ,
Օհ նա է միայն սատար իմ և յոյս.
Եղբւկ ես, եղբւկ ես, եղբւկ ես,
Որ մնացի այսպէս:

¹⁾ Վ. Երաբերի առ Լ. մենաողորմ կայսրն Ռուսաց:

Երգ շինական խնձոյից¹⁾

Միշտ ման եկի Շաքի, Շիրուան, Շամախի,
Գիշեր, ցերեկ՝ քաղքից քաղաք չորս տարի.
«Ամէն ցաւոյ ի՞նչ է դեղ» ես հարցրի,
Ողջ բժիշկներ ինձ ասացին՝ լաւ գինի.

Գէ, մատռուակ լի անապակ անձ գինի,
Խմե՛նք կենաց մեր բաժակներ Հայ ազգի:

Եւ, տէր-տէր ջան, ես այն օրից ուխտ արի,
Հացի վերայ միշտ գործ ածել լաւ գինի.
Փորձով տեսի հոգով մարմնով հիւանդի
Մի հատ բժիշկի, դեղ ու ճարն է լաւ գինի.

Գէ, մատռուակ լի անապակ անձ գինի,
Խմե՛նք կենաց մեր բաժակներ Հայ ազգի:

Եզնիւ գինի, ո՞վ կարող է քեզ գովել,
Քո յատկութիւնք մին մին կարգաւ լին շարել.
Եշտարհ՝ ողջ թուղթ, ծմակ՝ զալամ էլ լինին,
Ո՛չ դժ կարէ քո գովասանք լի գրել:

Գէ, մատռուակ լի անապակ անձ գինի,
Խմե՛նք կենաց մեր բաժակներ Հայ ազգի:

¹⁾ Իժիշկ պ. Երամեանցի «Նոր-Պար»-ի 1886 թ. № 128-ի մէջ ակնարկած «Երգ շինական խնձոյից» գրուածքը ահա՛ տպոււմ ենք այստեղ մեծ բաւականութեամբ, յայտնելով նորան մեր շնորհակալութիւնը: Գ. Ք. Պրիշուրեանց.

Եզնիւ գինի, երբ քո շիրան կարասում
Սծպծում է, եռում, եփում, պրծալըձում,
Նրբ կուլայից ձայն ես տալիս, քրլքրլում,
Սեանք ես կանչում, անմահութիւն խոստանում:

Գէ, մատռուակ լի անապակ անձ գինի,
Խմե՛նք կենաց մեր բաժակներ Հայ ազգի:

Եզնիւ գինի, դու աննըման երկնային,
Յատուկ շնորհուած մի մեծ պարգև ես անգին.
Ո՛ւժ, զօրութիւն, խելք ու շնորհք ամէնին,
Միշտ դու կտաս քեզ չափաւոր խմողին:

Գէ, մատռուակ լի անապակ անձ գինի,
Խմե՛նք կենաց ողջ չափաւոր խմողի:

Եզնիւ գինի, երբ քեզ խմէ խեղճ մշակ,
Մոռանայ աւուր քաշած աշխատանք.
Գու ի՞ր բանաս նորա փակուած ախորժակ,
Յամաք հացըն հէնց կը զգէ մեղը, կարաք:

Գէ, մատռուակ լի անապակ անձ գինի,
Խմե՛նք կենաց ժիր մշակաց Հայ ազգի:

Եզնիւ գինի, երբ քեզ խմեն ծերերը,
Իսկոյն կուղղին նոցա ծոռած մէջքերը,
Սը սըղալեն իւրեանց մօրուք, պէխերը,
Եւ կսկսեն լաւ պատմութեանց հիները:

Գէ, մատռուակ լի անապակ անձ գինի,
Խմե՛նք բաժակ ողջ ծերերուն Հայ ազգի:

Ազնիւ գինի, երբ քեզ խմեն պառաւներ,
 Շուտով փայլին նոցա աչաց մութ բիւրեր.
 Տեսնես ի՞նչպէս կը վըզվըղան լիսեռներ,
 Եւ կը դիզուին բուրդ, բամբակի կծիկներ:

Պէ՛, մատռուակ, լի անապակ անձ գինի,
 Խմե՛նք բաժակ ողջ պառաւանց չայ ազգի:

Ազնիւ գինի, երբ քեզ խմեն գրգիւրներ,
 Շուտ կը անկուին նոցա կախուած գլուխներ.
 Մի վայրկեանում պտոյտ կանեն ողջ տուններ,
 Պատուէր կ'տան ինչպէս շահի վէզիւրներ:

Պէ՛, մատռուակ, լի անապակ անձ գինի,
 Խմե՛նք կենաց բոլոր գրգըաց չայ ազգի:

Ազնիւ գինի, երբ քեզ խմեն զօրականք,
 Մատաղ կանեն 'ի սէր ազգի մահ ու կեանք.
 Երիւնք եռան, սրտեր թնդան կարգ 'ի կարգ,
 Վազին յառաջ 'ի թշնամեաց մեծ բանակ,
 Սուսեր շողան, թօփեր տեղան շատ գնդակ
 Չորք որոտան սարեր կրկնեն արձագանք:

Ե՛ր, մատռուակ,

Ազնիւ գինի, երբ քեզ խմեն հիւանդներ,
 Պէ՛ն կը գրցեն բարձ ու տէօշակ, եօրդաններ,
 Սը փըլփըլան վարդի գունով երեսներ,
 Եւ կըստանան նոր կեանք, ոգի՛, նոր սրտեր:

Պէ՛, մատռուակ, անապակ անձ գինի,
 Խմե՛նք կենաց ողջ հիւանդաց չայ ազգի:

Ազնիւ գինի, երբ քեզ խմեն հայր սուրներ,
 Վարուց սրբոց կ'լինին քաջ պատմիչներ.
 Առակներով կ'տան սիրուն խրատներ,
 Լիանալով կը զարմանան լըսողներ:

Պէ՛, մատռուակ, լի անապակ անձ գինի,
 Խմե՛նք կենաց կրօնաւորաց չայ ազգի:

Ազնիւ գինի, երբ քեզ խմեն քահանայք,
 Մաշտոցն առած շուտ կը վազին տունօխնանք.
 Ընդիր կասն աղօթք, մաղթանք, շարականք,
 Սրտով կ'օրհնեն տաշտ ու կարաս, եղամանք:

Պէ՛, մատռուակ, լի անապակ անձ գինի,
 Խմե՛նք կենաց քահանայից չայ ազգի:

Արմիր գինի, երբ քեզ խմեն տիրացուք,
 Իւլբիւլի պէս կ'անեն պէս՝ պէս ծըվըլուկ,
 Երգեր, տաղեր, խաղեր կ'երգեն կըլկըլուկ,
 Ս'զարդարեն կնուներ, հարսնիք ու խրնձոյք:

Պէ՛, մատռուակ, լի անապակ անձ գինի,
 Խմե՛նք կենաց բոլոր դպրաց չայ ազգի:

Արմիր գինի, երբ քեզ խմեն աշուղներ,
 Ա'հռան, կ'եփեն և ջօշ կը գան սուրբ էշներ,
 Լեզու կ'եղնեն սազ, քեամանչայ, սանթուրներ,
 Ա'ածեն, կանչեն լաւ ու բնախի շատ երգեր:

Պէ՛, մատռուակ, լի անապակ անձ գինի,
 Խմե՛նք կենաց ողջ աշուղաց չայ ազգի:

Արմիր գինի, երբ քեզ խմեն սաղանդէք,
 Չայն կը հանեն փող, տրնկըլբազ և զուռնէք.
 Եալլի կըտան քաջ տղամարդք և փեսէք,
 Պար կը բռնեն հարսըն ու աղջիկ և տղէք:

Պէ՛, մատռուակ, լի անապակ անձ գինի,
 Խմե՛նք կենաց սաղանդայից չայ ազգի:

Ազնիւ գինի, դու դատաւոր արդար ես,
 Ով քեզ խմէ իւր չափից դուրս՝ կը պատժես.
 Յեխի, ձիւնի, փոշւոյ միջում կը թաթխես,
 Եւ կատարեալ ճախարհաւ մի կանես:

Պէ՛, մատուռակ, լի անապակ ան գինի,
 Խմե՛նք կենաց ողջ չափաւոր խմողի

Ո՛վ սուրբ գինի, դու ամենից կը սիրուիս,
 Պու օրհնութեամբ ես, դարձեալ Տէրից օրհնուիս,
 Ա՛խ, կը կանչեմ բոլոր սրտով Քրիստոսի,
 Որ անպակաս Հայ սեղանից դու լինիս:

Պէ՛, մատուռակ, լի անապակ ան գինի,
 Խմե՛նք, փառք տանք երկրիս, երկնից մեծ Տէրին:

Ինչ սեղանում քո բաժակներ կը գտնուին,
 Ղարիպ եղբարց անուններն կը յիշուին.
 Բաժակ բաժկի ծընկծընկալով կը թըխուին,
 «Խերով, բարով դան» ասելով կը կոնծուին:

Ա՛խ, տէր-տէր ջան, լի բաժակներ էս գինին
 Խմե՛նք կենաց ողջ զարիպաց Հայ ազգին:

Ազնիւ գինի, երբ դու չը կաս ՚ի սեղան,
 Տխուր կանցնեն կընունք, հարսնիք, բարեկենդան,
 Իսկ հոգեհաց կամ ժամահաց երբոր քեզ հետ միանան՝
 Յընձան երեսք, փայլին աչեր, բերանք լինին օրհնաբան:

Ա՛խ, տէր-տէր ջան, լի բաժակներ էս գինին
 Խմե՛նք հոգւոց նընջեցելոց Հայ ազգին:

Ո՛վ սուրբ գինի, ո՞վ կարէ քո արժանին
 Պարկել խօսքով, կանչել ձայնով բիւրից մին.

Ներիւր քո խեղճ ծառայ Ոսկայ Տաճարէն¹⁾,
 Որ շատըն թողուց երգս լսողաց սուր խելքին:

Պէ՛, մատուռակ, լի անապակ թաս վերջին
 Ա՛ճ, խմենք, պատուով վերջ տանք մէծխին:

«Առն» 1874 թ. 11 էջ

181.

Պիւղացու յոյսը

Թէ պայծառ արեն դէպ հարաւ իջաւ,
 Ու իւր հրաժեշտը բոյսերին տուաւ՝
 Յուսով եմ դարձեալ՝ նորից, պէտք է դայ
 Եւ մեր դաշտերին սիրով բարե տայ:

Թէ մայր երկիրը զրկուեցաւ զարդից
 Ու զրկեց մեզ էլ շատ պարգևներից՝
 Յուսով եմ դարձեալ, նորից կ'արթնանան
 Մեր ձիւնով ծածկուած անդ ու անդաստան:

Թէ կանաչ թուփն էլ կարմիր վարդի հետ
 Թողեց մեզ չոր փուշ ու եղաւ անհետ՝
 Յուսով եմ դարձեալ մի օր կը բացուի,
 Մեր պարտէզներն էլ հոտով կը լցնի:

¹⁾ Ինչպէս այս, նոյնպէս «Երգ ամուսնութեան» խո-
 բագրով («Ուստայ Պէրդ») ստորագրութիւն կրող աշխատու-
 թիւները պատկանում են «Սիրգայ և Լենն» վէպի հե-
 դինակ Ս. Վ. Բարխուդարեանի գրչին:

Պ. Պ. Պրիգորեան

Թէ թռաւ սոխակ մեր այգիներէց
 Եւ զրկեց մեզ իւր քաղցր երգերէց՝
 Յուսով եմ դարձեալ վարդն ու վարդարան
 Սոխակի երկոց արձագանք կրտան:

Թէ հողմ և մրրիկ, եղեամն անընդհատ
 Խամրեցին բոյսեր, տեղաց ձիւն առատ՝
 Յուսով եմ նորից կ'պարզուի երկին
 Եւ նոր սիրտ կառնէ ժիր, քաջ գիւղացին:

Թէ հիւսսի քամուց սառեց գետ, առուակ,
 Եւ չէ՛ ճռուողում սիրունն սարեակ՝
 Յուսով եմ նորից իւր դայլայլիկով
 Եւտիք կարգաց Գարն ձայն տալով:

Յուսով եմ կրկին, որ գոմէշ գութան
 Գուրս պէտք է հանեմ ու դաշտը երթամ:
 Ահօս կը բանամ, արտս կը հերկեմ
 Եւ Տէր Աստուծուն միշտ փառս կ'երգեմ:

Գրաշար 'Ներսէս Տէր-Աւետիսեանց

Երգ ամուսնութեան

Երբ առաջին կոյսն և առաջին տղան
 Եռաջին անգամ մին մինու զրախտում տեսան,
 Էն ի՞նչ օր եղած է, ախ, և ի՞նչ տեսարան,
 Ի՞նչ նշանտուք, ի՞նչ պսակ, հարսանիք աննման:

Այո՛, ամուսնութիւն, դու ես աննման,
 Զ'կայ մեծ խորհուրդ քեզ նման, քեզ նման:

Աղամ էր Եւայ նոր հարսին նոր փեսան,
 Փեսաւէրք՝ սերովբէք քերովբէք վեցթևեան,
 'Սուազածուք՝ հրեշտակապետք քառակերպեան,
 Երգասացք, պարերգուք՝ հրեշտակք վերնական:

Այո՛, ամուսնութիւն, դու ես աննման,
 Զ'կայ մեծ խորհուրդ քեզ նման, քեզ նման:

Էն հարսանեաց զարդեր մարգրիտ, ոսկի չէին անբան,
 Այլ անմեղութիւն, զգեստ և զարդ անզուգական,
 Որով զարդարուած երկու սիրական՝
 Վայելում էին միշտ պտղոց սեղանն ատինական:

Այո՛, ամուսնութիւն, դու ես աննման,
 Զ'կայ մեծ խորհուրդ քեզ նման, քեզ նման:

Քրիստոս գնաց հարսանիք Անայ Գալիլեան,
 Դարձեալ պատուեց խորհուրդն ամուսնութեան,
 Զուրն զինի փոխելով՝ օրհնեց հարսն ու փեսան,
 Ի սէր և ի պատիւ բոլոր մարդկութեան:

Այո՛, ամուսնութիւն, դու ես աննման,
 Զ'կայ մեծ խորհուրդ քեզ նման, քեզ նման:

Պէ՛, է՛յ Ուսարայ Պէ՛րդ Բարեւոյն-բարեւան,
 Պո՛ւ էլ սրտով օրհնէ, դովէ մի բերան
 Ես խնձոյից զարգն — Հարսն ու փեսան,
 Որ զաւակներով ծլին, ծաղկին, ծերանան:

Եյո՛, ամուսնութիւն, դու ես աննման,
 Զ'կայ մեծ խորհուրդ քեզ նման, քեզ նման:

Վ Ե Ր Չ

«ՍՈՒԱԿ»

ԼԻԱԿԱՏԱՐ ԵՐԳԱՐԱՆԻ

ԱՅԲԲԵՆԱԿԱՆ ՅԱՆԿԸ

Ա.

Ըստուած, պահի՛ր Կայսրին:—Լ. Վրիգորեանց . . .	1
Ըհա՛ եկաւ խոտ հարողը:—Ղ. Լիպեանց . . .	5
Ըւարայրի դաշտը ներկեց:—Ըղգ-Պիւանի . . .	7
Ըղկերք, պար բռնեցէք:—«Ուսու՞մն մայրենի լեզուի»	12
Ընցաւ սաստիկ ձմեռը:—Վ. Սարխուդարեան . . .	14
Ընցան օրերը:—Ե. Տէր-Վրիգորեանց . . .	18
Ըրի՛ համով զուլուղ արա:—Սայաթ-Նովա . . .	20
Ըղբատ մանուկ եմ:—Սաղաթեան . . .	21
Ըրի՛ք, քոյրեր:—Ս. Թամաշեան . . .	29
Ըյգպէս չեղաւ:—Ս. Լիխանեանց . . .	30
Ըհա՛ մթնեց արեւմուտքը:—Վամառ-Քաթիպա . . .	31
Ըրեւ, արեւ:—Ղ. Լիպեանց . . .	33
Ըշտտի՛ր, կեանքիս հատոր:—Ըղգ-Պիւանի . . .	34
Ըռաւօտը վաղ:—Ս. Զաքան . . .	35
Ըռողջարար օդ ունեցող:—Վուսան . . .	37
Ընհոգ ես, չե՛ս գիտեր:—Ըղգ-Պիւանի . . .	38
Ընք գեղանիշ:—Լ. Սեփարուհեանց . . .	39
Ըրի՛, անձն իմ, մեկուսացի՛ր (իր պատասխանով) . . .	40
Ընծայրածիր լերի անապատ:—Լ. Փանոսեան . . .	45
Ըխպար, արի՛ ասոր:—Ըղգ-Պիւանի . . .	47
Ըհա՛ դուժեց մեզ:—«Ըրձագանք» . . .	188

Երսօր Ս. Լճիաճնայ:—«Սեղու Հայաստանի» . . .	244
Երհնատաւոր եմ:—Սրինգ	271
Եհմ մեր տան առաջին:—Կ. Տէր-Պաւթեան . . .	276
Եռանց քեզ կեանք չունիմ:—Եղբ-Ս. Խանի . . .	284 ✓
Եկան զիր:—Ս. Թամբաշեան	318
Եմառ գիշեր:—Պ. Երամեան	290
Եռանց աշխատութեան:—«Սանկալարժանոց» . . .	321

Բ.

—Բարի, գեղեցիկ:—Եղբ-Ս. Խանի	50 ✓
Բախտից ծարաւ:—Յ. Պ.	50
Բարերար տէր իմ:—Պ. Սաղաթեան (Սէյեադ) . . .	140

Գ.

Գարունն անցաւ:—Եղբ-Ս. Խանի	51 ✓
Գէորգն հեռու է:—Ս. Երիտանեանց	52
Գիտե՞ս արդեօք:—Սալիլի	54
Գեղջուկի սայլը:—Սրինգ	55
Գծուծ հարուստ:—Ու. Պատկանեան	57
Գերահանձար սրբազան:—Իւշարի	58
Գունդագունդ և դասադաս:—Եղբ-Ս. Խանի . . .	62 ✓
Գնանք պագենք:—Ս. Երեղեան	81

Դ.

Դու մինչև ե՞րբ:—Սայաթի	63
Դառն, սև օրեր:—Կ. Սատինեանց	308

Ե.

Ես չեմ սիրում:—Ս. Երիտանեանց	64
Եկաւ ձմեռը ցրտագին:—Ս. Գէլէկեան	65
Ես չեմ հասկանում:—Պաւսան	67
Երբ վիշտն օձի պէս:—Ս. Երիտանեանց	68
Երկնային ճանապարհը:—Եղբ-Ս. Խանի	69 ✓
Ես ման եմ գալիս:—Ս. Հազագիղեանց	70
Ես եմ հզօր մեծ ոսկին:—Ս. Շենանեանց	75

Եւ գեղեցիկ է Հայաստան:—Ս. Հազագիղեանց . . .	73
Երբ հայը իւր զաւակաց:—Պաւսան	75
Ես չեմ բերում քեզ:—Ս. Սափարեանց	299
Ես սիրում եմ քեզ:—Ս. Սափարեանց	291
Երբ առաւօտեան:—Կրպէ	281
Եթէ լինէի դատաւոր:—Կ. Սատինեանց	309
Երբ հսկայական:—Ս. Սափարեանց	292
Երբ որ երկինքը:—Ս. Սափարեանց	295
Երկնակամարը կապոյտ:—Ե. Տ.	296
Ես մէկ թագուհի եմ:—Սէյեադ	322
Երբ առաջին կոյսն և առաջին տղան	330
Երաժշտութեան ազդեցութիւնը:—Ղ. Ք. Յովսէփեանց .	285

Զ.

Չաւակի և գերդաստանի տէր:—Եղբ-Ս. Խանի . . .	77 ✓
Չարթի՛ր, որդեակ:—Կրպէ	78
Չարթի՛ր քնից:—Փ. Թամբաշեան	80

Ը.

Ընտանեկան կենաց մէջ:—Խորմեան Հայրիկ	227
---	-----

Թ.

Թէ դուք ինձ տեսնէք:—Ս. Տէր-Ընտանեանց . . .	91
Թո՛ւճար, էլ խերիք:—Կրպէ	92
Թէ զիս կը հարցանես:—Սալիլի	93
Թշնամեաց ծանր հարուածներէց:—Կ. Յովհաննէանց .	94
Թո՛ղ բարձրացնեն:—Ղ. Եղայեանց	96
Թէ՛ գիւղ, թէ՛ քաղաք:—Ս. Սարկաւադ	102
Թորկեր եմ խեղճ, տկոյր:—Եղբ-Ս. Խանի	104 ✓
Թո՛ղ մանկահաս բնութիւն:—Կրպէ	280
Թո՛ղ մի օր հոգիս:—Ե. Սահակեանց	317
Թէ պայծառ արեւն դէպ հարաւ իջաւ Ներսէս Տէր- Եւտիքեանց	329

Փ.

Փամ է, սիրելի:—Ս. Սափարեանց	293
---------------------------------------	-----

ի.

Ի՛մ ամուսին Խաչօ:—Տիգրան-Լճոտ	105
Ի՛նչ ասեմ քեզ, խղճմտանք:—Խ. Շահնազարեանց	109
Ի՛նչ ջանք, ի՛նչ հոգսեր:—Կ. Սատինեանց	110
Ի՛նչպէս մոռնամ:—Լ. Սեծատունեանց	112
Ինչպէս որ երկու պսակաւոր:—Խորիմեան Հայրիկ	128

լ.

Լուսին, դու լուսին:—Կրպէ	113
Լիւսնաճար անարատ:—Լճրգ-Ս. Լուսնի	114

լւ.

Լորիմեան ՚ի բնէ խելօք է:—«Լճազանք»—Ղ.	97
Լսաբերայ ես դու:—Լ. Սարտիրոսեան (Օարկեար)	116
Լսոժողադէմ Լճանաս:—Ս. Թաղիադեանց	118
Լսարտեաշ չբնաղ:—Լ. Տէր-Շմաւոնեան	119

ծ.

Օ՞ղլ, անպիտան:—Լճրգ-Ս. Լուսնի	124
Օ՛նուած ե՛ր հայ:—Կ. Տէր-Լստուածատրեան	126
Օ՛րծառ, ծիծառ:—Ս. Թամբաշեան	132
Օ՛աղիկներ թագուհի:—Սրինգ	134
Օ՛աղկի՛ր դու, շուշան:—Լսայաթի	135

կ.

Կոտ ու կէս կորեկ	136
Կոյր աղբատը իւր սաղով:—Ս. Լիւսնեանց	137
Կռունկ, քո թուխ թուխ աչերուդ:—Սէյեադ	139
Կոյր գուսան եմ:—Խ. Ք. Սիրդաբէգեանց	272
Կ՛ասեն հայն քաղցած է:—Կ. Սատինեանց	310

չ.

Շճուանքի և ցնծութեան մէջ:—«Լճազանք»	2
Շայրենի՛ք, այս այն վայրն է:—Ո. Պէրպէրեան	15

Շոկտեմբերի 10-ին:—Ս. Սպանդարեան	48
Շնազարեան աւերակք:—Կրպէ	274
Շեռու, շատ հեռու:—Ս. Սափարեանց	307
Շայաստանը ընկած:—Կ. Սատինեանց	312
Շէնց նոյն ժամուն:—Ս. Սափարեանց	314
Շայ աղջիկ եմ:—Ս. Օհրաբեանց	146
Շէնց ասում եմ ես հայ եմ:—Սեւքիսէթ	147
Շայաստանի տխուր դաշտեր:—Լ. Սեծատունեանց	148
Շայը հային կը փնտէ:—Լճրգ-Ս. Լուսնի	151
Շերի՛ք նստես:—Սալիլի	152
Շայ ենք, եղբարք:—Ս. Օհրաբեանց	153
Շագուստներս շիկ:—Կ. Սատինեանց	155
Շայրիկ, Շայրիկ, քո հայրենիք վասպուրական	156
Շանգուցեալ Ներսէս Պատրիարքը:—«Սեղուշայ» աստանի	217
Շանգուցեալ օրիորդ Նշիսաբէթ	211

Չ.

Չինազագաթ Սասեաց ստորոտում:—Համբօ	83
Չմեռ էր տիրել:—Կ. Սէլիք-Շահնազարեանց	157
Չմեռն է, ձմեռ:—Ղ. Լիւսնեանց	160
Չինի տակից դուրս ելար:—Ս. Թամբաշեան	163

ժ.

Ճարտարապետ, աւազի վերայ:—Լճրգ-Ս. Լուսնի	166
Ճամարի՛տ է:—Ղուսան	167

Ս.

Սի ժողովրդի, մի հասարակութեան:—Ս. Սպանդարեան	22
Սեսրոպ Ղաւթեան թաղիադեանց:—Ղ. Ք. Գրիգորեանց	120
Սեւամաղձոտ տխուր դէմքով:—Սրինգ	168
Սիշտ ման եկի Շաքի, Շիրուան Շամախի Սիոն	324
Սեր գիւղացու հարսանիքում:—Լ. Լրարատեան	170
Սեր կեանքի նման:	172
Ստաւ արեւ երջանկութեան:—Ս. Ղանունի	173

Սուժն էր առել:—Ս. Պալեան.	175
Սեր գիւղացին երբ տեսնում է:—Լ. Լարաւտեան	178
Սաշում է հոգին:—Կ. Տէր-Լստուածատրեան.	180
Սնացի մեծ ներդրութեան մէջ:—Սալիլի.	182
Սենք սիրում ենք ուսումն:—Ս. Օհրաբեանց.	183
Սարգ կայ, որ միշտ խօսում է:—Լ. Զըգ-Ս. Լեւանի	184 ✓

Ֆ.

Ֆոթ սգաւոր հնչէ ահա:—Լ. Սեփատունեանց	186
Ֆառաջ, սիրելիք:—Գ. Խալաթեանց.	195
Ֆանկարձակի հիւանդացած:—Ս. Սպանդարեան.	258

Ն.

Նշում էր Պատրիարքը:—«Լրձագանք»	59
Նոր դարի հետ:—Ս. Լիխանեանց	197
Նորին վեհափառութիւնը (Տ. Տ. Սակար):—«Լրա- րատ»	200

Ո.

Որ 'ի բարձանց ակն արկանես:—Ս. Սարկաւազ.	199
Ողջոյն տուէք իմ հայրենեաց	203
Ո՛վ իմ առաւօտեան:—Խալաթի	204
Ուրախութիւն բեղ անպակաս:—Ս. Շահադիղեանց.	205
Ո՛հ, իմ առողջ անձիս:—Խալաթի	206
Ո՞վ կերակրեց զիս:—Ս. Սամուրեան	207
Ո՛վ վարդ արեւելեան:—Լ. Զըգ-Ս. Լեւանի	208 ✓
Ո՛վ դու Տէր:—Լ. Լարաւտեան	209
Ով չի սիրել անձը իրան:—Լ. Զըգ-Ս. Լեւանի	212 ✓
Ո՛հ, օրեր, օրեր:—Ս. Սուշեղեանց	213
Ո՛ւնին դիր, որ պիտի ասեմ:—Սալիլի	214
Ողբա՛, մայր իմ հայոց Սիօն:—Լ. Զըգ-Ս. Լեւանի	215 ✓
Ուռած փորիդ, ցցուած պորտիդ:—Սիմէօն վարժապետ	289

Չ.

Չհաւատաս դու:—Տ. Սամուրեան.	220
-----------------------------	-----

Պ.

Պայծառ առաւօտ:—Սէթ	221
Պօէտ սիրելի:—Լ. Լարաւտեան	223

Ս.

Սուլիչ «Սոսակին»:—Ս. Թամբաշեանց	224
Սպրդնած դէմքով:—Սրինգ	225
Սուգի տուն երթալը:—Սալիլի	226
Սարի լանջն է մահճակալ:—«Սրինգ Հովուական»	279

Վ.

Վարդան Սամիկոնեանը:—Բաֆֆի	8
Վերջին անգամ բե՛ր համբուրեմ:—Գ. Ք. Գ.	226
Վախճանել է նա:—«Սշակ»	301

Տ.

Տէր Գէորգ Գ. «Վարժարան»	190
Տէր, պահէ՛ զկայսր.	231
Տեսե՛ւ էք արդեօք:—Կ. Սարհատեանց	232
Տրտում է, տրտում:—Ս. Պալեան.	232
Տեհար մէկը շլեպապով:—Յ. Սէլիք-Յակոբեան	234
Տեսնում է ձեզ, հայեր, լին:—Ս. Օհրաբեանց	236
Տարփողական ձայն յեթերաց:—Յ. Ք. Տէր-Յակոբեանց	240
Տասն տարի է:—Ս. Սափարեանց.	304

Յ.

Յամաք յարգին վերայ:—Պ. Լ. Գամեան	277
----------------------------------	-----

Փ.

Փողի կամ կնոջ համար:—Լ. Զըգ-Ս. Լեւանի	246 ✓
Փութա՛, հովուապետ:—Պ. Գուրեան	246

Ք.

Քսանհինգամեայ գործքիդ:—Լ. Ք. Բագրատունի . . .	248
Քաջ զօրապետ, մեծահամբաւ Լազարեան:—Լ. Ղըզ	
Ջիւանի	251 ✓
Քնիր, որդեակ, իմ սիրասուն:—Վաս. Եղղուբեան .	253
Քսան տարի է:—Սէթ	255
Քնյր իմ վարդանոյշ:—Ե. Սեծատունեանց	256
Քո գործեր որպէս:—Յ. Ճաղարբէգեանց	257

Ս.

() րօրանիս մօտը նստած:—Վ. Եսողիկ	261
() տար երկիր, օտար պանդուխտ	266
() րհաս բռնաւոր:—Ս. Օհրաբեանց	267

«ՍՈՒԱԿԻ»

ՅԱՐԳԵԼԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱՅ

ԱԹՈՒԹԱՅԱԿՆ ՅՈՒՅԱԿ.

ԹԻՖԼԻՍԻՑ.

Ղամաղեանց Վերսէս քահանայ	1
Տէր-Նիկողայոսեան Եսայի քահանայ	»
Տէր-Վրիգորեանց Յովհաննէս քահանայ	»
Լազեանց Սարգարէ	»
Լբրահամեանց Խահակ	»
Վօլօշեանց Վրիգոր	»
Վօլօշեանց Լղեքսանդր	»
Վօլօշեանց Վարեգին	»
Խոսկալերտեանց Սատթէոս	»
Խարաղեանց Յովհաննէս	»
Խանգանաղեանց Վէորդ	»
Կամսարական Յարութիւն	»
Կասումեանց Եգոր	»
Ղարայեանց Կօնօ	»
Սեհրաբեանց Երշակ (Սրինգ)	»
Յարութիւնեանց Սարգիս	»
Յովհաննէս Վերսէս	»
Շանշեանց Վրիգոր	»
Վարդանեանց Վիկոլայոս	»
Տուշուրեանց Լղեքսանդր	»
Տէր-Լազարեանց Սամիկոն	»

Փիրատեանց Բաղտասար	1
()Հանեանց Սողոմոն	»

23

ՍՈՒՐԲ-ԽԱՉ ՔԱՂԱՔԻՑ.

Լըղիմեանց օր. Եւայ	»
Լըղիմեանց օր. Սոֆիա	»
Լըղիմեանց Լւետ	»
Լըղեանց Լրտաշէս	»
Լըղեանց Գրիգոր	»
Թաւարբէգեանց օր. Շողակաթ	»
Ղաբալարեանց Լբրահիմ	»
Մաղանչեանց Գրիգոր	»
Մովսէսեանց օր. Շուշանիկ	»
Սափարեանց տ. Սաւառէ	»
Սափարեանց օր. Լսողիկ	»
Սափարեանց Լսքանաղ	»
Սափարեանց Սիմէօն	»
Տէր-Մեղիսեղեկեանց Իսահակ	»
Քուծայիսեանց Օւաքարիա	»

15

ՆՈՐ-ՔԱՅԱԶԵՏԻՑ.

Լտովմեանց Օհրաբ	»
Լփրիկեանց Մատթէոս	»
Լւետեանց Սահակ ¹⁾	»
Բատիկեանց Գէորգ	»
Բատիկեանց Ստեփան	»
Բուռնազեան Լւետիս	»
Թամեանց Եղիազար	»
Մեղիք-Շահումեանց տ. Նոյեմզար	»
Մամիկոնեանց Լըշակ	»
Մեղիք-Լըշակեանց Նիկողայոս	»
Մալաքեանց Լըքսանդր	»
Յակոբեանց Սահրամ	»

¹⁾ Նուիրում է պ. Աւետիս Բուռնազեանցը:

Պետրոսեանց Եգոր	1
Սարգազարեանց Լըաբաբայ	»
Փիլցեանց Նիկողայոս	»
Փիլցեանց Սարգիս	»

16

ՊԵՏՐՈՎՍԿԻՑ.

Տէր-Մեղիսեղեկեանց Սահան քահանայ	»
Լվանեանց Սոֆիա	»
Լըաբեգեանց Գէորգ	»
Ժամկոչեանց Մանուկ	»
Խիթարեանց Օւաքար	»
Կոստանեան Կոստանդիանոս	»
Շողասպեանց Ներսէս	»
Ղարաբեանց Յովհաննէս	»
Միրզախանեանց Լննա	»
Յովակիմեանց Յովսէփ	»
Սարումեանց Գանիէլ	»
Տէր-Յովհաննէսեանց Մկրտիչ	»

12

ՅԻՆ-ՆԱԽԻՉԵԻԱՆԻՑ.

Փինաչեանց Յովսէփ վարդապետ	»
Լըամեանց Կարապետ	»
Գասպարեանց Ստեփան	»
Գրիգորեանց Յովհաննէս	»
Ղազարեանց Խաչատուր	»
Մարտիրոսեանց Սիմէօն	»
Մասումեանց Համբարձում	»
Պողոսեանց Պողոս	»
Տէր-Գաբրիէլեանց Յարութիւն	»
()Հանեանց Կարապետ	»

10

ՂԸԶԻ-ԱՐՎԱԴԻՑ.

Լնայեանց Սիքայէլ	»
Լստուածատրեանց Լըէլ, Քարքանջեցի	»

Լճարօնեանց Լւան, Շուշեցի	1
Լճաբալեանց Պետրոս	»
Լճամալեանց Սիքայէլ	»
Լճասիեանց Սիրղայ, Վեժենէս գիւղացի	»
Լճալիեանց Լուստամ, Վրթնաղատ գիւղացի	»
Լճաքեւեանց Սիմօն, Խնձորէսկ գիւղացի	»
Լսրիեանց Պետրոս, Վանքաշէնացի	»
Բողղանեանց Նիկողայոս, Շուշեցի	»
Բալակիրեանց Սիքայէլ, Շուշեցի	»
Բաղիրեանց Սիքայէլ, Վարաղաբոյնցի	»
Բաղտասարեանց Լեւտիս, Բագուեցի	»
Գրիգորեանց Յովհաննէս, Գալրիժեցի	»
Գրիգորեանց Գրիգոր, Գանձակեցի	»
Գաբրիէլեանց Լլեքսան, Շուշեցի	»
Գաշընեանց Սարգարէ, Շուշեցի	»
Գասպարեանց Խաջան, Խնձորէսկ գիւղացի	»
Երեմեանց Գրիգոր, Շուշեցի	»
Էլէիբէգեանց Թադէոս, Գալիանցի	»
Իւզբաշեանց Կոստանդին, Շուշեցի	»
Կօտակեանց Ներսէս, Շուշեցի	»
Հայրապետեանց Լլեքսանդր, Բունէսնեցի	»
Ղաւախանեանց Սարգիս, Վարանդեցի	»
Ղուկիեանց Սողոմօն, Բանանց գիւղացի	»
Սահտեսի-Յարութեանց Եղիա, Հալաձոր գիւղացի	»
Սիրղայեանց Սկրտիչ, Համախեցի	»
Սիւթարեանց Սիքայէլ, Շուշեցի	»
Սեփուլեանց Գրիգոր, Խօրամուրթ գիւղացի	»
Սիքիեանց Լստուածատուր, Շուշեցի	»
Սաշուրեանց Բաբաջան, Կեօրիսեցի	»
Սահտեսի-Խաչատուրեանց Յարութիւն, Լճանցի	»
Սեւքուլեանց Սկրտիչ, Նուխեցի	»
Յարութիւնեանց Յարութիւն, Գանձակեցի	»
Յարութիւնեանց Գրիգոր, Գանձակեցի	»
Յարութիւնեանց Լլեքսանդր, Գանձակեցի	»
Յարութիւնեանց Սովսէս, Շուշեցի	»
Յարութիւնեանց Լլեքսան, Գալիանցի	»
Յարութիւնեանց Յարութիւն	»

Նալբանդեանց Զաւատ, Լեւտարանոց գիւղացի	1
Շահակետեանցի գործարանի հայ արհեստաւորներ, Բագ- վում ¹⁾	»
Շաղինեանց Բաղիշ, Տեղ գիւղացի	2
Շահունեանց Լւան, Շուշեցի	1
Զալլադեանց Յարութիւն, Բանանց գիւղացի	»
Զիհանգիրեանց Թէոդորոս, Վարաղաբոյնցի	»
Սարվաղեանց Բէգլար, Գանձակեցի	»
Սարգսեանց Յովսէփ, Խաչմաշ գիւղացի	»
Վարդանեանց Կարապետ, Լանքարանցի	»
Վարդանեանց Սիքայէլ, Սուխաթաղ գիւղացի	»
Տէր-Գրիգորեանց Լքար, Գանձակեցի	»
Տէր-Գաւթեանց Յովսէփ, Կեօրիսեցի	»
Տէր-Թուամասեանց Լուքս, Նուխեցի	»
Փիրղատեանց Գէորգ, Նուխեցի	»

ՏԱԳԱՆՐՕԳԻՑ.

Լճատեանց Սախար	»
Գասպարեանց Լեւտիս	»
Երկարեանց Պապօ, Բոստով. Գ.	»
Խանզատեանց Լլեքսան, Բոստով. Գ.	»
Ղաղարեանց Ստեփան	»
Յակոբեանց Գէորգ	»
Պահրատեանց Լւան	»

ԿՐԱՍՆՈՎՈՂՄԱԿԻՑ.

Լճաջանեանց Սովսէս	»
Լմիրխանեանց Թէոդորոս	»
Լքարահամեանց Լլեքսանդր	»
Լճարօնեանց Սաղաքիա	»
Լճաբէգեանց Նիկողայոս	»
Գաբրիէլեանց Գրիգոր	»
Գանդարեանց Սերովբէ	»

¹⁾ Նուիրում է պ. Արամ Արամեանցը:

Կաճկաճեանց Լղասի	1
Սաշադեանց Գրիգոր	»
Ստեփանեանց Յովսէփ	»
Ստեփանեանց Խաչատուր	»
Սիլիկեանց Լղեքսանդր	»
Սերգէյեանց Յակոբ	»

ՂԱՍԱՐԼՈՒ ԳԻՂԻՑ.

Լազեանց զպիր Գալուստ	»
Ըբրահամեանց Սակար, աշակերտ	»
Գէորգեանց Նիկողայոս	»
Գրիգորեանց Պետրոս, աշակերտ	»
Խուզսկերտեանց Սիրապ, աշակերտ	»
Սելիք-Ըլլահաճկերտեանց Խուզի-Բէգ	»
Սնացականեանց Խաչատուր, աշակերտ	»
Սնացականեանց Ըրշակ, աշակերտ	»
Սնացականեանց Սմբատ, աշակերտ	»
Շահինեանց Գէորգ, ուսուցիչ	»
Ջամալեանց Խաչատուր, աշակերտ	»

ՉԱԳՈՒ-ՉԱՐԻՑ.

Լեքսանեանց Յովսէփ	»
Գուգիջանեանց Խաչակ	»
Կօտակեանց Բաղդասար	»
Կարապետեանց Լստուածատուր	»
Ղարաբեօղեանց Նիկողայոս	»
Սելքումեանց Սարգարէ	»
Սարուծեանց Գրիգոր	»
Ներսէսեանց Բաղիշ	»
Ներսէսեանց Բէհրուտ	»
Ներսէսեանց Սովսէս	»
Տէր-Յովսէփեանց Յնան	»
Քոչարեանց Հայրի	»
Քոչարեանց Լեւտիս	»

ՌԱՇՏԻՑ.

Ննովսեանց Նղիա քահանայ	1
Նշաբաբեանց Սիբայէլ	»
Նուալեանց Նուալէլ	»
Բաղդադեանց Սեդրակ	»
Գրիգորեանց Սինաս	»
Իւանեանց Սարգիս	»
Սիրիմանեանց Կոստանդին, ուսուցիչ	»
Սահտեսի-Լստուածատրեանց Գասպար	»
Յարուծիւնեանց բժիշկ Ստեփաննոս	»
Ներսէսեանց Լ	»

ԻԻԶՈՎԿԱՅԻՑ.

Յովհաննէսեանց Սիմէօն	2
--------------------------------	---

ԳԵՕԿԱՅԻՑ.

Իւզբաշեանց Սովսէս քահանայ	1
Ըլլահաճկերտեանց Յովսէփ, Սուլթան-Նուսեցի	»
Բաբաբեխեանց Ստեփան	»
Գեօկչայեանց Լղասի-Բէգ, Շամախեցի	»
Իւզբաշեանց Սիսաբ, Սանքաշէնացի	»
Կարապետեանց Յարուծիւն	»
Սարտիրոսեանց Լեքսանդր, Նուսեցի	»
Յարուծիւնեանց Լեքսանդր	»
Ոստոմեանց Լթանէս	»
Սարգսեանց Տիգրան, Շամախեցի	»
Տէր-Օլաքարեանց Հայրապետ, Սուլթան-Նուսեցի	»
Տէր-Գասպարեանց Բալասի, Ղալակեցի	»
Տէր-Ղազարեանց Լեքսանդր-Բէգ, Շամախեցի	»
Տէր-Սահակեանց Սամուէլ, Ղալակեցի	»
Քոչարեանց Ըբրահամ	»

ԴԱՐԲԱՆՏԻՑ.

Սպանդունեանց Ըբրահամ քահանայ	»
Լպրէսեանց Յարուծիւն	»

Եղարեանց Յարութիւն	1
Եղարեանց Յովսէփ	»
Եւագեանց Սատթէոս	»
Բաղտասարեանց Բալասի	»
Ղարբանտի սուրբ Սեսրոպեան ընթերցարան	»
Իսաղուլեանց եղբարք	»
Խուբլարեանց Յովհաննէս	»
Սահարեանց օր. Սարիամ	»
Սելիք-Ղադայեանց Պրանգիւլ	»
Սուսայէլեանց Յովհաննէս	»
Սիսկինեանց Յովսէփ	»
Յովհաննէսեանց օր. Եւայ	»
Նարինեանց Նարին	»
Շահնազարեանց Ղաշապուր Ղաէորդ	»
Շահիջանեանց Սարգիս	»
Շահբաղեանց Յարութիւն	»
Պապուլեանց Ղաէորդ	»
Պողոսեանց Եւետիս	»
Պապայեանց Սկրտիչ	»
Պողոսեանց Սիւրբայ	»
Պապայեանց Յովսէփ	»
Սարուխանեանց Սարգարէ	»
Փանունցեանց Սիմօն	»
(Օրէլեանց Սովսէս	»

ՍԵՂՐԻ ԳԻՒՂԻՑ.

Տէր-Օւքարեանց Յովհաննէս ¹⁾	2
---	---

ՕՐԴՈՒԲԱԴԻՑ.

Ելլահիկերտեանց Յովհաննէս, Եստաղուրցի	1
Եսպէրջեանց Սելիք-Ղաւիթ, Վահրավարցի	»
Ղաւթեանց Սիւրբաջան, Օրդուբադցի	»
Խաչիկեանց Նսայի, Սեղրեցի	»

1) Մի օրինակը նուիրում է տեղական հայոց դպրոցին:

Խարմանեանց Ղարիգոր, Սեղրեցի	1
Սարկոսեանց Սատթէոս, (Օրդուբադցի)	»
Յարութիւնեանց Սնացական, Եստաղուրցի	»
Շահինեանց Սատթէոս, Սեղրեցի	»
Ոսկանեանց Սարգիս, Եստաղուրցի	»
Ստեփանեանց Թամրազ, Եստաղուրցի	»
Սարուխանբէգեանց (Օ)հան, Ն. Եգուլեցի	»
Սարգսեանց Կարապետ, Եստաղուրցի	»
Վահեանց Ղարիգոր, Սեղրեցի	»
Վահեանց մահտեսի-Սարտիրոս, Սեղրեցի	»
Տէր-Օւքարեանց Յովակիմ, Սեղրեցի	»
Տէր-Տէրեանց Եւագ	»
Տէր-Եւետիքեանց Ղարեգին, Շուշեցի	»

ՕԴԵՍՍՅԻՑ.

Եւրահամեանց Բէգլար, Շուշի	»
Եսինգըբերդ Բէֆուլ	»
Եւետիսեանց Ստեփան, Բոստով Ղա	»
Երզումանեանց Խոսրով, Տփլիս	»
Օօհրաբեանց Եգոր, Տփլիս	»
Իւրումով Ղաօն, Բաթում	»
Լաւաչով Ղաինօ	»
Խուղավերտեանց Սկրտիչ, Բոստով Ղա	»
Ճերեթեանց Ղարիգոր, Տփլիս	»
Հայրապետեանց Յարութիւն, Թաւրիզ	»
Հաննազարեանց Հայրապետ	»
Հէյրանեանց Յարութիւն, Վարչավա	»
Ղազարեանց Սիւքայէլ	»
Սարգարեանց Սարգիս, Տփլիս	»
Սարգարեանց Իւան, Բոստով Ղա	»
Սուրատեանց Սիւքայէլ	»
Սարութեանց Սիմօն, Տփլիս	»
Սնացականեանց Սիմօն, Եգուլիս	»
Յօնանեանց Եւաքել, Բոստով Ղա	»
Ներսէսեանց Կարապետ, Տփլիս	»
Շիւիեանց Բողդան	»

Պետրոսեանց Մկրտիչ Լեւոն	1
Ջիմշերեանց Լեւքսանդր	»
Սուլիանեանց Յարութիւն	»
Սատնուէր Մարկոս	»
Սպարապետեանց Յարութիւն, Տփլիս	»
Տէր-Յակոբեանց Լեւար	»
Տէր-Սիմէօնեանց Վէորգ	»
Սարայեանց Նիկիտ	»
Յուրինեանց Վալուստ	»

ԱՐԴՈՒՆԻՅՑ.

Վաթէնեան Յարութիւն	3
Կամսարէան Կարապետ	»
Տէր-Լեւոնեանց Վարդգէս	1

ԳԱՆՁԱԿԻՑ.

Լեւոնեանց Սարգիս	2
Շահվերդեանց Միքայէլ	1

ՂԱՍՐԻՑ.

Թուպիեանց Յակոբ	2
Լազարեանց Համբարձում	1

ՂԱՐՍԻՑ.

Մանուկեանց Լեւոն	»
Տէր-Յովհաննէսեանց Լստուածատուր	»

ՍԼԱՎԵԱՆՍԿԻՑ.

Վիւլնազարեանց Եփրեմ	»
Վանձապետեանց Ներսէս	»

ԱՍՏՐԱՆԱՆԻՑ.

Լեւոնեանց Լստուածատուր	»
Լեւալեանց Յակոբ	»

Բաբայեանց Լեւոն	1
Բայեանց Վրիգոր	»
Վասպարեանց Յովհաննէս	»
Վաթեանց Կարապետ	»
Խաչիկեանց Պողոս	»
Կուրջիեանց Շամիր	»
Կիրէեանց Յովսէփ	»
Կիրկիզեանց Յովակիմ	»
Մեղիքեանց Լեւքսանդր	»
Մուրատեանց Խաչատուր	»
Մարտիրոսեանց Մկրտիչ	»
Մեղրումեանց Յովհաննէս	»
Յովհաննէսեանց Մարգարէ	»
Նազարբէգեանց Մարգարէ, Թաւրիզեցի	»
Շինդիեանց Լեւքսան	»
Շամիրեանց Վալուստ	»
Պոպովեանց Պետրոս	»
Ջանումեանց Եկատերինէ	»
Ջաւատեանց Մանասէ, Շուշեցի	»
Սափարեանց Համբարձում	»
Տէր-Սիմէօնեանց Վէորգ	»
Վալաշեանց Յովակիմ	»
Ֆաբրիկանտեանց Վէորգ	»
Լեֆթանդիլեանց Լեֆթանդիլ	»
Վրիգորեանց Պետրոս	»
Հախլերդեանց Մկրտիչ	»
Մեղիք-Լեւրահամեանց Լեւրահամ	»
Մեքայէլեանց Լեւքսան	»
Պետրոսեանց Խոսրով	»
Տէր-Լստուածատրեանց Իվան	»
Ֆարմանեանց Կ	»

ԱԽԱՅԻԱՅԻՑ.

Լեւոնեանց Յովակիմ	»
Լեւալեանց Լեւքսանդր	»
Օւսալեանց Մանուկ	»
Թամբաշեանց Մկրտիչ	»

Ճարակեանց կարապետ	2
Մեծատունեանց թագուհի	1
Մեծատունեանց Լիլիէ վարժապետ	2
Մոգոզեանց Յովհաննէս	1
Սառաֆեանց Հաջիպապ	»
Տէր-Խաչատուրեանց օր. Վայիանէ	»
Տէր-Վրիգորեանց Նիկողայոս	»
Լիլիանեանց Մկրտիչ	»
Լսլանեանց Լւետիս	»
Լրապաճեանց Բագրատ	»
Լրապկերցեանց Սեդրակ	»
Բագրատունեանց կարապետ	»
Լազարեանց Վրիգոր	»
Խաղաղորդեանց Մկրտիչ	»
Հայրապետեանց Լւետիս	»
Ղազարոսեանց Յարութիւն	»
Ղալամքարեանց Մկրտիչ	»
Ղասապաշեանց Յակոբ	»
Ղույումչիպաշեանց Լեւ. քսանդր	»
Ղույումչիպաշեանց Սարգիս	»
Ճուլարտեանց Մկրտիչ	»
Մուլթաֆեանց Յովհաննէս	»
Յարութիւնեանց Յարութիւն	»
Նալբանդեանց Յովհաննէս	»
Պողոյեանց Բագրատ	»
Պուտուղեանց Վրիգոր	»
Սողոմոնեանց Մարտիրոս	»
Սուրինեանց Վասպար	»
Տէր-Վրիգորեանց Վահան	»
Տէր-Միքայէլեանց Տիգրան	»
Փիրալեանց Լեւոն	»
Քուփալեանց Ղազարոս	»

ԷՆԶԵԼՈՒՑ.

Բաբայեանց Երչակ, Եւչեցի	»
Վիլանցեանց Փիլիպպոս	»
Վերիեանց Խայ	»

Կուզնեցեանց Վասպար, Լնդելեցի	1
Մելիք-Փաշայեանց Սարգիս	»
Մեհրաբեանց Սմբատ	»
Միրզայեանց Վասպար	»
Մեսրոպեանց Միրզայ	»
Մելիք-Յովսէփեանց Խաչակ, Ուշտցի	»
Ներսէսեանց Ներսէս	»
Պարոնեանց Նիկողայ	»
Պարոնեանց Միրզայ, Քարաշէնացի	»
Պոպուլեանց Վահան, Վարբանտցի	»
Ուշտի ընթերցարան ¹⁾	»
Ստեփանեանց Լեւ. քսանդր, Բագուեցի	»
Սիմէոնեանց Սիմէոն, Ուշտցի	»
Վարչապետեանց Միքայէլ, Լնդելեցի	»
Տէր-Յովհաննէսեանց Խաչակ, Վանձասարեցի	»
Փիրուսեանց Նիկողայ	»
Փարսաղանեանց Նիկողայ	»

ՂՈՒԲԱՅԻՑ.

Վրիգորեանց Լեւ. քսանդր	»
Յովսէփեանց կարապետ	»
Վաւթեան Յարութիւն	»
Սարգսեանց Լւազ	»
Քարհանեանց Լեւ. քսանդր	»

ԱՍԽԱԲԱԴԻՑ.

Մալինեանց Ղազարոս, Կորիսեցի	»
Յակոբջանեանց Պողոս, Բռնակոթցի	»
Չօրինեանց Յովսէփ	»
Ղազար-Լսկիսկոպոսեանց Երզուման	»
Յարութիւնեանց Բաբայ	»

ՈՒՋՈՒՆ-ԱԴԱՅԻՑ.

Լսկիսկոպոսեանց Սահակ	»
Յակոբեանց Մինաս	»

¹⁾ Նուերում է պ. կոստանդին Մերիմանեանը:

Յովհաննէսեանց Վաբրիէլ	1
Նաղարեանց Լւբերտ	»
Նաղարեանց Նաղար	»
Սարգսնեանց Շմաւօն	»
Տէր-Յովհաննէսեանց Համբարձում	»
Տէր-Յովհաննէսեանց Լւետիս	»

ԲԱԹՈՒՄԻՑ.

Երգարեանց Ներսէս	»
Ղանիէլեանց Ղրիգոր	»
Խօջամիրեանց Լ.	»
Օատուրեանց Լ.	»
Սակեղօնեանց Խաչատուր	»
Սելքոնեանց Յովակիմ	»
Սաղաւուզեանց Ղուկաս	»
Սինգօբեանց Յ.	»
Սնացականեանց Յարութիւն	»
Սասումեանց Ղրիգոր	»
Շխիեանց Երշակ	»
Տէր-Սիքայէլեանց Տիմոթէոս	»

ՍՏԱԻՐԱՊՈՒՑ.

Օաքարեանց Վէորդ քահանայ	2
Բէգ-Վիւլեանց Բարդուղիմէոս քահանայ	»
Խաչաբէգեանց Խաչատուր	1
Սողոմօնեանց Սերկերիոս	»
Փարեմուզեանց Սարգարէ	»
Վեչեկեանց Սարգերոս	»

ԿԵՐԶԻՑ.

Կիւրեղեանց Եղեքսանդր, Կերէ ¹⁾	»
Մեղիք-Վիւլնաղարեանց օր. Շուշանիկ Հին-Նախ-իջեան ²⁾	»
Սահտեսիւ(Տ)հաննէսեանց օր. Սաթենիկ, (Ներդեանսկ ³⁾	»

^{1,2,3)} Նուորում է պ. Աղեքսանդր Մեղիք-Վիւլնաղարեանցը:

ԴԶԱՐԻՑ.

Լւեքսանեանց Լեւոնաս	1
Լրախչիւնեանց Լեւքսէյ	»
Բանանեանց Յարութիւն	»
Բէգլարեանց Լեւամ	»
Ղըտերդիեանց Նիկողայոս	»
Թումանեանց Վաբրիէլ աղնուական	»
Խալիսալեանց Վաբրիէլ	»
Ղամբարեանց Յովհաննէս	»
Միշվեղեանց Ղրիգոր	»
Յարութիւնեանց Կարապետ	»
Նարիմանեանց Օաքարիա	»
Շամիրեանց Յովհաննէս	»
Սվեչնիկեանց Կարապետ	»

ՆՈՒՒՄԻՑ.

Տէր-Օաքարեանց Յարութիւն քահ. Սուլթան-Նու-սեցի	»
Եղբայրեանց Լւետիս	»
Վիւլբասարեանց Յակոբ	»
Ղրիգորեանց Ղրիգոր	»
Նաղուրեանց Լեւոն	»
Լչլիբէգեանց Վրիտափոր	»
Ղուկասեանց Կարապետ	»
Մեթլումեանց Օաքարիա	»
Մեղիք-Եւսէպիտեանց Յովհաննէս	»
Շահբաղեանց Յարութիւն	»
Սարգսեանց Յովհաննէս	»
Տէր-Սարգսեանց Յովհաննէս	»

ԱՐԴԱԲԻՒՑ.

Լհարօնեանց Յակոբ, Շուշեցի	»
Լչլիբէգեանց Յակոբ	»
Լչլիբէգեանց Թ.	»

Թիւնիւնց Մանցի, Ղարաղաղցի	1
Խաչատուրեանց Հայրապետ, Գաւրիժեցի	»
Մելիք-Մնացականեանց Լղարիա	2
Սինասեանց Սարգիս	1
Շահբաղեանց Խաչատուր, Շուշեցի	2
Տէր-Յակոբեանց Խաչակ, Գաւրիժեցի	1
Տէր-Մանուկեանց Մինաս, Լրդաբիլցի	»
Տէր-Յովհաննէսեանց Սիմէօն, Շուշեցի	2
Տէր-Գաբրիէլեանց Սարգիս, Գաւրիժեցի	1
Տէր-Յովհաննէսեանց Յակոբ, Օրդուբադցի	»

ՍԱՂԵԱՆԻՑ.

Լեւոնեանց Լեւոսանդր ¹⁾	»
Բարսուղարեանց Լրտեմ	»
Խաչիւնց Թադէոս	»
Ղարոյլանեանց Մեսրոպ	»
Մխիթարեանց Վահան	»
Մխիթարեանց Գանիէ ²⁾	»
Յօնանեանց Լրտեմ	»

ԹԵՄԻՐ-ԽԱՆ-ՇՈՒՐԱՅԻՑ.

Յակոբեանց Մարգարէ	»
Պողոսեանց Մարգարէ	»
Պետրոսեանց Սերգէյ	»
Վարդանեանց Գուրասան	»
Տուրփոյեանց Համբարձում	»
Տէր-Յարութիւնեանց Միքայէլ	»

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ.

Տիկին Վարվարա Յովհաննիսեանի	»
---------------------------------------	---

ՍԱԽԱՆԻՑ.

Լրամեանց Միսաք, բժիշկ	»
---------------------------------	---

¹⁾ Դուրբում է կարօտ եղբայրը:

²⁾ Դուրբում է Վահան Մխիթարեանցը:

Լղամիրզեանց Լեւտիք	1
Լոււշանեանց Յարութիւն	»
Լսլանեանց Յովհաննէս, Գիրքեցի	»
Եղուբ-բէգեանց Շուշանիկ, Շուշեցի	»
Խղբաշեանց Պետրոս, Գեօկչայեցի	»
Խղբաշեանց Սեդրակ, նոյնպէս	»
Մնացականեանց Ստեփան, Լգուլեցի	»
Յովհաննէսեանց Գաբրիէլ, բժիշկ	»
Յովսէփեանց Միքայէլ, Շամախեցի	»
Շահանշահեանց Յովհաննէս	2
Ոստոմեանց Մնացական, Թիֆլիսցի	1
Սայեաթնեանց Տրդատ	»
Տէր-Միքայէլեանց Մինաս, Շուշեցի	»

ՄԻԱՆԻՑ.

Շխեանց Կոստանդին	»
----------------------------	---

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏԻՑ.

Գառնակերեանց Գրիգոր վարդապետ	»
Եսայեանց Յովհաննէս-բէգ ¹⁾	2
Թուշունեանց Բենիամին	1
Մելիք-Լղամեանց Ուրբէն	»
Սմբատեանց Գաբրիէլ	»
Տէր-Եսայեանց Յարութիւն	»
Տէր-Պետրոսեանց Բերք	»

ԲԱԳՈՒԻՑ.

Լբրահամեանց Լբրահամ քահանայ	1
Գեղամեանց Եղիշէ քահանայ	»
Միրզաբէգեանց Խորէն քահանայ	2
Տէր-Վարդանեանց Վարդան քահանայ	1
Լպրէսեանց Յակոբ	»

¹⁾ Սորա մի օրինակը Բագուից նուիրում է Սիմէօն Հախումեանը:

Եղամեանց Յակոբ	2
Եյվաղեանց Գրիգոր	»
Եսլանեանց Գրիգոր	»
Երուսեանց Երշակ	3
Երեշեանց	1
Եպրէսեանց Մակար	»
Եյվաղեանց Եղեքսանդր	»
Եբէլեանց Եղեքսանդր	»
Եղամշանեանց Լևոն	»
Եթաբէգեանց Սամսոն	»
Եռաբլեանց Պալասան, Հաղորդեցի	»
Եւետեանց Գրիգոր, Շուշեցի	»
Եսրիեանց Միքայէլ, Ասիսեոսանիկ գիւղացի	»
Եմրուսեանց Եմրում, Շուշեցի	»
Երուզէլեանց Եւետիս	»
Երզումանեանց ()Հանջան	2
Եյգիւնեանց Եփրեմ, Շուշեցի	1
Եստուածատրեանց Միրզայ, Պինոնուս գիւղացի	»
Եստուածատրեանց Խաչատուր Սեւաքար գիւղից	»
Եռաբլեանց Գաւիթ, Նոյն գիւղացի	»
Եւչարեանց Սերգէյ	»
Եռստամեանց Կարապետ, Ոսկիանապատցի	»
Եպրէսեանց Ենդրէյ	»
Եմիրխանեանց Համբարձում, Շամախի ¹⁾	»
Եւագեանց Կարապետ, Եզոխեցի	»
Երամեանց Եղեքսանդր, Շուշեցի	»
Եւագեանց Մկրտիչ, Եսպլաքեանցի	»
Եմիրխանեանց Եւագ, Շուշեցի	»
Ենտոնեանց Եղաջան, Օնգեաղուրցի	»
Եհարօնեանց Եղեքսանդր, Շամախեցի	»
Եղամեանց Եստուածատուր, Քեշիսուրդեցի	»
Եղաջանեանց Հայրապետ, Խնձորիսկ գիւղացի	»
Եթայեանց Մկրտիչ, Քեշիսուրդեցի	»
Եթայեանց Երտեմ, Նոյն գիւղացի	»
Եւետեանց Միրզայ, Նոյն գիւղացի	»

39

¹⁾ Նուիրում է Եսայի Եսայեանցը:

Եգրիեանց Երտեմ	1
Եսրիեանց Գրիգոր	»
Եբրահամեանց Եւագ	»
Եղամալեանց Գրիգոր	»
Եհարօնեանց Ստեփան	»
Եւագեանց Եւետիս	»
Եւետիսեանց Ստեփան, Խաչմաչեցի	»
Եւանեանց Գրիգոր	»
Եսրիեանց Խորայէլ, Հաղորդեցի	»
Եստուածատրեանց Ն.	»
Եստուածատրեանց Սարուխան, Շուշեցի	»
Ենդրէասեանց Եռաքել, Մեղրեցի	»
Եսլանեանց Կարապետ, ()Րդուբաթցի	»
Եթաբէգեանց Միքայէլ, Շուշեցի	»
Եւագեանց Եղաջան, Շուշեցի	»
Եղաջանեանց Եթանէս, Շուշեցի	»
Երզումանեանց Միրզաջան, Շուշեցի	»
Եղաջանեանց Գէորգ, Տաթևացի	»
Ենանեանց Սովսէս	»
Երզումանեանց Սիմօն	»
Բարխուդարեանց Գերասիմ	»
Բալասանեանց Ներսէս, Շուշեցի	»
Բալասանեանց Հայրապետ	»
Բատալեանց Եւետիս	»
Բարսեղեանց Սանի	»
Բալասանեանց Եթանէս	»
Բարսեղեանց Մինաս, Կեօրիսեցի	»
Բէլլուբէգեանց տիկին	»
Բէլլուբէգեանց Եփրեմ	»
Բաղիեանց օր. Եղիսաբէթ	»
Բարխուդարեանց Նիկօլայ	2
Բաբայեանց Մարտիրոս ¹⁾	1
Բէգլարեանց Խորայէլ	»
Բողիեանց Եղեքսանդր, Շուշեցի	»
Բաղդադեանց Նիկոլայ, Շուշեցի	»

36

¹⁾ Մի օրինակը նուիրում է «Մարգարեական Ընկ.» Գրատանը:

Բարսեղեանց Եդոր, Նուխեցի	1
Բուդաղեանց եղբարք	2
Բարսեղեանց Խաչատուր, Նուխեցի	1
Բաղիրեանց Լերաճամ, Շուշեցի	»
Բէլլուբէգեանց Միրզայ, Շուշեցի	»
Բաղիրեանց Ներսէս, Օնգեղազուրցի	»
Բաբայեանց Մկրտիչ, Նուխեցի	»
Բաբայեանց Ներսէս, Բագուեցի	»
Բաղտասարեանց Միքայէլ	»
Բարսեղեանց Մովսէս	»
Բաղիրեանց Յարութիւն	»
Բաբայեանց Յովսէփ	»
Բաղտասարեանց Թովմաս	»
Գէորգեանց Խրիստափոր	2
Գասպարեանց Եսայի	1
Գասպարեանց Եփրեմ, Շուշեցի	»
Գէորգեանց Սաղաթել, Քաւանդեցի	»
Գլաղեանց Յովհաննէս, Շուշեցի	»
Գրիգորեանց Գէորգ	»
Գաբրիէլեանց Գրիգոր	»
Գրիգորեանց Կարապետ, Շուշեցի	»
Գասպարեանց Մարգարէ, Քէլբէնացի	»
Գասպարեանց Լնդրէաս, Հագրութեցի	»
Գալստեանց Սահակ, Գիրքեցի	»
Գրիգորեանց Յովհաննէս, Նուխեցի	»
Գաբրիէլեանց Բալասի, Շուշեցի	»
Գրիգորեանց Միքայէլ	»
Գէորգեանց Լէւքսան	»
Գրիգորեանց Խաչատուր վերին Լգուեցի	»
Գրիգորեանց Գէորգ	»
Գրիգորեանց Խաչատուր, Օրդուբաժցի	»
Գրիգորեանց Լերաճամ, նոյն գիւղացի	»
Գրիգորեանց Կարապետ, նոյն գիւղացի	»
Գալափեանց Յովհաննէս, Շուշ գիւղացի	»
Գրիգորեանց Սերգէյ	»
Գաստակեանց Ստեփան	»
Գիւղարեանց Սամուէլ	2

Գաւթեանց Վարդան, Կարճեան գիւղացի	1
Գովլաթեանց Նիկողայոս	»
Գաւթեանց Գէորգ, Քալբանացի	»
Գանիէլեանց Լըարէգ	»
Գօլուխանեանց Լ	»
Գաւթեանց Լըգար, Վերին Լգուեցի	»
Գօնդարեանց Յովհաննէս	»
Գանիէլեանց Ջաւատ	»
Եղիազարեանց Եղիա	2
Երեմեանց Գրիգոր	1
Եսայեանց Եսայի	»
Եղնայեանց Իւան, Բագուեցի	»
Եարդուեանց Լըլեքսանդր	»
Եօլչիեանց Հայրապետ	»
Օւխտարեանց Ներսէս	»
Օօճրաբեանց Խահակ, Լլխաթ գիւղացի	»
Օարուարեանց Յովհաննէս, Նուխեցի	»
Լնֆիաճեանց Ս	»
Լչմասեանց Յովհաննէս	»
Լչլիբէգեանց Բաղիշ	»
Թաւրիղեանց Լ	»
Թարումեանց Կարապետ	»
Թութեանց Խաչատուր	»
Թարաղդարեանց Սամուէլ	»
Թումայեանց Ղաղարոս	»
Թառայեանց Միքայէլ, Շուշեցի	»
Թաղէոսեանց Հայրի, Գերմանեանցի	»
Թումանեանց Մկրտիչ, Օրդուբաժցի	»
Թովմասեանց Լալայ, Շուշեցի	»
Թումանեանց Կարապետ	»
Թումանեանց Եփրեմ, Համախեցի	»
Խաղուլեանց Իւան	»
Խշխանեանց Իւան	»
Խզբաշեանց Սիմէօն, Շուշեցի	»
Խախանեանց Գրիգոր, նոյն տեղացի	»
Խզբաշեանց Մարգարէ	»
Խզբաշեանց Լլեքսանդր, Վանքեցի	»

Լալայեանց Լազգ, Լիսպլաքեանցի	1
Լալայեանց Կերսէս	»
Լազարեանց Սարգիս	»
Լեկրեանց Մինաս, Վերին-Լգուլեցի	»
Լիանոզեանց Գաւիթ	»
Խաչատուրեանց Համբարձում, Խնձորիսկ գիւղացի	»
Խաչատուրեանց Խաչակ	»
Խաչատուրեանց Յակոբ	»
Խօջա-Բաղդրեանց Սիմէօն, Շուշեցի	»
Խոսրովեանց Կիկոլայոս, Հացիկ գիւղացի	»
Ծատուրեանց Կիկոլայոս	»
Ծատուրեանց Միքայէլ	2
Ծատուրեանց Լղաբէգ	1
Կրասիլնիկեանց Սերգէյ	2
Կուզնեցեանց Լղեքսանդր	»
Հախումեանց Հայրապետ	»
Հախումեանց (Հանձան	»
Հայրապետեանց Խաչակ	»
Հայրիեանց Լղաբէգ, Շուշեցի	»
Հախումեանց Կարապետ, Շուշեցի	»
Ղասաբեանց Յովհաննէս	»
Ղարաբեօղեանց Միքայէլ	»
Ղաղեանց Գանիէլ	»
Ղաղարեանց Մ	»
Ղահրիմանեանց Պետրոս, Գիրքեցի	»
Ղաղարեանց Յարութիւն, Խաչմաշեցի	»
Ղարամեանց Սեդրակ, Մատրասեցի	»
Ղաղեանց Յակոբ, Շուշեցի	»
Ղահրամանեանց Լուսաբէլ, Ղափանցի	»
Ղաղեանց Յակոբ, Հացիկ գիւղացի	»
Ղաղանչեանց Լըշակ, Գանձակեցի	»
Ղարաբետեանց Կարապետ	»
Ղարախանեանց Մարտիրոս	»
Ղենդեանց Ուաշիտ, Քարքանչեցի	»
Ղաղարեանց Յովհաննէս	»
Ղենդեանց Յովակիմ Շուշեցի	»
Ղանանչեանց Լըրաշամ, Գանձակեցի	»

Ղաղեանց Լազգ, Հացիկ գիւղացի	1
Ղենդեանց Համբարձում	»
Ղենդեանց Շամիր	»
Ղահրամանեանց Լրտեմ	»
Ղենդեանց Գաբրիէլ, Շուշեցի	»
Մարտինեանց Յովհաննէս, Քարահոնչեցի	»
Սեւիքեանց Համբարձում	»
Սեւիքեանց Մինաս	2
Սեւիք-Ստեփանեանց Եփրեմ, Ղափանցի	3
Մարգանեանց Եգոր	1
Սեւիք-Բարսուղարեանց Միրզայ	»
Մարգարեանց Կարապետ	»
Մուսայէլեանց Մովսէս	»
Միրզայեանց Մովսէս	»
Սեւիք-Գաղայեանց Գարեգին	»
Մախմուրեանց Լըշակ	»
Մարդուլեանց Կերսէս	»
Միրզաբէգեանց Գէորգ Ոստոմեան	»
Միրզաբէգեանց Միրզաջան	»
Միրզաբէգեանց Յովհաննէս	»
Միրզաբէգեանց Գէորգ Գէորգեան	»
Միրզայեանց Պողոս	»
Մահտեսի-Պետրոսեանց Մկրտիչ	»
Սեւիք-Սեթլումեանց Սեթլում	»
Մնացականեանց Թէոս	»
Մախմուրեանց Գալուստ	»
Միրզաբէգեանց Միքայէլ	»
Մարտիրոսեանց Սանուշկա	»
Սեւիք-Փաշայեանց Մկրտիչ, Շուշեցի	»
Մանկասարեանց Յակոբ, Շուշեցի	»
Մաղաուզեանց Թէոփորոս, Շուշեցի	»
Միքայէլեանց Լնանիա, Գարբանտցի	»
Սեւիք-Քարամեանց Լղաբէգ, Լգարակեցի	»
Մնացականեանց Յովհաննէս, Խաչմաշեցի	»
Սեւիքումեանց Կերսէս	»
Մամիկոնեանց Մուշեղ	»
Սեւիքեանց Ստեփան	3

Մարգարեանց Մկրտիչ, Խնածախեցի	1
Մախմուրեանց Հայրապետ	»
Մանուչարեանց Կարապետ, Լգուլեցի	»
Մելիք Գրիգորեան Բարսեղ	»
Մալխասեանց Պողոս, Գարբանտցի	2
Մալխասեանց Մալխաս, նոյն տեղացի	1
Միքայէլեանց Մակար, Նուխեցի	»
Միրզայեանց Սարգիս, Հաղրուդեցի	»
Մարտինեանց Յովակիմ, Գանձակ գիւղացի	2
Միրզայեանց Նգոր, Շամախեցի	1
Մելիք-Լղամիրեանց Մարտիրոս, Նորաշէն գիւղացի	»
Մամիկոնեանց Յովհաննէս, Շուշեցի	»
Մղոնեանց Միքայէլ, Շուշեցի	»
Մելքումեանց Կարապետ	»
Մխիթարեանց Ղազար	»
Մեծլումեանց Շամիր	»
Մելիքեանց Յովսէփ	»
Մարտիրոսեանց Ջումշուտ	»
Մելքումեանց Յակոբ	»
Մկրտումեանց Մելքոն	»
Մամիկոնեանց Հայկ, Օւքաթաթալյում ¹⁾	»
Մանուէլեանց Լւետիս, Թիֆլիսեցի	»
Մխիթարեանց Լղաջան, Շուշեցի	»
Մուսայէլեանց Կոստանդին, Շուշեցի	»
Մելիք-Ղարաբեօգեանց Լստուածատուր, Շուշեցի	»
Մատթէոսեանց Յովհաննէս, Շուշեցի	»
Մեսրոպեանց Մեսրոպ	»
Միկիտեանց Սարգիս	»
Մալխասեանց Նիկողայոս	»
Մանուէլեանց Բալաբէգ, Շամախեցի	»
Մեհրաբեանց Նղիա	»
Միքայէլեանց Համբարձում	»
Մախմուրեանց Գէորգ	»
Մարութեանց Սիմէօն	»
Յակոբեանց Բ	»

¹⁾ Նուէրում է Սարգիս Շիրազեանցը:

Յակոբեանց Խաչատուր, Լգուլեցի	1
Յարութիւնեանց Ջ	»
Յակոբեանց Յ	»
Յովսէփեանց մահտեսի-Լրդուման	»
Յարութիւնեանց Ջումշուտ	»
Յովհաննէսեանց Փարամազ, Սեւաբեցի	»
Յարութիւնեանց Լթանէս, Նուխեցի	3
Յովհաննէսեանց Համբարձում, Շուշեցի	1
Յակոբեանց Հայրապետ, Շուշեցի	»
Յովհաննէսեանց Յովհաննէս, Լգուլեցի	»
Յովհաննէսեանց Յովհաննէս, Շուշեցի	»
Յարութիւնեանց Բէհրուտ, Նուխեցի	»
Յարութիւնեանց Խսկենդար, Գանձակ գիւղացի	»
Յովհաննէսեանց Մարկոս, Քալբանտեցի	»
Յակովբեանց Յովսէփ	»
Յարութիւնեանց Գաշտի	»
Յովհաննէսեանց Լւազ	»
Յօնանեանց Խաչատուր	»
Յովհաննէսեանց Գրիգոր, Լղատեցի	»
Յովհաննէսեանց Մարգարէ	»
Յարութիւնեանց Լստուածատուր, Կարճեանցի	»
Յակոբեանց Լուստամ, Շուշեցի	»
Յովհաննէսեանց Խաչատուր, Տանակերտցի	»
Յովհաննէսեանց Սուրապ	»
Յարութիւնեանց Բարսեղ	»
Նալբանդեանց Գրիգոր, Կղարծեցի	»
Նաջարեանց Ներքէաս, Շուշեցի	»
Նաջարեանց Խոսրով	»
Ներսէսեանց Սարգիս	»
Նասիրեանց Յովհաննէս, Ղափանցի	»
Նազիրեանց Կարապետ, Գանձակեցի	»
Նիսաղեանց Յակոբ	»
Նազարեանց Մկրտիչ	2
Շահակեանեանց Մկրտիչ	1
Շահիջանեանց Լղեքսանդր	»
Շխեանց Բազարաս	»
Շուխեանց Սերկերիոս	»

Շաքարեանց Լեռն, Շուշեցի	1
Շահնաղարեանց Երշակ, Ղարբանտցի	»
Շխեանց Բողղան, Շուշեցի	»
Շահակետանեանց ()Տանջան.	»
Շխեանց Պողոս	»
Շիրազեանց Սարգիս	»
Շամսալեանց Շամիր, Շուշեցի	»
Ոսկանեանց Ղ.	»
Ոսկանեանց Եռաքել	»
Ուլբաբեանց Բաղիշ, Սուշկապետցի	»
Ոսկանեանց Սարտիրոս	»
Ոսկանեանց Յովհաննէս, Ղաւրիժեցի	»
Չիլինկարեանց Յակոբ, Շուշեցի	»
Չախմախսազեանց Զիհանգիր	»
Չախմախսազեանց Ստեփան	»
Պետրոսեանց Սարգիս.	»
Պողոսեանց Սահակ	»
Ոստոմեանց Երրահամ, Տաթևացի	»
Սարգսեանց Սերգէյ, Տփլիսեցի.	»
Սերգէյեանց Ենդրէյ	»
Սիմէօնեանց Տ. Հռիփսիմէ	»
Սիմէօնեանց Կոստանդին	»
Սարումեանց Ներսէս	»
Սափարեանց Ներսէս	»
Ստեփանեանց Հայրապետ.	»
Ստեփանեանց Յովհաննէս, Ղարաքլիսեցի	»
Ստեփանեանց Եթանէս	»
Սողոմօնեանց Տիգրան	»
Սազանեանց Եւտիս, Բանանցեցի	»
Սահակեանց Խաչատուր, Շամախեցի	»
Ստեփանեանց Եւտիք, Ղանձակեցի	»
Սարգսեանց Բէգլար	»
Ստեփանեանց Լեռն	»
Սարումեանց Երրահամ	»
Սանամեանց Յարութիւն	»
Սարուխանեանց Եգոր.	»
Սարգսեանց Եղբարք, Նուրիսեցիք.	»

Ստեփանեանց Եգոր	1
Սողոմօնեանց Յովհաննէս.	»
Սարգսեանց Եստուածատուր, Շուշեցի	»
Սարուխանեանց Սկրտիչ	»
Ստեփանեանց Բաղիշ, Օարգարանցի	»
Ստեփանեանց Սողոմօն, Ղանձակեցի	»
Սուլխանեանց Սեդրակ	»
Սարուխանեանց Սարգարէ, Շամախեցի.	»
Սարշամեանց Սարգիս	»
Սաքիլեանց Հայրապետ	»
Սաքիլեանց Սմբատ	»
Սարդաղարեանց Հայրապետ, Օանգաղուրցի	»
Սարդապետեանց ()Տանջան, Շուշեցի	»
Սարդաղարեանց Ղալուստ, Շամախեցի	»
Սարդանեանց Զիհանգիր	»
Տէր-Սարկոսեանց Պետրոս	»
Տէր-Ստեփանեանց Բողղան	2
Տէր-Բաղտասարեանց Բաղտասար, Հնգիցի	1
Տէր-Սիքայէլեանց Եղբարք	»
Տէր-Յակոբեանց Սահակ, Կեօրիսեցի	»
Տէր-Ղրիգորեանց Հայրապետ.	»
Տէր-Ղրիգորեանց Յարութիւն	»
Տէր-Սկրտչեանց Բագրատ, Ղարալագեազցի	»
Տէր-Տէրեանց Խոսրով	»
Տէր-Յակոբեանց Խաչատուր, Շուշեցի.	»
Տէր-Պողոսեանց Ենովք, Բեկցի.	»
Տէր-Յովսէփեանց Ղրիգոր	»
Տէր-Եստուածատրեանց Ենոն, Խնածախցի.	»
Տէր-Սահակեանց Ենդրէաս	»
Տէր-Յովհաննէսեանց Եթել, Եղրիսեցի	»
Տէր-Սիքայէլեանց Ղրիգոր, Քալբանտցի	»
Տէր-Սարտիրոսեանց Սկրտիչ, Ղանձակեցի.	2
Տէր-Սինասեանց Սինաս	1
Տէր-Յովհաննէսեանց Սարգան	»
Տէր-Ստեփանեանց Սարտիրոս	»
Տէր-Սինասեանց Երտեմ, Եգուլեցի.	»
Տէր-Սարգարեանց Ղասպար	»

Տէր-Վարդիէլեանց Վրիգոր	1
Տէր-Լստուածատրեանց Համբարձում, դպիր	»
Տէր-Լստուածատրեանց Ուրբէն	»
Տէր-Յովհաննէսեանց Տիգրան	»
Տէր-Յովհաննէսեանց Յակոբ	»
Տէր-Յովհաննէսեանց Սմբատ	»
Փրկւորեանց Սարտին, Ղալակեցի	2
Փրկւորեանց Սովսէս, Ղալակեցի	1
Քոչարեանց Հայրապետ	»
Քալանթարեանց Երշակ	»
Քալանթարեանց Յովհաննէս	»
Քարամեանց Լստուածատուր	»
() Տանեանց Վերասիմ	»
() Տանջանեանց Իսաջան	»
Ֆէրիմեանց Թէոդորոս	»

ԳԱՆՉԱԿԻՑ.

Վասպարեանց Սիսաք	»
Հալաբեանց Եղեքսանդր	2
Սեւիք-Բէգլարեանց Յովսէփ	1

Կ. ՊՈԼԻՍ.

Նիկողոսեանց Վրիգոր ¹⁾	10
--	----

ԱՐՏԱՆՈՒԺԻՑ.

Բիթիկեանց Վրիգոր	1
Օաքարեանց Պողոս	»
Սիքեջանեանց Յովհաննէս	»
Յովսէփեանց Լուսքել	»
Սրապեանց Յովհաննէս	»
Սարուխանեանց Յակովբ	»
Սուբրդեանց Պետրոս	»
Փիլոյեանց Պողոս	»
Փիլոյեանց Լ	»

¹⁾ Նուիրում է Բագուից մի հայ:

ՄԵՐՎԻՑ.

Լստուածատրեանց Ս	1
Բալայեանց Սովսէս	»
Բաղտասարեանց Սիքայէլ	»
Բաղտասարեանց Ստեփան	»
Վասպարեանց Երտեմ, Վանձակեցի	»
Վանիէլեանց Զիւհանգիր, Ղալակեցի	»
Խուբլարեանց Սովսէս, Հադրութեցի	»
Ղուկասեանց Բաղիշ	»
Սեւիք-Սկրտչեանց Սիւրտոս, Սեղրեցի	»
Սեւիք-Սկրտչեանց Վաւիթ	»
Սիքայէլեանց Եգոր	»
Սիւիթարեանց Սիքայէլ, Շուշեցի	3
Յովսէփեանց Սովսէս	1
Յովհաննէսեանց Սարգիս	»
Յովհաննէսեանց Խաչատուր	»
Շմաւոնեանց Խոսրով, Շուշեցի	»
Սարգսեանց Զիւհան, Նորշենացի	»
Սարուխանեանց Լւետիս Շուշեցի	»
Սարգսեանց Համբարձում	»
Սարգսեանց Սարգիս, Վերքեցի	»
Տէր-Բաղտասարեանց Նիկողայ	»
Տէր-Յովհաննէսեանց Բողդան, Շուշեցի	»
Տէր-Վախտեանց Լւետիս	»
Տէր-Յարութիւնեանց Յովհաննէս	»
() Հիւսեանց Նիկողայ, Սատրասեցի	»

ՇԱՍԱԽՈՒՑ.

Լպրէսեանց Յակոբ, Բէկլարքենդցի	»
Կենջեցեանց օր. Եննա	»
Կենջեցեանց օր. Մաքաղա	»
Ղասաբեանց Եղաբէգ, Սատրասեցի	»
Ղազարեանց Լեոն	»
Սանուկեանց Վիգորի	»
Սովսէսեանց Եփրեմ	»

Մուրադեանց Սողոմոն	1
Կազարեանց Բաղտասար	»
Ուլէիեանց Վէորգ, Մատրասեղի	»
Պողոսեանց Տ. Զաւահիր	»
Սարգսեանց Սադայ	»
Քալաշեանց Տ. Սոֆիա	»
Քալաշեանց Լ. Ղեքսանդր	»
Քալաշեանց Համբարձում	»

ԵԿԱՏԵՐԻՆՍՊՈԼԻՑ.

Ներբանեանց Ստեփան	»
Նարալեանց Խաչատուր	»
Խօլէնիկեանց Խաչատուր	»
Խողիկեանց Խաչատուր	»
Խարակելեանց Սարգիս	»
Կարսուլեանց Պետրոս	»
Մենիկեանց Սիմէօն	»
Յարութիւնեանց Յարութիւն	»
Շատուորեանց Լստուածատուր	»
Պէշտաւեանց Լեւոն	»

ՍԻՍՖԵՐՈՊՈԼԻՑ.

Բօղիեանց Մարտիրոս քահանայ	2
Կոպչակձեանց (Պսենտիոս քահանայ	1
Լեւանաքեանց Վէորգ, ուսուցիչ	»
Լեւանաքեանց Վրիգոր	»
Թօփալեանց դպիր Բաղտասար	»
Կարապետեանց Վաբրիէլ	»
Չոպանեանց Յովհաննէս	»
Սալթիքեանց Սերովբէ	»
Փրթոյեանց Յովհաննէս	»
Քիրլեանց Վէորգ	»

ԻՍ ԸՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆԸ.

Սրտի բերկրութեամբ մատուցանում եմ իմ անկեղծ և հրապարակական շնորհակալութիւնը արժանապատիւ հարց՝ Յովսէփ Վ. Փինաշեանցին, Վէորգ քահ. Զաքարեանցին, Լեւանաքահ. Սալթիքեանցին, Մարտիրոս քահ. Բօղիեանցին և մեծապատիւ պարոնայց՝ Լազ Տէր-Տէրեանցին, Լըշակ Շխեանցին, Լստուածատուր Սարգսեանցին, Լնանիա Միքայէլեանցին, Լըշակ Լրումեանցին, Լեւոն Ստեփանեանցին, Լեւ Տէր-Յովհաննէսեանցին, Լեւոն Վանիկէլեանցին, Լեւ Տէր-Յովհաննէսեանցին, Բաղիշ Ներսէսեանցին, Բալասի Յակոբեանցին, Բաղիշ Ղուկասեանցին, Վրիգոր Վալօշեանցին, Վրիգոր Ստեփանեանցին, Վէորգ Յակոբեանցին, Վէորգ Շաշինեանցին, Վաբրիէլ Սմբատեանցին, Վրիգոր Յարութիւնեանցին, Վերասիմ Օհանեանցին, Վանիկէլ Սարումեանցին, Եգոր Մարգանեանցին, Եփրեմ Մեղիք Ստեփանեանցին, Եգոր Միրզաբէգեանցին, Կարապետ Կամսարականին, Կոստանդին Միրիմանեանցին, Հայրապետ Տէր-Զաքարեանցին, Սկրտիշ Լեւիտանեանցին, Մանասէ Զաւատեանցին, Սկրտիշ Թամրաշեանցին, Սարգարէ Պողոսեանցին, Միքայէլ Լնայեանցին, Միքայէլ Շխեանցին, Մարտիրոս Բաբայեանցին, Միքայէլ Լեւոնեանցին, Սկրտիշ Լեւոնեանցին, Միքայէլ Ղազարեանցին, Յարութիւն Տէր-Վրիգորեանցին, Յակոբ Մանկասարեանցին, Յակոբ Խաչատուրեանցին, Յակոբ Տէր-Յովհաննէսեանցին, Յովհաննէս Իւզդաշեանցին, Յովսէփ Ստեփանեանցին, Յակոբ Տուպիեանցին, Յակոբ Վիւրասարեանցին, Յարութիւն Լաւրեանցին, Նիկողայոս Մալխասեանցին, Նիկողայոս Տէր-Յովհաննէսեանցին, Պողոս Մալխասեանցին, Պողոս Միրզոյեանցին, Պետրոս Կարասուլեանցին, Սիմէօն Սափա-

րեանցին, Սարգիս Ղաւախանեանցին, Սարգիս Փիլոյեանցին, Սարգիս Սարկարեանցին, Սիմէօն Տէր-Տովհանէսեանցին, Սիմէօն Հախումեանցին, Ստեփաննոս Մեղիքեանցին, Սարգիս Շիրազեանցին և Սամուէլ Թարաղդարեանցին, որոնք իւրեանց բարեսէր զգացմունքով նպաստամատոյց հանգիստացան իմ ներկայ աշխատութեան մէջ, ցանկացողներին «Սոխակի» համար բաժանորդներ ընդունելով իւրեանց մօտ: Արկիւն շնորհակալութիւն:

«Սոխակի» Հրատարակիչ

ԳՐԻԳՈՐ ՔԱՀԱՆԱՅ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՑ

ՎԵՐՋԻՆ ԽՕՍԲ

Մտադրուած լինելով հրատակելու «Սոխակի» թէ՛ առաջին (երրորդ տպագրութեամբ) և թէ՛ նորա Էջերուդ հատորները, այս առիթով մի բան կը խնդրէի իմ պատուական հայերից, այն է՝ որ բարեհաճէին ուղարկելու ինձ այն անդիպակ և տակաւին մամուլի տակ չը մտածելու (տեղական, ժողովրդական և ազգային), որոնք երգվում են ամեն տեղ և յայտնի են մեծամասնութեան:

Ար խնդրէի ուղարկելու նոյնպէս և բարոյական, և պատմական բանաստեղծութիւններ, նմանութիւններ և տեղական անցքերի նկարագրութիւններ: Ամեն մի գրուածք ընդունելու իմ սիրով և խորին շնորհակալութեամբ: Իւրաքանչեւ ցանկացողի համար իմ հասցէն այսպէս է.

Священнику Григорию

ГРИГОРИАНЦЪ,

въ Баку.

ԳՐԻԳՈՐ ՔԱՀ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՑ

20160

2013

